

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZVITEK RÓBERT JÓZSEF

KISKOMÁROM VÉGVÁR SZEREPE A DÉL-DUNÁNTÚLI VÉDELMI RENDSZERBEN

Történelemtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Gergely Jenő, egyetemi tanár

Koraújkori magyar történelem Program

A doktori program vezetője: Dr. Kalmár János CSc., egyetemi docens

A bizottság tagjai:

Dr. R. Várkonyi Ágnes DSc., professor emeritus

Dr. Domokos György PhD.

Dr. Végh Ferenc PhD., egyetemi tanársegéd

Dr. Pálffy Géza PhD.

Dr. Molnár Antal PhD., egyetemi adjunktus

Dr. Várkonyi Gábor PhD., egyetemi adjunktus

Témavezető: Dr. Kalmár János CSc., egyetemi docens

BUDAPEST, 2008

Tartalom

I. Előszó	4
II. Bevezetés	6
1. Historiográfiai áttekintés	6
2. A téma forrásairól	9
3. Az értekezés szerkezetéről	13
III. A kiskomári végvár története a XVI–XVII. században	14
1. Az óbudai prépostság és káptalan birtokában	14
a. A vár létrejötte	15
b. Komár vára és a mezőváros	17
c. A szigetvári védelmi rendszer biztosító erőssége	20
2. Királyi kezelésben	26
a. Komár török adóztatása	27
b. A kanizsai végvidék védelmi rendszerében	28
c. A tizenöt éves háború egyik nyitánya: Kiskomárom elfoglalása	35
d. A hosszú háború és a Bocskai felkelés sodrában	38
e. Köldökszinór a Magyar Királysággal: a hídvégi rév	46
f. A Kanizsával szembeni védelmi rendszerben	50
g. Epizód szerep Bethlen Gábor dunántúli hadjáratában	53
h. A fő ellenség újra a török	56
i. Kiskomár 1651. évi ostroma	62
j. Két ostrom között	64
k. A végvár pusztulása 1664-ben	66
IV. A kapitányok kinevezési gyakorlata és feladatköre	69
1. A kapitányok kinevezése	69
2. A vár első emberének feladatköre	78
V. A végvár őrsége	84
1. Létszámadatok	84
2. Magyar husárok és hajdúk	90
3. Német gyalogok és tüzérek	93
VI. A katonák jövedelmei	96
1. Fizetés	96
2. Kocsmáltatás	101

3. Tizedbérlet	104
4. Hódoltsági birtokok	107
5. Portyák és rabtartás	113
6. Állatkereskedelem	118
7. Iparúzés	124
VII. A vár ellátása	130
1. A vár bevételei	130
2. Élelemellátás	138
3. Fegyver és hadfelszerelés	143
VIII. Bíraskodás	152
IX. Egyházi központ egy dél-dunántúli végvárban	156
1. Református lelkészek és a végvár	158
2. A világi vezetés: a végvári katonákból álló presbitérium	170
3. A lelkészek javadalmazása	173
4. Adományok a gyülekezet fenntartására	175
X. Kiskomáromi kapitányok képi ábrázolása	177
XI. Összegzés	179
XII. Okmánytár	184
A forrásközlés elvei	184
1. A kiskomári vár hadianyagának összeírása	186
2. Kapra Ferenc kiskomári kapitány instrukciója	187
3. A nagyvázsonyi (kiskomári) vegyes céh artikulusai	191
XIII. Mellékletek	200
A mellékletek jegyzéke	200
XIV. A felhasznált források és irodalom jegyzéke	211
1. Levéltári források	211
2. Kiadott források	215
3. Irodalom	221

I. Előszó

A magyarországi török elleni védelmi rendszerről számos feldolgozást készítettek történészeink. Ezek egy része egészében, illetve nagyobb egységeiben vizsgálta a végvárrendszert, ebből próbált meg következtetéseket levonni működésére vonatkozóan.¹ E munkák jelentős része a védelmi rendszer kialakulásával és megszilárdulásával, azaz a XVI. század második felével foglalkozik, és elsősorban az eseménytörténet bemutatására vállalkozik. A végvárrendszert alkotó egyes erősségek monografikus feldolgozása néhány kivételtől eltekintve még várat magára.

A dél-dunántúli védelmi övezet várai közül – melybe a disszertációnk témájául választott kiskomári vár is tartozott – az utóbbi évtizedig csupán a két legjelentősebb erősségről, Szigetvárról és Kanizsáról olvashattunk feldolgozásokat.² A náluk kisebb várakról készült részletes munkák vagy hiányoznak, vagy nélkülözik az alapos levéltári kutatásokat. Üdítő kivétel az utóbbi években megjelent, Bajcsavárt³ és Keszthelyt⁴ vizsgáló monografikus feldolgozás. Előbbi abból a szempontból is szerencsés, hogy rövid ideig – 1578–1600 között – állt fenn, és megtörtént az erősség teljes körű régészeti feltárása is.

A Nagykanizsától mintegy tizenkilométerre északkeletre található Zalakomár (Zala megye) település – amely 1969-ben Kiskomárom és Komárváros egyesítésével jött létre – közigazgatási területén, a föld alatt fekszik az egykori vár. A kiskomári vár történetét feldolgozó munka hiányának okai között a település mai nagysága,⁵ illetve az szerepelhet, hogy az egykori erődítés falaiból a laikus szemlélődő semmit sem láthat. Egy 1982-ben folyó ásatáson kívül nem történt feltáró régészeti kutatás sem.⁶

Ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk a török elleni védelmi rendszer működéséről, szükséges, hogy megtörténjen a rendszert alkotó erősségek monografikus feldolgozása, még akkor is, ha úgy tűnik, a védelem szempontjából nem kiemelkedő a szerepük. Erre a feladatra vállalkozunk jelen dolgozatunkban. Célunk rávilágítani, hogy a végvárláncolat

¹ Szegő, 1911., Sinkovics, 1966., Szántó, 1980., Szántó, 1986./a., Marosi, 1991., Pálffy, 1996., Veress D., 1996.

² Szigetvárra vonatkozóan: Németh, 1903., Timár Gy., 1989., Rúzsa, 1966., Kanizsára vonatkozóan: V. Molnár, 1987., Méri, 1988., Vándor, 1994.

³ Kovács, 2002.

⁴ Végh, 2007.

⁵ 2004-ben 3152 lelkes falu, igaz, ezzel a népességszámmal az aprófalvas Zala megyében a 9. legnagyobb település. (Zala megye, 2005. 270.)

⁶ Költő–Vándor, 1996. 160.

minden egyes vára fontos láncszem volt, és ez különösen igaz Kiskomár esetében, amely mind a Kanizsai, mind a Kanizsával szembeni védelmi rendszerben jelentős szerepet játszott. Ezt érzékelteti a várban szolgáló viszonylag nagy számú katonaság is. A keresztény kézen lévő dél-dunántúli várak első vonalában helyet foglaló erősség fontos és megbízható információkat tudott szerezni a török várak tevékenységéről. A vár kapitányai és tisztségviselői által használt birtokok összetétele a végváriak hódoltsági birtoktulajdonlásához adnak értékes adalékokat. Kiskomárom egyháztörténeti szempontból is jelentős szerepet töltött be, hiszen a XVII. században református esperesi székhely volt, de itt székelt két dunántúli református püspök is, meghatározva ezzel a várbeli katonák és családtagjaik vallási identitását.

Az iménti példák pusztán annak érzékeltetésére szolgálnak, hogy választott témánk a magyarországi had-, társadalom-, birtok- és egyháztörténetet is újabb eredményekkel gazdagíthatja.

II. Bevezetés

1. Historiográfiai áttekintés

Kiskomárom végvár, annak ellenére, hogy a XVII. században a Kanizsával szemben lévő védelmi rendszer egyik legjelentősebb és legnagyobb katonalétszámmal ellátott erőssége, nem keltette fel a korszak kutatóinak érdeklődését. A véghelyre vonatkozóan hiányoznak az alapkutatások, egyetlen munka íródott a várról, amely azonban nyomtatásban nem jelent meg. Újvári István munkája⁷ bő forrásanyag – elsősorban a Batthyány család levéltárában található missilisek – felhasználásával készült, és a végvári életet bemutató ismertetés. Nyomtatásban mindössze egy rövid népszerűsítő történeti összefoglaló olvasható Vándor László tolmácsolásában a Zalai Hírlap hasábjain, a zalai végvárakat bemutató sorozat tagjaként.⁸ A dél-dunántúli védelmi rendszert bemutató munkák említés szintjén foglalkoznak a várral, eddigi ismereteinket ezekből meríthettük.

A legtöbb Komárra vonatkozó adatot Kanizsa város monográfiájában olvashatjuk, amelynek törökkori történetét Vándor László tanulmányából ismerhetjük meg,⁹ hiszen Kiskomárom szoros kapcsolatot tartott fenn Kanizsával, mint az 1600-ig fennálló kanizsai védelmi rendszer központjával. Iványi Béla a XVII. századi Dunántúlon folyó végvári életet bemutató, kéziratban maradt munkájában elsősorban a Batthyány család levéltárának iratait használta fel és közölt adatokat a kiskomári várról és az abban szolgálókról.¹⁰ Ugyancsak ő ismertette az erősségnek a balatonhídvégi átkelő biztosításában játszott szerepét – amelyen keresztül Kanizsa eleste után Komár a kapcsolatot tartani tudta a Magyar Királysággal – és ezzel kapcsolatban Zalavárral fenntartott kapcsolatát is.¹¹ Az 1633–1638 közti időszakból tizennégy Kanizsa elleni végvár létszámadatait, fluktuációját, veszteségeit, köztük Kiskomáromot, mint a kiskomáromi várkörzet központját vizsgálta Kelenik József.¹² A vár erejének megítéléséhez ad támpontot az erősség 1588-ban felvett összeírása, amelyből megismerhetjük fegyverzetét, felszerelését, bár közlője ekkor még Kanizsa inventáriumának tartotta.¹³ A várról, és az abban folyó életről kapunk tájékoztatást

⁷ Újvári, 1988.

⁸ Vándor, 1991. 8.

⁹ Vándor, 1994. 215–424.

¹⁰ Iványi, 1958.

¹¹ Iványi, 1960. 161–180.

¹² Kelenik, 1993. 101–121.; Kelenik, 1995. 5–51.

¹³ Domokos, 1988. 546–551.

az erősség kapitányainak, így Kerecsényi Lászlónak az 1550-es évek végén és az 1560-as évek elején Nádasdy Tamással és Csányi Ákossal folytatott,¹⁴ valamint Kisserényi Gábornak az 1570-es években Batthyány Boldizsárral váltott levelezéséből,¹⁵ és a bécsi hadvezetés által az 1560-as évek végén Majthényi Lászlónak adott utasításából.¹⁶

A végvárról készült Turco-féle alaprajzot elemezte Pataki Vidor, bár az általa közölt leírás fogalmai a várépítészeten ma használtaknak nem minden esetben felelnek meg, és nem adta alapos leírását sem a váralaprajznak.¹⁷ A XVII. század elején egy ismeretlen rajzoló ábrázolását mutatta be Irmédi-Molnár László térképész.¹⁸

A Komár várbirtokához tartozó település, Karos történetét bemutató munkában¹⁹ a szoros kötődés miatt több, a kiskomári várra vonatkozó adatot találhatunk. Ezek azonban elsősorban nem gazdasági jellegűek. A végvári katonáknak a hódoltsági területen lévő falvak adóztatásában játszott szerepének egyik példáját ismerhetjük meg Turos Miklós kiskomári vajdának a Tolna megyei Mányok faluval fenntartott kapcsolatából,²⁰ amelyeket újabb, néhány éve felfedezett iratokkal egészített ki Molnár Antal.²¹

A végvárnak az egyháztörténetben betöltött szerepére több kutató is felfigyelt. Ennek elsősorban az az oka, hogy az 1624–1664 közötti időszakból fennmaradt a kiskomári várban működő református gyülekezet anyakönyve. Ennek felhasználásával tette közzé Csire István az első adatokat a vár lelkészeiről, a vár templomának és iskolájának építéséről, valamint a kiskomáromi esperesség alá tartozó egyházakról.²² Révész Kálmán Kanizsai Pálfi János püspöknek az anyakönyvben vezetett naplóját, valamint a püspök által a gyülekezet számára írt rendtartásait közölte, mindezt a református egyházban felállított első presbitériumokat tárgyaló tanulmányában.²³ Legutóbb pedig Ördög Ferenc foglalkozott az anyakönyvben szereplő család- és ragadványnevekkel, névhelyettesítőkkal.²⁴ Kanizsai Pálfi János püspök életrajzát, az általa használt liturgiát és

¹⁴ *Komáromy*, 1906. 103–138., 246–265.; *Komáromy*, 1907. 121–130.

¹⁵ *E. Abaffy*, 1968. 60–65.

¹⁶ *Szerémi*, 1897. 309–325.

¹⁷ *Pataki*, 1931. 115.

¹⁸ *Irmédi-Molnár*, 1966–1967. 175–185.

¹⁹ *Vándor*, 2000. 87–96.

²⁰ *Felsmann*, 1913.

²¹ *Molnár*, 2005. 193–204.

²² *Csire*, 1890. 320–322., 332–336., 352–354.

²³ *Révész*, 1892. 419–446.

²⁴ *Ördög*, 1997. 270–282.

ágendát dolgozta fel Makar János.²⁵ A dunántúli református egyházkerület történetét feldolgozó, Thury Etele által írt munka is jelentős mértékben foglalkozik Kiskomárommal, hiszen a mellett, hogy egyházmegyei központ volt, két püspök is székelte itt a XVII. század első felében.²⁶ Beck Gergely a belsősomogyi református egyházmegye gyülekezeteinek történetét dolgozta fel 1935-ben, kiemelten kezelve Kiskomáromot, mint a Kiskomáromi Egyházmegye központját.²⁷ Ezek a kötetek nagymértékben támaszkodnak a Dunántúli Református Egyházkerület 1612–1658 között vezetett jegyzőkönyvére, amelynek 1628-ig terjedő jegyzőkönyveit Thury Etele a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárban közölte. Ezekben több, a kiskomáromi egyházi életre vonatkozó adat található.²⁸ A lelkészek végvári szolgálata idején keletkezett levelezéséből csak egy lelkésznek, a kémtevékenységet is folytató Laskai Sándornak jelent meg huszonkét levélből álló levelezése, amelyben elsősorban nem lelkészi feladatairól kapunk információt, hanem a kereskedelemről, valamint a törökök portyára való készülődéseiről.²⁹ Legutóbb pedig magunk mutattuk be a kiskomári várban folyó egyházi életet.³⁰

A felsorolt munkákon kívül számos más, a korszakkal és a török kori Dunántúllal foglalkozó kutató használt és említett adatokat Kiskomárom vonatkozásában. Ezek a munkák a disszertációban felhasználásra kerültek, ott nyomon követhetőek, így a bevezetőben külön nem kerültek bemutatásra.

²⁵ Makar, 1961.

²⁶ Thury, 1908. illetve újabb kiadása 1998.

²⁷ Beck, 1935.

²⁸ MPEtA. 1908. 115–197.; 1910. 1–105.; 1910. 35–112.

²⁹ Balázs, 1958. 303–340.

³⁰ Szvitek, 2007. 33–47.

2. A téma forrásairól

Témánkra vonatkozóan jelentős forrásanyag maradt ránk, amelyeket több levéltár és múzeum különféle egységei őriznek. A fennmaradt dokumentumokat ugyanakkor kettősség jellemzi. Egyrészt sokrétűek, a végvár életének több szegmensébe is betekintést engednek, ugyanakkor egyoldalúak is, hiszen sokszor csak egy-egy rövid időszakra, jelenségre vonatkozva kaptunk nagyon részletes adatokat, amelyekből a vár fennállásának teljes időtartamára vonatkozólag nem vonhattunk le következtetéseket. Kutatásunk során igyekeztünk minél többféle iratfajtát és -csoportot átnézni, hogy a legárnyaltabb képet kaphassuk.

Mindenekelőtt a Magyar Országos Levéltár iratanyagára támaszkodhattunk. A kutatás során olyan érzésünk támadt, hogy a korszakra vonatkozó fondok közül bármelyikben találhatnánk több kevesebb adatot a kiskomári végvárra vonatkozóan. A legbőségesebb anyaggal a Nádasdy és Batthyány családok missilisanyaga rendelkezik.³¹ Egy-egy kiskomári kapitánynak és a várban tisztként szolgáló katonának olykor több száz levele maradt fenn, amelyek nemcsak a végvárnak a védelmi rendszerben játszott szerepébe, hanem a katonák jövedelemviszonyaiba, a katonák és a kapitányok közti viszonyba is betekintést engednek. Ebből az anyagegyüttesből publikáltak a legtöbbet a témánkra vonatkozóan a korszak kutatói, mint Szalay Ágoston, Komáromy András, Balázs László, E. Abaffy Erzsébet, újabban pedig Szilasi László és Őze Sándor.³²

A Batthyány család levéltárában a missilisanyagon túl még két fond rendelkezik számottevő, Kiskomárra vonatkozó iratanyaggal. A körmendi központi igazgatóság iratainak familiárisokra, szervitorokra és a hadinépre vonatkozó fondjában Kiskomár katonaságának XVII. századi létszámadataihoz nyertünk adatokat.³³ A Kanizsával szembeni végek főkapitányi tisztét betöltő Batthyány I. Ádám iratai a végvár ellátásához, katonalétszámához, a katonaság jövedelmi viszonyaihoz szolgáltatott információt, valamint olyan – másolatban megőrzött – missilisanyagot, amelyek jelentős része nem található meg a család missilisgyűjteményében.³⁴

³¹ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles; MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles

³² Szalay, 1861.; Komáromy, 1906., 1907., 1908.; Balázs, 1958.; E. Abaffy, 1968.; Szilasi, 1990.; Őze, 1996.

³³ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Körmendi központi igazgatóság iratai. Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok

³⁴ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai

Ugyancsak kiadásra kerültek II. Miksa császár és az Udvari Haditanács Majthényi László kapitányhoz írt utasításai, adományai, amelyekből elsősorban az az időszak térképezhető fel, amikor Thury György halála után Majthényi rövid időre Kanizsa ügyeit is intézte.³⁵ A Zichy család levéltára őrizte meg az uralkodó és a hadügyek irányításával megbízott testület Kisserényi Gábor kapitányhoz intézett leiratait.³⁶

A Magyar Kamara Regesztratórája anyagából elsősorban a várbeli tiszteknek a Somogy megyei adókra vonatkozó, Magyar Kamarához eljuttatott jelentéseit és kérelmeit használtuk fel.³⁷

A Magyar Kamara Archívumában az ott összegyűjtött utasítások között található Kapra Ferenc kiskomári kapitányé (1578–1591) is, amely alapján be tudjuk mutatni a kiskomári vár kapitányának feladatkörét.³⁸ A Magyar Kamara Archívuma őrizte meg azt az összeírást is, amely nagymértékben megkönnyítette a kiskomári várbirtok településhálózatának feltérképezését, és lakosaiknak a várnak, illetve annak kapitányának adott szolgáltatásait.³⁹ A vártartomány településeinek összeállítását segítették az országgyűlések által megszavazott segély (subsídium) és a dica beszédésével összefüggésben készült portális összeírások,⁴⁰ amelyek a legtöbb esetben a birtokok tulajdonosait is feltüntették. Sajnos a Nyitra megyei összeírásoknál az 1570-es éveket követően csak a települést, illetve a portaszámot tüntették fel, így a más forrásból megismert adatok megerősítésére nem voltak alkalmasak.

A Magyar Országos Levéltár Térképtárának anyagában az Esterházy család hercegi ágának levéltárából kiemelt térképek fondjában található egy XVII. század eleji ismeretlen mester által készített térkép.⁴¹ Az ábrázolás középpontjában Kiskomár vára látható, amelyet körbevesznek a környék magyar és török kézen lévő várai. Az ábrázolás legendájában jelölték, hogy ezek a várak hány mérföldre találhatók Kiskomáromtól.

A vár és a környező birtokok 1565-ig az óbudai prépostság tulajdonában voltak. Erre az időszakra vonatkozó adatainkat a Zalavári Konvent hiteleshelyi tevékenységéből származó

³⁵ MOL P 485 Majthényi cs. lt., 18. csomó, 8. csoport, kiadta: *Szerémi*, 1897. 309–325.

³⁶ MOL P 707. Zichy cs. lt., 233. csomó Fasc. 219 et B. Numerus 1.

³⁷ MOL E 41 Litterae ad cameram exaratae

³⁸ MOL E 136 Diversae instructiones (Okmánytár 2.)

³⁹ MOL E 156 Urbaria et Conscriptiones. Registrata Fasc. 10. No. 97 (a); Irregistrata Fasc. 6. No. 51.

⁴⁰ MOL E 158 Conscriptiones portarum. Tomus XXVI.; Tomus XXIX. Comitatus Nitriensis; Tomus XXXIX. Comitatum Sumigiensis et Sarosiensis; Tomus LIII.; Tomus LIV.

⁴¹ MOL S 16 Esterházy család hercegi ágának levéltárából kiemelt térképek. No. 1082.

iratanyagából,⁴² valamint az Udvari Haditanács protokollumkötetéből⁴³ meríthetjük, mert az egyházi szervezet iratanyaga sajnálatos módon elkallódott. A Zala Megyei Levéltárban van néhány irat, amelyek azonban a témánkat már nem érintő XVIII–XIX. századból maradtak ránk.⁴⁴

A várnak az 1594–1595. években, a tizenöt éves háború idején a Dél-Dunántúlon zajló eseményekben betöltött szerepéről kapunk részletes képet Christoph Haym kanizsai főkapitány (1594–1595) ránk maradt leveleskönyveiből.⁴⁵

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében leltünk rá a nagyvázsonyi vegyes céh artikulusainak fotókópiájára, amelyeket a kiskomáromi várban működő vegyes céhtől vettek át. A nagyvázsonyi birtokos Zichy család tagjainak megerősítési bejegyzésein kívül teljes egészében a valamikori kiskomáromi céhartikulusok szó szerinti átvétele.⁴⁶ Ez alapján teljes mértékben rekonstruálható, hogy milyen keretek között működött a várbeli céh.

A kiskomári hadinép és családtagjaik vallásos életére vonatkozóan elsődleges forrásként tudtuk felhasználni a Dunántúli Református Egyházkerület Esztergomban őrzött protokollumát, amely az 1612–1658 között megtartott zsinatok jegyzőkönyveit tartalmazza, számos, a kiskomáromi gyülekezetre vonatkozó adattal,⁴⁷ valamint a Pápán őrzött református egyházi anyakönyvet, amelyben e mellett jól hasznosítható adatokat találtunk a végvárat ért emberveszteségre, az ítélkezési gyakorlatra, tisztségekre, azok viselőire és részben feladatkörükre vonatkozóan is.⁴⁸

A magyarországi levéltárak iratanyaga mellett témánkra vonatkozóan a bécsi Österreichisches Staatsarchiv taglevéltáraiban, a Haus- Hof- und Staatsarchiv Hungarica és Turcica, a Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz–Ungarn, és a Kriegsarchiv Bestellungen, Hofkriegsrat Protokolle, Hofkriegsrat Akten és Alte Feldakten anyagai is számos forrást tartalmaznak. Ezekben a levéltári állagokban őrzött forrásanyag szervesen kiegészíti a hazai levéltárakban fellelhető korabeli iratanyagot.

⁴² ZML XII. 1. Zalavári Konvent Hiteleshelyi Levéltára 1526–1875.

⁴³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139–Bd. 146. Exp. és Reg. 1557–1565.

⁴⁴ ZML XI. 603. Óbudai Prépostság kiskomáromi uradalmának iratai 1712–1853.

⁴⁵ TGYM TDT Prot. 1.; Prot. 2.

⁴⁶ MNM Udgy. 1962.63. (Okmánytár 3.)

⁴⁷ EFK Batthyány-gyűjtemény Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. Dunántúli Református Egyházkerület legrégibb jegyzőkönyve. A jegyzőkönyvet és közlése helyeit ismerteti *Simon*, 2006. 72–78.

⁴⁸ DREL III. 205. A kiskomáromi református egyházköztség anyakönyve

Az Udvari Haditanács 1557-től fennmaradt protokollumai Kiskomár mindennapi életének bemutatásához adnak információkat, bár ezek csak regesztaszerűen említik az irat tartalmát. A regeszták a XVI. században néhány sorosak, ezt követően azonban részletesebbek. Kiskomárnak a kanizsai védelmi rendszer kialakulásakor jelentős szerepet szánhattak, hiszen az 1570-es években, Kisserényi Gábor kapitánysága idején kiemelve szerepelnek a várra vonatkozó bejegyzések. A vár kapitányai mellett a kanizsai kapitányok, a hivatalban lévő (fő)hadszertárnokok, a végvidéki főkapitányok, az uralkodó, a főhercegek és a vár egyéb tisztségviselői, elsősorban a vicekapitányok, a német katonák kapitányai és a tüzérek írtak Kiskomárral kapcsolatban a Haditanácsnak, illetve kaptak attól beszámolókat, utasításokat. A bejegyzések elsősorban a vár tisztségviselőinek kinevezésével, javadalmazásával, az élelemmel és hadianyaggal történő ellátással, török portyákkal, tizedbérlettel, katonalétszámmal, a vár erősítésével, ostromaival kapcsolatosak. Az Udvari Haditanács aktáinak legnagyobb része a protokollumkötetekben meglévőnek jelzett iratokból áll, de találhatók közöttük olyanok is, amelyek nem szerepelnek a protokollumkötetekben regesztaként. Témájukat tekintve nem különböznek a köteteknél jelzett tartalmaktól. Az Alte Feldakten fondban nemcsak a kiskomári, hanem a Kanizsával szembeni végvárok őrségének létszámadatait, valamint a vár eseménytörténetére vonatkozó dokumentumok találhatóak. Ebből az anyagrészből a XX. század elején több magyar vonatkozású iratanyagot kiemeltek – köztük néhány komári vonatkozású is található –, amelyek jelenleg a Hadtörténelmi Levéltár Törökkori gyűjteményét képezik. A Bestallungok protokollumkötetei tartalmazzák több kiskomári (fő)kapitány kinevezésének pontos időpontját, illetve két kapitánynak, Ráttky Menyhértnek és Pethő Lászlónak a kinevezési iratai is fennmaradtak.

A Finanz- und Hofkammerarchiv anyagából a Hoffinanz–Ungarn fondjában a vár kapitányainak és tisztjeinek birtok- illetve fizeteskérelmeire, és ezek ügymenetével kapcsolatos dokumentumokra találtunk, valamint e fond őrizte meg az első királyi kapitánynak a feladatkörét tartalmazó egyezséget.

3. Az értekezés szerkezetéről

Dolgozatunk címének megfelelően az első és legterjedelmesebb fejezetben mutatjuk be a vár XVI–XVII. századi történetét, a kronológiát véve rendezőelvül. Kiemelten ismertetjük azokat az eseményeket – elsősorban ostromokat –, amelyek a várnak a dél-dunántúli védelmi rendszerben elfoglalt helyét és szerepét befolyásolták. Az erősség irányítását a benne szolgálatot teljesítő kapitányok végezték, akiknek kiválasztását a bécsi hadvezetés nagy körültekintéssel végezte. Ugyanakkor megszabta a kapitány feladatait, hatáskörét, amelyet a neki adott utasításban adott tudtára. Ezek, és néhány elszórt adat segítségével mutatjuk be a kapitányok kinevezésének körülményeit és feladatkörüket. A várak védhetőségét jelentős mértékben a bennük szolgálatot teljesítő katonák létszáma és összetétele határozta meg, amelynek ismertetésére szintén egy fejezetet szántunk. A katonák életkörülményeit befolyásolták jövedelmi viszonyaik, valamint a vár ellátásának körülményei, amelyek sokrétűségének bemutatását egy-egy külön fejezetben tárgyaljuk. A mindennapi élet során egy ekkora közösségben óhatatlanul is feszültségek támadtak, amelyek elsimítására, büntetésére a különféle testületek bíróságain volt lehetőség. E mechanizmus működésének ismertetését kiemelten kezeltük. A kiskomári végvár, mint egyházi központ szerepét, a végvári katonaság életére gyakorolt hatását is hangsúlyozva mutatjuk be, ismertetve a református lelkészek jelentős befolyását a végvár életére. Végül egy különlegességgel zárjuk értekezésünket, a két utolsó főkapitányról készült ábrázolás bemutatásával.

Az értekezés teljesebbé tétele érdekében a hosszan elemzett iratok közül néhányat okmánytárban közlünk. Ezt egészítik ki a mellékletek, amelyek bemutatják a királyi (fő)kapitányok névsorát, a kanizsai és Kanizsával szembeni védelmi rendszert, Kiskomárom várbirtokát, az erősségben szolgáló katonaság létszámadatait és az azokban történt változásokat, a fennmaradt váralaprajzokat, valamint a kiskomári főkapitányokról készült ábrázolásokat.

III. A kiskomári végvár története a XVI–XVII. században

1. Az óbudai prépostság és káptalan birtokában

A mohácsi csatavesztést és a király halálát követően az országnak hamarosan két uralkodója lett. A nemesség, érdekeinek megfelelően, hol Szapolyai Jánosnak, hol Habsburg Ferdinándnak fogadott hűséget. Így tett Török Bálint is, aki kezdetben János király híve volt, de már 1527-ben I. Ferdinánd oldalára állt. A két király között folyó háború költségeinek egy részét a nemesség hitelezte. Ellenszolgáltatásként tisztségeket és általában a másik felet támogatók birtokait kapták meg. Török Bálint is követelte költségeit I. Ferdinándtól, amelyért 1530-ban még Prágába is elutazott. A megígért adomány azonban egyre késett, így a magyar főúr kárpótolta magát a Dunántúlon, ahol elsősorban egyházi javakra tette rá a kezét.⁴⁹

Az 1530-as évek elején elfoglalta Komárt is, amelynek birtokosa 1356. október 17-től az óbudai prépostság és káptalan volt.⁵⁰ Az 1534. évi rovásadó összeírás szerint a településen Török Bálint 20 porta mellett 5 szegénysége miatt adókedvezményes, és 12 pusztá (deserta) portát birtokolt.⁵¹ A következő évben pedig már I. Ferdinánd hagyta jóvá, hogy a főúr szigeti Somogyi Jánosnak – többek között – komári részbirtokot adományozzon.⁵² A nagyúr török fogságba kerülése után, 1542-ben felesége Pemflinger Katalin királyi nyomásra kénytelen volt visszaszolgáltatni tulajdonosaiknak a férje által jogtalanul elfoglalt birtokokat, így a komári birtok is visszakerült az óbudai prépost kezelésébe.⁵³ Azonban még 1539-ben Török Bálint egy Nádasdy Tamáshoz írt levelét Komár várából (ex castello Komar) keltezte.⁵⁴

a. A vár létrejötte

⁴⁹ Bessenyei, 1994. IX–XIII.

⁵⁰ I. Lajos ekkor adományozta Komár, Galambok, Szentpéter és Karos birtokokat a prépostságnak elvett jogai kárpótlásaként, miután a káptalan vesztesen került ki a budai várnaggyal és polgársággal folytatott viszályból. (Kumorovitz L., 1953. 190.)

⁵¹ Bessenyei, 1994. 89.

⁵² Uo. 95.

⁵³ Uo. XXVII.

⁵⁴ Uo. 171.

A kutatóban felmerül a kérdés, hogy a dél-dunántúli védelmi rendszerben helyet foglaló kiskomári várat ki, és mikor építtette? Erre források hiányában, illetve azok egymásnak ellentmondó adatai alapján megnyugtató választ adni a kutatás jelen állása szerint nem lehet. Az első adat, amely alapján feltételezhető, hogy Komárban erősség volt, 1310. január 13-áról származik. Ekkor Nagy János magister, komári (kamari) várnagy a Merenye területén lévő szőlőjét a veszprémi káptalannak adja örökös nélküli halála, vagy máshová települése esetén. Amennyiben örökösei születnének, a szőlő felerészben őket illeti.⁵⁵

1444-ben I. Ulászló király parancsára Somogyvár mezőváros mellett megyei közgyűlést tartottak Somogy vármegye nemesei részére, mert a nagyobb urak Albert király halála után több hatalmaskodást és jogtalanságot követtek el.⁵⁶ Ezen az óbudai prépost és a káptalan vádat emeltek Marcali Vargafi Imre és János, valamint Bánfi György és István ellen, akik elfoglalták Somogy megyei birtokaikat. A birtokokat korábban a cseh Panyan bitorolta, de őt Rozgonyi Rajnold kiűzte onnan, majd Komár birtokon erődítést (fortalicium) emelt, ahonnan hatalmaskodásokat követett el. Az erődítést a Marcaliak, hogy birtokaikat a pusztulástól megmentse, 1444 előtt 4500 forinton megváltottak. Ennek az összegnek a fejében készek voltak a birtokokat az óbudai prépostságnak és káptalannak visszaadni. A prépost és a káptalan nevében eljáró Imre kanonok szerint a birtokok öt éve a Marcaliak tulajdonában voltak, amelyből 10000 forint jövedelmük származott. Az ítélet értelmében a prépostot és a káptalant 1444. június 8-án a Marcaliak és mások tiltakozását figyelmen kívül hagyva visszaiktatták a birtokokba.⁵⁷ 1445-ben a vár kapitánya Marva (Marwa capitaneus exercitus de Komaron), aki a Marcaliak szentgyörgyvári várnagyaival együtt Keszthelyen hatalmaskodott.⁵⁸ Ezt követően a helyet valószínűleg lerombolták,⁵⁹ mert több országgyűlési határozat is állást foglalt arról, hogy a polgárháború idején törvénytelenül épített erősségeket le kell rombolni.⁶⁰ A törvények végrehajtásának esetlegessége miatt nem bizonyítható az, hogy a várat valóban lerombolták, hiszen egy 1486. január 6-án kelt oklevél említi Wyzaz-i Mihályt, Komár (Komar) vár castellanusát, akinek át kellett volna

⁵⁵ Kumorovitz L., 1953. 33.; Anjou II., 1992. 360.

⁵⁶ Borsa, 1989. 5.

⁵⁷ Uo. 18–19.; Csánki, 1894. 666–667. Csánki Dezső szerint a fortalicium építésére az 1440 utáni polgárháború idején kerül sor, aminek ellentmond az, hogy a Marcaliak 1444-ben már öt éve birtokosok itt. Csányi a megváltás összegeként 4000 forintot említi. Az oklevelet közli: Knauz, 1863. 116–119.

⁵⁸ Nagy–Véghely–Nagy, 1890. 527–529.

⁵⁹ Engel, 1996. 343.

⁶⁰ CJH, 1899./a. 1446. 2. tc. 302–303.; 1453. 6–7. tc. 314–315.; 1458. 6. tc. 330–331.; 1464. 10. tc. 348–349.

adnia a budai káptalan nála lévő, Külsőszolnok megyei falvakra vonatkozó határjáró oklevelét.⁶¹

IV. Béla a tatárjárás után 1237–1256 között kolostort alapított Szent Erzsébet tiszteletére Komárban, eredetileg a vilhelmiták számára, akiket IV. Sándor pápa 1256. évi rendelete inkorporált az akkor több rendből és közösségből egységes renddé szervezett Ágostonrendbe. 1524 előtt az ágostonrendiek helyére domonkos szerzetesek költöztek.⁶² A kolostorban még 1542-ben is éltek szerzetesek,⁶³ akik feltételezhetően az egyre növekvő török veszély miatt elmenekültek. Az ily módon hátramaradt építményt még az 1540-es években az óbudai prépost alakíthatta át várrá.⁶⁴ Mindezt azért is megtehetette, mivel a komári ágostonos kolostor nem a városban, hanem azon kívül helyezkedett el.⁶⁵ A Dél-Dunántúlon a kolostorok várrá alakítása gyakori megoldás volt,⁶⁶ hiszen a kőből épült kolostorépület rövid idő alatt, és kevés költséggel megerősíthető. A kolostor várrá alakítását támasztja alá, hogy a komári protestáns katonák egy 1650 körül írt levelükben a kiskomári várban lévő templomuk leírásakor megjegyzik, hogy annak egyik fala a klastrom fala, amelyben a porház van.⁶⁷ Annak, hogy a kolostorból lett a végvár ellentmondani látszik Giulio Turco várról készített alaprajza,⁶⁸ amely ábrázol egy kelet-nyugati fekvésű épületet, amely a kolostor templomának funkcióját tölthette volna be, de hiányzik a templom hajórészénél keskenyebb szentélyrésze, amelyet azonban a véghellyé történő kiépítés során el is bonthattak.

Visszatérve Török Bálint 1539-ben írt levelére, az abban említett komári castellum valószínűleg egy megerősített udvarház lehetett. A XV. századtól kezdve gyakran előfordult, hogy egy-egy nemes megerősítette udvarházát, amelyet kastélyként (castellum) említenek.⁶⁹ Az 1536-ban János király oldalára visszapártolt nagyrú a Dunántúlon

⁶¹ Rácz, 2000. DL 81937.

⁶² F. Romhányi, 2000. 38.; F. Romhányi, 2005. 92, 96. Romhányi szerint a domonkosok 1552 előtt hagyták el a kolostort.

⁶³ ETE IV., 1909. 139.

⁶⁴ Vándor, 1994. 342., bár Vándor véleménye szerint nem a kolostor megerősítése révén jött létre a vár, ugyanis azt ő Zalakomárnak a ma Ispitának nevezett részére helyezi. (Költő–Vándor, 1996. 160.)

⁶⁵ Fügedi, 1972. 81. 74. lábjegyzet

⁶⁶ Csorba, 1974. A szerző azonban Komárt nem sorolja a kolostorból várrá alakított erősségek közé.

⁶⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27053. Komári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. H. n., d. n. „Mivel templomunk egyik fala föl szélrül az klastrom fala, abban vagyon a porház, aztis által lyukasztottak volt az ő kegyelme szolgálai; Kétszer restauraltuk s mi czinaltattuk be aztis.”

⁶⁸ ÖStA KA Kartensammlung, G. VII. 49-260.

⁶⁹ Koppány, 2006. 61–66.; További példákat hozva Horváth, 2006. 63–70.

hadjáratot kezdett a Habsburg párthoz tartozó ellenségei ellen,⁷⁰ amely feltehetően szükségessé tette, hogy minden könnyen erősíthető objektumot a várható ellentámadások ellen átépítsen. A Habsburg-pártiak várható támadására készülhettek a Palaticsok – Török Bálint familiárisai – is, akik kastély módra, palánkkal erősítették meg komári házukat.⁷¹ 1537–1538 telére a Habsburg párt hadjáratot tervezett, amelynek során Komárt is szeretnék volna ostrommal elfoglalni.⁷² Akár a Palaticsok háza is lehetett a nagyúr által castellumnak nevezett erősítés.

b. Komár vára és a mezőváros

Úgy véljük, Kiskomárom esetében nem igazolható, hogy a Dunántúlon felépült várak jelentős része a mezővárossal egy egységet alkotott, mint többek között Keszthely, Egerszeg, Szentgrót végvárai.⁷³ Azaz nem tartozott a XVII. század első harmadában létrejött praesidiális mezővárosok közé. Településszerkezetében nem figyelhető meg a végvárvárosokra jellemző hármastagolás (végvár, hostát (katonaváros), polgárváros).⁷⁴ Komár esetében a XVI–XVII. század folyamán végig elkülönülő településeket feltételezhetünk.

Az erősségben szolgáló katonaság és családtagjaik szállása nem magában a várban volt, hanem a vár előtt kialakult, palánkfalal megerősített településen, a hostátban, amely a várral együtt alkotta a praesidiumot. Az erősítés előtt foglaltak helyet a várbeliek kerítéssel körülvett majorjai és földjei.⁷⁵ (Mellékletek E.3.) Tőle délre, elkülönülve feküdt a földművelő, szolgálattal tartozó jobbágyok lakta Komár mezőváros, amely erősítetlen volt.⁷⁶ Ezt látszik alátámasztani a mai településszerkezet is. Zalakomár 1969-ben jött létre

⁷⁰ Bessenyei, 1994. XIX–XX.

⁷¹ ETE III., 1906. 122.

⁷² Bessenyei, 1994. 145.

⁷³ Végh, 2006. 88–91.; Kelenik, 1997. 152–159.; ZML XV. 2. Kéziratgyűjtemény Iványi, é. n. 2–29.

⁷⁴ Szántó, 1984. 6–7.; Szántó, 1986./b. 85–86.; Végh, 2007. 117–120. Végh Ferenc a praesidiális mezővárosok hármastagolású településszerkezetét a végvár, mezőváros, polgárváros felosztásban tárgyalja.

⁷⁵ Ezt a településszerkezetet ábrázolja az a térkép is, amely a XVII. század első felében készült, és a Dél-Dunántúl erősségeit és Komártól való távolságukat mutatja be. A térkép központi eleme Kiskomár vár alaprajza. MOL S 16 Esterházy család hercegi ágának levéltárából kiemelt térképek. No. 1082.

⁷⁶ Iványi Béla említ egy XIX. század elejéről származó térképet, amelyen Kiskomár helységtől északra, mintegy 800 méterre rajzolták meg a kiskomári vár maradványait. (Iványi, 1958. 3.)

Kiskomárom, és az e településtől délre elhelyezkedő Komárváros egyesítésével. Ez a település-felosztás a mai napig létezik.

Véleményünk szerint a különállást erősíti, hogy a települések neveit nem használták következetesen a kortársak. 1548-ban Nagykomár mezővárosban lévő erődítést említ a Zalavári Konvent egy okirata. Az iratban először „Komár”-t írtak, később azonban egy másik kéz, más színű tintával a szöveg fölé beszúrta a „Nagy” előtagot.⁷⁷ A portaösszeírások során Komár mezővárost 1555–1556-ban Nagykomár néven írták össze.⁷⁸ Ezen kívül a mezővárost mindig „Komar” illetve „oppidum Komar” néven említették, amely az óbudai prépostsághoz, majd a kamarai kezelésbe kerülés után „castrum Komar”-hoz tartozott a dikával és a subsidiummal.⁷⁹ Az 1596. évi házösszeírásban „Kyskomar” már „ad castrum Kis Komar” részére fizette az adót,⁸⁰ amely elnevezést a XVII. századból fennmaradt 1626. évi összeírás is használja, birtokosként azonban ismét az óbudai prépostot tünteti fel.⁸¹ Az esztergomi káptalan 1576-ban Kisserényi Gábort nagykomári kapitánynak titulálta, aki az egyházi hivatal birtokai tizedének árendálása miatt kereste meg őket.⁸² Az 1570-es évekig az Udvari Haditanács a vár megnevezésére szintén a „Komár”, illetve „komári kastély” megnevezést használta, de miután a kamara kezelésébe került az erősség egyre gyakrabban a „Kiskomár” elnevezéssel éltek.⁸³ A XVII. század során pedig szinte kivétel nélkül Kiskomárnak hívták az Udvari Haditanács irataiban az erősséget. A Kiskomárhoz szolgáltatással tartozó települések között említik 1588-ban Komárt. Tehát a vár megnevezése Kiskomár, a mezővárosé Komár.⁸⁴

⁷⁷ „in fortalicis suo in oppido Nagykomar” (ZML XII. 1. ZKHL No. 286.)

⁷⁸ MOL E 158 Conscriptioes portarum Tom. XXXIX. Comitatum Sumigiensis et Sarosiensis fol. 239., fol. 249.

⁷⁹ Uo. fol. 263., fol. 371., fol. 387., fol. 406., fol. 418.

⁸⁰ Uo. fol. 447.

⁸¹ Uo. fol. 472.

⁸² MOL P 707 Zichy cs. lt., Missiles, No. 8549. Az esztergomi káptalan Kisserényi Gáborhoz. Nagyszombat, 1576. március 14.

⁸³ Komár elnevezésre pl. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. 1564. szeptember 16–23. között fol. 108.v.; Uo. Bd. 146. Reg. 1566. április 21–26. között fol. 130.r.; Uo. Bd. 167. Reg. 1579. június 2–5. között No. 6. fol. 31.r.; A „komári kastély” megnevezésre pl. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 141. Reg. 1559. december [nap nélkül] Nr. 5.a; ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. 1569. március 16. fol. 32.r.; Uo. Bd. 154. Reg. 1571. augusztus 10. No. 86. fol. 70.v.; Kiskomárra pl. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. 1568. november 9. No. 36. fol. 210.r.; Uo. Bd. 152. Reg. 1570. augusztus 27. No. 158. fol. 127.r.; Uo. Bd. 167. Reg. 1579. augusztus 3. No. 9. fol. 128.v.; Uo. Bd. 185/2. Reg. 1590. június 2. No. 11. fol. 28.r.

⁸⁴ MOL E 156 U et C, Irregestrata Fasc. 6. No. 51.

A XVII. században a várnak (praesidium Kiskomariensis) és a városnak (oppidum Kiskomariensis) külön lelkésze volt.⁸⁵ A várostól a rekatolizáció idején elvették azt a házat, amely templomként és parókiaként is szolgált. 1647. április 19-én az országgyűlés határozata értelmében az épületet vissza kellett szolgáltatni a „kis komaromi varos”-nak.⁸⁶ A praesidiumban élő híveknek is volt temploma, de azt a végvári katonaság szabad vallásgyakorlata miatt nem idegeníthették el tőlük. Ha a két település egy egység lett volna, akkor nem lett volna szükség két templomra és két lelkészre, ráadásul egyiküket a vár, a másikat a város prédikátorának nevezték.

A vár és város különálló település-szerkezetét támasztják alá az alábbi példák is: a törökök a városra többször rátörtek, hogy hajdúkat keressenek. 1646 januárjában is a városban jártak, de hajdút nem találtak ott, mert Ányos Péter vicekapitány megtiltotta nekik, hogy ott aludjanak. A vicekapitány ugyanakkor megjegyzi levelében azt is, hogy egészen a vár alá jöttek volna a törökök, de a nagy hó megakadályozta őket ebben.⁸⁷ Máskor a kiskomári hajdúk a kanizsai majorokból az őket üldöző törökök előtt épen visszatértek a várba, de azok a városban egy hajdút megleptek és a fejét vették.⁸⁸

A várba biztosan nem engedtek volna be egy gyűlölt pribéket, de a városban szállást találhatott magának. Pribék Peti társaival a városba szállt meg, de ott összevesztek és egyikük meglötte a pribéket. Pethő László kapitány elfogatta őket.⁸⁹ A kapitány néhány évvel később panaszt tett Turos Miklós vicekapitány ellen, aki engedélyt adott arra, hogy a püspök borát a városban árulják, ezért a katonák mind oda mentek inni. A kapitány aggodalmát fejezte ki, mert ha a törökök rájuk törnek, a várost is elégethetik a katonák miatt.⁹⁰

A két település elkülönülését erősíti meg Pethő László főkapitány egy török támadásról szóló beszámolója is. 1655. szeptember 5-én 11 órakor a kanizsai lovasok és gyalogosok Komárra támadtak. A lovasok a városba húzódtak, a gyalogosok pedig a berekbe, akik ott

⁸⁵ DREL III. 205. passim

⁸⁶ DREL III. 205. fol. 137.

⁸⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 617. Ányos Péter Batthyány Ádámhoz. Komár, 1646. január 24.

⁸⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36717. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. február 23.

⁸⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36722. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. március 22.

⁹⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36921. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1654. augusztus 11.

lövöldözni kezdtek, mintha hajdúkat támadtak volna meg. Ez megtévesztette a várban lévő gyalogosokat, akik még Pethő főkapitány odaérkezte előtt kimentek a kapun, hogy segítséget nyújtsanak. A főkapitány Ropoli Farkas hadnagyot küldte utánuk több gyalogossal, hogy a kertek közül ne menjenek ki. A hajdúk azonban nem foglalkoztak a paranccsal, csaknem a városig mentek. Onnan a török lovasok visszavonultak és egyesültek gyalogságukkal, majd a gyalogosokra támadtak, akiket az időközben 25 lovassal a mezőre siető Pethővel együtt a vár sorompóján belülrre kergettek.⁹¹

c. A szigetvári védelmi rendszer biztosító erőssége

Buda 1541. évi eleste után az oszmán hadvezetés arra törekedett, hogy a volt fővárost biztosítsa és az újabb foglalásokkal a hódoltságot kiszélesítse. Ennek első lépéseként 1543–1545-ben a török csapatok elfoglalták csaknem egész Tolna és Baranya vármegyét, köztük Siklós, Pécs, Simontornya, Endréd, Tamási várát is. A Dél-Dunántúlon a török elleni védelmi rendszer új központja Szigetvár lett. A török adóztatás és befolyás már ezekben az években elérte Somogy vármegyét. Bornemissza Pál óbudai prépost⁹² 1547-ben arról panaszkodott, hogy kiskomári jobbágysai megegyeztek a törökökkel és meg akarnak hódolni. A püspök ezt nem engedhette meg, még alattvalóinak a várral együtt történő pusztulása árán sem.⁹³ 1549-ben 11 és fél portát, 20 szegénysége miatt adókedvezményes, 12 urasági szolgálatban álló személyt és 3 iparost írtak össze Komárban, akik a prépost jobbágysai voltak.⁹⁴

A visszaélések és hatalmaskodások a törökök térnyerése és egyre fenyegetőbb veszélye ellenére sem csitultak a Dél-Dunántúlon. 1548-ban Kakonyai Kecskés Pálnak, a szentgyörgyvári vár prefectusának Mátyás nevű viceprovisora embereivel az óbudai prépostság Nagykomár mezővárosban lévő erődítményében (fortalicium) szolgáló Vince nevű katonát Karos mezőváros Mária tiszteletére szentelt kápolnájában megölette. Más

⁹¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36957. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1655. szeptember 5.

⁹² Az óbudai prépostságot 1534. december 29-én adományozta I. Ferdinánd Bornemissza Pálnak. (ETE II., 1904. 375.)

⁹³ „Pereant una cum castello. Ego nunquam illis libertatem deditionis daturus sum.” (Bornemissza Pál Nádasdy Tamáshoz. Pozsony, 1547. január 10. *Takáts*, 1915. 131.)

⁹⁴ *Maksay*, 1990. 645.

alkalommal bilincsbe verette a prépostság egy katonáját, aki Segesdre ment, hogy adósságát behajtsa.⁹⁵

1549-ben Gazdag Gergely várnagy (castellanus), aki egyben provisor is volt az erősségnek, 1164 magyar forintot elsikkasztott Bornemissza Páltól. Azért, hogy a várnagy ne kerüljön fogságba, a két fél egyezsége lépett. Gazdagnak kártalanítania kellett három mezőváros – Nagykomár, Karos, Galambok – és a hozzájuk tartozó falvak, Beke és Sávoly jobbágyait, ezen felül 200 forint megfizetésére és a prépost Bertalan nevű szolgájának kártalanítására kötelezték, akinek két ujját levágta.⁹⁶

A komári katonák is többször követtek el visszaéléseket. Kis Bálint komári katona 1555-ben Teneházán megölt egy idős nemesasszonyt.⁹⁷ Köves András veszprémi püspök óbudai prépostsága idején nagykomári castellumát bérbe adta kövendi Székely Jakabnak,⁹⁸ de egy év után saját kezelésébe vette vissza, és a nagykomári, galamboki és karosi jobbágyoknak okozott károkért elégtételt követelt.⁹⁹ Ugyanis 1557-ben Székely Jakab komári haramiái a csurgóiakkal együtt pusztították Nádasdy Tamás somogyi jószágát. A vár tisztartója sem tudta őket visszatartani. Törvény elé állításukra pedig kevés esély volt.¹⁰⁰ A komári hajdúk az egyházi javakat sem kímélték. 1557. március 26-án a merenyei ispánt lötték le és a radai hegyen is kárt okoztak, máskor az újlaki plébánost verték meg. Mezőlaky Ferenc zalavári prépost Mohács felé küldte bárándi katonáit, akik közül kettő puskaporért ment Karosba, ahol a komári katonák foglyul ejtették őket. A prépost katonái Székely Jakab komári katonáira támadtak, akik közül többet is elfogtak.¹⁰¹ 1558 elején három Szenyérhez tartozó falut raboltak meg Székely Jakab komári katonái.¹⁰²

Míg Komár környékén a hajdúk a vidék lakosságát pusztították és a birtokokat dúlták, a törökök tovább folytatták hódításukat. 1552-ben Szlavóniában foglalták el Verőce, Csázma, Dombó és Usztilónya erősségeit, ezzel dél felől tölték ki a hódoltság területét,

⁹⁵ Vándor, 2000. 89.; ZML XII. 1. ZKHL No. 286.

⁹⁶ Vándor, 2000. 90.; ZML XII. 1. ZKHL No. 289.

⁹⁷ Őze, 1996. I. 115.

⁹⁸ Komárt 1556-ban Székely Lukács is szeretne volna bérbe venni, amelyhez még Zrínyi Miklós segítségét is igénybe vette, de még így sem ért el eredményt, mert a püspök tisztartóját azzal bízta meg, hogy Székely Jakabbal tárgyaljon. (Barabás, 1898. 370.)

⁹⁹ Vándor, 2000. 91.; ZML XII. 1. ZKHL No. 1997. Az oklevél vége hiányzik, így az irat pontos dátuma nem állapítható meg. Viszont 1557. április 30-án már múlt időben ír Kerecsényi László Székely Jakab Komárban „lakásáról”. (Szalay, 1861. 234–235.)

¹⁰⁰ Szalay, 1861. 217.

¹⁰¹ Szalay, 1861. 225–226.

¹⁰² Őze, 1996. II. 12.

azaz a Dráva felől közelítették meg, és kerültek a Dél-Dunántúlhoz támadható közelségbe. 1555-ben pedig keleti irányból, a Szigetvárra épülő védelmi rendszer szétzilálására tett sikeres kísérletet Tojgun budai pasa, aki a mintegy 10 ezer főt számláló seregével rövid egy hónap alatt bevette Kaposszentjakabot, Kaposvárt, Koroknát, Nagyabajomot, Kaposmérőt, Mesztegnyőt, Pácodot és Babócsát. Ezzel a hadjáratával teljesen elszigetelte Szigetvárt a háterszágtól.¹⁰³ Nádasdy Tamás nádor a helyzetet megfelelően értékelve, még Kaposvár ostromának idején megfogalmazta, hogy annak eleste után hasonló sors fenyegeti a Kanizsáig elhelyezkedő erősségeket, köztük Komárt is.¹⁰⁴ A törökök gyors hódításától és térnyerésétől való félelem az 1550-es években meghatározó gondolata a dél-dunántúli helyzettel tisztában lévő Csányi Ákosnak is.¹⁰⁵ 1556-ban Ali budai pasa megkísérelte Szigetvár elfoglalását is, sikertelenül, sőt a keresztény hadnak sikerült Babócsát visszafoglalni, Koroknát és Kaposvárt pedig lerombolni, ezzel Szigetvárt lélegzethez juttatni.

A törökök sikeres hadjáratai arra ösztönözték a hadvezetést, hogy minden eddiginél komolyabban foglalkozzanak a védelem megszervezésével. 1555 márciusában Kiskomárom bekerül Nádasdy Tamás nádornak a Dunántúl és a Rábaköz területére kidolgozott védelmi koncepciójába. A nádor tervezetében az ezen a területen fekvő várakat négy védelmi vonalba osztotta, függetlenül attól, hogy bennük királyi vagy magánkatonaság tartózkodott. A tervezet szerint Komár vára az első és a második védelmi vonalba tartozó erősség lenne. Nádasdy kérte az uralkodót, hogy hadianyaggal is lássa el a védelmi vonalak várait, mivel tulajdonosaik megfelelő jövedelem hiányában maguk erre nem képesek.¹⁰⁶ 1556 márciusának közepén hadi konferenciát tartottak Bécsben, amelyen szintén komolyan számoltak Kiskomárral.¹⁰⁷ A védelmi koncepció kidolgozását segítette az 1556. november 17-én megalapított Udvari Haditanács is, amely a hadügy teljes irányításáért felelt. A Dél-Dunántúlon a Haditanács javaslata szerint Szigetvár, Vízvár, Bat, Berzence, Csurgó, Komár és Kanizsa erősségekbe kell meghatározott számú katonát tartani. A két legfontosabb hely Szigetvár és Kanizsa, amelyekben 1000 fő állomásoztatása lenne szükséges. Komárban 200 lovassal és 100 magyar gyalogossal

¹⁰³ *Szvitek*, 1999. 47–64.

¹⁰⁴ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás Oláh Miklós esztergomi érsekhez. Sárvár, 1555. szeptember 15.

¹⁰⁵ *Őze*, 1996. II. 22–23., 46., 81.

¹⁰⁶ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás Miksa főherceghez. Bécs., 1555. március 8. A levelet feldolgozta *Pálffy*, 1999. 113–118.

¹⁰⁷ *Pálffy*, 2003. 474.

számoltak, akiknek havi zsoldja 1300 rajnai forintot tenne ki, ami éves szinten 15600 rajnai forintba kerülne.¹⁰⁸ A stájer rendek 1556-ban Cilliben tartott tartománygyűlésükön úgy határoztak, hogy a Csurgón és Berzencén tartott katonáikat Komárra kell áthelyezni. Ennek ellenére Csurgó nem adott egyetlen lovast és gyalogost sem Komárnak. Zrínyi Miklós szerint ennek az az oka, hogy ha Berzence és Csurgó elesne, Komár vára sem lenne sokáig tartható.¹⁰⁹

A felértékelődő komári várat Kerecsényi László már 1555 végén – még szigetvári kapitánysága alatt – szerette volna megszerezni úgy, hogy Komár jövedelmét tartozékaival együtt vagy árendába, vagy másként megkapja.¹¹⁰ Ezért 1556 elején a királyhoz folyamodott, hogy az erősségbe 200–300 lóra és ugyanannyi gyalogra adjon neki fizetést. Az ügy érdekében Zrínyi Miklós horvát bánt és Nádasdy Tamás nádort is megkereste levelével. Kérte, járjanak közbe érdekében a veszprémi püspöknél.¹¹¹ A tisztséget elnyerte, annak elfoglalására 1558. január 9-én érkezett meg Komár várába.¹¹² Az erősségbe érkezésekor élelmet alig talált, szénát pedig Csányi Ákostól próbált meg vásárolni. A vár felszerelését elvitték, a palánk pedig olyan rossz állapotban volt, hogy arra kérte Csányit, legyen a segítségére a palánkhoz szükséges fa megszerzésében.¹¹³ A rossz körülmények következtében 1558 decemberében két főlegény katonáival együtt elszökött a várból. Egyikük Szigetvárra, másikuk Győrbe távozott. A Győrbe szököttekre a győri kapitánytól kért törvényt, Szigetvárra pedig maga ment intézkedni.¹¹⁴

Komár az 1560-as évekre már szerves részét képezte a védelmi rendszernek. 1561 júniusában, amikor 7 zászló török gyalog 20 lovassal a tátikai erdőbe táborozott, Ormányi Józsa sümegi kapitány arra kérte Nádasdy Tamást, a török erők felszámolása érdekében írjon Komárba és Szentgyörgyvárra, Zala vármegye alispánjának és szerte a végvárakba, hogy azonnal menjenek Sümegre. Az ott összegyűlt sereggel Hegyesd alatt

¹⁰⁸ ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76. Konv. A. fol. 49.r.–50.r.

¹⁰⁹ *Barabás*, 1898. 352.

¹¹⁰ *Őze*, 1996. I. 187.

¹¹¹ *Komáromy*, 1906. 247.

¹¹² Rövid ideig volt Komárban, mert hamarosan Gyula kapitánya lett. Részletes utasítását 1560. november 1-jén kapta meg. A gyulai várba 1561. február 28-án vonult be ezer lovasával és 260 darabontjával. (*Őze*, 2002. 116.)

¹¹³ *Komáromy*, 1907. 123–124.

¹¹⁴ *Komáromy*, 1907. 126.

megtámadhatnák a törököket, mert azok nagy számuk miatt nem férnek el a várban, így az erdőben alszanak majd.¹¹⁵

A veszprémi püspöknek is, mint általában a magánkézben lévő várak tulajdonosainak, nehézséget okozott az erősség fenntartása. 1555 nyarán Köves András püspök a nádortól kért segítséget sümegi és komári vára ellátásához. Attól tartott, hogy ha a komári várban elfogy az élelem, azt a török közelsége miatt nem tudja majd pótolni.¹¹⁶ Csányi Ákos 1555 októberében úgy gondolta, hogy a püspök nem látja át a komári tennivalókat, ezért megfelelő, gondos emberre kellene Komárt bízni, mert fennáll az esélye annak, hogy a jobbágyok a törökök kezére játszásként a várat.¹¹⁷

Az 1556. évi országgyűlés határozata értelmében Köves András az óbudai prépostság és a veszprémi püspökség mellé megkapta a lövöldi priorságot és a fehérvári prépostságot is, hogy birtokai jövedelméből Sümeg és Komár várát rendbehozathassa.¹¹⁸ A püspök sümegi és komári váraihoz¹¹⁹ rendelte az országgyűlés mindazokat a birtokokat, amelyeket a veszprémi püspök a püspökség, az óbudai és székesfehérvári prépostság, valamint a lövöldei perjelség címén birtokában tartott, és azokat amelyeket Zala és Somogy vármegyében birtokolt. Az összes említett birtokokra eső munkának¹²⁰ a $\frac{3}{4}$ részét a komári vár, $\frac{1}{4}$ részét a sokkal erősebb Sümeg erősítésére kellett felhasználni.¹²¹

A vár ellátásához Bécs segítségére is szükség volt. 1564 szeptemberének közepén Bernhard Hamerle bécsi hadszertáros a vár megvédésére hat szakállas puskát küldött a hozzá tartozó munícióval együtt.¹²² A vár fenntartását az óbudai prépostság a későbbiekben sem tudta biztosítani, így 1565 novemberének végén Perneszy Farkas babócsai kapitány átvette az erősséget a király számára Kerecsényi Jánostól,¹²³ aki ekkor az óbudai prépost itteni birtokait, így Komárt is bérelte.¹²⁴ Perneszy az átvételről írt beszámolójában

¹¹⁵ Uo. 137.

¹¹⁶ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Köves András Nádasdy Tamáshoz. Pozsony, 1555. június 13.

¹¹⁷ *Őze*, 1996. I. 175.

¹¹⁸ *Vándor*, 2000. 91.

¹¹⁹ A törvény szövegében a *fortalicium* szó szerepel a vár megjelölésére. Korábbi adatokban pedig e mellett a *castellum* elnevezést is említik.

¹²⁰ Az 1556. évi 4. tc. szerint megfelelő bérezéssel (lovasszekerek 4 lóval napi 80 dénár, ökrös szekerek 6 ökörrel naponta 60 dénár) minden 100 jobbágy után a véghelyek megerősítési munkálataira 3 napra 4 szekeret ajánlottak fel.

¹²¹ CJH, 1899./b. 1556. 7. tc. 398–399.

¹²² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. 1564. szeptember 16–23. között fol. 108.v.

¹²³ Kerecsényi János Kerecsényi László öccse volt. (*Komáromy*, 1907. 126.)

megemlítette, hogy a várban nem talált élelmet, se felszerelést, mert azt kihordták belőle.¹²⁵ Ezzel együtt katonaságának nagy része is elhagyhatta Komárt, mert Perneszy december 15-én katonaságot kért a várba.¹²⁶ A királyi kezelésbe került erősség teljeskörű ellátásának megszervezése és biztosítása immár a bécsi hadvezetés feladata lett.

¹²⁴ Az 1564. évi subsidium összeírás Kerecsényi Jánost nevezi meg birtokosnak a korábban óbudai prépost birtokaként feltüntetett falvakban. (MOL E 158 Conscriptiones portarum Tom. XXXIX. Comitatum Sumigiensis et Sarosiensis fol. 329, fol. 344.)

¹²⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36324. Perneszy Farkas Batthyány Ferenchez. Komár, 1565. november 21.

¹²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1565. december 15. fol. 66.r.

2. Királyi kezelésben

A kamara kezelésébe került vár irányításával Újlaky Sebestyént bízták meg, a várbeli teendőit leíró egyezséget 1566. március 28-án állították ki számára.¹²⁷ Amikor március 26-án Perneszy András is a kapitányságért folyamodott¹²⁸ Újlaky azt kérte az Udvari Haditanácstól, hogy azt ne ítéljék oda neki,¹²⁹ és március 30-án a vár munícióval történő ellátását kérte. Némi hadianyagot és fegyvert oda is ítéltek a várnak,¹³⁰ amivel nem lehetett maradéktalanul megelégedve, mert május 6-án ismét a vár ellátását sürgette.¹³¹ A bécsi vezetés azonban csak addig számolt Újlakyval, amíg megfelelő személyt nem talál Komár élére. Hiába kérték a komári katonák, hogy Újlaky Sebestyént bízzák meg a kapitányi teendők további ellátásával,¹³² mégsem ő, hanem Majthényi László kapta meg a tisztséget, aki szeptember 21-én a vár ellátásáért folyamodott az Udvari Haditanácshoz.¹³³

Szigetvár eleste után a törökök egészen Kanizsáig ellenőrzésük alá vették a Dél-Dunántúlt. A Somogy megyei keresztény kézen lévő várakat sorra hagyta el őrségük, vagy foglalták el a törökök. 1566. szeptember 29-én már csak Kéthely és Komár volt a magyarok birtokában.¹³⁴ Így ostrom nélkül a törökök kezébe jutott Babócsa, Berzence, Csurgó, Vízvár, Zákány, Segesd, Szenyér, Szöcsény, Csákány, Marót, Marcali és Lak.¹³⁵ Ezzel a Szigetvárra épülő védelmi rendszer egy pillanat alatt megsemmisült. A törökök nem akarták az összes elfoglalt várat megtartani, csak hat felégetett erődítményt építettek újjá, elsősorban Babócsa és Segesd várára fordítottak figyelmet. A következő évben többször eredménytelenül támadták Csákány várát,¹³⁶ amely Szöcsény mellett maradt keresztény kézen Kiskomárom előterében.¹³⁷ A török kézre került erősségek pótlására a Balatontól délnyugatra minél hamarabb új határvédelmi rendszert kellett létrehozni. Ennek központjául a magánkézben – a nádor özvegyének, Kanizsai Orsolyának a tulajdonában –

¹²⁷ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 13. 1566. März fol. 58.r.–60.r. Az egyezséggel (transactio) a későbbiekben, A kapitányok feladatköre c. alfejezetben részletesen foglalkozunk.

¹²⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. március 26. fol. 84.r.

¹²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. március 29. fol. 85.r.

¹³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. március 30. fol. 85.v.

¹³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. május 6. fol. 99.v.

¹³² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. augusztus 25–28. között fol. 148.r.

¹³³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. szeptember 21. fol. 157.v.

¹³⁴ Barabás, 1899. 82.; Németh, 1903. 294.

¹³⁵ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Zalay Benedek Kanizsai Orsolyához. 1566. szeptember 29.

¹³⁶ Vándor, 1994. 290.

¹³⁷ Uo. 341–342.

lévő Kanizsa megfelelőnek kínálkozott, amely hosszas tárgyalások után 1568-ban került királyi kezelésbe.¹³⁸

a. Komár török adóztatása

Az oszmán hódítás a területen fekvő falvak török adóztatását is magával hozta. Szigetvár elestét követően Komár néven is létrehoztak egy náhijét, melyben Kolon, Malonya, Galambok, Újlak és Karos falvak, valamint Komár város összesen 36 házzal adózott a törököknek,¹³⁹ a XVII. században, 1649-ben Komárvárost szpáhi is birtokolta.¹⁴⁰ 1566-tól kezdve a kettős adóztatás végigkíséri Komár térségét is, a komári végvár katonasága nem tudta megakadályozni a török adószedést. A bécsi hadvezetés is tisztában volt ezzel, ezért 1569. március 21-én azzal bízták meg Majthényi László kapitányt, hogy írja össze a törököknek adózó környező városokat és birtokokat.¹⁴¹ 1579 nyarán a komári bírák és polgárok felkeresték Kapra Ferenc kapitányt, mert a törökök akkora adót kértek, amelyet nem tudnak teljesíteni, ezért el akarták hagyni a települést. A törökök a nyomaték kedvéért véres nyársat küldtek. A magas adó célja a kapitány szerint az, hogy a város elpusztuljon, így ne tudjon a komári vár ellátásában részt venni. A komáriak István kovácsot választották követül Andreas Kielman kanizsai főkapitányhoz és Ernő főherceghez, hogy megoldást találjanak a felmerülő problémára.¹⁴² A kanizsai főkapitány az ügyben levélben fordult a pécsi és a szigetvári béghez is, de nem kapott választ. A komáriakat pedig igyekezett meggyőzni, hogy legalább addig ne vándoroljanak el, amíg a bégektől választ nem kap.¹⁴³ Komár lakossága legalább részben megmaradt a településen, mert 1590 augusztusában a törökök újra kirabolták Kiskomár és Galambok falvakat. Ernő főherceg tiltakozására Ferhát budai pasa ígéretet tett arra, hogy amennyiben a falvak korábban megadták az adójukat, minden elrabolt javat visszaszolgáltatnak.¹⁴⁴

¹³⁸ Vándor, 1994. 299–300.

¹³⁹ Kammerer, 1886. 188.

¹⁴⁰ Kanyar, 1967. 67.

¹⁴¹ Szerémi, 1897. 313–314.

¹⁴² ÖStA HHStA Turcica I. Karton 39. Konv. 3. 1579. VII. fol. 161. Kapra Ferenc Andreas Kielman kanizsai főkapitányhoz. Komár, 1579. július 24.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 39. Konv. 3. 1579. VII. fol. 162. Kapra Ferenc Ernő főherceghez. Komár, 1579. július 24.

¹⁴³ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 40. Konv. 1. 1579. VIII. fol. 56–58. Andreas Kielman Ernő főherceghez. Kanizsa, 1579. augusztus 19.

b. A kanizsai végvidék védelmi rendszerében

1567 nyarán az Udvari Haditanács Majthényi László komári kapitányt és katonáit is a béke megtartására szólította fel. A kapitánynak elsősorban a szabad hajdúkat kellett megfékeznie. Ugyanakkor megbízták, hogy a véghely őrzését tartsa szem előtt, és igyekezzon megakadályozni a török betöréseket is.¹⁴⁵

Az 1568-ban megkötött drinápolyi békét követő negyed évszázados békésebb időszak lehetőséget adott a Haditanácsnak arra, hogy a határvédelem lehetőségeit átgondolva zárt, jól ellenőrizhető védelmi övezeteket hozzanak létre, amelyek nagymértékben támaszkodnak a természeti viszonyokra, ez által hatékonyabban tudnak ellenállni a törökök betöréseinek.¹⁴⁶ Kanizsa, mint a főkapitányság székhelyül szolgáló vár esetében már a békekötés évében – miután a vár királyi kézre került – hozzáláttak átépítésének tervezéséhez, majd Pietro Ferabosco tervei alapján azok megvalósításához. A mocsár lecsapolása után valószínűleg csak 1570-ben kezdődött meg a tulajdonképpeni várépítés. A Haditanács által szorgalmazott építkezés 1587-ig elhúzódott. Az építkezéshez az országgyűlés Kanizsához rendelte Zala vármegyét, Somogy vármegye megmaradt részeit, valamint a Nádasdy család javainak és Vas vármegye egy részének ingyenmunkáját (gratuitus labor), és az osztrák örökös tartományokból is küldtek az építkezés munkálataihoz munkásokat.¹⁴⁷ Kanizsa mellett a védelmi övezetébe tartozó más várakat is igyekeztek megerősíteni. Komár esetében is szinte minden évben történt valamiféle erősítés, a falvak népét az erődítési munkálatok elvégzésére évről évre a várhoz rendelték.

Az új védelmi rendszer első vonalába került Komárt 1568-ban Thury György kanizsai kapitány kezdte kiépíteni, őrségét megnövelte, miután a törökök Marcalit kezdték megerősíteni, és már építőanyagot is vittek a helyszínre. Thury az építkezés megakadályozása érdekében Komárba hívta Batthyány Boldizsárt, Zrínyi Györgyöt, Pethő Ambrust és Bánffyt katonáikkal együtt.¹⁴⁸ Komár építése a Haditanács tudomásával és beleegyezésével történt, hiszen áprilisban parancsot küldtek, hogy Komárt a parasztok robotmunkájával kell építeni.¹⁴⁹

¹⁴⁴ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 73. Konv. 2. 1590. VII–IX. fol. 178.a–b. Ferhát budai pasa Ernő főherceghez. Buda, 1590. augusztus 27.; *Bayerle*, 1972. 70–72.

¹⁴⁵ *Szerémi*, 1896. 310–311.

¹⁴⁶ *Pálffy*, 2000./a. 21.

¹⁴⁷ *Vándor*, 1994. 304–312.

¹⁴⁸ *Takáts*, 2000. 217.

¹⁴⁹ *Müller*, 1973. 72–73.

A vár erősítését a következő évben is folytatni akarták, ezért 1569. március 16-án Miksa király biztosította Majthényi László kiskomáromi kapitányt, hogy Kanizsára érkezik Franz von Poppendorf tanácsos és főhadszertárnok, hogy megnézzé Komár fekvését és megállapítsa, mire van szüksége a várnak: meszet, gerendákat, szegeket, pénzt és egyebeket rendeljen építésére. E mellett meg fogja vizsgálni, hogyan van ellátva a vár ágyúval és szuokkal, és ha szükséges, pótolja a hiányosságokat.¹⁵⁰ A Haditanács azonban csak szeptember 27-én bízta meg Poppendorft azzal, hogy tekintse meg a Komárban folyó építkezést és véleményéről számoljon be.¹⁵¹

Majthényi László 1571-ben néhány hónapig megbízott kanizsai kapitányként a kanizsai végvidéki főkapitányság vezetését is ellátta, miután 1571. április 2-án Thury György egy török lesvetés során életét vesztette.¹⁵² A megbízott kapitánynak a védelmi rendszert kellett megerősítenie, a törökök ugyanis a Kanizsát körülvevő mocsarakon keresztüljutva annak háta mögött kifosztották Alsólendvát. Franz von Poppendorf és a Haditanács is megparancsolta Majthényinek, hogy a gázlón a továbbiakban ne engedje az átjárást, torlaszolja azt el, és állítson gyalogosokat az őrzésére.¹⁵³ Ezen túl a törökök Zákánynál építkezni kezdtek. Bécs arra utasította Eck zu Salm ideiglenes dunántúli kerületi főkapitányt¹⁵⁴, és Vitus ab Halleg szlavóniai helytartót, hogy ezt minden eszközzel akadályozza meg, Károly főherceget pedig a stájer rendek insurrekciójának előkészítésével bízták meg.¹⁵⁵ A törökök Segesdet is építették, de a drinápolyi béke értelmében erre lehetőségük volt, így csak az merülhetett fel megoldásként, hogy ha a törökök megnövelik az oda helyezett katonaságot, ellensúlyozásképpen a keresztények is ezt teszik.¹⁵⁶ Majthényi feladatát szeptemberben átadta az új kanizsai kapitánynak Bánffy Bálintnak, és elfoglalta a pápai vár kapitányi tisztét, ahol mintegy másfél évtizeden keresztül

¹⁵⁰ MOL P 485 Majthényi cs. levéltára, 18. csomó, 8. csoport, fol. 9. (Az iratot közli: *Szerémi*, 1897. 312–313.); *Müller*, 1973. 77. Müller munkájában azt sugallja, hogy a levél Kanizsa építésére vonatkozik. E téves értelmezést átveszi *V. Molnár*, 1989. 56.

¹⁵¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. 1569. szeptember 27. fol. 144.v–145.r.

¹⁵² Egy Kapornak vidékét rabló török sereg előhádát Isebornál utolérte és megverte, majd a menekülők után vetette magát. A vele lévő gyalogság lemaradt, és a lovasság sem tudott együtt maradni. A törökök Oroszlány falunál, Rajk és Kiskomárom között lesre csalták és a felázott, mocsaras talajon nehezen mozgó Thuryt megölték. (*Istvánffy*, 2003. 463.)

¹⁵³ *Szerémi*, 1897. 315.; 317–318.; 320–321.

¹⁵⁴ *Pálffy*, 1999. 142.

¹⁵⁵ *Szerémi*, 1897. 315., 318–319.

¹⁵⁶ *Szerémi*, 1897. 318–319.

tevékenykedett.¹⁵⁷ Helyére az uralkodó Kiskomárom kapitányának Kisserényi Gábort nevezte ki.

1571 végén Eck zu Salm megbízta Kisserényi Gábor komári kapitányt, Tahy Boldizsárt és Ficsor Mihályt, vizsgálják meg, hogy a Kiskomártól néhány mérföldre fekvő Csákány és Szöcsény erősségét célszerű-e fenntartani. Kisserényi úgy vélte, hogy Csákányban 100, Szöcsényben pedig legalább 50 gyalogos tartózkodhatna, ugyanakkor megjegyezte, hogy a törökök betöréseinek megakadályozására e várak nem alkalmasak, mivel nem egymás mellett, hanem egymás mögött, csupán fél mérföldre fekszenek egymáshoz. A csákányi vár török kézre kerülése esetén az ellenség 300 lovast és 200 gyalogost állomásoztathatna ott, amely nagy veszélyt hordozna magában. Pozitívként említette viszont, hogy a két várból a Somogy megyében birtokos nemesek javaikat jobban tudják igazgatni.¹⁵⁸ Szöcsény várát a törökök 1574 után elfoglalták,¹⁵⁹ 1580-ban pedig már Segesddel együtt a török támadások egyik kiindulópontja volt.¹⁶⁰

1571–1572 fordulóján Giulio Turco itáliai várépítész és munkatársai felmérték a dunántúli végvárak egy jelentős részét. Ekkor Komárról is készült alaprajzi ábrázolás.¹⁶¹ Az ábrázolás szerint a vártól nyugatra mocsár terült el. A huszárvárat palánk kerítette, hossza kb. 118 m, szélessége a belső várhoz közelebb kb. 62 m, északi keskenyebb oldalán pedig kb. 43 m.¹⁶² A külső vár északi sarkain rondellák helyezkedtek el. A belső várat a huszárvártól árok választotta el, ezen belül L alakú köépület található. Északnyugati részén egy kapuvédmű állt, ez alatt vitt a huszárvárba az egyetlen híd. A délnyugati és északkeleti

¹⁵⁷ Pálffy, 1999. 142.

¹⁵⁸ ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 82.r–84.v. Kisserényi Gábor Salmhoz. Komár, 1572. január 6.

¹⁵⁹ Hegyi, 2007. II. 1290.

¹⁶⁰ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 41. Konv. 1. 1580. I–II. 143–146. Ernő főherceg Ovejsz budai pasához. [Bécs], 1580. január [20.] Fogalmazványa ugyanott fol. 100–103.

¹⁶¹ ÖStA KA Kartensammlung, G. VII. 49–260.

¹⁶² A Turco-féle rajzon ugyan csak a lépték van megjelölve, a mértékegység nincs, de feltehetjük, hogy a mérték a passa, azaz lépés, hiszen Turco más felmérésein feltünteti ezt a mértéket, illetve a kor más építészai, köztük Pietro Ferabosco is ezt használta felméréseinél. A passa pedig a királyi kettős lépésnek feleltethető meg, amely 1,8756 m. (Domokos, 2001. 642.) Ezzel nem ért egyet teljes mértékben Kovalovszki Júlia, aki szerint a lépések inkább ölnek, tehát valamelyik lábméret hatszorosának felelnek meg, és így 1,8 m-rel számol, bár elismeri, hogy valójában az érték ennél nagyobb, de az 1,8 m-rel könnyebb számolni. (Méri, 1988. 72.) A két mérték majdnem megfelel egymásnak.

részén egy-egy rondella, a délkeleti sarkán szintén fa-föld szerkezetű, olaszbástya helyezkedett el.¹⁶³ A belső vár négyszög alakú, mérete kb. 51×64 méter.

1574-ben a palánk régi és elavult volt, amely a víz miatt erősen megrohadt, és a belső ház is javításra szorult. A vár árka sem volt elég mély, néhol még térdig sem ért benne a víz. Kisserényi Gábor kapitány nehezen tudta megszervezni a felújítást. A várhoz rendelt Somogy megyei falvakból erőszakkal kellett felhajtani az embereket, akik a várhoz tartozó Komár, Karos és Galambok falvakkal együtt is olyan kevesen voltak, hogy számottevő építést nem lehetett velük csináltatni. Az építéshez a király és a Kamara segítségét kérte.¹⁶⁴ Károly főherceg 1575. szeptember 9-én azt írta a komári kapitánynak, hogy egyelőre semmilyen építményt nem szabad építeni Komárban, mert az erőket Kanizsa megerősítésének folytatására kell felhasználni. Miután ott befejeződtek a munkálatok, azt követően majd Komárnál is megkezdődhetnek a munkák.¹⁶⁵

1576-ban Kisserényi kapitány a királytól kért ingyenmunkát az épületek megerősítésére, melynek elrendelését az uralkodó a vár első emberére bízott 13 környező faluból beszedett jövedelem elszámolásához kötötte. Minderre azért volt szükség, mert II. Miksa a kapitány visszaéléseiről kapott információkat.¹⁶⁶ Július közepén azonban Károly főherceg arról értesítette Kisserényit, hogy Komár erősítésének és a várárok kimélyítésének ügyében megbízottak fognak döntést hozni, akik már elindultak Kanizsára. Szakvéleményük megérkezése és tudomásulvétele után határoznak majd arról, milyen további munkára van szükség.¹⁶⁷

A Drinápolyban 1568-ban megkötött béke ellenére a végvidéken a portyázások szokványosak voltak. 1577 tavaszán a komáriak egy török portyázó csapat több tagját foglyul ejtették. A kihallgatás során kiderült, a budai pasa engedélyezte, hogy szabadon betörjenek a keresztény területre. Az elfogott törökök a segesdi vajda parancsára támadtak, amelyről Ernő főherceg panaszt tett a budai pasánál.¹⁶⁸ A foglyok azonnali kihallgatását és vallomásuk Bécsbe küldését még 1574 júniusában rendelte el Miksa császár, amit a

¹⁶³ Pataki, 1931. 115.

¹⁶⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Kisserényi Gábor Batthyány Boldizsárhoz. Komár, 1574. február 28. Közli: E. Abaffy, 1968. 61.

¹⁶⁵ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 3–4. Károly főherceg Kisserényi Gábor komári kapitányhoz. Bécs, 1575. szeptember 9.

¹⁶⁶ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 17–19. II. Miksa Kisserényi Gábor komári kapitányhoz, Bécs, 1576. május 9.

¹⁶⁷ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 11–12. Károly főherceg Kisserényi Gábor komári kapitányhoz, Bécs, 1576. július 15.

portyák gyakori volta indokolt.¹⁶⁹ Ugyanakkor a főherceg megtiltotta Debreczeni Máté kiskomári vicekapitánynak a berzencei vajda elleni bajvívását, amit a béke szintén tiltott,¹⁷⁰ és kérte a budai pasát, hogy hasonlóan cselekedjen ő is a berzencei vajdával.¹⁷¹ Egy évvel később sem adta hozzájárulását, amikor négy komári katona szeretett volna párviadalt folytatni négy, a szigetvári bég alá tartozó törökkel.¹⁷²

Az 1577–1578-ban tartott haditanácskozások döntésének értelmében a török elleni küzdelemben a védelmi háború mellett döntöttek, és a végvidéki főkapitányságokat elsősorban a természeti akadályokra építve, jól záró és ellenőrzött határvédelemmé építették ki.¹⁷³ A tanácskozások végzésének értelmében a komári várat a mellette fekvő szigetre kellett volna áthelyezni és ott felépíteni. Ennek elvégzésére 6000 forint költséget állapítottak meg, amelyet a kanizsai építésekre szánt összegből kellett volna elkülöníteni.¹⁷⁴ Az utasítás azonban csak terv maradt, hiszen Kiskomár vára a későbbiek során is ugyanott helyezkedett el, mint ahol Turco megrajzolta. Ebben az esztendőben Komár felújítását az előző évhez hasonlóan Kanizsa megerősítésének elkezdéséhez kötötték, bár megengedték a kapitánynak, hogy a legszükségesebb dolgokra igénybe vegye a jobbágyok munkáját.¹⁷⁵

A párhuzamosan folyó építkezések és a hozzájuk szükséges emberanyag „beszerzésének” problémája szükségszerűen vezetett a várak közt kialakuló ellentéthez. 1578 augusztusában Kisserényi Gábor kapitány a merenyei, újlaki és kerecsényi jobbágyokat Komár építésére hajtatta. Ezzel kivívta Andreas Kielman kanizsai főkapitány

¹⁶⁸ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 49–50. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. április 6.; Uo. fol. 43–44. Ernő főherceg Kisserényi Gábor komári kapitányhoz, Bécs, 1577. április 13.; Uo. fol. 47–48. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. április 27.

¹⁶⁹ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 49–50. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. április 6.

¹⁷⁰ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 54–55. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. május 24.

¹⁷¹ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 35. Konv. 1. 1577. III–IV. fol. 172.r. Ernő főherceg a budai pasához. Bécs, 1577. április 19.

¹⁷² MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 74–75. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1578. április 22.

¹⁷³ Pálffy, 2003. 485–486. A védelmi rendszer ilyen módon történt kiépítésében a legjelentősebb szerepet Lazarus von Schwendi, a király személyes tanácsadója és a török kérdés szakértője által kidolgozott javaslatok játszották. Az 1577. évi haditanácskozások kiinduló dokumentumát jelentő, 1576 szeptemberében kelt javaslatát közli: Kelenik, 2005./a. 978–1009.

¹⁷⁴ Geöcze, 1894./a. 678.

¹⁷⁵ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 56–57. Ernő főherceg Kisserényi Gábor komári kapitányhoz, Bécs, 1577. május 30.

haragját, hiszen Komár építéséhez Somogy vármegye falvainak lakosságát rendelte az országgyűlés, a környező falvaknak Kanizsát kell építeniük.¹⁷⁶

Komárt északról és délről is kisebb őrhelyekkel vették körül, ezzel erősítették a helyzetét. A vártól délre feküdt Szentjakab góréja, amelynek Kiskomárból idevezényelt két fős őrségét 1576-ban a törökök megölték.¹⁷⁷ A védelmi rendszert tovább erősítette egy-egy templom megerősítése és strázsaházzá alakítása is. Ezért 1579 végén Andreas Kielman kanizsai főkapitány a Komártól északra fekvő koloni templomot vette körül palánkkal, így a törökök nehezebben jutottak a Magyar Királyság területére és gondot okozott nekik a falvak adóztatása is. A főkapitány szerint ezzel majdnem teljesen elzárták a törökök útját, amelyen Komár, Szentiván és a Balaton között a Zala folyó irányába, Kapornak, Zalavár és más helyek felé haladtak.¹⁷⁸ A koloni templom megerősítése előtt 20 komári gyalogost fogtak el, vagy öltek meg a törökök, így Kolon megerősítése Kiskomár számára járt a legtöbb előnnyel, hiszen így a keresztény kézen lévő területtel a vár katonasága biztonságosabban tudott kapcsolatot tartani.¹⁷⁹ Az elvégzett munkálatok nem nyerték el a szigetvári szandzsákbég tetszését, ezért a budai pasa útján tiltakozott Ernő főhercegnél, arra hivatkozva, hogy Kolon török területen van.¹⁸⁰ Miután a bécsi vezetés nem rombolta le a megerősített templomot, a szigetvári törökök megtámadták, de nem jártak sikerrel.¹⁸¹ 1579. november 22-én 14 zászlóval vonultak Kolon alá, de sikertelenül ostromolták a helyet. A legjelentősebb támadást 1579. december 18-án vezették, amikor a 2500 főnyi török sereg a szigetvári bég vezetésével reggeltől estig ágyúzta az erődített templomot, de elfoglalni ekkor sem tudta.¹⁸² Az 1570-es évek végén, az 1577. évi bécsi nagy haditanácskozást követően elsősorban Andreas Kielman kanizsai főkapitány irányításával

¹⁷⁶ MOL P 707 Zichy cs. lt., Missiles, No. 8641. Andreas Kielman Kisserényi Gáborhoz. Kanizsa, 1578. augusztus 21.

¹⁷⁷ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 33. Konv. 2. 1576. VII. fol. 72. Kisserényi Gábor Károly főherceghez. Komár, 1576. július 7.

¹⁷⁸ Andreas Kielman kanizsai főkapitánynak a koloni templom megerősítéséről és ennek jelentőségéről Ernő főherceghez szóló, 1580. január 7-én írt beszámolója: ÖStA HHStA Turcica I. Karton 41. Konv. 1. 1580. I–II. fol. 22–23.

¹⁷⁹ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 41. Konv. 1. 1580. I–II. fol. 78–81. Ernő főherceg Ovejsz budai pasához. Bécs, 1580. január 11. A komárra vonatkozó rész fol. 80.v.

¹⁸⁰ Takáts–Eckhart–Szekfü, 1915. 208.

¹⁸¹ Pálffy, 2000./a. 27.

¹⁸² Takáts, 1915. II. 70. Andreas Kielman jelentése szerint az ágyúzás csak négy órán át folyt.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 41. Konv. 1. 1580. I–II. fol. 255–273. A törököktől 1579-ben elszenvedett károk jegyzéke. 1580. február 22. Kolon ostromainak leírása: fol. 266.r.

több kisebb őrhelyet is létrehoztak, elsősorban Kanizsa védelmére és a védelmi rendszer megerősítésére, így a Murától északra haladva Fityeházát, Bajcsavárat, Szentmiklóst, Botszentgyörgyöt, Újudvart, Kacorlakot és Kielmanszigetet.¹⁸³ (Mellékletek B.1.) 1586-ban Komár mellett egy nagyobb góré építéséhez fogtak, amelyről Ernő főherceg május 19-én azt jelentette a királynak, hogy néhány nap alatt el is készülhet.¹⁸⁴

A törökök is igyekeztek Kanizsa és Komár közé beékelődni, hogy gyengítsék a védelmi rendszert. 1572 tavaszán a Komár közelében lévő Simonyi templomát akarták megerősíteni,¹⁸⁵ 1577 nyarán pedig Szentpált.¹⁸⁶ Az 1580-as évek elején pedig ugyanezt tervezték az újudvari és galamboki templomokkal is. A felvonuló 4–5000 török megérkezte előtt Tharnóczy Farkas kanizsai vicekapitány felrobbantotta a templomokat, ezzel megghiúsította a törökök tervét.¹⁸⁷ 1586-ban Trombitás János arról tudósítja Pálffy Miklóst, hogy információi szerint a törökök Komár felé három kastélyt vettek be.¹⁸⁸ 1588-ban Husszein segesdi bég megtámadta, felgyújtotta és földig rombolta a Komártól nyugatra lévő, Bakónak és Galambok között fekvő Isebor palánkvárat, őrségét pedig levágta. Ghyczy Bertalan 600 emberrel a törökök nyomába eredt, de lesre csalták és megverték. A segesdi bég tetteért a budai pasától megkapta Lak várát minden tartozékával együtt.¹⁸⁹

1588-ban Kapra Ferenc komári kapitány a vár építését a saját költségére és a saját rabjaival végeztette, a bécsi hadvezetéstől nem kapott semmiféle pénzügyi támogatást. Ennek ellenére rabjaival a hó leestéig építtetett. A porház és a belső kőházak zsindelyeztetésre szorultak, mert az öreg gerendafák mind elrohadtak a vizes idő miatt. Mellettük a vártaházak is felújításra vártak.¹⁹⁰ A kapitány a Komárhoz szolgálattal tartozó falvakat nem tartotta ehhez elegendőnek, és azok sem voltak hajlandók az ingyenmunkára eljönni, még a közeli településekről sem.

c. A tizenöt éves háború egyik nyitánya: Kiskomárom elfoglalása

¹⁸³ Pálffy, 1996. 171–172.

¹⁸⁴ Takáts, 1915. II. 68.

¹⁸⁵ Takáts, é. n. 377.

¹⁸⁶ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 41–42. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. július 11.

¹⁸⁷ Vándor, 1994. 323.

¹⁸⁸ Veress D., 1996. 134–135.

¹⁸⁹ V. Molnár, 1987. 68.

¹⁹⁰ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Kapra Ferenc Nádasdy Ferenchez. Kiskomár, 1588. szeptember 13.

A határ menti török katonaságnak a hosszú békeidőszak alatt egyre rosszabb lett az ellátása. Egyre inkább úgy látták, hogy csak újabb adóztatható területek megszerzése segíthet rajtuk, így az 1591 tavaszán kinevezett Hasszán boszniai pasa támogatásával mindent megtettek egy háború kirobbantásáért.¹⁹¹ Ennek előszeleként 1591. augusztus elején egy éjszaka a szigetvári Arnaut Kis Hasszán bég megtámadta a komári várat. A támadás pontos időpontját nem ismerjük, de Szinán budai pasa augusztus 13-án már mentegetőzött Ernő főhercegnél a koppányi és szigetvári bég kiskomári akciója miatt.¹⁹² A törökök három oldalról létrákkal és kötelekkel bejutottak az erősségbe, amelyet keskeny fal vett körül, palánk és szalmával fedett háztetők. Hangos kiabálással felverték a lakókat álmukból, és csaknem mindenkit sértetlenül elfogtak. Kapra Ferenc kapitánynak, aki a vár kapuját őrizve több sebesülést szerzett, fejét vették. A lovakat és a várban talált eszközöket táborukba hordták ki, aztán a helyet porig égették. A kapitány feleségét, valamint öccsét, Kapra Mátét, aki a vicekapitány volt, a többi fogollyal együtt Szigetvárra vitték.¹⁹³

Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány¹⁹⁴ a vár újjáépítését sürgette, mert ha azt a törökök teszik meg, Kanizsa és a környező várak könnyen támadhatók lennének. Ernő főhercegtől kért utasítást arra, hogy újjáépítse-e a felégetett erődöt, honnan szerezzen bele katonákat, kit nevezzen ki az élére és honnan várja a hadianyagot. Levelében felhívta a figyelmet arra is, hogy minél előbb cselekedni kell, mert öt-hat napos késlekedés esetén a törökök megpróbálják majd megakadályozni az építkezést és esetlegesen ők kezdik azt meg. Ezért Zrínyi a vármegyéket arra utasította, hogy mindenféle építőanyaggal haladéktalanul menjenek Komárhoz. Úgy vélte, hogy a vármegyék nehezen maradnak három napnál tovább a helyen, ezért a főherceg minél előbb adjon utasítást a tennivalókról, és a stájer rendeknek is parancsolja meg, hogy küldjenek segítséget.¹⁹⁵

Kiskomárom mellett a mintegy 45 zászló alatt támadó török sereg Mindszentet, és egyes források szerint Csákányt is elfoglalta, kifosztotta és felégette.¹⁹⁶ Zrínyi György és Nádasdy Ferenc sereget gyűjtöttek, és Segesd alá mentek, hogy Kiskomárom felégetéséért

¹⁹¹ Fodor, 1997. 78–80.

¹⁹² Bayerle, 1972. 106–108.; Istvánffy Miklós történeti munkájában az eseményt Nagyboldogasszony ünnepének (die Divae Virgini in coelum assumtae festo) éjjelére tette, és a tőle megszokott kritikus szemlélettel a vár elestét azzal magyarázta, hogy a katonák késő éjjelig ittak és lerészegedtek, ezért a bortól és az álmodástól kábák voltak. (Istvánffy, 1758. 363.; Istvánffy, 1868. 662.)

¹⁹³ Pethő, 1753. 131–132.

¹⁹⁴ Pálffy, 1997./a. 269.

¹⁹⁵ ÖStA HKA HFU rote Nr. 58. 1591. augusztus fol. 689–690. Zrínyi György Ernő főherceghez. Goricsány, 1591. VIII. 16.

bosszút álljanak, de neki sem kezdtek az ostromnak, hanem visszamentek Kiskomáromhoz. A várat az összegyűjtött had biztosításával földből és fából újraépítették, magyar és német őrséget hagytak benne, ellátták a szükséges hadianyaggal, és Ráttky Menyhértet nevezték ki kapitánynak.¹⁹⁷

A törökök támadása miatt a király és Ernő főherceg a boszniai pasa és a többi bég megbüntetését követelte, akiket az 1590. november 29-én nyolc évre megújított drinápolyi békeszerződés¹⁹⁸ megszegésével vádoltak.¹⁹⁹ Sőt II. Rudolf és Ernő főherceg a foglyok szabadon bocsátását és az elrabolt javak visszaadását is követelte.²⁰⁰ Ennek megtörténteig a porta részére járó éves adót is visszatartották.²⁰¹ Az események számonkérése, a porta szándékainak megértése érdekében követet küldtek Konstantinápolyba.²⁰² A porta a koppányi béget, miután a támadásról a budai pasa révén tudomást szerzett, azonnal

¹⁹⁶ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 76. Konv. 1. 1591. IX–X. fol. 165–168. A törökök által 1591. szeptember 30-ig okozott károk listája. A kiskomári, mindszei és csákányi károk: fol. 166.r.

¹⁹⁷ *Istvánffy*, 1868. 662.; *Pethő*, 1753. 132. A vár kapitányi tisztét 1591. augusztus 30-án Tharnóczy Farkas is kérte. (*Pálffy*, 1998. 162.)

¹⁹⁸ *Benda*, 1982. 411.

¹⁹⁹ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 75. Konv. 2. 1591. VI–VIII. fol. 179–180. II. Rudolf Szinán pasa nagyvezírhez. Prága, 1591. augusztus 19.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 75. Konv. 2. 1591. VI–VIII. fol. 182. II. Rudolf III. Murád szultánhoz. Prága, 1591. augusztus 19.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 76. Konv. 1. 1591. IX–X. fol. 47–48. II. Rudolf a főpasához. Prága, 1591. szeptember 3.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 76. Konv. 1. 1591. IX–X. fol. 89–93. Ernő főherceg Szinán budai pasához. Bécs, 1591. szeptember 12.

²⁰⁰ Ez minden bizonnyal megtörtént, mert 1599. augusztus 28-án a vár elfoglalásakor fogságba esett komári vicekapitány, Kapra Máté ellen Vas vármegye közgyűlésén Soól István és testvérei protestációt nyújtottak be, mivel rátört udvarházukra. (*Tóth P.*, 1989. 204.)

²⁰¹ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 75. Konv. 2. 1591. VI–VIII. fol. 182. II. Rudolf III. Murád szultánhoz. Prága, 1591. augusztus 19.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 75. Konv. 2. 1591. VI–VIII. fol. 183–184. Ernő főherceg Szinán budai pasához. Bécs, 1591. augusztus 20.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 75. Konv. 2. 1591. VI–VIII. fol. 219–220. II. Rudolf Szinán budai pasához. Prága, 1591. augusztus 26.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 76. Konv. 1. 1591. IX–X. fol. 89–93. Ernő főherceg Szinán budai pasához. Bécs, 1591. szeptember 12.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 76. Konv. 1. 1591. IX–X. fol. 94–95. Ernő főherceg Szinán budai pasához. Bécs, 1591. szeptember 13.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 76. Konv. 1. 1591. IX–X. fol. 173–174. Ernő főherceg Szinán budai pasához. Bécs, 1591. szeptember 29.

²⁰² ÖStA HHStA Turcica I. Karton 75. Konv. 2. 1591. VI–VIII. fol. 182. II. Rudolf III. Murád szultánhoz. Prága, 1591. augusztus 19.; ÖStA HHStA Turcica I. Karton 75. Konv. 2. 1591. VI–VIII. fol. 177–178. II. Rudolf Szinán budai pasához. Prága, 1591. augusztus 19.;

megfosztotta tisztségétől.²⁰³ Hamarosan a szigetvári bég is erre a sorsra jutott, pedig ő akár még budai pasa is lehetett volna.²⁰⁴

A vár újjáépítési munkálatainak finanszírozására a Magyar Kamara kölcsönöket is felvett. Szegedi Márton és Szegedi András nagyszombati kereskedők 500 forintot kölcsönöztek a vár építésére.²⁰⁵ 1591. szeptember 18-án a kiskomáromi végvár tél előtt történő megerősítését sürgetik és a katonaságnak három havi hópénz kifizetését rendelik el.²⁰⁶ Zala vármegye is mindent megtett a felégetett vár újjáépítéséért. 1591 őszén azt kérték Ernő főhercegtől, hogy a megye ingyenmunkáját, amelyet Kanizsához rendelték, inkább Kiskomáromhoz és a megyében található más véghelyekhez szolgáltatassák. 1592. február 19-én Zala megye generalis congregatioján a főispán ismertette a királynak és Ernő főhercegnek a megye közgyűléséhez intézett, Kiskomár várának megerősítéséről szóló mandátumát, melynek értelmében elrendelték, hogy a Kanizsához rendelt ingyenmunkát a kiskomári vár felépítésére és megerősítésére kell fordítani. Az ingyenmunka ellenértékét minden birtokról pénzben kell kiegyenlíteni és azt a véghelyek megerősítésére kell fordítani.²⁰⁷

d. A hosszú háború és a Bocskai felkelés sodrában

Hasszán boszniai pasa III. Murád szultán parancsa ellenére további hadjáratokat vezetett a vend végvidék várai ellen. 1592. április 15-én elfoglalta Hrasztovicát, majd június 19-én Bihácsot. Ezzel megsértette a békeszerződést, mivel azonban semmiféle büntetést nem kapott, így a következő évben tovább folytatta akcióit. 1593. június 15-én egyik serege elfoglalta Trencinát, majd csatlakozott a Sziszeket ostromló sereghez. A vár felmentésére összegyűlt mintegy 5000 főnyi keresztény sereg június 22-én ütközött meg a túlerőben lévő ostromlókkal, és megsemmisítő vereséget mért rájuk, Hasszán pasa is életét vesztette. Isztambulban a súlyos vereség híre felháborodást váltott ki, és július 4-én hadat üzentek Bécsnek.²⁰⁸

²⁰³ Bayerle, 1972. 114–118.

²⁰⁴ ÖStA HHStA Turcica I. Karton 76. Konv. 1. 1591. IX–X. fol. 114–124. Pezzen Ernő főherceghez. Bécs, 1591. szeptember 21. A szigetvári bégre vonatkozó rész: fol. 114.r.

²⁰⁵ Szakály, 1995. 200.; MOL E 15 Expeditiones camerales 637. kötet 1592. január No. 53–54.

²⁰⁶ MOL E 21 Benignae resolutiones 572. kötet fol. 236.

²⁰⁷ Bilkei–Turbuly, 1989. 46–47.

²⁰⁸ Tóth, 2000. 76–82.

A háború 1594. évi eseményeinek egyik jelentős színtere volt a Dél-Dunántúl, a törököktől visszafoglalt erősségek következtében a végvidék határát sikerült keletebbre tolni. Március 20-ára Zrínyi György dunántúli főkapitány hívására ugyanis mintegy 7000–10000 főnyi had gyűlt össze²⁰⁹ a Kanizsa melletti táborban. A sereg a dél-dunántúli török várak ellen vonult. Március 23-án visszafoglalták Berzencét, majd másnap a törökök által elhagyott Curgót és Segesdet, végül március 26-án Szőcsényt. Ezt követően Babócsa ellen vonultak, de a megáradt Rinya folyón nem tudtak átkelni, így lemondtak az ostromról. Miután Mátyás főherceg Zrínyi Györgyöt csapataival Győr védelmére rendelte, az ez évi dél-dunántúli hadjárat befejeződött.²¹⁰ A törökök az év második felére tudták rendezni soraikat, mert 1594. október 21-én Bakó Farkas Kiskomáromból arról értesítette Hagymássy Gábort, hogy a szigetvári pasa Kiskomárom és Egerszeg felé indult el hadaival.²¹¹

1595-ben az előző év félbemaradt hadjáratának folytatására került sor a Dél-Dunántúlon. Július végén és augusztus elején Zrínyi György, Christoph Haym és Hans Siegmund von Herberstein egyesített csapatai harc nélkül visszafoglalták Babócsát, Barcsot és Drávaszentmártont, melyeket török őrsege a várható támadás hírére elhagyott. A hadjárat előkészítéséhez Haym Kanizsára hívatta a kiskomári hadszertárnokot (Zeugwart), hogy Zrínyinek kiválogassa a hadianyagot. Kanizsáról 17 ágyút vittek magukkal 100 mázsa lőporral együtt.²¹² A várak, különösen Babócsa visszavételével a kanizsai végvidék jelentősen megerősödött, és mintegy 300 falu került vissza keresztény felügyelet alá.²¹³ A bécsi hadvezetés ezért igyekezett megerősíteni Babócsát, előbb 1000, majd 1598 októberétől 550 főnyi védőt rendeltek az erősségbe.²¹⁴ A kiskomári hadszertárnok mellett Michael Fränzl kiskomári német kapitány vezetésével – aki Kanizsán építési írnok volt, és értett az építési munkálatokhoz²¹⁵ – 200 németet is odavezényeltek, akik Kiskomárba, Újudvarra és más helyekre voltak szétosztva.²¹⁶

²⁰⁹ Mások szerint 7000–8000 fő volt a sereg létszáma. (V. Molnár, 1989. 73.)

²¹⁰ V. Molnár, 1989. 73–74.; Tóth, 2000. 150.; 453.

²¹¹ HL TGy 1594/53.

²¹² TGyM TDT Prot. 1. fol. 214.v.–215.r. Christoph Haym Mátyás főherceghez. Kanizsa, 1595. július 24.

²¹³ TGyM TDT Prot. 1. fol. 218.v. Christoph Haym Mátyás főherceghez. Babócsa melletti tábor, 1595. július 31.

²¹⁴ Pálffy, 1997./b. 200.

²¹⁵ TGyM TDT Prot. 1. fol. 221.r.–222.r. Christoph Haym Mátyás főherceghez. Babócsa melletti tábor, 1595. augusztus 7.

²¹⁶ TGyM TDT Prot. 1. fol. 246.v.–248.r. Christoph Haym a Haditanácshoz. Kanizsa, 1595. augusztus 21.

A következő néhány évben a Dél-Dunántúlon nem volt nagyobb hadmozdulat, így az elfoglalt várak, elsősorban Babócsa kiépítésére fordítottak figyelmet. Georg Paradeiser kanizsai kapitány 1599. augusztus 17-én a három leginkább fenyegetett végvárba, Kanizsára, Babócsára és Kiskomáromba pénzt, élelmet és muníciót követelt.²¹⁷ Az év késő őszen Adolf Schwarzenberg és Nádasdy Ferenc serege Kanizsáról ágyúkat véve magához, a Balaton környékén támadt meg kisebb török erősségeket²¹⁸ és 1599. november 19-én visszafoglalta Lakot, majd Bolondvárat²¹⁹ is elhagyta a mintegy 800 főből álló török őrsége. Mindkét várba őrséget helyeztek és Pethő Kristófot nevezték ki kapitánynak. Ezt követően Kaposvár ostromára indultak, amelynek hírére Koppány, Dombó és Ozora őrsége elhagyta a várat. Kaposvár ostromához is hozzáfogtak, de a beköszöntő téli idő miatt kénytelenek voltak felhagyni vele és téli szállásra vonulni.²²⁰

1600-ban a törökök a Dél-Dunántúlon indítottak hadjáratot, melynek során szeptember 4-én visszafoglalták a védők által szabad elvonulás fejében feladott Babócsát, majd Kanizsa ellen vonultak. A Budáról Kanizsa ostromára érkező török csapatok Lalla Mehmed ruméliai beglerbég vezetésével elfoglalták Bolondvár és Lak erősségeket.²²¹ A törökök közeledtének hírére a kiskomári katonák gyűlést tartottak, melyen elhatározták, hogy vállalják a vár ostromát. Néhány nap múlva azonban kapuzárás után lázadás tört ki. A fellázadt katonák a vár kapujának lakatjait és a reteszeit leverve megszöktek. A várban maradt Bakó Farkas főkapitány és a maradék katonaság úgy ítélte meg, hogy nem tudják a várat megvédeni. A főkapitány kiadta a tüzérnek, hogy a tarackokat tömje meg löporral, hogy azok a lövéstől használhatatlanná váljanak. A várat is felgyújtották, majd elhagyták, így az a törökök kezébe került.²²²

²¹⁷ Vándor, 1994. 329.

²¹⁸ Benda, 1983. 668.

²¹⁹ Szerémi, 1890. 375.

²²⁰ Tóth, 2000. 307–308.

²²¹ Vándor, 1994. 329. Az eseményekről beszámoló török történetírók, Ibrahim Pecsevi és Kjátib Cselebi meg sem említik Kiskomárom elfoglalását. (Karácson, 1916. 156.; 296.)

²²² A vár feladásának körülményeit vizsgálva az 1600. december 16-án Nagy Imre és Nagy István kiskomári vajdák vallomása, valamint Thomas Müller vezetésével december 20-án kihallgatott Kalló János tizedes (Rottmeister), Somogyi Illés, Seggei Miklós drabant és Piski Lőrinc haramia, kiskomári katonák vallomása: ÖStA KA HKR Akten Exp. 1601. März No. 187. fol. 57–62. Hans Günter Petzinger, a kiskomári német katonák kapitányának mentegetőző levele Mátyás főherceghez: ÖStA KA HKR Akten Exp. 1601. März No. 187. fol. 63–65.

Az Ibrahim nagyvezér vezette török sereg 1600. szeptember 8-án kezdte meg Kanizsa ostromát, amelyet október 22-én sikerült elfoglalniuk.²²³ Ha Babócsa és Kiskomár feladatának megfelelően tovább tartott volna ki, akkor a végvidék fővárának ostromát késleltetve lehetőség nyílt volna annak sikeres megvédésére. A várak feladásáért a bécsi hadvezetés eljárást indított, melynek során azok német őrsége, így a kiskomári németek ellen is vádat emeltek. Végül azonban csak három-három babócsai és kanizsai tisztet végeztek ki, a többi német katona 1601. június 9-én kegyelmet kapott. A feladott várak magyar katonasága fölötti ítélkezést az uralkodó az 1601. január 25-re összehívott országgyűlésre bízta, amely március 31-én kezdte meg a per tárgyalását. Bakó Farkas kiskomári kapitány azonban nem jelent meg a tárgyaláson, így elmarasztaló ítéletet sem kapott, sőt a komári vár keresztény kézre kerülése után ismét ő lett a kapitány. Az elfogott négy kiskomári katonát még március 22-e után Pozsony városának tömlöcébe vitték.²²⁴ A tárgyalások során mindannyiuk számára kegyelmet kértek, amit az Udvari Haditanács is támogatott, és Rudolf király 1603 januárjában mindannyijuknak kegyelmet adott.²²⁵

Kanizsa és Kiskomárom a dél–dunántúli védelmi rendszer két legfontosabb véghelyének számított, elvesztésük a katonai vezetésben nyugtalanságot váltott ki. Kiskomáromot a Balaton és a mocsarak kellőképp megvédték, de Kanizsa pótlása halaszthatatlan feladattá vált, hiszen a törökök kezébe került az eddig természetes határvonalként szolgáló kanizsai völgy.²²⁶ A főkapitányi székhely elestével a török befolyás, adóztatás és portyák Zala megye nagy része mellett a Rába folyón túli területre is elértek.

Új védelmi rendszer szervezésére volt szükség, melynek érdekében már 1600 novemberétől több helyen tárgyalások kezdődtek. 1600. november 21–23. között Schottwienben találkozott Mátyás és Ferdinánd főherceg, ahol a stájer rendeknek az új védelmi rendszer kiépítésében és fenntartásában vállalt szerepéről egyeztettek. A tárgyalások folytatásaként december 12–13-án Bécsben tartottak haditanácsot az osztrák–német haditanácsosok, valamint a meghívott magyar urak (Nádasdy Ferenc, Zrínyi György és Batthyány Ferenc).²²⁷ Mellettük Varasdon a horvát-szlavón rendek, 1601-ben a pozsonyi diétán a magyar rendek vázolták elképzeléseiket.²²⁸ A Kanizsa elestével kialakult új

²²³ Veress D., 1996. 148.

²²⁴ Pálffy, 1997./b. 202–205.

²²⁵ Uo. 210–211.

²²⁶ Kelenik, 1997. 148–149.

²²⁷ Kelenik, 2005. 330–340.

²²⁸ Pálffy, 2000./a. 56.

helyzethez igazodva néhány magyar főúr igyekezett minél előbb egy új védelmi rendszert kialakítani. Ennek érdekében több tervezetet is benyújtottak a Haditanácshoz,²²⁹ azonban ezek egyike sem számolt Kiskomárral, igaz a vár ekkor még a törökök kezén volt.²³⁰

Az 1601. január 25-én Pozsonyba összehívott országgyűlés központi témája Kanizsa eleste volt. Az erősség visszafoglalására az ősz folyamán tettek kísérletet. 1601. szeptember 10-én Ferdinánd főherceg és a mantuai herceg Kanizsa ostromához fogott,²³¹ de november 16-án eredmény nélkül vonult el a vár alól. Az ostromlók azonban közvetve sikert is elértek. Jelenlétüknek köszönhetően a komári várat Ráttky Menyhért vezetésével²³² egy magyar csapat szeptember végén vagy október elején visszafoglalta,²³³ helyreállították és őrséggel látták el. A vár visszafoglalása inkább taktikai, mint stratégiai szempontból számított jelentős tettnek, mivel beékelődött a hódoltságba és veszélyeztette Kanizsa összeköttetését a törökök birta területtel. A vár megerősítésére az 1602. évi, majd az 1604. évi országgyűlés Somogy vármegye ingyenmunkáját rendelte ki.²³⁴

1604 májusának végén a keresztények Siegfried Kollonits vezetésével Kanizsa visszafoglalására indultak, miután a vár egy tűz során leégett és a lőportorony is felrobbant. A vár megsegítésére Pécsről, Szigetvárról és Babócsáról török csapatok érkeztek, így a felvonuló keresztény sereg el sem kezdte az ostromot, hanem Kiskomárom felé vonult vissza. Galamboknál azonban egy váratlanul felbukkanó 2000 fős török seregbe ütköztek. A keresztények szétszórták a törököket, súlyos vereséget okozva nekik, de letettek Kanizsa visszafoglalásának tervéről.²³⁵ Július 11-én Dabronak közelében a Lendva- és Kebele-patak melletti mocsaras síkságon Bánffy Kristóf hadai egy 6000 fős portyázó török sereggel csatáztak,²³⁶ de a keresztények megsemmisítő vereséget mértek rájuk. A

²²⁹ *Simon*, 1997. 61–86.; *Kelenik*, 2005. passim Kelenik József tanulmányában Simon Évával ellentétben úgy látja, hogy a Kanizsával szembeni védelmi rendszer kialakításában nem Batthyány Ferenc javaslata volt a döntő – amelynek még létét is megkérdőjelezi –, hanem Nádasdy Ferenc és Zrínyi György elképzelése.

²³⁰ A véglegesen kiépült Kanizsával szembeni védelmi rendszert részletesen *A Kanizsával szembeni védelmi vonalban című* alfejezetben mutatjuk be.

²³¹ *Szerémi*, 1890. 376.

²³² Erről egy 1620-ban az uralkodóhoz írt kérelmében maga számolt be. (ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 120. Konv. 1620. Juni fol. 67.r.)

²³³ *Pethő*, 1753. 151.; A Haditanács a visszafoglalásról október 3-án tájékoztatta az uralkodót. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 207. Reg. 1601. október 3. No. 6. fol. 24.r.) Ráttky jelentése a vár bevételéről október 6-án érkezett meg a Haditanácshoz. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 206. Exp. 1601. október 6. No. 17. fol. 204.r.)

²³⁴ CJH, 1899./b. 1602. 14 tc. 22. §. 920–921.; 1604. 8. tc. 25. §. 946–947.

²³⁵ *V. Molnár*, 1987. 94–95.

²³⁶ A törökök Lendva ostromát is megkezdték, de a megjelenő keresztény seregek láttán felhagytak vele.

győzelmet követően Kollonits generális mintegy 10000 fős serege is a térségbe érkezett, és július 27-én megkezdte a környékbeli várak visszafoglalását és a kisebb helyőrségek felégetését vagy lerombolását. Kollonits Komárból írta meg jelentését a királynak, mely mellé a csata zsákmányából 13 török zászlót küldött.²³⁷

Az előző évben a keresztényeknek a Dél-Dunántúlon sikerült visszafoglalniuk Bolondvárat, Lak várát pedig török őrsége megrongálta, majd otthagya. A várakat azonban csak egy évig sikerült keresztény kézben tartani, mert 1604-ben az Esztergom sikertelen ostroma után visszavonuló török csapatok egy része Kezsedeháni Ali anatóliai pasa vezetésével visszafoglalta és helyreállította őket.²³⁸ 1604. november 14-én Bakó Farkas kapitány Sóti Miklós vezetésével lovasokat küldött Bolondvár felé, akik arról számoltak be, hogy a budai és a boszniai pasa három ágyúval és öt tarackkal a vár alatt tartózkodik. A vár elfoglalása után a törökök a palánk elégett részét felállították, megfonatták és besaraztatták. Bakó szerint a 9000–10000 főnyi, egykor Pápán szolgáló vallonokkal megerősített török sereggel a két pasa november 19–20 körül Kiskomáromot fogja megtámadni, ezért Batthyány Ferentől segítségül legalább 300 gyalogost kért.²³⁹ A késő őszi idő miatt a támadás elmaradt, de Bakó Farkas a következő év tavaszán már a törökök újabb hadmozdulatairól számolt be Batthyány Ferencnek. 1605. április 9-én Szigetvárról, Babócsáról és Berzencéről öt zászlóaljnyi török érkezett Kanizsára. Az így összegyűlt 1500 lovas és gyalogos másnap kétszer is Komárra támadt. A komáriak fel voltak készülve a támadásra, így semmi kárt nem szenvedtek, de figyelmeztették a kerületi főkapitányt, hogy a törökök addig nem fognak eloszlan, amíg valahova sikeres támadást nem vezetnek.²⁴⁰ Ezt támasztotta alá, hogy a kiskomári kapitány néhány nap múlva arról értesítette Horváth Bálint szentgróti lovas hadnagyot, hogy a kanizsaiak egy hordónyi tüzes labdára tettek szert, és támadást terveznek Szentgrót vagy Komár ellen. Kérte a hadnagyot, hogy figyelmeztesse Kapornakot, Bért és a többi kastélyt is.²⁴¹

1605 májusának elején a kiskomáriak és a kanizsai törökök között Bodonkútnál nyílt mezei csatára került sor. A törökök ugyanis portyát terveztek, ám erről Bakó Farkas is

²³⁷ V. Molnár, 1987. 96–98.

²³⁸ Dávid–Fodor, 1983. 460–461.; Tóth, 2000. 371.

²³⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 1450. Bakó Farkas Batthyány Ferenchez. Kiskomár, 1604. november 18.

²⁴⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 1451. Bakó Farkas Batthyány Ferenchez. Kiskomár, 1605. április 10.

²⁴¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 1452. Bakó Farkas Horváth Bálint szentgróti lovas hadnagyhoz. Kiskomár, 1605. április 19.

tudomást szerzett, ezért ágyúlövésekkel figyelmeztette a környező várakat. A törökök erre 10 zászlóalj gyalogossal és 4 zászlóalj lovassal Komár ellen fordultak. A Bodonkút előtt lévő mezőn egy órán keresztül harcoltak egymással. A csata közben Kazi aga vezetésével 20 lovas a hídvégi átkelőhöz ment, ahol 10 magyar gyalogossal csaptak össze, akik három lovukat és egyiküket meglőtték. A csatában a komáriak egy katonát vesztek, akit élve fogtak el. A támadók azonban súlyos veszteséget szenvedtek, egy szemtanú katona szerint négy szekérrel vitték Kanizsára a holtakat és a sebesülteket.²⁴²

A Bocskai felkelés második évében, 1605 májusában Némethy Gergely vezetésével Bocskai hadai a Dunántúlon is megjelentek, miután Bocskai támogatását, és szerény katonai segítségét igénybe vevő Horváth Tamás dunántúli nemes vállalkozása az év áprilisában kudarcba fulladt.²⁴³ Némethy serege mintegy 4000–5000 főt számlált, amelyből mindössze 1000 fő körüli volt hajdú, a többi török és tatár katonákból állt. Május folyamán nagyobb ellenállás nélkül elfoglalták Sümegyet, Körmendet, Szombathelyt és Kőszegét, amelynek védői nagy számban csatlakoztak a hajdúsereghez. Ugyanígy felajánlották szolgálataikat Veszprém és Palota védői is.²⁴⁴ Ezt követően június elején a csatlakozottakkal megnövekedett seregével Némethy a német katonasággal megerősített Sopront vette ostrom alá. A város megsegítésére az Udvari Haditanács 500 lovassal illetve 300 gyalogossal Adam Trautmannsdorfot és Wolfgang Dorn kapitányt küldte.

Dorn megszállta Sárkány István kiskomári vicekapitánynak²⁴⁵ a városházzal szemben lévő házát és elkergette cselédeit.²⁴⁶ A ház egyik helyiségében helyezte el egy vasalt ládában értékeit és iratait Bakó Farkas kiskomári főkapitány, Sárkány apósa. A házat lefoglaló Dorn a helyiséget és a ládát feltörette, és a benne lévő értékeket elvette.²⁴⁷ Minderre azért kerülhetett sor, mert addigra Kiskomárom védői is Bocskai oldalára álltak. Ennek ellenére 1605. augusztus 6-án Bakó Bécset kereste meg kérelmével,²⁴⁸ amely sikerrel járt. Mátyás főherceg december 29-én arra utasította Sopron vezetését, hogy adják

²⁴² ÖStA KA HKR Akten Exp. 1604. május No. 53. fol. 6. Bakó Farkas Ráttki Menyhérthez. Kiskomár, 1605. május 15.

²⁴³ Nagy, 1961. 272–276.

²⁴⁴ Nagy, 1961. 278–284.

²⁴⁵ 1603 júliusától töltötte be ezt a tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 209. Reg. 1603. július 13. fol. 202.r.)

²⁴⁶ Payr, 1917. 194–195.

²⁴⁷ Payr, 1914. 29–32.

²⁴⁸ Dominkovits, 2006. 122.

ki a kiskomári kapitány iratait.²⁴⁹ A hűtlenségbe esett Sárkány István soproni házát Káldy Miklós, a Magyar Kancellária jurátusa próbálta meg megszerezni.²⁵⁰

Az ostromlott Sopron felmentésére június 28-án a bécsi hadvezetés Giorgio Bastát küldte, aki mintegy 6000 főből álló sereggel érkezett meg a városhoz. Némethy nem kockáztatott egy nyílt ütközetet, hanem seregével Sárvár irányába vonult vissza. Basta, miután erősítést hagyott a városban, Bécsbe vonult vissza.²⁵¹

A Bocskai ellenes erők Szentgotthárdnál gyülekeztek, majd a tízezer főt meghaladó sereg július végén ellentámadásba kezdett, de a Körmendnél állomásozó hajdúsereget ismét nem sikerült nyílt csatára rábírní, mert míg a két sereg közti tárgyalások folytak Némethy seregét átköltöztette a Rábán. Az így kiürített területen lévő Kőszeg, Körmend és Szombathely újra a császáriak kezébe került, Sümeget pedig csellel vették vissza.²⁵²

Némethy Gergely a júliust és az augusztust azzal töltötte, hogy erősítésre várt Rhédey Ferenc felvidéki seregétől, valamint a törököktől. A budai pasához is írt segélykérő levelet, akit – Ányos Kristóf béri kapitány beszámolója szerint – arról tájékoztattott, hogy Batthyány Ferenc kiverte az országból. A mellé küldött török és tatár segédcsapatok otthagyták, csak egy kevés magyar maradt mellette, akikkel Kiskomáromhoz szorult. A budai pasa nem tudott segítséget küldeni, mert lovasait Rhédey Ferenc mellé küldte Felső-Magyarországra, de a fehérvári pasának írt ez ügyben, aki 200 lovast küldött Némethyhez, akikhez Budáról 500 tatár is csatlakozott.²⁵³

1605. augusztus 9-én a keszthelyi vajdák a Kiskomárom mellett állomásozó, erősítést váró koppányi török csapatok megtámadását javasolták. Ehhez Batthyány Ferenctől 1000 katonát kértek, amelyhez további 300 fő csatlakozását ígérték. Mielőbbi döntést sürgettek, mert a vállalkozás csak a szigetvári szandzsákbég seregének megérkezése előtt kecsegtetett sikerrel.²⁵⁴ A támadás elmaradt, mert a szeptember 14-én megérkező, egyes források szerint tízezer főnyi török sereg Kiskomáromon keresztül vonulva szeptember 17-én Asszonyfalvánál kelt át a Rábán. Hozzájuk néhány nap múlva újabb török csapatok csatlakoztak. Némethy egyesített seregével Szombathely ellen vonult, melyet a pápa által küldött mintegy 1000 zsoldos védett. A hajdúsereg szeptember végén ért a városhoz, amelyet rövid időn belül elfoglalt. A hajdúkapitány ekkor Körmend ellen vonult, de

²⁴⁹ Uo. 157.

²⁵⁰ Uo. 125–126.

²⁵¹ Nagy, 1961. 288.

²⁵² Uo. 291–292.

²⁵³ Dominkovits, 2006. 59–60.

²⁵⁴ Végh, 2007. 68.

portyázó csapatai Sopron környékét is nyugtalanították. Hagymássy Kristóf pedig a tatárokkal a Regedénél állomásozó német csapatokat támadta meg. Rövidesen azonban a hajdúcsapatok Stájerország felé vették az irányt, ahonnan Tilly vezetésével hamarosan kiszorították őket, majd decemberre a szétforgácsolódott hajdúserég teljesen elvesztette a Dunántúlt.²⁵⁵

A tizenöt éves háború első időszakában 1594–1595-ben a Dél-Dunántúlon a keresztény seregek jelentős eredményeket értek el, a Hódoltság határát szinte az 1566 körüli állapotába sikerült visszatolni. A sikereket az 1599. év eseményei tovább növelték, de a rákövetkező év nagy török hadjárata mindezt semmissé tette, sőt Kanizsa elvesztésével a rá épülő védelmi rendszer is összeomlott. Szükségessé vált minél előbb egy új védelmi rendszer létrehozása. Kiskomárom visszafoglalása és a Bocskai felkelés eseményei érdemileg nem befolyásolták a kialakult helyzetet.

e. Köldökszinór a Magyar Királysággal: a hídvégi rév

Az új végvidék központja az első években Körmend és Sárvár, majd a tizenöt éves háború után Egerszeg vette át ezt a feladatot, ahol a végvidéki vicegenerális székelte. A létrejött határvédelem a Zala és a Rába folyóra támaszkodott, a stájer határ közelében Lenti és másik végeként Kiskomár körzetében alakult ki. Ugyanakkor a Muraközben fekvő Légrád is a főkapitánysághoz tartozott, de irányításával az Udvari Haditanács a Zrínyi családot bízta meg több kisebb muraközi őrhellyel együtt.²⁵⁶

A zsitvatoroki béke a törökök kezén hagyta Kanizsát, így Kiskomár, mint „spiccen” lévő vár beékelődve a török területbe, a Magyar Királysággal a kapcsolatot csak Hídvégen keresztül tudta fenntartani, amely már a XVI. század közepén is fontos átkelőhely, ekkor azonban még híd kötötte össze a Zala folyó két partját.²⁵⁷ Az átkelő biztosítása, és az átkelés biztonságossá tétele kulcsfontosságú szerepet töltött be Kiskomár XVII. századi történetében.

1588-ban Kapra Ferenc kiskomári kapitány említi a hídvégi kastélyt, amely azonban rossz állapotban lehetett, mert a kapitány Nádasdy Ferenchez fordult, hogy csináltassa meg. A törökök ugyanis a révnél lesben álltak, és az arra menőket elfogták, akik ha nem akartak fogságba kerülni kénytelenek voltak a Balatonba ugrani. Kapra szerint a kastély felépítésével lenne hova menekülnie a török elől az átkelőnek.²⁵⁸ Ha meg is történt

²⁵⁵ Nagy, 1961. 294–299.

²⁵⁶ Pálffy, 2000./a. 57.

²⁵⁷ Őze, 1996. II. 103.

²⁵⁸ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Kapra Ferenc Nádasdy Ferenchez. Kiskomár, 1588. szeptember 13.

Hídvég megerősítése, a tizenöt éves háború alatt bizonyára újra elpusztult, mert egy dátum nélküli, az 1600-as évek elején készült tervezet szerint a Kanizsával szembeni védelmi rendszer erősségeként szerepelne Hídvég is 25 lovassal és 50 gyalogossal, de a helyet előbb fel kellene építeni.²⁵⁹ A hídvégi kastélyt azonban nem építették újjá, de ennek szükségességét a század folyamán többször felismerték. 1650. január 2-án Pálffy nádor szólítja fel Batthyány Ádámot, hogy az idő enyhülésére vigyázóházat építtessen Hídvégen.²⁶⁰ Az 1659. évi országgyűlés szintén elrendelte, hogy a kiskomári katonaság biztonsága érdekében a hídvégi lerombolt erődöt újra fel kell építeni.²⁶¹ Ezért a következő évben a Haditanács felszólította Nádasdy és Batthyány grófot, hogy építsék a hídvégi elhagyott kastélyt.²⁶²

A hídvégi átkelő jelentőségével a törökök is tisztában voltak, ezért gyakran portyáztak a környékén. 1640 nyarán is megtámadták a révet, és a révészek hajlékát elpusztították.²⁶³ 1647. szeptember 19-én éjjel a szigetvári, berzencei, babócsai és segesdi törökök rátámadtak a révre, és az ott talált hat révészt megölték.²⁶⁴ 1649. április 8-án délután a törökök elfoglalták a kompot, az egyik révészt megölték, a másik két golyóval a testében elmenekült.²⁶⁵ A komp elfoglalásával és tönkretételével céljuk a Kiskomáromhoz küldött utánpótlás megakadályozása, illetve megszerzése volt. A törökök a magyarádi, a komárvárosi és a galamboki lakosokat arra kötelezték, hogy ha bármilyen mozgást észlelnek a révnél, amely Kiskomár megsegítésére irányulna, akár csak 10 lovas is igyekezze a várba, azt azonnal jelentsék Kanizsán.²⁶⁶

Az átkelő őrzését az 1600-as évek első felében a zalavári katonáknak kellett biztosítaniuk, amit Svastics István zalavári kapitány elődei meg is tettek, de ő visszarendelte Hídvégre kiküldött katonáit. Pedig Bessenyei István kiskomári kapitány 1647-ben megfogalmazott véleménye szerint 4–5 legény elegendő lett volna a rév megőrzésére. Sőt, a kiskomári sereg és a kapitány azzal vádolta meg Svasticsot, hogy bosszúból elsüllyesztette a kompot és a gyaloghajókat, hogy megszűnjön kapcsolatuk a

²⁵⁹ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 140. fol. 34.

²⁶⁰ *Iványi*, 1960. 171.

²⁶¹ Uo. 173.

²⁶² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 322. Reg. 1660. június 12. No. 33. fol. 99.v.

²⁶³ *Iványi*, 1960. 168.

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ Uo. 170.

²⁶⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6462. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1644. január 14.

Magyar Királysággal. A kompot – a zalaváriak védekezése szerint – Nádasdy tiszttartója és egy tizedes sülyesztette el, mert féltek egy esetleges török támadástól. A komári kapitány a helyreállításhoz Batthyány Ádámtól kért segítséget, és nyomatéku­l kijelentette, ha erre nem fordít gondot, a Haditanácsnak számol be az esetről.²⁶⁷

A kiskomáriaknak létszükséglet volt a Magyar Királysággal való zavartalan kapcsolattartás, és erről nekik maguknak kellett gondoskodniuk. Pethő László 1648-ban történt főkapitányi kinevezését követően az egyik legfontosabb megoldandó feladatnak tartotta, hogy a hídvégi kompok biztosítva legyenek, amelyhez Batthyány Ádám főgenerális segítségét kérte.²⁶⁸ A főgenerális 1648. szeptember 5-én 467 lovassal Körmen­dről elindulva Szentgrótra, majd onnan a hídvégi révhez ment és megtekintette annak állapotát.²⁶⁹ Pethőnek azért is volt fontos a biztonságos átkelés, mert birtokai központja Keszthelyen feküdt. Ezen túl 1656–1658 között a komári főkapitányság mellett Keszthely élén is ő állt.²⁷⁰ A kiskomári kapitány azt szerette volna, hogy a révet a zalavári katonák biztosítsák, mert Komárból nem tudnak ott révést tartani. Mindez inkább csak kifogás volt, hiszen a kompon a levél írásának időpontjában – 1649 tavaszán – szintén nem volt révész, és úgy közlekedtek, hogy mindenki maga vitte át a túloldalra a kompot és otthagya.²⁷¹ A helyzet javítása érdekében a kiskomáriak az uralkodóhoz fordultak, aki a Haditanácson keresztül Nádasdy Ferencet bízta meg a kompok felszerelésével.²⁷² A kapitány Pálffy Pál nádortól is segítséget kért, aki 1649 nyarán Batthyány Ádám főgenerálist, Nádasdy Ferencet és Zala vármegyét is felszólította a tarthatatlan helyzet rendezésére.²⁷³ Ennek sem lehetett igazán foganatja, mert Pethő elunta, hogy a zalaváriak nem felügyelik az átkelőt, és révést se tartanak, ezért azt javasolta a főgenerálisnak, hogy a komáriak átveszik a feladatot, de csak abban az esetben, ha a révpénzt is ők kapják,²⁷⁴ ugyanis a helyzet tarthatatlansága miatt több katona felmondta Kiskomárban a

²⁶⁷ Iványi, 1960. 168–169.; MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6573. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1647. szeptember 24.

²⁶⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36669. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1648. szeptember 9.

²⁶⁹ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 864.

²⁷⁰ Végh, 2007. 292.

²⁷¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36760. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1649. március 10.

²⁷² MOL A 14 Insinuata Consilii Bellici 1. kötet No. 140.

²⁷³ S. Lauter, 1989. 89–91.

²⁷⁴ Iványi, 1960. 170.

szolgálatot.²⁷⁵ Az is előfordult, hogy késő este akartak átkelni a réven, de a révészt már nem találták ott, és a kompot se találták meg, ezért kénytelenek voltak visszamenni Komárba. Pethő arra kérte Batthyány Ádámot, hogy a zalavári kapitánynak, Török Istvánnak parancsolja meg, hogy a révész korábban jöjjön a révhez, és később menjen el, hiszen a legbiztonságosabban kora reggel, vagy este tudnak a révig eljutni és azon átkelni.²⁷⁶

Megunva a bizonytalanságot a kiskomári főkapitány 1650 nyarán kompokat vásárolt az átkeléshez, de készen sehol sem talált, ezért két darab elkészítését rendelte meg, az egyiket Győrben, a másikat a közeli Keszthelyen, azt remélve, hogy egy hónapon belül elkészülnek.²⁷⁷ Hiába kérte ugyanis már egy évvel korábban Batthyány Ádámot, hogy vegyen két kompot Pozsonyban.²⁷⁸ 1649 nyarán aztán Varsányi Pétert küldte Győrbe, hogy komp után nézzenek, és meghagyta nekik, ha ott nem találhatnak menjenek Pozsonyba.²⁷⁹ Azt azonban mindenképp szeretne volna elérni, hogy a főgenerális a kompátkelő helyének kiépítését rendelje el.²⁸⁰ A kompok készítése azonban hosszabb időt vett igénybe, mert csak augusztus 15-ére készültek el a részei, de összerakni csak Hídvégen lehetett, hiszen az erdőn keresztül csak darabjaiban szállíthatták.²⁸¹ Addig azonban amíg a főgenerális erre engedélyt nem adott, nem szállították oda,²⁸² és a révhelyen történő összerakásához is két hétre lett volna szükség.²⁸³ Pethő szeretne volna, ha Batthyány Ádám személyesen felügyeli a révhely elkészítését – ami mutatja ennek fontosságát –, de ha ez nem áll módjában,

²⁷⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36760. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Pinnye, 1649. április 13.

²⁷⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36704. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1649. október 18.

²⁷⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36724. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1650. május 3.

²⁷⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36760. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Pinnye, 1649. április 13.

²⁷⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36760. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1649. augusztus 15.

²⁸⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36727. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. május 26.

²⁸¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36741. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. augusztus 11.

²⁸² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36745. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. augusztus 16.

²⁸³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36747. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. augusztus 21.

parancsolja meg a végházaknak és még a devecseri katonáknak is, hogy legalább 300–400 fegyveres jöjjön Hídvégre, akik a környező falvakból és Somogy megyéből annyi embert hajthatnak fel a révhely kialakítására, hogy három nap alatt elkészüljön.²⁸⁴ Úgy tűnik, hogy minderre nem került sor, mert októberben Pethő még mindig sürgette a révhely kialakítását, jelezve a főgenerálisnak, hogy ha a víz hideg lesz, sokkal nehezebben lehet majd megásni.²⁸⁵ A helyzetet tovább nehezítette, hogy révészeket sem talált a kompokhoz,²⁸⁶ amelyeket oda se szállíttatott, mert ha nem vigyázzák, akkor egy hétnél tovább nem maradna meg, hiszen a törökök szétrontanák.²⁸⁷ A komp azonban annyira szükséges volt, hogy a főkapitány november közepén úgy döntött, akkor is odaviteti, ha elpusztítják, mert már nem volt min átkelni.²⁸⁸ Azonban még 1651 tavaszán is a komp lehozatalát tervezte, amit nem lehetett tovább halogatni, mert a komári várból egyre többen költöztek el Keszthelyre vagy Szentgrótra a tarthatatlan helyzet miatt. Május végén, június elején végre vízre helyezték a kompot, amely 25 lovas, vagy 75–100 gyalogost bírt el egyszerre. A révhely biztosítása és őrzése továbbra is gondot okozott, a törökök többször próbálták elpusztítani, de nem jártak sikerrel.²⁸⁹

f. A Kanizsával szembeni védelmi rendszerben

A kiépült Kanizsával szembeni védelmi rendszerben a várak három körzetre oszlottak. Az első Egerszeg központtal a Zala nyugat-keleti vonalát védte, a második várkörzet várai Légrádtól északra húzódva zárták el a kanizsai törökök útját. A harmadik csoport várai a török területre beékelődött Kiskomárom irányításával, a hátában fekvő erősségek közül Szentgyörgyvárral, Zalavárral, Szentgróttal együttműködve a Zala észak-déli vonalát őrizték.²⁹⁰ Rajtuk kívül a komári vár a győri főkapitány alárendeltségéhez tartozó

²⁸⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36748. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1650. augusztus 24.

²⁸⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36757. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. október 4.

²⁸⁶ Iványi, 1960. 171.; MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36760. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. október 21.

²⁸⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36761. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. október 28.

²⁸⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36767. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Körmend, 1650. november 14.

²⁸⁹ Iványi, 1960. 171–173.

²⁹⁰ Kelenik, 1995. 6.

Keszthellyel ápolt szoros kapcsolatot. (Melléklet B.2.) Ezekről az erősségekről Komár – mint a későbbiekben látni fogjuk – szükség esetén katonai segítséget is kapott. Kiskomár pedig a készülő török támadásokról szerzett információkkal látta el az említett erősségeket, hiszen helyzeténél fogva először értesült a törökök hadmozdulatairól, készülődő portyáiról. A Kanizsára jövő segesdi, berzencei, kaposvári, szigetvári törököknek a kiskomári vár előtt kellett elhaladniuk. A komári kapitányoknak és tiszteknek így lehetőségük volt arra, hogy figyelmeztessék a többi végvár kapitányát a várható támadásra.²⁹¹

Egy az 1600-as évek elején készült térkép a komári várat már sokkal jobb kiépítettséggel ábrázolja, mint a Turco-féle váralaprajz. (Melléklet E.2.) A térképen 28 várat tüntettek fel, amelyeket a mocsaras területekre és az észak-déli irányban futó hegyhátakra rajzoltak. A rajtuk jelzett félhold vagy kereszt alapján megállapítható, hogy 15 magyar és 13 török vár szerepel a térképen. A vízfelületeket festéssel, az erdőségeket lombos fákkal jelölték. A jobb alsó sarokban a török várak Komártól (Arx Kiscomar) való távolságát feltüntették fel.²⁹² A távolságokat magyar mérföldben (miliaria Ungarica) adták meg, amely 4460 öl, azaz 8354 méternek felel meg. A felsorolás szerint Kanizsa (Canigia) 2 mérföldre fekszik, azaz 16,5 km-re, Segesd 3 mérföldre, tehát 25 km-re található Kiskomártól. A térkép keleti tájolású, ezt figyelembe véve a térkép adatai helyesek. A Zala folyó Hídvégnél töltéssel és közte híddal van jelölve. Látszik a nagy mocsár, amely majdnem Kaposvárig nyúlik le.

A komári vár ábrázolása a Turco által felmért erősség, de korszerűbb védművekkel ellátva. A várban több, ismeretlen funkciójú épület helyezkedett el. A belső vár három olaszbástyával és egy toronnyal volt megerősítve. A külső vár védműveit az 1570-es évekbeli állapothoz képest szintén átépítették, olaszbástyákat, és egy kaputornyot emelve, amelyen keresztül a várba lehetett jutni. A vártól keletre feküdt a palánkkal megerősített hostát.²⁹³ A palánk teljesen körbevette a praesidiumot, melynek keleti, hostát előtt lévő részének északkeleti és délnyugati sarkán, valamint majdnem a közepén rondellákat építettek. A hostát palánkján a középső rondellától délre egy kaputorony helyezkedett el.²⁹⁴ (Melléklet E.3.)

²⁹¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 40979. Sankó Boldizsár Zalavárra, Szentgyörgyvárra, Szentgrótra, Bérre, Kemendre és Egerszegre. Komár, 1637. szeptember 27.; Uo. No. 6385. Bessenyei István Eördögh István pölöskei kapitányhoz. Komár, 1639. május 25.; Uo. No. 6400. Bessenyei István Pölöskére, Kapornakra, Egerszegre és Körmendre. 1640. december 30.; Uo. No. 6494. Bessenyei István a zalavári, szentgyörgyvári, szentgróti, béri kapitányokhoz. Komár, 1644. január 2.

²⁹² *Irmédi-Molnár*, 1966–1967. 178.

²⁹³ A hostátot az 1630-as években többször külső várként is említik.

A Kanizsával szemben lévő várak erősítéséhez nagy szükség volt a hódoltsági falvak gratuitus laborjára, ezért az erősségek kapitányai igyekeztek minél több falut a szolgáltatás elvégzésére rábírní. Hiába határozta meg az országgyűlés, mely területek hova tartoznak az ingyen vármunkával, azok tényleges végrehajtásához szükség volt a végvári katonaság bevetésére. 1607 év elején a zalaváriak és a kiskomáromiak között azért alakult ki konfliktus, mert a zalaváriak szerint Sárkány István kiskomári vicekapitány a nekik szolgáló falvakat Kiskomár építésére kényszerítette. A vicekapitány ezt visszautasította, és arra hivatkozott, hogy Kiskomár az ország egyik fő végháza és erősítésére nagy szükség van.²⁹⁵

Az országgyűlések a balatoni végek megerősítéséhez meghatározták az erősítési munkálatok rendjét is. A leginkább megerősítendő Komár vára a legveszélyesebb helyen, a török területre beékelve helyezkedett el. 1621. július 8-án Sárkány István komári kapitány írta Batthyány Ferenc főgenerálisnak: „... Komár előtt semmi egyéb, az sok török végháznál!”²⁹⁶

Az 1618. évi országgyűlés Somogy megye gratuitus laborjának nagy részét Kiskomárom várához utalta, kivéve a Zrínyi birtokokat, amelyeket Légrádhhoz, és a Lengyel család birtokait, amelyeket a család szigligeti és szentgyörgyvári váraihoz rendelte, valamint Baranya megye felső részét, továbbá Iharos, Berec és Szűr falvakat.²⁹⁷ Az 1619. évi országgyűlés Komárhoz és Légrádhhoz rendelte Felső és Alsó Baranyát, hogy a két erősség építéséhez a gratuitus labort szolgáltatassák. A falvakat erre nehezen lehetett rávenni, mert a törökök megfenyegették a lakókat, hogy karóba húzzák azokat akik teljesítik az ingyenmunkát. Sőt, minden faluban pandúrokat akartak elhelyezni, akik megakadályoznák azt, hogy a lakók felmenjenek a várakhoz.²⁹⁸

Az 1622. és 1630. évi országgyűlés Somogy és Felső Baranya vármegyét, valamint Iharosberényt és Surdot rendelte Komárhoz ingyenmunkára.²⁹⁹ Az 1625. évi országgyűlés kiemelten kezelte Zalavár megerősítését, ezért ahhoz utalta minden környékbeli végház

²⁹⁴ A vár alaprajza és védművei hitelességét támasztja alá, hogy a mintegy fél évszázaddal később készült felmérés (Melléklet E.4.) teljes mértékben visszaadja az ezen a térképen szereplő kiépítettséget.

²⁹⁵ Szántó, 1986./a. 273., 294. (246. jegyzet); MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41359. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Komár, 1607. február 2.

²⁹⁶ Veress D., 1996. 156.; MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41383. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. július 8.

²⁹⁷ CJH, 1900./a. 1618. 49. tc. 7. §. 150–151.

²⁹⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41364. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Kiskomár, 1619. május 2.

²⁹⁹ CJH, 1900./a. 1622. 36. tc. 27. §. 210–211.; 1630. 3. tc. 8. §. 282–283.

ingyenmunkáját, Somogy megyével együtt. A kirendelt építőmesterek mellé a munka felügyeletének ellátására és az építkezés segítésére Bakács Sándort, Hagymássy Kristófot és Sárkány Istvánt rendelte a diéta.³⁰⁰ Nekik minden bizonnyal az építkezés katonai biztosítása volt az elsődleges feladatuk. A végvári kapitányok azonban igyekeztek minél több jobbágyot a maguk várához rendelni, ezért gyakran előfordult, hogy nem vették figyelembe az országgyűlés határozatát. Pusérffy Mihály Zala megye szolgabírája 1633-ban arra kérte Batthyány Jánost, hogy tiltsa meg Darabos Gergelynek, hogy a Somogy megyében lévő, ebben az időben Kónyban lakó Barát falu lakóit ne kényszerítse Légrádra, mert a megye lakói nem oda, hanem Kiskomárhoz tartoznak az ingyenmunkával.³⁰¹

Mivel a gratuitus labor adminisztrációja a vármegyéhez tartozott, gyakoriak voltak a megye és a várkapitányok közti viták, mert a megye igyekezett a törvényes kereteket betartatni. A távol lévő hódoltsági falvakkal pénzen váltatták meg az ingyenmunkát, hiszen kevés esély volt arra, hogy mélyen a török területről egy magyar végvárhoz menjenek, de ezt a törökök is igyekeztek meggátolni. Amikor szükséges volt a nagy létszámú munkaerő, akkor katonai erővel hajtották fel a jobbágyokat. Pethő László 1650-ben 300–400 katonát kért Batthyány Ádámtól, hogy Somogy vármegyéből annyi embert hajtsanak fel a hídvégi révnél lévő komphely elkészítésére, ahányan ezt három nap alatt elvégezhetik.³⁰²

g. Epizódszerep Bethlen Gábor dunántúli hadjáratában

Bethlen Gábor vezérei, Haller György és Fekete Péter 1620 szeptember elején 3000 katonával a Dunántúl elfoglalására indultak, miután az 1619. év sikereit követően kötött fegyverszünetet felmondták.³⁰³ Vállalkozásuk várható sikeréhez az is hozzájárult, hogy a Dunántúl legnagyobb birtokosai, Batthyány Ferenc, Nádasdy Pál, a Széchy család tagjai, és a nemesség nagy része a végvári katonaság zömével együtt az erdélyi fejedelem pártjára állt.³⁰⁴ Az előrenyomuló erdélyi had rövid időn belül elfoglalta Tatát, Pápát, Várpalotát, Veszprémet, Zala megyében pedig Sümeg, Kiskomárom, Pölöske, Egerszeg és Egervár várát, amelyeket a nikolsburgi békekötésig a kezükön is tartottak, ez után kerültek vissza

³⁰⁰ CJH, 1900./a. 1625. 20. tc. 250–251.

³⁰¹ Szakály, 1981. 230–231.

³⁰² Iványi, 1960. 171.

³⁰³ Nagy, 1960. 82.

³⁰⁴ Uo. 105.

királyi kezelésbe.³⁰⁵ A gyors siker legfőbb oka a várak őrségének önkéntes csatlakozása volt.³⁰⁶

1620 telén a meginduló császári ellentámadás hírére Batthyány Ferenc mozgósította a végvárak katonáit. A Kanizsával szembeni végvárakból Bethlen Gábor 1000 katonára számított.³⁰⁷ Bethlen kapitányai Batthyányt arra szerették volna rávenni, hogy a Szombathelyre és Körmendre összegyűlt végváriakkal, valamint a vármegyék és Batthyány saját csapataival indítsanak támadást a császári had ellen. Ő azonban a terület biztosítását tartotta elsődleges feladatának, és a császári csapatok is visszatértek Ausztriába. A császári hadvezetés 1621 márciusában a kivont császáriak helyett Bánffy Kristóf és Zrínyi György Muraközben állomásozó csapatait küldte a Kanizsával szembeni végek visszafoglalására. Próbálkozásuk azonban hamar kifulladt, mert Egerszegnél a Körmendre és környékére összegyűlt, Bethlen oldalán álló katonaság megfutamította őket.³⁰⁸

1621 májusában a császári seregek újabb támadást indítottak a Dunántúl ellen, és június elejére a Rábától nyugatra eső területek – Németújvár kivételével – uralmuk alá kerültek.³⁰⁹ Az ellentámadáshoz Batthyány Rábahídvégen gyűjtötte seregét, de ő maga Németújváron maradt. Május végén Sárkány István Komárból Bandi Bálint vezetésével 50 lovast és Kis Imre vajda irányításával 50 gyalogost küldött a táborba.³¹⁰ A gyülekező hadhoz Bethlen is küldött 2500 embert Haller György parancsnoksága alatt.

Sárkány István kiskomári kapitány, Batthyány Ferenc parancsára, megbízható emberei segítségével a kanizsai, pécsi és nándorfehérvári törökökkel tartotta a kapcsolatot, valamint rajta keresztül folyt a főúr és a törökök közti levelezés. A kapcsolatfelvételre a törökök katonai segítségének elnyerése érdekében került sor.³¹¹ A remélt segítséget Batthyány Ferenc megkapta, a törökök a kanizsai mezőn gyülekeztek, de ragaszkodtak ahhoz, hogy Sárkány István is velük tartson embereivel a rábahídvégi táborba.³¹² A kanizsai mezőn

³⁰⁵ Pethő, 1753. 189.; Bátorfi, 1876. II. 173.

³⁰⁶ Nagy, 1960. 82.

³⁰⁷ Uo. 90.

³⁰⁸ Uo. 93–95.

³⁰⁹ Uo. 98.

³¹⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41379. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. május 28.

³¹¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41382. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. június 21.; Uo. No. 41383. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. július 8.

³¹² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41384. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. július 25.

összegyűlt török és keresztény sereg augusztus 4–5-én indult el, hogy csatlakozzon a fősereghez.³¹³

Batthyány Ferenc augusztus 13-án megírta a rábahídvégi táborban lévőknek, hogy ágyúkat is küld nekik,³¹⁴ azonban azok még augusztus 21-én sem érkeztek meg. A hosszú tétlenkedést a táborban összegyűltek nehezen viselték – főleg a török segélyhad zúgolódott –, ezért elhatározták, hogy másnap táborot bontanak és Körmend felé a szecsődi rétre mennek; ha addig megérkeznek az ágyúk, megkezdik a vár ostromát, de ha nem, akkor Sopron felé mennek tovább, ahonnan Ausztriába fognak portyázókat kiküldeni. A sereg az ágyúk mellett a gyalogosok részére is kért önt és puskaport.³¹⁵ Körmendre érve azonban, mivel nem érkeztek meg a Batthyány által megígért ágyúk, Bethlen kapitányai, Haller György és Fekete Péter kijelentették: mivel Batthyány nem jött közéjük és ágyúkat sem küldött Bethlen instrukcióját követik és Ausztriába mennek rabolni. A törökök a segítségnyújtást arra használták, hogy rabokat gyűjtsenek. A végváriak pedig a fizetatlenség és a hiábavaló tétlenség miatt nem akartak tovább a táborban maradni.³¹⁶ A seregnek azonban sikerült Körmendet és Rohoncot visszafoglalnia. Egy másik, mintegy 300 főnyi katona azonban az ausztriai portyázás mellett döntött.³¹⁷ A Kőszeg alatt táborozó kiskomári katonák szeptember elején kijelentették kapitányuknak, Sárkány Istvánnak, hogy fizetésük elmaradása miatt szeretnének a végvárba visszatérni, mert nem akarják tovább családjukat a török torkában magára hagyni.³¹⁸

A had felszerelésére Batthyány Ferenc 1621 augusztusában a törököktől kopjákat vásárolt, amelynek intézésére a Komárban tartózkodó Végh Gergelyt bízta meg.³¹⁹ Erre

³¹³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41387. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. augusztus 2.

³¹⁴ Nagy, 1960. 100.

³¹⁵ P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 30239. A magyar és török sereg Batthyány Ferenchez. Hídvég melletti tábor, 1621. augusztus 21.

³¹⁶ P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 30240. A magyar és török sereg Batthyány Ferenchez. Körmend melletti tábor, 1621. augusztus 23. A körmendi táborban Sárkány István komári kapitányban is felmerült a végvárba visszatérés gondolata, de Batthyány Ferenc akaratának rendelte alá magát a kérdésben, ezért ekkor még a táborban maradt. (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41396. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Körmend alatt lévő tábor, 1621. szombat)

³¹⁷ Nagy, 1960. 100.

³¹⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41388. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Kőszeg, 1621. szeptember 5. A kiskomári kontingens a kapitánnyal hamarosan visszatért Komárba, mert Sárkány István szeptember 18-án már a végvárból keltezi levelét.

³¹⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 51283. Végh Gergely Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. augusztus 23.; Uo. No. 28808. Lengyel Farkas Batthyány Ferenchez. Kiskomár, 1621. augusztus 24.

azért kényszerült, mert azt a 200 kopját, amelyet Batthyány Boldizsárné Muraszombaton készíttetett, a császári oldalon álló Zrínyi György lefoglalta és elvitette.³²⁰ Végh megegyezett a berzencei törökökkel, hogy tíz nap alatt 300 kopját bocsátanak rendelkezésére, darabját 60 dénárért, azaz összesen 180 forintért. Beleegyező válaszukat a táborba szállt Sárkány Istvánnak küldték el, hogy juttassa el Batthyányhoz. A fegyvereket a törökök Pozsegáról hozatták, és elszállításukhoz szekereket kértek Véghtől.³²¹

Novemberben Hainburgban megindultak a béketárgyalások, melynek következtében Bethlen utasította Haller Györgyöt, hogy az erdélyi hadakkal december 15-én hagyja el a Dunántúlt. Rövidesen megkötötték a nikolsburgi békét, amelynek értelmében a Dunántúl visszakerült II. Ferdinánd uralma alá.³²²

h. A fő ellenség újra a török

A Bethlen Gábor hadjárata utáni évtizedekben a Kanizsával szemben lévő várak katonasága ismét a törökökkel folytatta mindennapi küzdelmét. Az újra és újra megújított zsitvatoroki béke pontjainak ellenére ezeket az évtizedeket is a kölcsönösen végrehajtott portyázások, rablások jellemezték, hiába tiltotta azokat a bécsi hadvezetés.

1623-ban a dunántúli török és magyar végvárok kapitányai Bánffy Kristóf kerületi főkapitány engedélyével március 20-án Kiskomáromban gyűltek össze, hogy tárgyalások útján rendezzék az egymás közt meglévő ellentéteket.³²³ Az egyezség szerint a törökök elengednek több keresztény foglyot, köztük kiskomári gyerekeket és két komári tizedest, Szabó Tamást és Lovász Istvánt. Ugyanekkor cserébe néhány fogva tartott török tisztet bocsátanak el. A rabokat március 27-én kellett volna elengedni. E mellett mindkét fél a béke megtartása mellett foglalt állást, és szabadon vásárolhattak pénzért élelmiszert a lakosságtól. A megegyezést követő nap a törökök az egyezség felbontásával fenyegetőztek, amennyiben az általuk kért rabokat, elsősorban Pribék Tólas Jánost el nem engedik. Erre a keresztények nem voltak hajlandóak, így haraggal váltak el, és megegyezni sem tudtak. A

³²⁰ Nagy, 1960. 100.

³²¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 51282. Végh Gergely Batthyány Ferenchez. Komár, 1621. szeptember 2., hozzákötve: Berzencei fővitézék Végh Gergelyhez. h. n., 1621. augusztus 24.

³²² Nagy, 1960. 102–103.

³²³ Takáts, é. n. 542.

Kanizsával szembeni végek katonasága Batthyány Ferenchez fordult, hogy a történekről számoljon be a Haditanácsnak és a nádornak.³²⁴

Az állandóvá váló csetepaték során a Kanizsával szembeni végek jelentős veszteségeket szenvedtek. 1633–1637 között Pölöske, Kányavár, Bér, Szécsisziget, Kapornak, Lenti, Szentgrót, Egervár, Szentgyörgyvár, Egerszeg és Zalavár őrségéből 280 fő esett el, vagy került fogságba.³²⁵ A legnagyobb veszteségek azonban Kiskomárt érték. A katonák mellett családtagjaik sem voltak biztonságban. Egy-egy rajtaütés során az elhajtott állatok mellett, asszonyokat és gyerekeket is magukkal vittek a törökök.³²⁶ 1622 és 1640 között Komárból 141 fő került török rabságba, 20 főt pedig megöltek. További 17 embert szintén levágtak vagy elvittek a törökök.³²⁷ Az emberek mellett 1551 állatot is elhajtottak, a rabságból kiváltott 20 legény sarca pedig 8000 forintot tett ki.³²⁸

A kiskomáriak sem maradtak adósai a törököknek, amikor csak alkalmuk nyílt rá foglyokat ejtettek, vagy állataikra tették rá a kezüket.³²⁹ 1630-ban elhajtották a kanizsai törökök juhait, amiért Armhat aga néhány komári polgárt vasra veretett.³³⁰

A törökök jelentősebb támadásoktól sem riadtak vissza. 1637. december 21-én éjjel megtámadták a várat. A támadó törökök közel ezren voltak, és a külső vár kerítését 25 lépésnyi hosszan ledöntötték. Az éjszaka folyamán háromszor ostromolták meg a malom felől a sörház mellett lévő palánkot, és vagdalták a sorompót. Lovász Istók és Varga Jakab házai között – amelyek a sörfőzőház mellett voltak – átvágták magukat a palánkon. Azért

³²⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 23939. A Kanizsával szembevetett végek katonasága Batthyány Ferenchez. Kiskomár, 1623. március 21.

³²⁵ Varga J., 1981. 92–93.

³²⁶ A kiskomáriak veszteségei: 1632: a kanizsai törökök 11 gyereket elvittek, 2 hajdút és 1 lovat levágtak, 25 marhát elhajtottak. 1633: a segesdi törökök 47 ökröt és 4 lovat elhajtottak, 2 embert fogságba vetettek. 1634: 700 állatot (lovakat, ökröket és teheneket) elhajtottak, 4 katonát levágtak. 1635: a törökök 60 marhát és 90 ártányt elhajtottak. 1637: a vár megtámadásakor a majorokban talált marhákat 50 ártánnyal együtt elhajtották, és 3 asszonyt elvittek. 1638: megmaradt marháikat elvitték, 1 katonát és 1 leányt levágtak, 8 legényt elvittek. 1640: a kanizsaiak a rétről 3 gyereket elvittek, máskor a majorokról 4 ökröt és 2 lovat hajtottak el. A vetés idején 4 tehenet, 1 ökröt, 2 lovat és 1 embert elvittek. (MOL E 142 Acta publica, Fasc. 47. No. 31. fol. 3.; *Komáromy*, 1895. 82–83.)

³²⁷ Az összeírás e 17 főt külön említi, de nem indokolja meg, hogy miért nem tagolta be az elvittek, vagy megöltek közé őket.

³²⁸ MOL E 142 Acta publica, Fasc. 47. No. 40. fol. 10.

³²⁹ Erre ld. részletesen a Portyák és rabtartás című alfejezetet.

³³⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6264. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1630. október 31.

sikerült a támadás, mert az árokban a víz megfagyott, így azon át tudtak támadni.³³¹ Bessenyei István főkapitány december 25-én így számol be a történetekről: Az volt a szerencsájük, hogy a keszthelyi kapitány néhány nappal korábban 100 gyalogot küldött a várőrzésre. Ha ezek a katonák nem lettek volna az erősségben, a külső vár odalett volna. Bessenyei kapitány azt kérte Batthyány Ádám főgenerálistól, küldjön még 100 gyalogot az odarendelt 30 gyaloggal együtt.³³²

A XVII. század során a Kanizsával szembeni véghelyek mindegyikénél problémát jelentett a vár karbantartása. A főként fa-föld szerkezetű bástyák és palánkok állandó karbantartásra szorultak. A várak kapitányai azonban megfelelő anyagi háttér hiányában erre nem voltak képesek. Kérelmeik, levelezésük egyik legfontosabb témájává a kezelésükbe tartozó vár rossz állapotának ismertetése vált.³³³ Kiskomár esetében is ugyanez a tendencia figyelhető meg. Svastics István zalavári kapitány 1637. szeptember 28-án jelentette Batthyány Ádámnak, hogy jobbágyaival segítséget nyújtott a komári ledőlt palánk helyreállításában.³³⁴ 1638 júliusában Bessenyei István főkapitány a kiskomári kaput elhanyagolta és újat építtetett, mert olyan rossz állapotban volt, hogy újat kellett csináltatni. A kaput készítő mesterembert már egy éve kérte, hogy jöjjön el azt megcsinálni, de a törökök csak hitlevélre bocsátották Komárba, és munkája végeztével azonnal haza kellett sietnie, mert a törökök is csináltattak vele valamit.³³⁵

Annak ellenére, hogy Bessenyei kapitány saját bevallása szerint állandóan építette Kiskomárt, Könczöl Mihály, Somogy megye Komárban élő főszolgabírája nem a leghízelgőbben nyilatkozott erről Batthyány Ádámnak 1641. április 17-én kelt levelében: „Ám elég ringyossan, s rongyossan, és kidüledvezve hagyja Komárnak falait”, olyannyira, hogy nem is emlékszik mikor volt a vár ilyen rossz állapotban. Ha Batthyány Ádám küldene embereket, akik leltárt készítenének, kiderülne, hogy a lövő szerszámok, és a vár milyen rossz állapotban van. Könczöl szerint Bessenyei kapitány nagyobb gondot fordít a sörház és a szőlőskertben lévő góré építésére, amelyet a palánkfából csináltat. A palánkfalat, amelyet Sankó Boldizsár jobbágyaival hordatott, most már kötelek tartják

³³¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 40986. Sankó Boldizsár Bessenyei Istvánhoz. Komár, 1637. december 21.

³³² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6318. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Pinnye, 1637. december 25.

³³³ Müller, 1978. 82–83.

³³⁴ Veress D., 1996. 161.

³³⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6338. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Kiskomár, 1638. július n. n.

össze. Úgy tudják, a kapitány regestrumot készített magának, amit magával vitt, hogy a Haditanács előtt számot adhasson.³³⁶

A kapitányt ért támadások folyamatosak voltak, amelyek ellen 1644. április 28-án Bessenyei kapitány azzal védekezett, hogy ahol ez előtt lakott, mindenhol tudott várat építeni. Komárban is más ember 30 év alatt nem tudott annyit építeni, mint amennyit ő épített mióta itt van, csaknem új Komárt csinált. Egyfolytában építette a várat, mind télen, mind nyáron. Ami jövedelem ehhez rendelkezésre állt, arról számot adott a Magyar Kamarának, és a Haditanácsnak.³³⁷

1645. június 11-én reggel a palánk hatalmas darabja földtöltésével együtt az öreg kapu mellett az árokba dőlt, amit csak nagy munkával lehet helyreállítani. Bessenyei István főkapitány azt tervezte, hogy minél hamarabb munkásokat ráhajtván felállítsák a palánkot, „s ha lehet a földet is felvesszük az árokból”.³³⁸

1646 április elején a Kanizsán raboskodó Ropoli Farkas arról informálta Könczöl Mihályt, hogy a komári új kerítésről beszélnek a divánban. Könczöl szerint mind a kerítés, mind a palánk igen rossz állapotban van. A török várak közel voltak egymáshoz, 2–3 ágyúlövésre, így hamar Kanizsára gyűlhetnek, és azt csinálhatnak amit akarnak.³³⁹ 1646. július 8-án írta Bessenyei főkapitány, hogy a várépítésben szorgalmatoskodik, de már legalább 2 hete betegeskedik régi arénás nyavalyájában. E miatt a savanyúvízhez akar menni, a vicegenerális már engedélyezte, de Batthyány Ádám engedélyét is kéri.³⁴⁰

A várak állandó karbantartása mellett a végváriak gyakran hajtottak végre kisebb-nagyobb létszámban portyázásokat a Hódoltságban, elsősorban anyagi megfontolásokból, vagy a törökök portyáinak megbosszulására.³⁴¹ Ezek közül a XVII. század első felében eredményességben és a résztvevő katonák számát tekintve is kiemelkedett az igali portya. 1641 januárjában Batthyány Ádám a nádor személyes utasítására elhatározta, hogy egy

³³⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27372. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1641. április 17.

³³⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6484. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1644. április 28.

³³⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6534. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1645. június 11.

³³⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27414. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1646. április 3.

³⁴⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6556. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1646. július 8.

³⁴¹ Erről ld. bővebben a Portyák és rabtartás című alfejezetet.

megtorló portyát vezet a Balatontól délre elhelyezkedő rác félkatonai telepek és központjuk, Igal ellen.³⁴² A sereg összegyűjtésére édesanyjának Lobkowitz Poppel Évának a temetése adta az alkalmat. Január 20-án megüzente a végvári kapitányoknak, hogy ki hány emberrel készüljön a támadásra. A Kanizsával szembeni végekből 315 lovast és 660 gyalogost kért, köztük Komárból 50 lovast és 100 gyalogost. A katonáknak Pusztabillégén kellett gyülekezniük, de a kért létszám helyett 344 lovas és 513 gyalogos jelent meg, köztük 85 kiskomári lovas és 65 gyalogos.³⁴³ 1641. február 2-án Batthyány Ádám főgenerális vezetésével a 1631 lovasból és 3077 gyalogusból, részben végvári katonákból álló sereg a Balaton jegén át Tapolcán keresztül indult el,³⁴⁴ hogy a törökök rablásait megtorolja. A portyára induló seregben Bessenyei István kiskomári kapitány 120 lovas feletti parancsnokságot kapott.³⁴⁵ Rajta kívül a kiskomári tisztek közül Csabai György és Turos Miklós vajdák vettek részt a vállalkozásban, akik a portyára indult kiskomári gyalogságot irányíthattak.³⁴⁶ Február 3-án váratlan támadással elfoglalták Igalt, lerombolták és felégették a valószínűleg 1632–1633-ban épített erősséget, valamint a közelében lévő négy rác falut.³⁴⁷ A végváriak a jelentős zsákmánnyal, 295 rabbal, 68 levágott rác és török fejjel, 1966 juhval és 856 egyéb állattal³⁴⁸ (kecske, ökör, tehén, ló, tulok), a vár fegyverzetével és tüzérségi felszerelésével váraikba – köztük Kiskomárba – vonultak vissza, ahol kótyavetyére hányták azt. Az elpusztított palánkot Szokollu Hasszán kanizsai beglerbég néhány hónapon belül újjáépíttette. Élére azt a Malkocs agát helyezték, aki a portya idején is a palánk kapitánya volt.³⁴⁹

Az igali portyán elszenvedett súlyos vereség nem vonta maga után a törökök portyáinak csökkenését. 1643 júliusában két sereget is indítottak, az egyiket a kanizsai törökök a Muraközbe, a másikat a babócsaiak Szentgyörgyvárra, de egyik helyen sem jártak sikerrel.

³⁴² Fenyvesi, 1985. 201.

³⁴³ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 320.

³⁴⁴ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 321–322. Az összeírást végző személy számolási hibát vétett, és 1541 lovast és 2987 gyalogost jegyzett fel. A megjelent publikációk szerint a portyázó sereg 5–6000 (Fenyvesi, 1985. 200.), más szerint 4000 katonából állt. (Veress D., 1996. 162.)

³⁴⁵ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 322.

³⁴⁶ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 323.

³⁴⁷ Fenyvesi, 1985. 203.

³⁴⁸ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 325–326. Fenyvesi László szerint a zsákmány 397 rabból állt. (Fenyvesi, 1985. 210.)

³⁴⁹ Fenyvesi, 1985. 210.

Bessenyei István egy szigetvári embertől úgy értesült, hogy Szentgyörgyvár alatt hetven törököt vágtak le, és Csáktornya bástyáira is sok fejet tűztek ki.³⁵⁰

1644 nyarán a Balaton vidékén pestisjárvány tört ki. Kiskomáromban is 446 áldozatot szedett a járvány,³⁵¹ bár Bessenyei főkapitány a dolgot kissé eltúlozva november 21-én csak Komárban közel 600 halotról tud, de ismeretei szerint Egerszegen 900-an haltak meg, Kapornakon és Kemenden pedig szinte mindenki életét vesztette. Zalaváron, Szentgyörgyváron, Szentgróton és Bérben még a levél keletkezésének idején is tartott a mirigyláz, amelyet a béri és a kapornaki kapitány is elkapott.³⁵²

Bessenyei István 1647 közepén el akarta hagyni Komárt, és a veszprémi kapitányságért folyamodott. Ezért Batthyány Ádám 1647 szeptemberében nem is engedte kifizetni a kapitány két havi illetményét.³⁵³ Utolsó fennmaradt levelét 1647. november 21-én írta Komárból,³⁵⁴ majd pinnyei birtokára vonult vissza, ott várta veszprémi kapitányi kinevezését. Kapitányi utasítását 1648. január 18-án kapta meg, miután az év elején III. Ferdinánd neki adományozta a tisztséget.³⁵⁵ Valószínűleg soha nem látta el a veszprémi kapitányi teendőket, és rövidesen, 1648. augusztus 31-én meghalt soproni házában.³⁵⁶

A megüresedett kiskomári kapitányi tisztségre többen is pályáztak. Jankovich János már 1647 áprilisában kérte a kapitányságot,³⁵⁷ de azt Wersovich Pálnak adták. Utasítását ugyanúgy 1648. január 18-án kapta meg, mint Bessenyei a veszprémi kapitányságét.³⁵⁸ Kinevezéséről a Haditanács az Udvari Kamarát is értesítette.³⁵⁹ Mivel tevékenységére nem találtunk semmiféle adatot, nagy a valószínűsége, hogy mint kapitány nem járt

³⁵⁰ Veress D., 1996. 164–165.; MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6442. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1643. július 7.

³⁵¹ DREL III. 205. fol. 58., 60–61., 100–101.

³⁵² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6511. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Gyak, 1644. november 21.

³⁵³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6575. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1647. szeptember 28.

³⁵⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6572. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz, Komár, 1647. november 21.

³⁵⁵ Pálffy, 1998. 124–125.

³⁵⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6591. Bessenyei István özvegye, Lőrinczfálvay Zsuzsanna Batthyány Ádámhoz. Pinnye, 1649. január 17.

³⁵⁷ Pálffy, 1998. 124.

³⁵⁸ ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. Registrirte Copeyen 1647–1659. fol. 16.r.

³⁵⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 299. Reg. 1648. fol. 43.v.

Kiskomárban.³⁶⁰ 1648. júliusában pedig Jankovich János és Pethő László is kérték a komári kapitányságot,³⁶¹ melyet végül Pethő László nyert el, és 1648. július 14-én Linzben ki is állították számára a kapitányi instrukciót.³⁶²

Pethő László kiskomári kapitány 1649 januárjában a végház állapotáról Batthyány Ádámnak küldött jelentésében csak a főkapitányi ház rossz állapotát említi, amelyet építeni kellene. Batthyány a Magyar Kamarához irányította, hogy onnan kérjen pénzt a ház építésére, mert a gratuitus labort nem lehet erre fordítani.³⁶³

i. Kiskomár 1651. évi ostroma

A kanizsai magyar rabok már 1651 júliusának végén hírt adtak róla, hogy az ottani törökök a többi török végvár katonaságát várják, hogy támadást indítsanak valamerre. Az ilyen hírek rendszeresek voltak: Kerpacsics István egerszegi kapitány augusztus 10-én úgy vélte, hogy a Muraköz lesz a török célpontja, mivel Zrínyi Miklós bán Kosztajnica alá készült. Ezt az elképzelést támasztotta alá egy Szécsiszigetre vezetett kisebb török portya is.³⁶⁴

A törökök azonban – a korábbi feltételezésekkel ellentétben – Hasszán kanizsai pasa vezetésével 1651. augusztus 15-én 6000–7000-en³⁶⁵ megtámadták Komárt. A támadásban a kanizsai basán kívül hét bég vett részt embereivel.³⁶⁶ A várat 254 katona védte, mert az őrség többi része nem tartózkodott a várban.³⁶⁷ A törökök ágyúikat egerszegi polgárokkal szállították a várhoz.³⁶⁸ Hajnaltól délutánig négy tarackkal lötték a kapukat és a bástyákat. A várban lévő malom miatt az árokban lévő víz gyakran elfolyt, és az egyik bástyához is olyan közel feküdt, hogy zajától az örök nem hallották egymás szavát és a neszeket. A törökök ott vágták be a palánkot, és annak, valamint a sörháznak a fedezékéből okozták a legtöbb kárt, mert a malom miatt nem tudtak a bástyáról rendesen lőni rájuk.³⁶⁹ A támadást

³⁶⁰ 1650. április 9-én pedig már mint veszprémi kapitánynak állítják ki instrukcióját Bécsben. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. Registrirte Copeyen 1647–1659. fol. 25.v.)

³⁶¹ Pálffy, 1998. 125.

³⁶² ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. Registrirte Copeyen 1647–1659. fol. 25.r.

³⁶³ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 203.

³⁶⁴ Kelenik, 1999. 171.

³⁶⁵ Pálffy Pál nádor értesülései szerint az ostromló sereg több mint 12000 főből állt. (Wick, 2005. 44.)

³⁶⁶ A szekszárdi, mohácsi, pécsi, simontornyai, koppányi, fehérvári, szerémi bég.

³⁶⁷ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 356–361.

³⁶⁸ Kelenik, 1997. 155.

³⁶⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36835. Pethő László Batthyány Ádámmal. Kiskomár, 1651. december 9. A korábbi, 1637-ben történt támadáskor is ezt a helyet támadták a törökök.

a komáriak Pethő László főkapitány vezetésével sikeresen visszaverték, bár a támadás során a hostát és a várhoz tartozó majorok leégtek. A végvár embervesztesége 13 fő volt, a várban lévő hat pattantyús közül öt elesett.³⁷⁰ Még folyt az ostrom, amikor Batthyány Ádám és a varasdi főkapitány elindult a komáriak felmentésére, de mire a vár alá értek, a törökök már felhagytak a hadművelettel.³⁷¹ A törökök veszteségeik miatt további támadással fenyegetőztek, ezért Kerpacsics István egerszegi kapitány Egervárról 10 hajdút küldött Komárra, és felvetette a főgenerálisnak: ha Szentgróton vannak vármegyei hajdúk, azokat is a várba kellene küldeni.³⁷²

A törökök magyarázkodásra kényszerültek a történetek miatt, mert a kanizsai alajbég a fehérváriakkal együtt Budán azt állították, hogy nem ők gyújtották fel a hostátot, hanem a komáriak. Veszteségeik is magasak voltak, Kanizsán 113 főt, Berzencén egy agával együtt 24 főt, Segesden szintén egy agával együtt 17 főt temettek el. Az elesettek között több tiszt is volt, így Hasszán kanizsai pasa³⁷³ mellett egy szigetvári és egy koppányi aga.³⁷⁴ Rajtuk kívül a komári vár alatt 53 testet szedtek össze, de a magyarok információi szerint nem volt olyan török végvár, ahova sebesülteket és holttesteket ne vittek volna.³⁷⁵ Keglevich Péter vicegenerális is jelentős török veszteségről tudott, bár az általa említett ezernél is több halott a fentiek fényében eltúlzott adat.³⁷⁶

A török támadás megbosszulására a Kanizsával szembeni végek katonasága egy Segesd elleni hadműveletet tervezett. Augusztus 29-én délután a Kiskomáromnál összegyűlt sereg elindult Segesdre, ahova másnap hajnalban értek. A felvonuló hadban elől haladt Zrínyi Miklós a végváriakkal és a veszprémi püspök katonáival, őket követték a németek, akik az ágyúkat fedezték, végül Batthyány Ádám és Esterházy László csapatai zárták a sort. Az keresztény had augusztus 31-én támadta meg Segesd városát.³⁷⁷ Miután gránátokat

³⁷⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36812. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1651. augusztus 15.; Más helyen közölt adatok szerint 11 magyar végvári katona, 3 német és 3 pattantyús halt meg (MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 361.).

³⁷¹ Veress D., 1996. 174–175.

³⁷² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 25887. Kerpacsics István Batthyány Ádámhoz. Egerszeg, 1651. augusztus 17. Hozzákötvé: Pethő László Kerpacsics Istvánhoz. Kiskomár, 1651. augusztus 16.

³⁷³ S. Lauter, 1989. 140–141.

³⁷⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 25887. Kerpacsics István Batthyány Ádámhoz. Egerszeg, 1651. augusztus 17.

³⁷⁵ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 356–357.

³⁷⁶ Deák, 1867. 246.

³⁷⁷ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 339.

dobáltak a városra, annak egy része leégett, de a bécsi vezetés a békére hivatkozva megtiltotta az ostromot, amelyet Puchaim gróf az Udvari Haditanács alelnöke vezetett. A támadásból visszavonulva Szentgrótnál ütöttek tábor,³⁷⁸ majd mindenki visszatért állomáshelyére.

j. Két ostrom között

Az ostrom nem változtatta meg a végvidék életét, azaz az 1650–1660-as években is tovább folytak a portyázások, és Komár védművei is állandó karbantartást igényeltek. A török támadás arra hívta fel a figyelmet, hogy a komári vár nincs megfelelően megerősítve, ezért Pethő László főkapitány az ostrom után mindent megtett azért, hogy a hiányosságokat pótolja. Kijelentette, hogy a jövőben a veszprémi püspök Somogy megyei birtokainak jobbágyságait akár erőszakkal is a kiskomári vár építésére hurcolja. Ez ellen 1652. szeptember 16-án Zala megye törvényszékén a veszprémi püspök tiltakozott és erről tiltakozó levelet kért és kapott a vármegyétől.³⁷⁹

1653-ban Batthyány Ádám felróta Pethő László kapitánynak, hogy a rossz állapotban lévő kiskomári palánkot annak ellenére sem építi, hogy a gratuitus labor várhoz rendelkezésére 2000 forintot is kapott erre. A főgenerális felszólítja a kapitányt, hogy építse a várat. 1653. december 29-én azonban a Haditanács arra kötelezte Pethőt, hogy a kapott összeget Batthyány Ádámnak adja át, aki azt más végvárak építésére fordíthatta.³⁸⁰

1654. július 31-én négy komári vajda levelében a vár állapotáról is beszámol. A bástyák rossz állapotban vannak, a palánk eldőlt, ki- és bejárhatni rajta, kötelekkel kötözték be.³⁸¹ A vár megerősítése és építése érdekében a Haditanács még a hónap közepén felszólította a Magyar Kancelláriát, utasítsa a környező vármegyéket, hogy szükség szerint nyújtsanak ebben segítséget szállítással, munkásokkal és gratuitus laborral.³⁸²

1654. szeptember 7-én Zala megye közgyűlésén bemutatták III. Ferdinánd július 12-én Ebersdorf várában Somogy megyének címzett levelét, a kiskomáromi segélyről. A király a vár építésére újabb 2000 forintot ajánlott, amelyet a kapitány kezéhez kell eljuttatni és a helyreállítás kiadásaira kell fordítani. Hogy az építkezés folyamatosan és alkalmatosan

³⁷⁸ Deák, 1867. 246.

³⁷⁹ Bilkei–Turbuly, 1996. 119.

³⁸⁰ MOL A 14 Insinuata Consilii Bellici 1. kötet No. 199.

³⁸¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 40102. Ropoli Farkas, Csabai György, Simon Pál és Eösi István Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1654. július 31.

³⁸² MOL A 14 Insinuata Consilii Bellici 1. kötet No. 213.

folyjon, a két megye szekereket és kézimunkásokat rendelt ki azzal a feltétellel, hogy a kapitány a fenti összegből fizessen a kézimunkásoknak napi húsz, a szekereseknek, akik a szekeret és kézimunkát is adnak, 50 dénárt. A kiírást Botka Ferenc alispán és a Somogy megyei szolgabíró végzi el, visszavonhatatlanul 12 forint büntetéssel sújtva a vonakodókat.³⁸³

A magyar végvárok között nem volt mindig felhőtlen az együttműködés, és előfordult, hogy ez konfliktushoz is vezetett. Pethő László kiskomári főkapitány és Babócsay Ferenc keszthelyi vicekapitány között 1658-ban³⁸⁴ összetűzésre került sor, Pethőnek a keszthelyi várban lévő szervitorai miatt. Babócsay elfogatta a kiskomári kapitány három szervitorát, és Győrbe küldte őket. Erről értesülve Pethő Kiskomáromból mintegy 22 lovassal utánuk eredt, hogy kiszabadítsa embereit. Babócsay Pethő más szervitorait börtönbe záratta és mindaddig ott tartotta, míg az ő szolgálatába nem szegődtek. A konfliktus odáig fajult, hogy Babócsay összetrombitáltatta a keszthelyi katonaságot és megparancsolta nekik, hogy készüljenek fel Pethő esetleges támadására, és a vár kapujához ágyúkat állítatott.³⁸⁵ Az összecsapásra nem került sor, és hamarosan Babócsay Ferenc lett a keszthelyi főkapitány.³⁸⁶

A bécsi hadvezetés az 1650–1660-as években tervbe vette Kiskomárom praesidium jelentős megerősítését.³⁸⁷ (Melléklet E.4.) A hostát kapujának védelmére ravelin, a déli és északi oldalon pedig egy-egy demilune került volna megépítésre, amelyek jó védhetőséget biztosítottak volna az erősségnek. Természetesen ezek is föld-fa szerkezetű építmények lettek volna. Ha az 1650-es években folyó erődítési munkálatok e terv megvalósítását tűzték is ki célul, nem jártak eredménnyel, mert a várat 1664-ben a török sereg elpusztította.

³⁸³ Bilkei–Turbuly, 1996. 129.

³⁸⁴ Az esetet kivizsgáló tanúvallatási jegyzőkönyvet 1660. február 21-én vették fel a keszthelyi várban, amelyben nem nevezik meg, hogy a konfliktus mikor játszódott le. Mivel Babócsay Ferenc 1657 júniusa és 1659 januárja között volt Keszthely vicekapitánya, (Végh, 2007. 107., 116.) így az összetűzésre nagy valószínűséggel 1658-ban került sor.

³⁸⁵ VML XII. 1.i.aa Káptalan előtti örökvallások. Protocolla authentica, 1660. No. 5.

³⁸⁶ Végh, 2007. 292.

³⁸⁷ A terv egy 74 magyar végvár tervrajzát tartalmazó kötetben maradt fenn, amelynek elkészítésére Gonzaga herceg, az Udvari Haditanács elnöke adott megbízást. A várrajzokat 1653–1667 között készítették. (Kisari Balla, 2000. 26.) Mivel a Kiskomáromot ábrázoló alaprajzon nincs évszám, így keletkezésének idejét e két időpont határozza meg.

k. A végvár pusztulása 1664-ben

Zrínyi Miklós a sikeres téli hadjárat után, 1664 tavaszán Kanizsa várát kezdte el ostromolni. A környék kikémlelésére 14 tiszt és 300 huszár kíséretében Kiskomáromba ment. A Zrínyi-Újvárnál összegyűlt had április 28-án kezdte meg a vár visszafoglalását.³⁸⁸ A támadókhöz május 4-én csatlakozott Esterházy Pál is. A várat öt helyről lőtték, és Zrínyi három helyen kezdett töltéseket csináltatni.³⁸⁹ A török felmentő sereg a nagyvezír vezetésével május 14-én kelt át az eszéki hídon.³⁹⁰ Miután Kanizsa ostromlói tudomást szereztek arról, hogy a nagyvezír mintegy 20 ezer katonával³⁹¹ Pécsen tartózkodik, a siker érdekében fokozták az ostromot, ezért Kiskomáromból is vittek Kanizsára két falkonétát.³⁹² A várat azonban nem sikerült elfoglalniuk, így június 2-án felhagytak az ostrommal³⁹³ és Zrínyi-Újvárhoz vonultak, ezért a török sereg e vár ostromához fogott. A védők közel egy hónapig kitartottak, de június végén kénytelenek voltak feladni a Zrínyi által 1661-ben épített erősséget.³⁹⁴

A török sereg ezt követően Kanizsára vonult, ahol a nagyvezír úgy döntött, hogy megtámadja Kiskomáromot, hiszen elfoglalása esetén a Kanizsa felé vezető út szabadabb lesz. A tervezett támadásról Esterházy János július 9-én tájékoztatta a császári csapatok főparancsnokát, Raimondo Montecuccolit, miután egy Fehérvárról visszatérő kém jelentette neki a nagyvezír szándékát.³⁹⁵ A törökök július 13-án szállták meg a komári erősséget, és az ostromhoz Kanizsáról három löveget vittek magukkal. A nagyvezír levelet írt Pethő László kapitánynak, amelyben felszólította az erőd átadására.³⁹⁶ A vicekapitány, Sárkány István³⁹⁷ szerint a vár három-négy napnál tovább nem lesz tartható, ha nem kapnak segítséget.³⁹⁸ Az ostromlott vár azonban nem kapott segítséget, a környéken lévő

³⁸⁸ V. Molnár, 1987. 125–126.

³⁸⁹ VÉFL VKHL Misc. No. 12. Sándor páter Sennyei István veszprémi püspökhöz. Kanizsai tábor, 1664. május 5.

³⁹⁰ V. Molnár, 1987. 127.

³⁹¹ Más szakirodalom szerint a török sereg létszáma a 40.000–60.000 fő körül mozgott. (Domokos–Hausner, 2008. 262.)

³⁹² Esterházy, 1989. 156.

³⁹³ V. Molnár, 1987. 128.

³⁹⁴ Domokos–Hausner, 2008. 263.

³⁹⁵ ÖStA KA AFA 1664/7/62. Esterházy János Raimundo Montecuccolihoz. Győr, 1664. július 9.

³⁹⁶ Prokosch, 1976. 203–205.

³⁹⁷ A tisztséget 1663. január végétől töltötte be. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 327. Reg. 1663. január 24. fol. 11. No. 53.)

keresztény katonai egységek Pápára igyekeztek.³⁹⁹ Ezért a védők tárgyalásba kezdtek a vár átadásáról, és magyar nyelvű kapitulációs szerződést kértek a nagyvezírtől. Szerettek volna magukkal vinni a várból három ágyút, teljes fegyverzetüket, és holmijaik elszállításához 200 kocsit kértek. Ezek előkészítésére pedig még egy napot és éjszakát igényeltek. Az átadandó várból kivonuló sereg kíséretére a védők az általuk jól ismert kanizsai alajbéget, Ömer agát kérték. A nagyvezír azonban a vár azonnali átadását követelte, csak a kapitánynak engedte, hogy fegyvereit magával vigye, de a szekerek adásához hozzájárult. Az átadáskor a vár kapuját a kivonulás idején a janicsárok tisztjei őrizték.⁴⁰⁰ A védők július 14-én dél körül adták át a várat,⁴⁰¹ de a törökök megszegték ígéretüket, és levágták a kivonuló kiskomáriakat, csak kevesen tudtak elmenekülni közülük.⁴⁰² Mivel a vár palánkjának egy része már korábban kidőlt, így nehéz lett volna megtartani, az erősséget a törökök másnap felégették. Az erősség elpusztítása előtt az abban található 34 ágyút, 100 mázsa lőport és némi hadieszközt kimenekítették, az ott található élelmiszert és más javakat pedig a janicsárok kapták meg.⁴⁰³ Nádasdy Ferenc július 24-én a következő szavakkal számolt be Rottal János teljhatalmú királyi biztosnak Komár pusztulásáról: „Porrá égetvén Kys Komáromot az Pogány, vissza szállot volt Kanizsához s onnand Szalán által Hidvégnél hidat akart csinálni Sümegre s onnénd Pápára, azután pedig Györre szándékozván, az mint az elfogott rabok vallották, de észre vévén, hogy azok is jó készüllettel vannak, megtartózkodott.”⁴⁰⁴

A török sereg végül Bécs felé indult, de augusztus 1-én Szentgotthárdnál vereséget szenvedett. A bécsi vezetés augusztus 10-én Vasváron mégis békét kötött a törökökkel, amelyben azok kikötötték, hogy Zrínyi-Újvárt nem lehet újjáépíteni. Ám nemcsak ez a vár, hanem Kiskomárom sem épült újjá, ezzel a vár véglegesen elpusztult, és kikerült a déldunántúli védelmi rendszerből.

³⁹⁸ ÖStA KA AFA 1664/7/93. Sárkány István levele. Kiskomárom, 1664. július 13., a levél kivonata ÖStA KA AFA 1664/7/105.

³⁹⁹ Esterházy, 1989. 329.

⁴⁰⁰ Prokosch, 1976. 205–207.

⁴⁰¹ ÖStA KA AFA 1664/7/117.

⁴⁰² ÖStA KA AFA 1664/7/117.; MOL P 507 Nádasdy cs. lt., Fasc. A. No. 554. fol. 196–197. Nádasdy Ferenc Rottal Jánoshoz. Alsólendvai tábor, 1664. július 17.

⁴⁰³ Prokosch, 1976. 207.

⁴⁰⁴ MOL P 507 Nádasdy cs. lt., Fasc. A. No. 554. fol. 198–199. Nádasdy Ferenc Rottal Jánoshoz. Szecsőd, 1664. július 24.

IV. A kapitányok kinevezési gyakorlata és feladatköre

1. A kapitányok kinevezése

A kapitányok kinevezési gyakorlata a XVI. század végére egy meghatározott séma szerint zajlott.⁴⁰⁵ Ha valaki egy végvár kapitánya szeretett volna lenni, akkor kérelemmel fordult az Udvari Haditanácshoz, bejelentve igényét a tisztségre. Ehhez támogatókra is szüksége volt, akik beajánlották a jelöltet a tanácsnak. Az első komári királyi kapitányok kinevezésénél ezt a folyamatot jól végigkövethetjük. 1565. december 15. után az Udvari Haditanács utasította Újlaky Sebestyén kaproncai kapitányt, hogy a tisztséget adja át Hans Krusischnak.⁴⁰⁶ 1566. február 6-án a menesztett Újlaky a Haditanácshoz fordult további kinevezésért,⁴⁰⁷ melyre válaszul a Haditanács a komári kapitányi tiszteletet adta neki. Ennek ellenére március 26-án Perneszy András is kérte, hogy ő lehessen a komári vár első embere,⁴⁰⁸ ami ellen március 29-én Újlaky sikeresen tiltakozott.⁴⁰⁹

A kapitányok kinevezéséhez a jelöltek támogatókat igyekeztek szerezni, akik ajánlásokat írtak. 1566. augusztus 25-én Majthényi Lászlót közelebbről nem ismert személy ajánlotta a tisztségre,⁴¹⁰ aminek ellensúlyozására a komáriak a hely kapitányának továbbra is Újlakyt kérték.⁴¹¹ Szavuk kevésnek bizonyult, mert a Haditanács még ugyanaznap arról értesítette a komári bírót és közösséget, hogy Majthényit rendelte kapitánynak,⁴¹² aki már szeptember 21-én a vár ellátásáért fordult a Haditanácshoz.⁴¹³ 1569-től kezdve Majthényi többször kérelmezte, hogy Komárból helyezték át:⁴¹⁴ előbb a tokaji,⁴¹⁵ majd a pápai kapitányságot szerette volna megkapni.⁴¹⁶ Thury György 1571.

⁴⁰⁵ A folyamatot ismerteti Pálffy, 1998. 96–98.

⁴⁰⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 146. Reg. 1565. december 15. után fol. 98.r.

⁴⁰⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. február 6. fol. 75.r.

⁴⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. március 26. fol. 84.r.

⁴⁰⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. március 29. fol. 85.r.

⁴¹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. augusztus 25–28. között fol. 147.v.

⁴¹¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. augusztus 25–28. között fol. 148.r.

⁴¹² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 146. Reg. 1566. augusztus 25. fol. 183.r.

⁴¹³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. szeptember 21. fol. 157.v.

⁴¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. 1569. augusztus 11. fol. 88.v.; Uo. Bd. 149. Exp. 1569. szeptember 21. fol. 103.r.

⁴¹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 152. Reg. 1570. augusztus 27. No. 158. fol. 127.r.

⁴¹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. 1571. február 23–25. között No. 92. fol. 11.r.; Uo. Bd. 153. Exp. 1571. július 23. No. 52. fol. 61.r.; Uo. Bd. 153. Exp. 1571. július 24. No. 65. fol. 62.v.

április 2-án bekövetkezett halála után az új kapitány megérkezéséig neki kellett ellátnia Kanizsa irányítását is, ezért kérésére halogató választ kapott.⁴¹⁷ Bécsből ígéretet kapott arra, hogy miután Bánffy Bálint kinevezett kanizsai kapitány átveszi hivatalát, végleges választ kap kérésére.⁴¹⁸ 1571. augusztus 10-én értesítették Majthényit arról, hogy megkapta a pápai kapitányságot,⁴¹⁹ és helyére Komárba Kisserényi Gábort nevezték ki.⁴²⁰ Az új kiskomári kapitány kinevezésekor minden bizonnyal nagy súllyal eset latba, hogy Hans Perent von Perlin kanizsai német kapitány mellett⁴²¹ Eck zu Salm győri végvidéki főkapitány ajánlotta őt a tisztségre.⁴²² Miután Kisserényi Gábor 1578 februárjának végén, majd április 7-én is elbocsátását kérte,⁴²³ a tisztségre ismét több jelentkező akadt. Újlaky Sebestyén újra megpróbálkozott a tisztség elnyerésével, de többszöri ezirányú kérelme ellenére⁴²⁴ a Haditanács választása Kapra Ferencre esett, akit Andreas Kielman kanizsai főkapitány is támogattott.⁴²⁵

Pethő László a kiskomári főkapitányi tisztség elnyerése érdekében 1648. július 12-én személyesen utazott Bécsbe, ahova magával vitte Batthyány Ádám ajánlólevelét.⁴²⁶ Utazása sikerrel zárult, amelyet elsősorban Pálffy Pál nádor⁴²⁷ és Batthyány ajánlásának köszönhetett.⁴²⁸

A kiskomári kapitányok kinevezésében fontos tényező volt, hogy a kinevezendő személy jó helyismerettel rendelkezzen, azaz ismerje a Dél-Dunántúl domborzati viszonyai

⁴¹⁷ Szerémi, 1897. 316–317.

⁴¹⁸ Uo. 320–321.

⁴¹⁹ Pápai főkapitányi instrukcióját Bécsben, 1571 októberében állították ki. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. fol. 53.)

⁴²⁰ Szerémi, 1897. 321–322.

⁴²¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. 1571. augusztus 6. No. 43. fol. 73.v.

⁴²² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. 1571. március 15–16. között No. 49. fol. 17.v.; Uo. Bd. 153. Exp. 1571. március 17–21. között No. 61. fol. 18.v.

⁴²³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. 1578. február [nap nélkül] No. 59. fol. 172.r.; Uo. Bd. 166. Exp. 1578. április 7. No. 33. fol. 191.r.

⁴²⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. 1578. március 14. No. 64. fol. 180.r.; Uo. Bd. 166. Exp. 1578. április 18. fol. 194.v.; Uo. Bd. 166. Exp. 1578. augusztus 14. fol. 231.v.

⁴²⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. 1578. augusztus 29. No. 121. fol. 112.r.; Uo. Bd. 166. Exp. 1578. szeptember 8. No. 21. fol. 112.r.

⁴²⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36661. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1648. július 12.

⁴²⁷ S. Lauter, 1989. 81., 141.

⁴²⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36663. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1648. augusztus 6.

mellett a birtokviszonyokat is. Újlaky Sebestyén Kapronca kapitánya volt, mielőtt komári kapitány lett.⁴²⁹ Kapra Ferenc 1561-ben főlegény három lovassal Palotán, 1570-ben Veszprémben volt a lovasság vicekapitánya, és feltételezhetően a vár vicekapitánya is. Innen Kanizsára került, ahol 1577-ben Andreas Kielman főkapitány megérkezétségéig főkapitány, ahonnan 1578-ban nevezték ki kiskomári kapitánynak.⁴³⁰ Bakó Farkas szintén Kanizsáról került a vár élére. Sárkány István egész katonai pályafutását a kiskomári végvárban töltötte, előbb mint vicekapitány, majd apósa, Bakó Farkas halála után 1617-től mint kapitány. Bessenyei István Egerszegen töltötte katonai szolgálatát, mielőtt komári főkapitány lett, előbb mint hadnagy, majd vicekapitány. Pethő László birtokainak központja a közeli Keszthelyen volt.

A kinevezett kapitányok feladatait a feladat elvállalásakor történt megegyezés (transactio), vagy a nekik kiadott utasítás (instructio) tartalmazta.⁴³¹ Több kiskomári kapitány esetében előfordult, hogy utasítását kinevezése után csak egy fél évvel kapta meg. Ennek okai között szerepelt a kialakult szükséghelyzet, mint Ráttky Menyhért esetében. Őt Kapra Ferenc 1591. augusztus közepén, a vár elfoglalásakor bekövetkezett halála után, a várat visszafoglaló Zrínyi György, Nádasdy Ferenc és Batthyány Boldizsár nevezték ki kapitánynak, és utólagosan kérték a kinevezés megerősítését,⁴³² amelyet a Haditanács augusztus 31-én engedélyezett is.⁴³³ Ráttky utasítását csak ezt követően kapta meg. Sárkány István már korábban megtörtént főkapitányi kinevezéséről az uralkodó 1617. november 18-án adott ki határozatot.⁴³⁴ A kinevezés október 24. előtt történhetett, mert e napon a Haditanács arra utasítja Széchy Tamás főgenerálist, hogy Sárkány Istvánt a kiskomári főkapitányságba, Keressy Pált a pölöskei vajdaságba és Bagodi Istvánt Szécsiszigetre iktassa be.⁴³⁵ Ennek ellenére az új főkapitány utasítása egy évvel későbbi keltezésű.⁴³⁶ Előfordult az is, hogy hiába kapta meg valaki a kiskomári kapitányságra vonatkozó utasítását, a tisztséget nem foglalta el. Wersovich Pál komári kapitányi

⁴²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1565. fol. 33.r.

⁴³⁰ Pálffy, 1998. 147–148.

⁴³¹ Mivel a következő részben a fennmaradt dokumentumok segítségével részletesen bemutatjuk a vár első emberének feladatait, itt nem bocsátkozunk részletekbe.

⁴³² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 186. Exp. 1591. augusztus 31. No. 109. fol. 245.v.

⁴³³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 187. Reg. 1591. augusztus 31. No. 163. fol. 223.v.

⁴³⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 237. Exp. 1617. november 18. No. 13. fol. 13.r.

⁴³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 238. Reg. 1617. október 24. No. 33. fol. 155.r.

⁴³⁶ ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. fol. 195.

instrukcióját 1648. január 18-án állították ki Prágában,⁴³⁷ a tisztséget mégsem foglalta el. Ennek okait egyelőre nem ismerjük, de 1650. április 9-én már mint veszprémi kapitánynak állítanak ki számára instrukciót.⁴³⁸

A kinevezésről a Haditanács értesítette a XVI. században a kanizsai végvidéki kapitányt, majd a XVII. században a Kanizsával szembeni végek kapitányát, és felszólította őt, hogy gondoskodjon a beiktatásról. Ugyanakkor felszólította a mustramestert is, hogy a kapitányt fizetésének feltüntetésével együtt vezesse be a mustrakönyvbe. A beiktatást a várban az Udvari Haditanács által kiküldött bizottság ünnepélyes keretek között végezte el, melynek során a kapitánynak esküt kellett tennie. A kapitány hatalma jelképeként zászlót és dobot kapott, amelyért néha fizetnie is kellett.⁴³⁹

Pethő László 1648. július 14-én Linzben kapta meg utasítását.⁴⁴⁰ Az Udvari Haditanács még aznap felszólította Jacob Rauzen mustramestert, hogy Pethőt az őt megillető megszokott zsolddal a megállapított dátumtól a mustrajegyzékbe (Gräniz Register) írja be.⁴⁴¹ Az uralkodó másnap már el is küldte az erről szóló értesítést Batthyány Ádámnak, és felszólította, hogy gondoskodjon a beiktatásról.⁴⁴² A főgenerális Pethő beiktatását a legközelebbi zsoldosztáskor akarta végrehajtani.⁴⁴³ Így, a végvári szokás szerint beiktatáskor a katonáknak adott néhány havi zsold kifizetését egybeköthette a hátralékban lévő zsold csökkentésével. Szeptember 3-án Batthyány megparancsolta a Keszthelyen tartózkodó Pethőnek, siessen Kiskomárba beiktatására,⁴⁴⁴ amely eseményre szeptember 5-én az odarendelt kapitányok vezetésével került sor. Pethő azonban már másnap elhagyta a végházat és visszatért Keszthelyre.⁴⁴⁵ Innen kérte a főgenerálist arra, írjon Pozsonyba

⁴³⁷ ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. Registrirte Copeyen 1647–1659. fol. 16.r.

⁴³⁸ Uo. fol. 25.v.

⁴³⁹ Kiskomári kapitány esetében nem tudunk arról, hogy ez előfordult volna, de Christoph Haym kanizsai főkapitány panaszkodott arra, hogy míg neki fizetnie kellett a zászlóért és a dobért, azt Bakó Farkas ingyen megkapta. (TGyM TDT Prot. 1. fol. 189.v.–190.r. Christoph Haym Mátyás főherceghez. Kanizsa, 1595. július 5.)

⁴⁴⁰ Uo. fol. 25.r. Máshol az utasítás kelteként július 15. szerepel. (ÖStA KA Best. No. 1475. fol. 1.)

⁴⁴¹ ÖStA KA Best. No. 1475. fol. 3., 8.

⁴⁴² Uo. fol. 1., 6.

⁴⁴³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36666. Pethő László Batthyány Ádámmal. Keszthely, 1648. augusztus 27.

⁴⁴⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36667. Pethő László Batthyány Ádámmal. Keszthely, 1648. szeptember 3.

⁴⁴⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36668. Pethő László Batthyány Ádámmal. Komár, 1648. szeptember 5.

többek között a neki járó zászlók és dobok ügyében,⁴⁴⁶ amelyeket nem kapott meg beiktatásakor. Lippai Gáspár 1649 tavaszára készített el három zászlót, egy pár rézdobot és egy gyalogdobot, amelyeket Pozsonyban átadott Batthyány Ádámnak, hogy juttassa el Pethőhöz.⁴⁴⁷

Pethő kinevezése és beiktatása között majd két hónap telt el. Ezt jóval meghaladta Bessenyei István kinevezése és beiktatása közt eltelt idő. Az egerszegi vicekapitányságot betöltő Bessenyei 1636. július 17-én kapta meg instrukcióját,⁴⁴⁸ de a kiskomári várba csak 1637. január 25-én este érkezett meg,⁴⁴⁹ és beiktatása bizonyára napokon belül megtörtént. Ez alatt a fél év alatt Bessenyei Egerszegen tartózkodott, de 1637 januárjában már a komári hadinép kérte meg, hogy menjen a várba. Mivel se a főgenerális, se a vicegenerális nem tartózkodott székhelyén, Bessenyei engedélyük nélkül nem mert elindulni.⁴⁵⁰

A beiktatást a végvidéki főkapitány vagy megbízottja, illetve a környező várak kapitányai is megtisztelték jelenlétükkel. Bakó Farkas 1595-ben történt beiktatásával a Haditanács azonban nem Christoph Haym kanizsai főkapitányt, hanem Jacob Püchler mustramestert akarta megbízni, amit a kanizsai kapitány nehezményezett.⁴⁵¹ Haym szerint e miatt az új komári főkapitány egyenrangúnak tartja majd magát felettesével, a kanizsai kapitánnyal, így akkor hajtja végre parancsait, amikor akarja.⁴⁵² Valószínűleg ezért kérte, küldjék meg neki a kiskomári főkapitány instrukcióját, hogy megjegyzéseit megtehesse.⁴⁵³ Kapcsolata Bakóval a későbbiekben tovább romlott, mert Kiskomárom első embere Haym engedélye nélkül többször elhagyta a várat, és a komári hadinépet is tetszése szerint szabadságolta. Tette ezt annak ellenére, hogy minden, Kanizsa irányítása alá tartozó végvárban szolgáló főtisztnek és hadinépnek engedelmességi levélben parancsolták meg, hogy Haymot ismerjék el előjárójuknak, és engedelmeskedjenek neki. Erre Bakó is esküt tett és kézzel fogadta.⁴⁵⁴ Mátyás főherceg is instrukciója betartására kötelezte a

⁴⁴⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36669. Pethő László Batthyány Ádámmal. Keszthely, 1648. szeptember 9.

⁴⁴⁷ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra és hadinépére vonatkozó iratok, No. 353. fol. 357. Pethő László kiskomári kapitánynak zászló és dobkészítés quietantiája. Pozsony, 1649. március 26.

⁴⁴⁸ ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. fol. 282.

⁴⁴⁹ Révész, 1892. 438.

⁴⁵⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6297. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Egerszeg, 1637. január 11.

⁴⁵¹ TGyM TDT Prot. 1. fol. 123.v. Christoph Haym a Haditanácshoz. Kanizsa, 1595. március 3.

⁴⁵² Uo. fol. 146.r. Christoph Haym Mátyás főherceghez. Pettau, 1595. április 27.

⁴⁵³ Uo. fol. 158.v. Christoph Haym Mátyás főherceghez. h. n., d. n.

⁴⁵⁴ Uo. fol. 166.v–167.r. Christoph Haym Mátyás főherceghez. h. n., d. n.

kiskomáromi kapitányt.⁴⁵⁵ A beiktatást végül Haym végezte, melynek során átadta Bakónak a zászlót, a dobot és instrukcióját.⁴⁵⁶

A kinevezéssel egyidőben a kapitányok esküt tettek, amelyről reverzálist (Revers) adtak. Ezt az esküt követte egy másik is, amelyet a véghelyen történt beiktatáskor mondtak el a kinevezett kapitánnyal. Kisserényi Gábor 1571. augusztus 9-én kapta meg instrukcióját,⁴⁵⁷ melyet követően augusztus 11–13. között érkezett meg reverzálisa az Udvari Haditanácshoz.⁴⁵⁸ Újlaky Sebestyén kinevezése után Károly főherceg utasította a Magyar Kamarát, hogy vegyék át az új kapitánytól a megegyezést (formula transactionis) és a reverzálist (reversalis littera), és helyezték el az irattárban.⁴⁵⁹ Az eskü tartalmi részét Ráttky Menyhért reverzálisából ismerjük. Ebben elismeri, hogy Ernő főherceg öfelsége nevében kiválasztotta és kinevezte komári kapitánynak a neki adott utasítás által. Ezért megígéri, és kötelezi magát, hogy utasítása pontjait betartja, az abban foglaltak szerint jár el, hogy hűséggel és tisztességesen elláthassa kapitányi feladatát.⁴⁶⁰

A kapitányi tisztségről való leköszönésnek is kialakult gyakorlata volt. Majthényi Lászlót az uralkodó a kapitányság elhagyásával kapcsolatban 1571. augusztus 10-én arról tájékoztatta, hogy megbízottakat küld a helyszínre, akik átveszik tőle a várat, és bemutatják Kisserényit.⁴⁶¹ A biztosok Kanizsára mentek, de még szeptember közepén se történt meg az új kapitány beiktatása, ezért a Haditanács felszólította a biztosokat ennek elvégzésére.⁴⁶² Ekkor leltárt is készítettek a várban lévő hadfelszerelésről.⁴⁶³

Kisserényi Gábort már 1578. április 7-én értesítették arról, hogy Bécs a helyére másik kapitányt szeretne. Megbízták a kanizsai főkapitányt, hogy új kapitányt iktasson be tisztségébe, de ha ez nem lehetséges, akkor a vicekapitányt nevezzék ki,⁴⁶⁴ de – valószínűleg – csak az új kapitány megérkezéséig.

⁴⁵⁵ Uo. fol. 188.v.–189.r. Az Udvari Haditanács Christoph Haymhoz. h. n., 1595. június 22.

⁴⁵⁶ Uo. fol. 189.v. Christoph Haym Mátyás főherceghez. Kanizsa, 1595. július 5.

⁴⁵⁷ ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. fol. 53.

⁴⁵⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. 1571. augusztus 11–13. között No. 88. fol. 78.v.

⁴⁵⁹ ÖStA HFKA HKA HFU rote Nr. 13. 1566. fol. 60.r.

⁴⁶⁰ ÖStA KA Best. No. 431. fol. 356.

⁴⁶¹ *Szerémi*, 1897. 321–322.

⁴⁶² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. 1571. szeptember 17. No. 72. fol. 81.r.

⁴⁶³ Okmánytár 1. Az iratot a vár ellátását tárgyaló fejezetben részletesen ismertetjük.

⁴⁶⁴ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 70–71. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Pozsony, 1578. április 7.

A leköszönő kiskomári kapitányok közül többen további karriert futottak be. Majthényi László – mint arról már korábban írtunk – 1571-ben pápai kapitány lett, majd Zólyom vármegye főispánja. Kisserényi Gábor kiskomári kapitánysága után Szendrő várának kapitánya lett,⁴⁶⁵ amelyet élete végéig, 1590. január 25-ig töltött be.⁴⁶⁶ Ráttky Menyhért 1605-ben körmendi kapitány lett,⁴⁶⁷ majd 1607–1629 között a Kanizsával szembeni végek vicegenerálisa.⁴⁶⁸ A következő év november 28-án, 78 éves korában halt meg salamonfalvai kastélyában.⁴⁶⁹ Bessenyei Istvánt 1648. január 18-án veszprémi kapitánynak nevezték ki,⁴⁷⁰ tisztségét azonban nem tudta elfoglalni, mert az májusban újra üresedésben volt.⁴⁷¹ Az utolsó komári főkapitány Pethő László 1671-ben a Kanizsa elleni végek vicegenerálisa lett.⁴⁷²

A kiskomári kapitányok közeli rokoni kapcsolatban álltak több dunántúli nemes családdal, illetve egymással is, amit néhány példával szemléltetünk. Majthényi László édesapja Majthényi Bertalan szegedi főkapitány, édesanyja gersei Pethő Margit volt,⁴⁷³ nagybátyja pedig Majthényi Uriel turóci prépost.⁴⁷⁴ Kisserényi Gábor a babócsai kapitány, Perneszy Farkas özvegyét, Brodarich Klárát vette feleségül, de nem volt gyermekük, így az asszony birtokai egy részét Perneszy Imrére – elhalt férje rokonára – hagyta.⁴⁷⁵ Dávodi Bakó Farkas kiskomári kapitány lányát, Zsófiát, vicekapitánya, a későbbi főkapitány, ákosházi Sárkány István vette feleségül. Bakó Farkasnak még két lánya és egy fia volt.

⁴⁶⁵ MOL P 707 Zichy cs. levéltára. 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 79–80. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. 1579. február 5.

⁴⁶⁶ MOL P 707 Zichy cs. levéltára, Missiles, No. 8651. Andreas Kielman Serényi Mihály kassai kapitányhoz. Sáros, 1590. február 5.

⁴⁶⁷ Nagy, 1961. 280–281.

⁴⁶⁸ Pálffy, 1997./a. 280.

⁴⁶⁹ MOL P 1863 Sibrik cs. lt., 3. cs. Sibrik I. Miklós iratai, Ráttky György és Miklós Sibrik Miklóshoz. Salamonfalva, 1631. október 25.

⁴⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 299. Reg. 1648. január 18. No. 61. fol. 43.v.; Uo. Bd. 299. Reg. 1648. január 18. No. 57. fol. 77. Instrukcióját is e napon kapta meg. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. Registrirte Copeyen 1647–1659. fol. 16.r.)

⁴⁷¹ Pálffy, 1998. 125. Bessenyei rövidesen, 1648. augusztus 31-én soproni házában meghalt. (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6591. Bessenyei István özvegye, Lőrinczfalvay Zsuzsanna Batthyány Ádámhoz. Pinnye, 1649. január 17.)

⁴⁷² Pálffy, 1998. 280.

⁴⁷³ Szerémi, 1897. 26.

⁴⁷⁴ Uo. 29.

⁴⁷⁵ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 2. fol. 9–10. Perneszy Imre panaszlevele. H. n., d. n.

Bakó Katalin Kisfaludy Pál, Bakó Potentia Imrefy Farkas felesége volt.⁴⁷⁶ Gersei Pethő László 1649. július 4-én tartotta meg kézfogóját későbbi feleségével, galántai Bessenyei István korábbi komári főkapitány lányával, Bessenyei Magdolnával.⁴⁷⁷

A kiskomári kapitányok – legalábbis akiknek ismerjük birtokviszonyait – jelentős vagyonnal rendelkeztek. Birtokaik és ingatlanjaik túlnyomó része a Magyar Királyság területén feküdt, biztonságos távolságra a törököktől. Ez tette lehetővé, hogy ha szükség volt rá, anyagiakkal is segítsék a vár építkezéseit, fizessék a katonaságot. Kapra Ferenc 1588-ban a vár építését saját rabjaival és saját költségén végeztette,⁴⁷⁸ amelynek megtérítésére csak reményei lehettek. Bessenyei István birtokai központja Pinnyén feküdt, ahol udvarháza állt.

A XVII. századi kiskomári főkapitányok mindegyikének háza volt Sopronban. A legjelentősebb soproni érdekeltséggel Sárkány István rendelkezett. A család már a XVI. század közepén, Sárkány Ambrus révén kapcsolatba került a várossal, aki polgárjogot is szerzett magának. Soproni házát a hozzá tartozó javakkal végrendeletében feleségére hagyta annak haláláig, vagy amíg újra férjhez nem megy, azt követően pedig unokaöccsére, Sárkány Jánosra.⁴⁷⁹ Sárkány János halála után e javakat fia, Sárkány István, a későbbi kiskomári főkapitány örökölte. 1591-ben a kiskorú Sárkány Istvánt és húgát, Orsolyát gyámjuk, Darabos Gáspár megpróbálta rávenni, hogy adják el soproni házukat, de Sopron város tanácsa ehhez nem járult hozzá.⁴⁸⁰ A belvárosi házat II. Ferdinánd 1626. december 2-án mentesítette minden adó alól.⁴⁸¹ Bakó Farkas háza a városi fegyvertár szomszédságában állt, amelyet 1638-ban az örökösök között három részre osztottak.⁴⁸² Bessenyei István nejével, Lőrincfalvy Zsuzsannával 1645. június 19-én a Szélmalom utcában Merrath János Györgytől vett egy házat.⁴⁸³ Gersei Pethő Lászlónak Nádasdy Ferenc 1655. február 17-én engedte át az Erdődy grófnőtől az Ógabona téren örökölt házát.

⁴⁷⁶ OEL AGE IV.e. 13/VIII. Miscellanea Soproniensa. Sárkány család különböző dokumentumai, 1571–1639. fol. 298–300. Esterházy Miklós nádor oklevele. Kismarton, 1639. január 20.

⁴⁷⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36683. Pethő László Batthyány Ádámmal. Keszthely, 1649. június 13.

⁴⁷⁸ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Kapra Ferenc Nádasdy Ferenchez. Kiskomár, 1588. szeptember 13.

⁴⁷⁹ Sárkány Antal 1562. december 8-án Sopronban kelt végrendeletéről Sárkány István 1623. május 8-án másolatot készíttetett. OEL AGE IV.e. 13/VIII. Miscellanea Soproniensa. Sárkány család különböző dokumentumai, 1571–1639. fol. 388–395.

⁴⁸⁰ OEL, AGE IV.e. 13/VIII. Miscellanea Soproniensa fol. 379–382.

⁴⁸¹ *Házi*, 1982. II. 776.

⁴⁸² *Házi*, 1982. I. 48.

⁴⁸³ Uo. 100.

1668-ban pedig feleségével, Bessenyei Magdolnával közösen Cziráki Ádám özvegyétől 4500 magyar forintért vettek meg a Szent György utcában egy fél házat, és az Állatvásártéren egy fél majort.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Uo. 103.

2. A vár első emberének feladatköre

A várak élén álló (fő)kapitányok feladatkörét a tisztség elvállalásának folyamata során kialakult egyezségben (*transactio*), vagy a nekik adott utasításban (*instructio*) határozták meg. Kiskomárom esetében jelenleg az első királyi kapitánnyal 1566-ban kötött egyezséget,⁴⁸⁵ valamint 1578-ban Kapra Ferencnek adott utasítást ismerjük.⁴⁸⁶ Ezek, és néhány későbbi, missilisanyagban elszórt adat alapján rekonstruálható a kiskomári kapitányok feladatköre.

A kapitányoknak adott instrukciók pontjai a XVI. század folyamán egyre bővültek, a bécsi hadvezetés igyekezett minél jobban körülhatárolni egy-egy végvár kapitányának feladatkörét. Kiskomárom esetében is jól látható, hogy az első királyi kapitánynak 1566-ban adott „munkaköri leírás” korántsem olyan részletes, és szabályozott, mint az 1578-ban, Kapra Ferenc kapitánynak adott utasítás, amely igyekezett minden olyan helyzetre megoldást adni, ami a tisztség betöltése során problémaként felmerülhetett. Ebbe mindenképpen belejátszhatott az, hogy a végvárak kapitányai nemcsak éltek a tisztségük adta lehetőségekkel, de igen gyakran vissza is éltek vele. Ezért a bécsi vezetés a későbbiekben kerülte az olyan megjegyzéseket az utasításokból, mint ami Újlaky Sebestyén 1566. március 28-án kelt szűkszavú megegyezésében még szerepelt, miszerint az iratban nem szabályozott dolgokat Újlaky hűségére és szolgálatkészségére bízák, és ha felmerül olyan dolog, amelyben határozni nem mer, akkor forduljon öfelségéhez, vagy a Magyar Kamarához, és várja meg azok döntését.⁴⁸⁷ Az utasítások pontjainak jelentős részét pontosan azért kellett lefektetni, mert visszaélésekre adott lehetőséget, így a szabályozás révén igyekeztek kordában tartani a kapitányokat.

A kiskomári vár első embere feladatkörének ismertetését megkönnyíti, hogy a kapitányoknak adott instrukciók egyes pontjai olyan általános jellegű megfogalmazásokat tartalmaztak, amelyek minden utasításban szerepeltek, így a kiskomári kapitányok feladatának egy része nem különbözött Eger, vagy Kanizsa főkapitányainak feladatkörétől,

⁴⁸⁵ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 13. Konv. 1566. März fol. 58r.–60.r.

⁴⁸⁶ Okmánytár 2.

⁴⁸⁷ „Caetera, quae fortassis hic desiderarentur, ipsius Wylaki fidei ac diligentiae committimus. Quod si quid eiusmodi emergat, in quo primata autoritate statuere non audeat, id ad *Maiestatem Sacra Caesarea* vel Camera *Maiestatis* suae Hungarica deferat, et dubii resolutione expectet” (ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 13. Konv. 1566. März fol. 59.r.)

annak ellenére sem, hogy a kanizsai főkapitány egyben végvidéki kapitányként is tevékenykedett.⁴⁸⁸

Az utasításokban felhívták a kapitányok figyelmét arra, hogy eskü köti őket a várhoz való hűségre és a vár megőrzésére, amelyre az alájuk rendelt hadinépet is kötelezniük kellett. A várat halálukig védelmezniük kellett, semmilyen körülmények között nem adhatták azt az ellenség kezére. A gyanús személyeket, szökevényeket, kóborlókat nem fogadhatták be a várba.

A kapitányoknak a várban meghatározott számú katona állt a rendelkezésére. Kötelességük volt a katonákat teljes számban a várban tartani, ugyanakkor a bécsi hadvezetés fenntartotta magának a jogot arra, hogy ha a helyzet megváltozna, a katonák számát ennek megfelelően növelje, vagy csökkentse. A Kiskomáromba rendelt német katonákat Kapra Ferenc kapitány a közeli Szentiván védelmére is rendelhette. A legtöbb esetben meghatározták, hogy mekkora havi zsold járt a katonáknak. 1578-ban a kiskomári lovasok havi 4 rénes forintot, a gyalogosok pedig havi 2 magyar forintot kaptak zsoldként, ugyanakkor megemlézték, hogy a kapitánynak, a vajdának, a zászlótartóknak, dobosoknak és a tizedeseknek ezen felül további zsold járt, de ennek mértékét nem jegyezték le, csak azt, hogy erre a kifizetések eddigi rendje szerint kerüljön sor.

Óva intették a kapitányokat a túlkapásoktól, nehogy szokatlan adókkal, szolgálattal vagy egyéb teherrel sújtsák alárendeltjeiket. Kiskomárom esetében rendelkeztek arról is, hogy a katonák maradjanak meg a fegyverforgatásnál, a parasztság dolgába ne ártsák magukat. E mellett azokat a falvakat, amelyeket az állandó háborúskodás miatt elhagytak lakói, a kapitánynak lehetősége szerint újra kellett telepítenie. Ennek ellenére az alattvalók sanyargatása gyakran előfordult. Ernő főherceg 1577 nyarán felszólította Kisserényi Gábor kapitányt, hogy ne nyomorgassa az alá rendelt jobbágyokat és hagyjon fel az ellenük elkövetett jogtalanságokkal.⁴⁸⁹ Sőt, Bécsből megbízottat küldtek ki a helyzet kivizsgálására, aki elégtételre kötelezte a kapitányt.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Összevetésként Rákóczi Zsigmond egri főkapitánynak 1588-ban adott instrukciót (*Szabó*, 1981. 33–38.), valamint Christoph Haym kanizsai főkapitány részére 1594-ben kibocsátott utasítást (TGyM TDT Prot. 1. fol. 43.r.–50.r.) használtuk.

⁴⁸⁹ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 29–30. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. június 10.

⁴⁹⁰ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 58–59. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. június 16.

Az instrukciók többsége kitért arra is, hogy a kapitányok katonáik és a jobbágyok felett bírászkodhattak.⁴⁹¹

Az utasításban elrendelték, hogy a kapitányok a vár, és a benne lévő épületek állagát óvják meg, és tartsák azokat karban. Ezt egyrészt a jobbágyok ingyen vármunkájának igénybevételével, másrészt a bevételek bizonyos részének a ráfordításával végeztethették el. Ügyelniük kellett arra is, nehogy tűz üssön ki a várban.

A hadi felszereléseket, mint az ágyúkat, szakállas- és kézi puskákat, kötelesek voltak megfelelő számban tartani és javíttatni, valamint mind ezeket, mind a puskaport, ólmot, ágyúgolyókat és más hadianyagokat gyarapítani, száraz és tárolásra alkalmas helyen őrizni.

A kapitányoknak gondoskodniuk kellett arról is, hogy a várban olyan mennyiségben legyen tartalékban mindenféle élelem, hogy egy esetleges ostrom esetén a vár katonái számára néhány hónapig elegendőnek bizonyuljon.

Amennyiben a törökök a béke ellenére támadást indítanak, a többi vár kapitányával kellett kapcsolatba lépniük, hogy egyesült erővel hárítsák el a törökök betörését. A kapitányok nem hagyhatták, hogy a törökök adót szedjenek, főként azokon a területeken kellett ezt megakadályozniuk, amelyek korábban mentesültek a török adófizetés alól. Ha a törökök a békeszerződés ellenére nem tartózkodtak a betörésektől, Kapra Ferenc kiskomári kapitánynak azt haladéktalanul jelentenie kellett Ernő főhercegnek, vagy a kanizsai főkapitánynak, hogy a budai basánál tiltakozhassanak. Ha ennek ellenére sem történt változás, akkor a kanizsai főkapitány haditerve szerint kellett eljárnia, hogy az ellenséget feltartóztassa, és a keresztény területeket megóvja. Ugyanígy nem engedhették meg a kapitányok saját katonáiknak sem a békeévek alatt a portyázásokat. Ha ennek ellenére a törököktől mégis zsákmányra tettek szert a katonák, a kapitányoknak meg kellett elégedniük egy őket megillető résszel ajándék gyanánt, a többi részt a katonák között kellett szétosztaniuk. Viszont az elfogott basák, szandzsákbégek és bégek minden esetben a király rabjai lettek.

A kapitányoknak megbízható kémeket kellett tartaniuk, akiktől biztos információkat szerezhettek a törökök praktikáiról és terveiről. A kiskomári kapitány ha megbízható értesülésekhez jutott, azt jelentenie kellett Ernő főhercegnek vagy a kanizsai főkapitánynak, hogy azok időben segítséget tudjanak küldeni; nagyobb számú katonával vagy más szükséges hadieszközzel segítsék ki. Kanizsa eleste után a török területbe beékelődő Kiskomár tudta a legtöbb és legautentikusabb hírt megszerezni, erről a többi végvárat, és elsősorban a végvidéki generálist értesíteni. Bessenyei István kapitány fizetett

⁴⁹¹ A Kiskomárban folyó bírászkodási gyakorlatot a Bírászkodás című fejezetben tárgyaljuk.

embert tartott Kanizsán és Szigetváron is.⁴⁹² Valószínű azonban, hogy nemcsak neki, hanem minden komári kapitánynak megvoltak a hírszolgáltató emberei a jelentősebb török várakban. Sárkány Istvánnak 1621-ben arról volt információja, hogy Szigetvárra érkezett a vezérpasa, aki nagyon beteg, aminek a törökök lengyelországi hadjáratának csúfos végkimenetele az oka.⁴⁹³ Természetesen a törökök is hasonló kémtevékenységet folytattak a magyar végvárakban. 1652-ben Pethő László kiskomári kapitány alig érkezett meg Komárba, és az őt kísérő keszthelyi katonák is alig értek át a hídvégi átkelőn, a törökök fél óra múlva már rajtuk voltak. Pethő is elismerte, hogy jó kémeik voltak a törököknek.⁴⁹⁴

A kapitányok nem utasíthatták vissza a bécsi hadvezetés által küldött biztosok vizsgálatait, amelyekre bármikor sor kerülhetett, akár az élelem- vagy hadianyagkészletet ellenőrizték, akár a katonákat akarták megmustrálni.

A kapitányokat csak szolgálati évük fordulójának letelte után lehetett elmozdítani. Amennyiben Bécs a vár élére másik személyt szeretett volna állítani, erről 3 hónappal korábban értesítenie kellett a kapitányt. Amennyiben ő akart lemondani hivataláról, szintén 3 hónappal előre kellett azt Bécsnek jeleznie. Az így átadásra kerülő várat a hadianyag teljes leltárával együtt, a hivatala elfoglalásakor átadott teljes inventárium szerint, a bécsi hadvezetés által kirendelt megbízottak kezébe kellett a kapitányoknak átadniuk és a várat elhagyniuk.

Kapra Ferenc kiskomári kapitány utasítása lehetővé tette, hogy a várba magával vigye családját és javait is. Erre sor is került, hiszen a vár 1591-ben történt elfoglalásakor – amikor Kapra életét vesztette – a törökök magukkal hurcolták feleségét és testvérét, Kapra Mátét, aki a vár vicekapitánya volt.⁴⁹⁵

A kapitányok feladatához tartozott a váruradalom javainak kezelése, azonban ennek feltételei a helyi személyi viszonyoknak megfelelően változtak. Kapra Ferenc kiskomári kapitány a vár bevételeit a számára összeírt urbárium szerint szedhette be, és a befolyó jövedelmeket számadás nélkül saját döntése alapján oszthatta szét, amelyért évi 300 magyar forintot fizetett az Udvari Kamarának.

⁴⁹² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6443. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1643. július 7.

⁴⁹³ *Takáts*, 1915. II. 203.

⁴⁹⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36859. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1652. november 23.

⁴⁹⁵ A tisztséget 1589-ben nyerte el. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185/1. Reg. 1589. március 11. No. 58. fol. 156.

Kapra Ferenc halála után a vár élére Ráttky Menyhértet nevezték ki, de utasítását csak 1592-ben kapta meg. Instrukciójának pontjai megegyeztek Kapra utasításával.⁴⁹⁶ Abban a pontban merült fel a változtatás igénye, amely szerint 300 tallért kellett fizetnie a Magyar Kamarának a vár tartozékai, azaz a várbirtok jövedelmének szabad felhasználásáért. A komári alattvalók (subditus) ugyanis annyi kárt szenvedtek a törököktől, hogy elmenekültek. Félő volt, hogy Ráttky a megmaradt alattvalókkal ok nélkül keményen és szigorúan fog bánni. Az Udvari Haditanács támogatta a 300 tallér csökkentését, hogy az elmenekültek is visszatérjenek, de az Udvari Kamara ehhez nem járult hozzá. A megmaradtak az adózás alól három évre teljes mentességet kaptak, hogy lakóházaikat ismét felépíthessék, és földjeiket megműveljék.⁴⁹⁷

Feltételezhetően Bakó Farkas is a Kapra Ferencnek adott kapitányi utasítást kapta meg 1595-ben, mert Christoph Haym panaszára az Udvari Haditanács figyelmeztette Bakót instrukciója betartására. Azaz, hogy katonáival együtt engedelmességgel tartozik a kanizsai főkapitánynak. Haym viszont nem tarthatta meg a komáriaktól elkobzott zsákmányolt marhát és pénzt, azt vissza kellett adnia, csak „tisztességes ajándékot” kérhetett a maga számára. A komáriak Kanizsa első emberének tudta és engedélye nélkül nem portyázhattak. A Haditanács levelében kiemelte: Bakó instrukciójában meghatározták, hogy mely ügyekben bíraskodhat, de a súlyosabb esetekben a döntés joga a kanizsai főkapitányé.⁴⁹⁸

A XVII. századból sajnos nem maradt fenn kiskomári kapitányi utasítás, de néhány missilisekben elszólt adatból következtethetünk azok tartalmára. A bíraskodást a súlyosabb esetekben, illetve fellebbezés esetén a Kanizsával szembeni végek főgenerálisa látta el. Bessenyei István egy levelében arra hivatkozott, hogy nehéz ügyekben a királyhoz, majd az Udvari Haditanácshoz és Batthyány Ádámmal – mint a Kanizsával szembeni végek főgenerálisához – fordulhat.⁴⁹⁹ Bessenyei instrukciója azt is kimondta, hogy azokat a kereskedőket, akik titokban fegyvereket adnak el a rá bízott végházban, azokat elfogassa és

⁴⁹⁶ „Artiggl auß des Kapra Ferenzen Instruction, so yezt auf den Ratkhi geselltt werden soll” (ÖStA KA Best. No. 431. fol. 355.)

⁴⁹⁷ ÖStA KA Best. No. 431. fol. 354., 357–358.

⁴⁹⁸ TGyM TDT Prot. 1. fol. 188.v.–189.v. Az Udvari Haditanács Christoph Haymhoz. h. n., 1595. június 22.

⁴⁹⁹ „igen nagy periculum vagon most Komárban akit egyáltalában proponalni akarok az öfelsége tanácsának, mert nekem életembe és bőrömbe jár, az öfelsége instructioja is azt tartja” (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6357. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1639. június 3.); „az öfelsége instructioja azt tartja, hogy minden nehéz ügyben öfelsége maga személyéhez, azután a hadakozó tanácshoz és nagyságodhoz concurráljak” (Uo. No. 6477. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1644. április 6.)

megbüntesse.⁵⁰⁰ A komári katonák és Bessenyei között vita alakult ki arról, hogy a katonáknak milyen kíséretet kell biztosítaniuk a kapitány részére, ha az elhagyja a végvárat. A hadinép ez ügyben a főgenerálishoz fordult, aki kérdőre vonta Komár első emberét. A főkapitány instrukciója szavaival védte magát, amely szerint az alatta szolgálóknak ő parancsol.⁵⁰¹ Instrukciójára, sőt 50–60 éves végvidéki gyakorlatra hivatkozott az ügyben is, mely szerint a rabok sarcából bizonyos összeg jár a kapitánynak.⁵⁰² Utasítását hozta fel Pethő László is ennek megerősítésére. Szerinte instrukciója kimondta, hogy a kapitánynak harmad jár a rabok sarcából, vagy minden harmadik rab az övé.⁵⁰³

⁵⁰⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6486. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1644. május 12.

⁵⁰¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6533. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1645. május 30.

⁵⁰² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6576. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1647. november 16.

⁵⁰³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36706. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1649. október 28.

V. A végvár őrsege

1. Létszámadatok

Az óbudai prépost tulajdonában lévő Komárban szolgálatot teljesítő katonaság összetétele vegyes volt. A prépost által fizetett és fenntartott katonaság mellett a nádor csapatai és a stájer rendek által fizetett katonák alkották a várőrséget. Bornemisza Pál óbudai prépost az 1550-es években bevallása szerint 350 lovast és 200 gyalogost tartott fenn saját költségén.⁵⁰⁴ Ezekből a katonákból bizonyára jónéhány állomásozott Komár falai között is. 1555 nyarán egy hónapon át Nádasdy Tamás nádor katonái is jelen voltak a várban Zichy István vezetésével. Létszámuk kevesebb lehetett ötven lovasnál.⁵⁰⁵ Jelenlétük azonban konfliktushoz vezetett Köves András veszprémi püspök várban lévő udvarbírójával.⁵⁰⁶ A nádor katonái a püspök javaiban kárt tettek, jobbágyaitól élelmet vettek el.⁵⁰⁷ Ennek ellenére Csányi Ákos az év végén javasolta a nádornak, hogy még több katonát helyezzen el a várban.⁵⁰⁸

1556-ban egy kimutatás szerint Kiskomár falai közt 200 huszár és 100 gyalogos tartózkodott,⁵⁰⁹ a szomszédos kisebb erősségekben, így Segesden és talán Csákányban, Szenyéren, Szöcsényben és Marcaliban a stájer rendek zsoldján szolgált Székely Lukács és Jakab 200 lovasa, az ottani magánföldesúri katonák mellett.⁵¹⁰ Székely Jakab Komárban is tartott katonákat, még 1559-ben is.⁵¹¹ A stájer rendek 1562 áprilisában 300 lovast tartottak a Drávától északra, amelyből mintegy 150 Kiskomárban szolgált. 100 katona ifj. Székely Lukács, mintegy 50 pedig Kerecsényi László parancsnoksága alatt,⁵¹² további 50 Babócsán és 100 Csurgón.⁵¹³

⁵⁰⁴ Varga J., 1981. 20. 37. lábjegyzet

⁵⁰⁵ Őze, 1996. I. 149.

⁵⁰⁶ Komáromy, 1908. 438–439.

⁵⁰⁷ Őze, 1996. I. 142–143.

⁵⁰⁸ Uo. 192.

⁵⁰⁹ Takáts, 1908. 271.

⁵¹⁰ Barabás, 1898. 603–604.; Pálffy, 2003. 476–477.

⁵¹¹ Őze, 1996. I. 348.; II. 141–142.

⁵¹² A Kerecsényi László alatt szolgálók számát Zrínyi Miklós – aki Nádasdy Tamás kérésére számol be a stájer rendek által tartott katonaságról – nem tudta pontosan („... nescimus quot similiter in Komar, qui sub ductu domini Ladislai Kerechyny militant ...” Barabás, 1898. 604.). Ha a pontosan ismert katonák száma 250, akkor a stájer rendek által fizetett 300 katona közül 50 tartozott Kerecsényi alá.

⁵¹³ Pálffy, 2003. 478.

Az 1565-ben királyi tulajdonba került erősségből mind a veszprémi püspök, mind a stájer rendek kivonták csapataikat, mert az őrségnek 1566-ban 200 főből kellett volna állnia,⁵¹⁴ de csak 6 lovas és 12 gyalogos, 2 őr és a kulcsár teljesített benne szolgálatot.⁵¹⁵ Majthényi László kapitánynak sikerült növelnie a katonaság létszámát, 1566. októberében 40 lovas mellett további 40 magyar gyalogos hadrendbe állítását is engedélyezte számára a bécsi hadvezetés.⁵¹⁶ A kapitány azonban úgy ítélte meg, hogy további hadinépre van szükség a várban, akiknek munícióval történő ellátását is kérelmezte.⁵¹⁷ Az erősségbe 1568. januárjában Bécs további 10 gyalogost hagyott jóvá.⁵¹⁸

1571. decemberében az új kapitány, Kisserényi Gábor legalább 200 lovas és 200 gyalogos Komárba rendelését kérte,⁵¹⁹ mert a meglévő katonasággal a vár előtt portyára vonuló és rabokkal hazatérő 300–500 fős török seregeket nem tudná feltartóztatni.⁵²⁰ 1572-ben a várban 60 magyar lovas és 60 magyar gyalogos mellett egy tüzér tartózkodott.⁵²¹

A katonaság számának növelése folyamatos volt az 1570-es években is. 1575. elején Kisserényi Gábor 50 lovast és 30 gyalogost fogadott fel.⁵²² Az év őszén pedig Károly főherceg arra kötelezte Zrínyi Györgyöt, hogy 100 puskást (pixidarius) adjon Komárba. Amennyiben erre a végvidéki főkapitány nem lenne hajlandó, akkor Pápáról kell ugyanennyi németet kérnie Komárba a győri főkapitánytól.⁵²³

A vár kiépítése és megerősítése lehetővé tette, hogy 1576-ban 230 gyalogos és 170 lovas katona szolgáljon benne.⁵²⁴ Egy másik forrásból megtudhatjuk, hogy ezek közül 300

⁵¹⁴ Takáts, 1907. 830.

⁵¹⁵ Szántó, 1980. 62.

⁵¹⁶ Szerémi, 1897. 309–310.

⁵¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 147. Exp. 1567. január 13–16. között fol. 3.r.; Uo. Bd. 147. Exp. 1567. június 1–2. között fol. 25.r.; Uo. Bd. 147. Exp. 1567. július 15–17. között fol. 36.r.; Uo. Bd. 147. Exp. 1568. január 10. fol. 80.r.

⁵¹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 147. Exp. 1568. január 23. fol. 81.r.

⁵¹⁹ ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 60.r–v. Kisserényi Gábor supplicatioja. Komár, 1571. december 20.

⁵²⁰ ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 82.r–84.v. Kisserényi Gábor Salmhoz. Komár, 1572. január 6.

⁵²¹ Státní Oblastní Archiv, Třeboň Rodinný Archiv Buquoyu. Végh Ferenc barátom szíves közlése.

⁵²² MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 1–2. A Haditanács Kisserényi Gáborhoz. [Bécs], 1575. január 10.

⁵²³ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 3–4. Károly főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1575. szeptember 9.

⁵²⁴ Pálffy, 1995./a. 149.

a magyar katona, 170 lovas és 130 gyalogos. Mellettük 100 németet is idevezényeltek, akik fele gyalogos, fele lövész lovas (archibusier).⁵²⁵ Az 1578-ban kapitánnyá kinevezett Kapra Ferencnek utasítása szerint 170 lovast, 130 gyalogost és 70 német katonát kellett tartania a vár védelmére.⁵²⁶ 1582-ben 120 magyar lovas és 100 magyar gyalogos, valamint több, mint 60 német katonáskodott Komárban.⁵²⁷

A várba helyezett katonaság száma az 1570-es évek közepére elérte a 400 főt, amely – valószínűsíthetően az 1577. évi bécsi nagy haditanácskozás reformtervezetének megvalósulása miatt⁵²⁸ – csökkenni kezdett, de a környező várak létszámadataival összevetve csak a végvidék központjában, Kanizsán állomásozott nagyobb létszámú katonaság. A kiskomári vár védőinek keretlétszáma a XVI. század 70-es éveitől kezdve 350–400 fő között mozgott, és ezeknek mintegy 25%-át német katonaság adta. A komári erősségekben jelentős számú lovasság tartózkodott, akiknek legfőbb feladata a török portyázókat feltartóztatása volt. 1576-ban a Kanizsai végvidék várai közül csak Kanizsán, Szemenyén, Csákányban és Komáron állomásoztak lovasok, míg az 1582. évi kimutatás szerint már csak Kanizsán és Komárban.⁵²⁹

A német katonák komári jelenlétét a bécsi hadvezetés nagyon fontosnak tartotta, mert az 1591. évi ostrom után azonnal utasították Jacob Püchlert, hogy fogadjon fel 100 németet a várba.⁵³⁰ Szeptember 28-án pedig már eldöntötték, hogy Bartholomäus Ödert küldik Kiskomárba 100 némettel.⁵³¹

Christoph Haym kanizsai kapitány 1595 elején azt javasolta a Haditanácsnak, hogy Kiskomárba – melynek megerősítését nagyon szükségesnek vélte – legalább 50 haramiát küldjenek.⁵³² Mátyás főherceg hozzájárult az 50 katonához, akiket a Kanizsán zsold nélkül lévőkből kellett odarendelni, azzal a feltétellel, hogy ha beköszönt a béke, kivonják őket Komárból.⁵³³ Néhány évvel később, 1598-ban Kiskomáromban 158 német és 100 magyar gyalog, valamint 100 magyar huszár állomásozott.⁵³⁴ (Mellékletek D.1.)

⁵²⁵ ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 106.v. Archibusierek 1566-ban álltak először az uralkodó szolgálatába. Az eddig ismert adatok szerint 1580-ban bukkantak fel újra. (*Kelenik*, 1991./a. 101.) Jelen adatunk 4 évvel megelőzi ezt.

⁵²⁶ Okmánytár 2.

⁵²⁷ *Pálffy*, 1995./a. 171.

⁵²⁸ Erről ld. A kanizsai végvidék védelmi rendszerében című alfejezetet.

⁵²⁹ *Pálffy*, 1995./a. 149–150.; 168–171.

⁵³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 187. Reg. 1591. szeptember 13. No. 31. fol. 225.v.

⁵³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 187. Reg. 1591. szeptember 28. No. 97. fol. 124.r.

⁵³² TGyM TDT Prot. 1. fol. 69.v. Christoph Haym Mátyás főherceghez. d. n. [1595. január 4. után]

⁵³³ TGyM TDT Prot. 1. fol. 77.r. Mátyás főherceg Christoph Haymhoz. Bécs, 1595. január 13.

⁵³⁴ *Pálffy*, 1997./b. 200.

Az egy évig tartó török uralom után (1600–1601) a létrehozandó új védelmi rendszer több éven át alakult. A zsitvatoroki béke után Batthyány Ferenc javaslata szerint a Kanizsával szembeni végek 27 várból álltak volna. E védelmi rendszerhez számították a Muraközt is, ahova 200 lovas és 500 gyalogos katonát számított, de Zrínyi György még további 200 lovasra és 200 gyalogosra tartott igényt. Kiskomáromban 150 lovasnak és 350 gyalogosnak kellett volna állomásoznia.⁵³⁵ Ezt az iratot vette alapul egy 1607-ben készült feljegyzés, amely szerint a Kanizsával szembeni végvidék 24 várában 1060 huszár, 300 archibusier, 1632 hajdú és 700 német katona szolgált, akiknek egy havi zsoldjuk 21966 forint volt. Kiskomárban 100–100 huszárral, hajdúval és német gyalogossal számoltak. E 300 főnyi keretlétszámmal a Kanizsával szembeni végvidék várai közül a harmadik helyet foglalta el, meglepő módon csak Egervár 800 fős és Lenti 700 fős létszámadata előzte meg.⁵³⁶

1620 körül a kiskomári várban 100 lovas és 240 gyalogos alkotta a magyar katonaságot.⁵³⁷ A következő évben felmerült, hogy ehhez a létszámhoz 25 lovast és 60 gyalogost kellene adni.⁵³⁸ Rajtuk kívül egy tüzér és két pattantyús mellett egy porkoláb és egy seregdeák is a várvédők számát gyarapította.⁵³⁹ 1629-ben a magyar lovasok számát 150 főre emelték, de a magyar gyalogosok száma 240 fő maradt.⁵⁴⁰ Ez a létszám a magyar katonák tekintetében a XVII. század folyamán végig megmarad, kivéve az 1638. évet amikor a lovasok száma ideiglenesen 120 főre olvadt.⁵⁴¹ A Komárban állomásozó hadinép számát csak a vicegenerális székhelyéül szolgáló egerszegi vár katonaságának a száma múlta felül. A XVII. század folyamán a várba helyezett németekről csak kevés számszerű adattal rendelkezünk, számuk a harmincéves háború lezárása után nőtt meg jelentős mértékben. (Melléklet D.2.)

A várban lévő tényleges katonalétszám eltért a keretszámként meghatározott létszámtól. Ennek okai között szerepelt, hogy a katonák egy része fogságba esett, vagy két mustra között halálozott el. A gyakori portyázások és a mezőgazdasági munkákra történő eltávozás is jelentős mértékben csökkentette a várban tartózkodó hadinép számát. Ilyen esetekben egy-egy felmerülő török támadás hírére, meghatározott időre, katonákat kértek

⁵³⁵ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 140. fol. 34.

⁵³⁶ Vándor, 1994. 360. Vö. AFA 1607/12/6, 1607/13/1, 1607/13/ad 1/b. illetve Benda, 1983. 52–53.

⁵³⁷ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 210.

⁵³⁸ Uo. No. 222. fol. 11.r.

⁵³⁹ Uo. No. 259. fol. 5.r.

⁵⁴⁰ MOL E 211 Lymbus 93. cs. Ser. II. 26. tétel fol. 535.r.–545.v.

⁵⁴¹ Müller, 1976. 12.

Komárba. A legkézenfekvőbb segítségnek a környező várak katonaságának átirányítása mutatkozott. A vár körüli keresztény csapatmozgások egyik kimondott célja a demonstráció volt, hiszen a Komárba érkező katonák láttán a törökök felhagytak a vár megtámadásának gondolatával. 1638. január 22-én a várba érkezett Batthyány Ádám 100 körmendi gyalogja.⁵⁴² 1641 februárjában a pécsi bég Kapos váránál gyűjtött össze néhány száz törököt, és Kanizsára is érkezett 300 lovas. Sankó Boldizsár hadnagy 60–100 gyalogost kért legalább egy hónapra a várba.⁵⁴³ 1642-ben Bessenyei kapitány a kanizsai törökök készülődését látva 100 keszthelyi gyalogos átvezénylését kérte Batthyány Ádámtól. A következő évben a szentgróti mustra idején a Kiskomáromból kivont katonák helyére a keszthelyi kapitány 50 fegyveres odaküldését ígérte.⁵⁴⁴

1644-ben a Komárban szolgáló katonák közül a fizetés felvétele után rövid időn belül 25 legény a közeli Keszthelyre szökött, ahonnan Somogy megyét pusztították. Sőt, megfenyegették a komáriakat, hogy ha összeakadnak valahol a végvár tisztjeivel vagy katonáival, megölik őket, mintha csak törökök lennének. Bessenyei kapitány azt kérte Batthyány Ádámtól, hogy ez ügyben írjon a győri „király képé”-nek, hogy büntessék meg ezeket a katonákat.⁵⁴⁵

A harmincéves háború után a bécsi hadvezetés a felszabadult katonaság egy részét a magyar végvidéken igyekezett elhelyezni. Az 1652. május 25-én kiadott császári végzés felemelte a végvárak katonalétszámát. Kiskomáromba 30 németet, 193 hajdút, 215 huszárt, 3 tüzért és 3 rendkívüli katonát rendeltek havi 2193 forint 45 krajcár zsolddal.⁵⁴⁶ Rá egy évre a Haditanács rendelete értelmében Komárba 100 új huszár került.⁵⁴⁷ Egy 1662. augusztus 31-én készült összeírás szerint Kiskomáromban állomásozott a Kaiserstein gyalogezredből 2 század német katona. Az ezred katonáit Kiskomárom mellett több

⁵⁴² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 45874. Szántóházy Zsigmond Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1638. január 23.

⁵⁴³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41016. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1641. február 19.

⁵⁴⁴ *Végh*, 2006. 81.

⁵⁴⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6493. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1644. május 28.

⁵⁴⁶ *Takáts*, 1904. 9–11.; *Takáts*, 1908. 291. 1652 nyarán a Puchaim ezred 96 német katonája is Kiskomáromban állomásozott. (MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 1088.)

⁵⁴⁷ *Takáts*, 1904. 8.

dunántúli végvárba osztották szét: Pápára és Egerszegre szintén 2–2, Lentibe és Lendvára 3, Zalavárra, Szentgyörgyvárra és Szentgrótra pedig 1 század került.⁵⁴⁸

Az 1655. évi 3. cikkely az első olyan törvényi szabályozás, amely meghatározza, hogy egyes végvárakban mennyi katonát kell tartani. Kiskomáromba 150 lovast és 240 gyalogost rendeltek.⁵⁴⁹ A végvár pusztulása után legközelebb összeült 1681. évi országgyűlés az egykor Kiskomárba rendelt lovasokat Légrád várába irányította át.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ MOL E 211 Lymbus, 95. cs. Ser. II. 30. tétel fol. 204.r.–205.v.

⁵⁴⁹ CJH, 1900./a. 1655. 3. tc. 31. §. 584–585.

⁵⁵⁰ CJH, 1900./b. 1681. 5. tc. 10. §. 266–267.

2. Magyar huszárok és hajdúk

A kiskomári vár helyőrségének legnagyobb részét a hagyományos fegyvernemi elosztás szerint a magyar lovasok és gyalogosok tették ki. Az 1570-es években a lovasok 25 fős kontingensekben szolgálhattak, a gyalogosoknál egy vajdaságba 30 fő tartozhatott. 1575 elején a Haditanács ugyanis engedélyezte Kisserényi Gábor kapitánynak, hogy 25 lovas kapitányául Horváth Sándort, 30 gyalogos vajdájául pedig Nagy Gáspárt nevezze ki. Ugyanekkor további 25 lovast is felfogadott Kisserényi, akik élére ekkor még nem talált megfelelő embert.⁵⁵¹

A lovasok szervezeti egységét már a tizenöt éves háború idejétől pontosan rekonstruálhatjuk Bakó Farkas vicekapitány, majd főkapitány fizetési kimutatásai alapján.⁵⁵² Az 1620-as évek végétől fennmaradó név szerinti létszámösszeírásokból kiderül, hogy a gyalogos fegyvernem felépítése is legkésőbb ekkor nyerte el végleges formáját, amely a vár fennállásáig megmaradt.⁵⁵³

A lovas fegyvernem tagjai közt több kismenest is feltételezhetünk, amely hozzájárult ahhoz, hogy presztízsét tekintve a gyalogság felett állt. A létszám- és zsoldjegyzékekben először mindig a lovasokat írták össze, mégpedig a katonai hierarchián az alacsonyabb rangúak felé haladva. Bakó Farkas 1595. március 31-ig kiskomári vicekapitányként (vicecapitaneus, Oberleutnant) 50 lovas élén állt, melyben a vicekapitány „nyerge alatt”⁵⁵⁴ 8 fő szolgált. 1595. április 1-től főkapitányként (supremus capitaneus, Oberhauptman) a vár teljes katonaságának vezetésén túl 100 fős lovas egység felett parancsnokolt, kivéve az 1602. március 31.–1603. május 31. közti időszakot, amikor 150 lovas állt közvetlen irányítása alatt. Egységében 16 fős saját kontingens mellett egy zászlótartó (Fähnrich), egy trombitás (Trompeter) és egy dobos (Hörpaucker) zsoldját is a főkapitány kapta. 1611.

⁵⁵¹ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 1–2. A Haditanács Kisserényi Gáborhoz. [Bécs], 1575. január 10. Ez a csapategység létszám meglepő, hiszen a várban szolgálatot teljesítő lovasság és gyalogság összlétszáma nem osztható ezekkel a csapategység számokkal.

⁵⁵² ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 118. Konv. 1619. Mai fol. 31.r.–38.r.

⁵⁵³ A következő évekből maradtak fenn név szerinti listák: 1629 (MOL E 211 Lymbus, 93. cs. Ser. II. 26. tétel fol. 539.v.–545.r.), 1633–1639 (MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 332. fol. 199–264, 317–368.), 1640 (MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai, 4. cs. Másolati könyv b. fol. 257–268.), 1650 (MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 987. fol. 17.r.–21.v.)

⁵⁵⁴ „Unter seinem Sattel” kifejezést használták a német nyelvű iratok, a magyar nyelvű összeírások a „maga szere” megnevezéssel éltek.

július 1-től a főkapitány egysége ugyanolyan felépítésű, mint az 1629. évi, már a teljes kiskomári őrseget bemutató összeírásban. Ebben a lovasok három 50 fős egységre oszlottak. Az első élén a komári katonák összességének is parancsnokló főkapitány állt. Egységét a 12 főből álló saját „szere”, valamint egy-egy zászlóttartó, trombitás és dobos mellett 34 lovas alkotta. A további két 50 fős egységet a vicekapitány és a hadnagy (equester tribunus, Hauptman) vezette. Mindkettőjüknek 8–8 főből álló „szere” és egy-egy zászlóttartója és trombitása volt. A „szer” tagjainak, valamint a zászlóttartónak, trombitásnak illetve a főkapitány egységébe tartozó dobosnak a havi illetménye a tisztek járandóságát képezte, azaz zsoldjukat attól a tiszttől kapták, akinek az egységébe tartoztak. Az egységek további tagjait 1–3 lovassal szolgáló főlegények alkották.

1607-ben 8 kiskomári vajda és a fővajda⁵⁵⁵ fordult segítségért Batthyány Ferenchez.⁵⁵⁶ Azt nem tudjuk, hogy hány katona felett rendelkeztek egyenként, de valószínűsíthető, hogy 30 gyalogos tartozott egy-egy vajda irányítása alá, így a várban 270 gyalogos tartózkodott.⁵⁵⁷ Legkésőbb az 1620-as évek végétől a várban négy, egyenként – a Dunántúlon elterjedt 50 főstől eltérően – 60 főből álló vajdaság létezett. Ezek élén a vajda állt, aki közvetlenül is parancsnoka volt 10 gyalogosnak. A tizedében foglalt helyet a vajda inasa (Jungen), a vajdaság zászlóttartója (Fähnrich) és dobosa (Tobosch) mellett további 6 gyalogos katona. Egy vajdaság további 5 tizedből állt, amelyek élén a tizedes (Rottmeister) állt.

A létszámkimutatásokban két „rendkívüli” (extra ordinarius) alkalmazottról is rendelkezünk adatokkal. Ezek közül az egyik a vár porkolábja (castellanus, Burggraf), aki a vár Izkider nevű börtönét,⁵⁵⁸ valamint az ide került elítélt katonákat és török rabokat felügyelte.⁵⁵⁹ A tisztséget 1629-ben már Szabó János viselte⁵⁶⁰ 1636. április 30-ig, amikor

⁵⁵⁵ Takáts Sándor szerint azokban a várakban, ahol 200 gyalogosnál több állomásozott, az egész gyalogság élére fővajdát is kineveztek. (Takáts, 1908. 65.) Kiskomáromban a fővajda tisztséget ismereteink szerint egyedül Nagy Imre töltötte be. 1607-ben már fővajdaként tűnik fel, és 1611-ig találunk róla említést. (pl. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 211. Exp. 1609. július 31 No. 33. fol. 480.r.; Uo. Bd. 222. Reg. 1609. november 10. No. 32. fol. 102.v.; Uo. Bd. 225. Exp. 1611. május 18. No. nélkül fol. 131.r.)

⁵⁵⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 109103. Nagy Imre fővajda, Peczer vajda, Könczöl Máté vajda, Kis Imre vajda Györfi Máté vajda, Szabó György vajda, Dombó János vajda, Fekete Ferenc vajda, Tartó István vajda Batthyány Ferenchez. Kiskomár, 1607. február 2.

⁵⁵⁷ A XVII. században gyakoribb 50 fős vajdaságokkal (Takáts, 1908. 67–69.) számolva 450 fős gyalogságot feltételezhetnénk, amely eltűntnek tűnik.

⁵⁵⁸ Révész, 1892. 439.;

⁵⁵⁹ Pálffy, 1995./b. 144–145.

⁵⁶⁰ MOL E 211 Lymbus, 93. cs. Ser. II. 26. tétel fol. 545.v.

Nardai Mátyás vette át a porkolábi teendőket,⁵⁶¹ aki után Závoti Péter látta el ezt a feladatot.⁵⁶²

A másik „rendkívüli” alkalmazott a német gyalogos csapatok szervezetéből átvett, a várbeli katonák zsoldjegyzékét vezető, a katonák elhalálozását, török fogságba kerülését, esetleg magasabb tisztségre történt kinevezését registumba feljegyező seregdeák (Feldschreiber).⁵⁶³ 1629-ben már Bakos Mihály töltötte be a tisztséget, amelyet már valószínűleg 1621-ben is viselt, amikor Mihály deák 557 forint 20 dénárt kapott, hogy ossza ki a kiskomári katonák zsoldjára és készítsen róla regestrumot.⁵⁶⁴ A tisztséget 1635. szeptember végéig töltötte be, feladatát 1636. június 1-től 1638. június végéig Hans Hartman, majd 1638. október 1-től Wolf Waizepök (?) látta el.⁵⁶⁵ A nevek alapján úgy tűnik, hogy német nemzetiségű személyek is betöltötték a seregdeák hivatalát.

⁵⁶¹ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 332. fol. 262., 368. A tisztséget haláláig, 1644. szeptember 13-ig viselte. (DREL III. 205. fol. 100.)

⁵⁶² DREL III. 205. fol. 159., 164.

⁵⁶³ Pálffy, 1995./b. 104–106.

⁵⁶⁴ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 259. fol. 5.r.

⁵⁶⁵ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 332. fol. 368., 263.

3. Német gyalogok és tüzérek

A vár királyi kezelésbe kerülése után rövidesen német katonaságot is helyeztek Komárba. A XVI. században meglévő szervezeti felépítésükről nem rendelkezünk részletes adatokkal, de azt leszögezhetjük, hogy német lovasok (archibuser) csak az 1570-es évek közepén állomásoztak az erősségben. A várban lévő német katonaság tehát a gyalogos fegyvernemhez tartozott, élükön kapitány (capitaneus germanorum, Haubtman) állt. Kinevezéséről az Udvari Haditanács döntött,⁵⁶⁶ így a tisztet elnyerni kívánó németek ugyanúgy pártfogókat kerestek maguknak, mint a vár kapitányának tisztét elnyerni kívánó magyar személyek,⁵⁶⁷ illetve a bécsi hadvezetéstől maguk is kérték a tisztség elnyerését.⁵⁶⁸ A tisztség elnyerésében előnyt jelentett, ha a jelölt tudott magyarul, és jó helyismerettel rendelkezett.⁵⁶⁹

Miután a várat egy év török uralom után 1601-ben sikerült visszafoglalni, valószínűleg nem helyeztek oda német katonákat. Jelenlegi ismereteink szerint csak az 1630-as években merült fel, hogy a Kanizsával szembeni végek váraiba német katonákat kellene küldeni. 1638-ban a Kanizsával szembeni végekre 200 német katona küldését tervezte a bécsi hadvezetés, amelyből 100 Komárba, 50 Zalavárra, 25–25 pedig Pölöskére és Kányavárra került volna.⁵⁷⁰ 1640-ben továbbra is a 200 német kihelyezését tervezték, de ekkor már csak 40 német Komárba helyezését tervezték,⁵⁷¹ de még 1641. áprilisában sem érkeztek meg.⁵⁷² Ekkor azonban már valamennyi német katona állomásozott Kiskomárban, akiket

⁵⁶⁶ Döntésükről értesítették a kiskomári, vagy a kanizsai kapitányt. (pl. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 178. Reg. 1585. március 15. No. 57. fol. 189.v.; Uo. Bd. 187. Reg. 1591. január 10. No. 31. fol. 117.v.; Uo. Bd. 187. Reg. 1591. szeptember 28. No. 97. fol. 124.r.)

⁵⁶⁷ Az 1577 februárjában elhunyt a német kapitány, utódjának kiválasztására Bécs megbízottakat küldött ki, de Kisserényi Gábor kapitány ajánlására engedélyezték, hogy Christoph Huppot állítsa az elhunyt kapitány helyére. (MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 39–40. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. február 26.) 1587-ben Zakarias Hiliget Zrínyi György kanizsai és Kapra Ferenc kiskomári kapitány ajánlotta a kiskomári németek parancsnokának. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 181. Exp. 1587. február 25. No. 45. fol. 139.r.)

⁵⁶⁸ Többek között ÖStA KA HKR Prot. Bd. 186. Exp. 1591. január 9. No. nélkül fol. 127.r.; Uo. Bd. 186. Exp. 1591. január 9. No. 22. fol. 185.r.; Uo. Bd. 186. Exp. 1591. szeptember 20. No. 52. fol. 250.v.

⁵⁶⁹ TGyM TDT Prot. 1. fol. 155.v.–156.r. Mátyás főherceg leirata Christoph Haymhoz. Bécs, 1595. május 11.

⁵⁷⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6326. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Sopron, 1638. május 15.

⁵⁷¹ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai, 4. cs. Másolati könyv b. fol. 311.

⁵⁷² MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai, 4. cs. Másolati könyv b. fol. 351.

1640 novemberében vezényeltek oda.⁵⁷³ 1644 tavaszán 20 német muskétás tartózkodott a várban, és számuk 1651-ig nem nőtt. A 20 katonát a kapitány (Leutnant) vezette, az egységbe tartozott még egy őrmester (Feldwebel) és 18 muskétás.⁵⁷⁴ 1652 nyarán a Kiskomáromba helyezték el Puchaim ezredéből 96 katonát. Ezt az egységet egy kapitány (Leutnant) vezette, aki mellett egy őrmester (Feldwebel), 6 tizedes (Korporal), 11 örvezető (Gefreite), egy dobos, egy szállásmester (Fouriersitz) és 75 közlegény foglalt helyet benne.⁵⁷⁵

A végvárban a német gyalogság mellett a tüzérség tagjai is e nemzetből kerültek ki. A várba a kapitány kérésére a bécsi hadvezetés küldött tüzéreket (tormentor magister, Büchsenmeister, pattantyús).⁵⁷⁶ Az 1570-es második felében, vagy legkésőbb az 1580-as évek elején a várban lévő lőpor és tüzérségi felszerelés biztonságos tárolása érdekében egy kisebb hadszertárat építettek Komárban.⁵⁷⁷ Ezt követően a Haditanács a tüzérek élére egy hadszertárnokot (Zeugwart) rendelt.⁵⁷⁸ Forrásainkban a kiskomári hadszertárnok (Zeugwart) 1591-ben tűnik fel,⁵⁷⁹ de nagy valószínűséggel a Kapra Ferenc kapitány által 1588-ban „főpattantyús mester”-nek nevezett személy alatt is a hadszertárnokot sejthetjük.⁵⁸⁰ 1611-ben a tüzérség egy hadszertárnokból és 3 tüzérből állt,⁵⁸¹ 1629-ben pedig egy hadszertárnok és két pattantyús tartózkodott Komárban.⁵⁸² Számuk 1640-re megduplázódott, a hadszertárnok mellett 5 beosztott tüzért találunk.⁵⁸³

A magyar és a német katonák között sok volt a konfliktus. Már az 1570-es években, a német katonaság várban történt megjelenésétől fogva megfigyelhetőek ellentétek a magyar

⁵⁷³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6401. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1641. január 8.

⁵⁷⁴ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépére vonatkozó iratok, No. 1042.

⁵⁷⁵ Uo. No. 1088.

⁵⁷⁶ Erről ld. A vár ellátása fejezet Fegyver és hadfelszerelés című alfejezetét.

⁵⁷⁷ A bécsi hadvezetés 1576 tavaszán szólította fel Kisserényi Gábor kapitányt egy ilyen helység felépítésére (MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 23–24. II. Miksa Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1576. május 9.), amely 1588-ban már biztosan állt, mert Kapra Ferenc kapitány az általa porháznak nevezett épület zsindelyének javítását kérelmezte. (MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Kapra Ferenc Nádasdy Ferenchez. Kiskomár, 1588. szeptember 13.)

⁵⁷⁸ Ez a győri főkapitányság területén lévő nagyobb várakban már az 1560–1570-es években megtörtént. (Pálffy, 1999. 195.)

⁵⁷⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 186. Exp. 1591. november 27. No. 50. fol. 157.v.

⁵⁸⁰ MOL E 185 Nádasdy cs. lt., Missiles, Kapra Ferenc Nádasdy Ferenchez. Kiskomár, 1588. szeptember 13.

⁵⁸¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 225. Exp. 1611. április 15. No. nélkül fol. 271.r.

⁵⁸² MOL E 211 Lymbus, 93. cs. Ser. II. 26. tétel fol. 545.v.

⁵⁸³ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai, 4. cs. Másolati könyv b. fol. 268.

és német katonák között.⁵⁸⁴ Ennek feltehetően az lehetett az oka, hogy a németek ellátásáért a Kamara volt felelős, így ritkán jutottak ellátmányhoz,⁵⁸⁵ ezért a magyar katonák rovására igyekeztek élelmet szerezni maguknak. Az olykor ellenséges viszonyról a XVII. század közepéről – amikor a harmincéves háborút követően jelentősen megnőtt a Kiskomáromban állomásozó német katonák száma – rendelkezünk bővebb információkkal. A rossz ellátás miatt az 1651. évi ostrom után Komárba helyezett németek a magyar katonák házaiból élelmet, elsősorban szalonnát loptak. A pincéket feltörték, a bort és a kenyeret elvitték. Ha az eltulajdonított élelmet valamelyik németnél megtalálták, nem kapott jelentős büntetést, mindössze négy összekötözött muskétával kellett egy óra hosszát menetelnie. Turos Miklós vicekapitány aggodalmát fejezte ki, hogy a lopások miatt nyílt összecsapásra kerülhet sor a magyar és német katonák között. 1652. március 2-án két részeg német katona lövöldözött a várban. Visney Márton zászlótartó e miatt összetűzésbe keveredett velük, és az egyikük lelőtte a magyart. A németet Ösi István vajda és néhány magyar tettéért súlyosan összeverte.⁵⁸⁶ Az 1650-es években a Kanizsával szembeni végekre helyezett német és magyar katonák között a többi végvárban sem volt jó a kapcsolat. A végvidék központjában, Egerszegen is állandósult az ellenségeskedés.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 17–19. II. Miksa Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1576. május 9.

⁵⁸⁵ A kiskomári kapitányok többször kérték az Udvari Haditanácsot, hogy lássák el a Komárban állomásozó németeket. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. 1578. február 1. No. 4. fol. 167.v.; Uo. Bd. 166. Exp. 1578. március 13. No. 51. fol. 179.r.; Uo. Bd. 169. Exp. 1581. október 30. No. 85. fol. 299.r.)

⁵⁸⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50327. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1652. március 2.

⁵⁸⁷ Müller, 1976. 20.

VI. A katonák jövedelmei

1. Fizetés

A katonák elsődleges jövedelmi forrása a fizetésük kellett volna hogy legyen. A Kamara ezt azonban sokszor csak több éves késéssel tudta biztosítani, és a végváriak akkor sem kapták meg teljes elmaradásukat, csak annak bizonyos részét. Az általában több hónapot kitevő, utólag fizetett illetmény kétféle formában jutott el a végvárakba: pénz és posztó formájában. A katonák havi zsoldjának összege a XVI–XVII. század folyamán viszonylagos állandóságot mutatott. 1578-ban egy lovas havi fizetése 4 rajnai forint a gyalogosoké pedig 2 magyar forintot tett ki.⁵⁸⁸ A tizenöt éves háború alatt a lovasok fizetését havi 4, a gyalogosokét pedig havi 3 forintban határozta meg Mátyás főherceg.⁵⁸⁹ 1621-ben a lovasok és gyalogosok díjazása a korábbihoz képest nem változott, de ennél magasabb havi járandóság illette meg a tiszteket. A gyalogosok közül a vajda 12 forintot, a zászlótartó, a dobos és tizedesek egyaránt 4–4 forint illetményben részesültek, míg a lovasok tisztje, a hadnagy 12 ft 50 dénár fizetést kapott. A kapitány havi illetménye 185 ft-ot tett ki, de ebben az összegben szerepelt a saját szereként – azaz saját költségén – tartott 12 lovas 4–4, összesen 48 ft-nyi, valamint a zászlótartó, trombitás és dobos szintén 4–4, összesen 12 ft-nyi jövedele mellett a 25 ft-ot kitevő, ezeknek az embereknek az élelmezésére kapott ún. asztalpénz is. A kapitány a maga személyére 100 ft-ot kapott egy hónapban. A technikai eszközöket működtető tüzér 12 ft 80 dénár, a pattantyúsok pedig 8 ft juttatásban részesültek, és ugyanennyi járt a porkolábnak is. A seregdeák a katonák jövedelméhez képest jóval magasabb, 22 ft 40 dénár összegű fizetést kapott egy hónapra.⁵⁹⁰

1650-ben a Kanizsa elleni végek lovas és gyalogos katonái fizetésekként 2 hó pénzt és 3 hó értékű posztót kaptak. A jó minőségű vörös és zöld skarlátnak, valamint a hollandiai posztónak 18 forintba számolták rőfjét. A gyengébb minőségű posztók közül a vörös és kék padovai 6 ft 30 kr, a spanyol (Spanis) posztó 7 ft, az angol (Englis) 7 ft 30 kr értékben került átszámításra. A gyenge minőségű szeptuk posztót 2 ft 30 kr, valamint „najroti” fajtáját 3 ft-ba számították be, míg a kentulát 1 ft, a meissenit 1 ft 45 kr értékben.⁵⁹¹ Az

⁵⁸⁸ Okmánytár 2.

⁵⁸⁹ TGyM TDT Prot. 2. fol. 140.v.–145.v. Mátyás főherceg Christoph Haymhoz. 1596. február 5.

⁵⁹⁰ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinére vonatkozó iratok, No. 259. fol. 1.r.; fol. 5.r.

⁵⁹¹ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinére vonatkozó iratok, No. 987. fol. 2.r.; A különböző posztófajtákra ld. *Endrei*, 1989. passim

átszámítás során gyakran történtek visszaélések, amely révén a fizetőmesterek tetemes haszonra tettek szert.

A vár katonalétszámának növelésekor az újonnan felveendő katonáknak legalább egy havi zsoldot előre kifizettek, hogy könnyebben álljanak a király szolgálatába. Amikor Majthényi László kapitánynak 1566 őszén engedélyezték, hogy 40 magyar gyalogost is hadrendbe állítson, egy havi zsoldot is kiutaltak a katonák részére.⁵⁹²

Az Udvari Haditanács 1574. július 2-án felszólította a kiskomári hadinépet, hogy a nekik rendelt 4 havi zsoldot engedelmesen vegyék fel.⁵⁹³ A zsoldjuk Kanizsán maradt, onnan fogják megkapni.⁵⁹⁴ A Haditanács ígéretet tett arra is, hogy az Udvari Kamara igyekszik 1575. február 2-ra, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére a régi és az új katonák zsoldját is megküldeni.⁵⁹⁵ Arról nincs információnk, hogy a zsold megérkezett-e, de Kisserényi kapitány a nyár közepén sürgette a mustrát és a katonák fizetését.⁵⁹⁶ A Haditanács küldött valamennyi zsoldot, és ígéretet tett arra is, hogy hamarosan újabb összeget küldenek.⁵⁹⁷ A fizetés azonban nem nagyon akart megérkezni, ezért a komári katonák maguk is megsürgették azt a Haditanácsnál.⁵⁹⁸ Próbálkozásuk sikerrel járt, mert 1575. december 8-án a Haditanács megbízást adott a kiskomári, kanizsai és a környező várakban lefolytatandó mustrára és fizetésre.⁵⁹⁹

A hosszan elmaradó zsold miatt 1577 elején a katonák között zúgolódás támadt, és a küldött 4 havi zsoldot nem akarták elfogadni.⁶⁰⁰ Colman Schrott mustramester és Joseph Stitzl fizetőmester 1577-ben a kiskomáriaknak rendelt 2000 forint zsoldot a kanizsai katonáknak adták, mert csak így tudták elérni, hogy azok a további szolgálatot ellássák. Azt remélték, hogy az Udvari Kamara hamarosan megküldi nekik az összeget, így a kiskomáriak sem maradnak fizetés nélkül.⁶⁰¹ Az elmaradt összeg azonban egyre késett,

⁵⁹² Szerémi, 1897. 309–310.

⁵⁹³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 159. Reg. 1574. július 2. No. 12. fol. 222.r.

⁵⁹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 159. Reg. 1574. augusztus 1–2. között No. 14. fol. 228.r.

⁵⁹⁵ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 1–2. A Haditanács Kisserényi Gáborhoz. [Bécs], 1575. január 10.

⁵⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 160. Exp. 1575. augusztus 1. No. 2. fol. 174.r.

⁵⁹⁷ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 3–4. Károly főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1575. szeptember 9.

⁵⁹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 160. Exp. 1575. december 6. No. 18. fol. 325.r.

⁵⁹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 161. Reg. 1575. december 8. No. 69. fol. 41.v.

⁶⁰⁰ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 39–40. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. február 26.

⁶⁰¹ Takáts, é. n. 462.

ezért Andreas Kielman kapitány a következő év szeptemberében újra megsürgette a 2000 forintot a Haditanácsnál.⁶⁰²

Mivel a fizetés rendszerint több évet is késett, a Kanizsával szembeni végek fizetésük ügyében többször is követeket küldtek Bécsbe, hogy személyesen sürgessék meg azt. Ennek ellenére sem volt azonban biztos, hogy elérik céljukat. 1620 tavaszán, mivel már négy éve nem kaptak semmiféle fizetést, a Löwöre összegyűlt kapitányok Ráttky Menyhért vicegenerálist és Eördögh Simon pölöskei kapitányt küldték az uralkodóhoz.⁶⁰³ A követek Bécsben két hét hiábavaló várakozás, és pénzük elköltése után az Udvari Kamara gyors döntését kérték, valamint némi pénz kiutalását, amelyből hazaútjukat finanszírozhatták.⁶⁰⁴ A katonák elmaradt zsoldjának kifizetéséért Esterházy Miklós is közbenjárt az uralkodónál.⁶⁰⁵ 1628-ban a végváriak Bakó Farkas kiskomári és Bessenyei István egerszegi tisztet küldték Prágába elmaradt zsoldjukért. Az uralkodó utasította is az Udvari Kamarát a kifizetésre, de hiába ment a két tiszt a kiutalt zsoldért Bécsbe, három hét eltelte után sem kapták meg katonáik járandóságát. Ismételten II. Ferdinánd közbenjárásáért folyamodtak, és nyomatékul kihangsúlyozták, hogy baj történhet, ha a katonákhoz az aratás előtt nem jut el a zsoldjuk.⁶⁰⁶

A katonák elmaradt javadalmazását Sárkány István főkapitány különböző módokon próbálta meg pótolni. Somogy vármegye dikátorától, Végh Gergelytől 1618–1619-ben 499 ft-ot kért kölcsön a katonák zsoldjára.⁶⁰⁷ Az óbudai prépostság javait is elfoglalta, és az abból származó évi 325 ft jövedelmet 1621–1622-ben katonái elmaradt fizetésére fordította.⁶⁰⁸ A főkapitány pedig azt kérte, hogy elmaradt zsoldjából fizessék ki Majthényi László szerémi püspök és óbudai prépost kiesett jövedelmét. Ezt a Magyar Kamara is elfogadható megoldásnak találta.⁶⁰⁹ Ezek mellett bizonyára máshonnan is próbálta a főkapitány saját, és katonái zsoldját pótolni, hiszen az említett összegek egy havi

⁶⁰² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. 1578. szeptember 18. No. 76. fol. 112.v.

⁶⁰³ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 120. Konv. 1620. Mai fol. 31.r.–32.v.

⁶⁰⁴ Uo. fol. 27.r–v.

⁶⁰⁵ Uo. fol. 29.r., 36.v. Esterházy Miklós II. Ferdinándhoz. Lakompak, 1620. május 13.

⁶⁰⁶ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 134. Konv. 1628. Juni. fol. 27.r. Bakó Farkas és Bessenyei István II. Ferdinándhoz. Bécs, 1628. május 31.

⁶⁰⁷ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Nov. fol. 26.r–v. Udvari Kamara a Magyar Kamarához. Bécs, 1622. november 21.

⁶⁰⁸ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Juli fol. 575.r–v. Sárkány István supplicatioja. h. n., d. n.

⁶⁰⁹ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Juli fol. 574.r–v. Magyar Kamara az Udvari Kamarához. h. n., 1622. július 6.

zsoldköltséget sem fedeztek. 1621-ben 100 lovas és 240 gyalogos volt a várba helyezett katonák keretlétszáma, akiknek egy havi fizetésük 1301 ft 30 kr-ra rúgott, ami éves szinten 15618 ft-ot tett ki.⁶¹⁰

Katonáikhoz hasonlóan a kapitányok sem kapták meg mindig fizetésüket. Majthényi kapitány 1571 tavaszán 2400 forint elmaradt zsoldját kérte a Haditanácstól, amely az Udvari Kamarához utalta az ügyet.⁶¹¹ Az év őszén pedig az új kapitány kérte a hátralékos zsold kifizetését.⁶¹² 1618 novemberében Bakó Farkas főkapitány özvegye, Pálffy Anna kérte az uralkodót, és Ferdinánd főherceget, hogy elhunyt ura 20413 forint 18 krajcár hátralékos zsoldjának csökkentése érdekében két Sopron megyei falut, Drassburgot és Höschdorfot megkaphassa.⁶¹³ A két falu azonban Fraknó várbirtokához tartozott, így az özvegy kérelmét elutasították, ugyanakkor az Udvari Kamarától ígéretet kapott arra, hogy a hátralékos zsoldot a Hadifizető Hivatal (officina solutionem bellicarum, Kriegszahlamt) ki fogja utalni.⁶¹⁴ A mellékelt fizetési kimutatásokon végigkövethető, hogy a főkapitány a fizetések alkalmával sosem kapta meg teljes jussát, minden alkalommal képződött többkevesebb zsoldhátraléka.⁶¹⁵

Fizetés-kiegészítésként a kiskomáriak elvállalták Somogy megye adójának beszedését. 1618-ban a már említett Végh Gergely, aki a várban szolgált, kérte, hogy beszedhesse Somogy megye rovásadóját.⁶¹⁶ A Magyar Kamara az igencsak veszélyes beszédés feltételeiről a legtöbb esetben meg tudott állapodni a katonákkal, hiszen az adószedés a törökök által felügyelt területen folyt. Éppen ezért előfordult, hogy a falvak lakosait arra kötelezték, hogy ők jöjjenek az adóval együtt Kiskomárba. Így tett 1626-ban Lengyel Farkas vicekapitány is, de a falvak lakosai nem igyekeztek a dikával a várba, ezért azt az ellenszegülőktől a kiskomári katonasággal szedette volna be.⁶¹⁷ Sárkány István főkapitány

⁶¹⁰ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 222 fol. 12.v.

⁶¹¹ *Szerémi*, 1897. 314. 316–317.

⁶¹² ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 60.r–v. Kisserényi Gábor supplicatioja. Komár, 1571. december 20.

⁶¹³ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 118. Konv. 1619. Mai fol. 24.r–27.v. Bakó Farkas özvegyének supplicatioi. H. n., é. n.

⁶¹⁴ Uo. fol. 18.r–v. Udvari Kamara Bakó Farkas özvegyéhez. Bécs, 1619. május 1.

⁶¹⁵ Uo. fol. 31.r–38.r., másolataik Uo. fol. 48.r–56.r.

⁶¹⁶ MOL E 41 Litterae ad Cameram exaratae, 1618. No. 81. Végh Gergely a Magyar Kamarához. H. n., 1618. augusztus 6.

⁶¹⁷ MOL E 41 Litterae ad Cameram exaratae, 1626. No. 93. Lengyel Farkas Pálffy Pálhoz és a Magyar Kamara tanácsosaihoz. Kiskomárom, 1626. november 23.

elmaradt zsoldja pótlására sógorával Bakó Farkassal együtt két évi hátralékos zsoldjuk fejében kérték, hogy Somogy megye kb. 1000 forintot kitevő dikáját saját részükre szedhessék be.⁶¹⁸ A kérelmek néha meghallgatásra is találtak. 1629-ben II. Ferdinánd utasította a Magyar Kamarát, hogy Sárkány István részére hátralékos zsoldja fejében a kamara bevételeiből 1500 ft-ot fizessen ki.⁶¹⁹

1650 őszen fizetésre került sor a Kanizsával szembeni végvidéken. A fizetőmester és kísérete először Egerszegen fizette ki a katonákat, ami nem tartalmazta teljes bérhátralékukat, de a katonák zúgolódás nélkül elfogadták a nekik vitt összeget. Egerszegről Szentgrótra mentek a hadinép zsoldjával, ahonnan Kiskomárba indultak tovább a katonák kifizetésére.⁶²⁰

Amikor III. Ferdinánd 1651. október 11-én Turos Miklóst nevezte ki kiskomári vicekapitánynak, meghagyta azt is, hogy a katonáknak az augusztusi ostrom során mutatott helytállásukért 3 havi zsoldot utaljanak ki.⁶²¹

A német katonák fizetését a XVII. század második felében a kamara a nedelici harmincad bevételeiből fedezte. Pálffy Pál nádor 1652. május 17-én azzal a kéréssel fordul Daniel Rauch főharmincadoshoz, hogy Gaspar Mislpek kiskomáromi német hadnagynak adjon 6 lóra való fizetést, amely 3 hónapra 96 forint. Ezt még Draskovich János nádor és Lippay Gáspár engedélyezte, és Pálffy is jóváhagyta.⁶²²

⁶¹⁸ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 129. Konv. 1626. Juni fol. 100.r. Udvari Kamara a Magyar Kamarához. Bécs, 1626. június 10.

⁶¹⁹ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 136. Konv. 1629. März. fol. 286.r. II. Ferdinánd a Magyar Kamarához. h. n., 1629. március 26.

⁶²⁰ MOL P 1864 Sibrik cs. lt., Vegyes iratok 3. csomó fol. 68. Batthyány Ádám pölöskei Eördögh Istvánhoz és gersei Pethő Lászlóhoz. Rohonc, 1650. november 5.

⁶²¹ PFL Guary cs. lt. No. nélkül 1651.

⁶²² DRERL B/13. XX. kötet Zala, Somogy és Veszprém vármegyére vonatkozó iratok fol. 313–316. Pálffy Pál Daniel Rauch nedelici harmincadoshoz. Bécs, 1652. május 17.

2. Kocsmáltatás

A végvári katonaság ugyan fizetést kapott szolgálataiért, de modern értelemben vett zsoldos haderőnek nem volt tekinthető. Rendszeresen fizetett zsoldellátásuk és a kedvező gazdasági lehetőségek következtében a végvári katonaság az 1568. évi békét követően már nemcsak a portyázásokkal és katonai feladataival foglalkozott, hanem földműveléssel és szőlőműveléssel is. A katonák az általuk termelt bort saját kocsmájukon, vagy vásárokon értékesítették.⁶²³

A magánkézben lévő komári vár borát a veszprémi püspök tiszttartója árulhatta. A várban állomásozó katonák, így a nádor emberei is, csak pénzért juthattak hozzá. A tiszttartó azonban a rossz minőségű bort szerette volna a katonákkal megitatni, ezért Zichy István kénytelen volt bort hozatni a nádor katonái számára. Ugyanakkor a tiszttartó a polgárságnak megtiltotta, hogy bort áruljon.⁶²⁴ Ugyanerre kényszerült Kerecsényi László is, akinek katonái ellátásáról részben magának kellett gondoskodnia. 1559 decemberében az Udvari Haditanács útlevelet állított ki a részére, hogy Szlavóniából emberei számára bort hozhasson.⁶²⁵

A XVII. században a földesúri jövedelemnek számító kocsmáltatás kizárólagos jogát a várak kapitányai, és a végvári katonák is maguknak szerették volna megszerezni, hiszen a jog birtokosa jelentős pénzbevételhez jutott. A kocsmáltatásból származó bevétel – a tizedből származó mellett – a legjelentősebb pénzbeni forrásnak számított. Ezért a vár kapitánya és az erősség katonaközössége között többször támadt viszálykodás a kocsmáltatás jogáért.

Bessenyei István kapitányi kinevezését követően a kocsmáltatás jogának kérdésében ellentétbe került a komári sereggel. A kapitány ugyanis a komári sereg borkimérési jogát – amelyet bevallásuk szerint 70–80 éve, azaz a vár királyi kezelésbe kerülése óta bírtak –,⁶²⁶ meg szerette volna szüntetni, és teljes mértékben a saját kezébe venni. Ezzel a kapitány és a sereg közt több évig húzódó viszálykodás vette kezdetét. Szerzett jogának megvédése érdekében a hadinép Batthyány Ádámhoz fordult segítségért, kihangsúlyozva, hogy Komárnak nem földesura a kapitány, ezért nem rendelkezik a váruradalom bevételeiből

⁶²³ Pálffy, 2000./b. 159.

⁶²⁴ Komáromy, 1908. 439.

⁶²⁵ „Für Kheretscheny Laslo Paßbrief, daß man ihme wein nach windischland in hungarn in sein Castell Comorn erfolgen lasßen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 141. Reg. 1559. december [nap nélkül] Nr. 5.a.

⁶²⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 109122. Kiskomári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1640. augusztus 7.

származó bor kimérési joga felett. A sereg ugyanis azt nem kifogásolta, ha a kapitány saját borát árultatta.⁶²⁷ Bessenyei jól tudta, hogy a sereg korábban kivívott privilégiumát a főgenerális nem fogja megnyirbálni, ezért felettesét megkerülve az Udvari Haditanács segítségét kérte.⁶²⁸ A kapitány azt szerette volna elérni, hogy a nagyobb jövedelmet biztosító időszakban (április 24 és szeptember 29 között)⁶²⁹ kizárólag ő kocsmáltathasson.⁶³⁰ A bécsi hadvezetés a kapitány számára kedvező döntést hozott, amelyet azonban a főgenerális nem akart végrehajtani, ezért a komári vár első embere a Magyar Kamara elnökének, Pálffy Pálnak a segítségét is kérte.⁶³¹ Batthyány Ádám a helyzet rendezésére több végvári kapitánnyal együtt Komárba ment. A létrejött egyezség szerint a kapitány és a sereg is egy-egy kocsmát működtethetett. A döntést azonban Bessenyei nem fogadta el, és ismételten a Haditanácshoz folyamadt. A bécsi hadvezetés utasítása értelmében a kocsmáltatás joga Szent György naptól Szent Mihály napig a komári kapitányé lett, így a seregtől elvették a kocsmát.⁶³² A sereg küzdve megszerzett jogáért 12 tagból álló küldöttséget menesztett a főgenerálishoz. A kiskomári kapitány Sibrik Pál vicegenerálishoz fordult, akit arra kért, hogy ha a küldöttség megérkezik, csak 2–3 főt engedjen Batthyány elé, a többit vegye őrizetbe, mert amit a kiskomári hadinép tesz, az a lázadás jele.⁶³³ A főgenerális azonban a sereg pártjára állt, és a Haditanácstól és Pálffy Páltól kapott fél évi kocsmáltatási engedély ellenére megtiltotta a kapitánynak a borkimérést.⁶³⁴

⁶²⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 26825. Kiskomári sereg Batthyány Ádámhoz. [Kiskomár], d. n. Bessenyei István igényének alátámasztására a keszthelyi és szentgróti gyakorlatot hozhatta fel, mert a sereg levelében azt is hangsúlyozta, hogy Keszthelyen és Szentgróton a kapitányok a hely földesurai, ezért illeti meg őket a kocsmáltatás joga. Ez azonban Keszthely esetében ennél árnyaltabb képet mutatott. (ld. *Végh*, 2007. 219.)

⁶²⁸ *Iványi*, 1958. 45.

⁶²⁹ Azaz Szent György naptól Szent Mihály napig.

⁶³⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 109114. Kiskomári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1639. február 8.

⁶³¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6371. Bessenyei István Pálffy Pálhoz. Komár, 1639. szeptember 6.

⁶³² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41009. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1640. augusztus 2.; Uo. No. 109122. Kiskomári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1640. augusztus 7.

⁶³³ MOL P 1863 Sibrik cs. lt., 3. csomó Sibrik I. Pál iratai, Bessenyei István Sibrik Pálhoz. Komár, 1640. augusztus 8.

⁶³⁴ *Iványi*, 1958. 45–46.

A Bessenyeit követő főkapitány, Pethő László is fél évi kocsmáltatási jogot követelt magának. Az ügy rendezése ismét a főgenerálisra hárult, aki magához hívatta Pethőt, valamint Turos Miklós hadnagy vezetésével több komári katonát. Pethő László igényének alátámasztására azt hangsúlyozta, hogy Sárkány István kapitánysága idején is fél évig a vár első emberét illette a kocsmáltatás joga. A komári katonák azonban azt állították, hogy Sárkány kapitány 2-3 hétig, vagy legfeljebb 1 hónapig árultathatta a bort, azt követően a seregé volt a jog. A főgenerális úgy határozott, ha Pethő be tudja bizonyítani állítását, a seregnek azt el kell fogadnia, ellenkező esetben viszont a főkapitánynak kell elfogadnia a sereg álláspontját.⁶³⁵

Mint láthattuk, a kiskomári katonaközösség, a „sereg” sikeresen megvédte a jelentős bevételi forrásnak számító borkimérés kiváltságát a tőlük azt megkaparintani kész kapitányok ellenében.

⁶³⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Kiskomári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. [Kiskomár], d. n. [1648 után]

3. Tizedbérlet

A XVI. században a tizedet a Magyar Kamara a legtöbb egyházi testülettől bérbe vette, és a végvárok ellátására rendelte. Néhány egyházi méltóság azonban a neki járó dézsmát nem a Kamarának, hanem közvetlenül a végvárok kapitányainak adta árendába. A Kamara a XVII. század folyamán az általa bérelt tizedeket folyamatosan adta vissza a tizedszedési joggal rendelkező főpapoknak és egyházi testületeknek,⁶³⁶ melyeket azok – akárcsak a XVI. században –, általában a végvárok kapitányainak adtak bére. Felmerül a kérdés, hogy a várak kapitányai mint magánszemélyek, vagy mint a vár jövedelmeinek növeléséért felelős személyek bérelték a dézsmát? A Magyar Kamara által a várakhoz rendelt tizedek esetében a kérdés egyértelműen eldönthető. Az egyházi testületekkel és személyekkel kötött bérleti szerződésekből azonban ez nem derül ki világosan, így valószínű, a kapitányok jóindulatán múlott, hogy a katonáival beszedetett tizedet a vár, vagy a saját jövedelmeként használta fel.⁶³⁷ E részben azokat az eseteket ismertetjük, melyeknél a tizedbevételek feltételezhetően a végvári tisztek jövedelmét növelték.

A somogyi tizedek a pannonhalmi bencés apátság bevételeit képezték. Saját dézsmaszedői azonban kevés eredményt értek el, ezért azt a végvári katonaság segítségével igyekezett behajtani. II. Ferdinánd 1632-ben meg is parancsolta Sárkány István kapitánynak, hogy amennyiben szükséges, katonáival támogassa a dézsma beszedést.⁶³⁸ 1641-ben Pálffy Mátyás pannonhalmi főapát is arra figyelmeztette Bessenyei István kapitányt, hogy a király megparancsolta neki, segítse a dézsmaszedést.⁶³⁹ Ennek a végváriak nem szívesen tettek eleget. Azért nem igyekeztek segítséget nyújtani a tized beszedésében, mert ha bérbe vették az adót, akkor a bérleti díjon felül beszedett jövedelem a végvári kapitányok és tisztek bevétele lett, ha azonban kíséretet adtak, csak a beszedés költségeit számolhatták fel. Az egyházi szervek is inkább bérbe adták a tizedet, mert annak sikeres beszedésére csak a végvári tiszteknek volt esélye, hiszen ők voltak tényleges katonai erő birtokában. Erre a XVII. században a somogyi területekre legkönnyebben bejutó kiskomári és keszthelyi kapitányok vállalkoztak.

Sárkány István 250 forintért bérelte Somogy vármegye egy részének dézsmáját, de panaszkodott, hogy többen nem fizetik azt meg. A kiskomári főkapitány igyekezett

⁶³⁶ Szakály, 1981. 213.

⁶³⁷ A bizonyíthatóan a vár jövedelmének számító tizedek ismertetésére ld. A vár bevételei című alfejezetet.

⁶³⁸ Molnár Sz., 1906. 256.

⁶³⁹ Uo. 794–795.

Himmelreich György pannonhalmi főapátot is megkerülni, amikor a földesuraktól vette bérbe a tizedeket. A főapát 1622-ben királyi rendeletet eszközölt ki, amely eltiltotta Sárkányt és a vele összejátszó birtokosokat a jogtalanságtól.⁶⁴⁰ A főapát Sankó Boldizsár kiskomári hadnagynak is bérbe adta 11 falujának tizedét 50 forintért. A rossz termés miatt Sankó az 1627. évre nem akarta az árendát megfizetni, kárpótlásképp egy agarat és egy keszkenőt küldött ajándékba a főapátnak.⁶⁴¹ A pannonhalmi főapát a legtöbb évben mégis Sárkány Istvánnak adta bérbe a somogyi dézsmát 200–220 forint közti éves összegekért, amelyet a kapitány halála után utódja, Bessenyei István önhatalmúlag, bérlet fizetése nélkül szedett be. Ezért Szántóházy Zsigmond vicekapitány felajánlotta az apátnak, hogy ugyanolyan feltételekkel, mint a korábbi kapitány, Sárkány István, szívesen árendálja.⁶⁴² Kérése meghallgatásra talált, mert 1639. május 5-én Himmelreich György Szántóházy Zsigmond kiskomári vicekapitánynak adta árendába 250 forintért a Somogy megyei dézsmát, kivéve Nádasdy Ferenc, Sankó és Imrefi urak, valamint Lengyel Miklós birtokait. Az összeget a vicekapitánynak két részletben, Pünkösdig, illetve Szent Mihály napjáig⁶⁴³ kellett megfizetnie.⁶⁴⁴ Az alacsony összegnek az lehetett az oka, hogy a megfelelő katonai erővel rendelkező földesurak nem engedték be hódoltsági falvaikba az adószedőket, a jövedelmet saját részükre szedték be.

Szántóházy Zsigmond vicekapitány azért is vette árendába az apáttól a somogyi dézsmát, mert Kiskomár környékén nem voltak birtokai, így a saját ellátását az így beszedett javakból biztosította volna. Hiába egyezett meg azonban Szántóházy az apáttal, Bessenyei István kapitány amit tudott saját részére szedte be. Az 1638. évben a vicekapitány bevallása szerint legalább 200 akó bort és több, mint 40 forintot szedett be a kapitány az ő kárára a somogyi dézsmából. Szántóházy Batthyány Ádámot kérte meg, hogy tiltsa el a kapitányt a hatalmaskodástól.⁶⁴⁵

1641-ben Pálffy Mátyás pannonhalmi főapát összeütközésbe került Bessenyei István kapitánnyal, aki szemrehányást tett a főapátnak, amiért protestánsnak adta bérbe az apátság somogyi tizedjövedelmét. A főapát azonban nem tehetett mást, mivel – az egyébként

⁶⁴⁰ Molnár Sz., 1906. 81, 255–256.

⁶⁴¹ Uo. 256.

⁶⁴² MOL E 41 Litterae ad Cameram exaratae, 1638. No. 35. Szántóházy Zsigmond Pálffy Pálhoz és a Magyar Kamara tanácsosaihoz. h. n., d. n.

⁶⁴³ Azaz június 12-ig, illetve szeptember 29-ig.

⁶⁴⁴ MOL E 156 Urbaria et conscriptiones, Registrata Fasc. 90. No. 32(b) fol. 8.

⁶⁴⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 45882. Szántóházy Zsigmond Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1639. május 23.

protestáns – vicekapitányon kívül senki sem jelentkezett, hogy beszédné a dézsmát. Pálffy ugyanakkor hozzátette, hogy a korábbi kiskomári kapitányoknak nem derogált a dézsma beszédése.⁶⁴⁶ Pálffy 1640-ben Zala és Somogy vármegye közgyűlésén tiltakozott az ellen, hogy Rohonczy István zalavári apát három éven keresztül jogtalanul szedte be a Kiskomár városi, galamboki és karosi tizedet. Ugyanekkor fellépett Bessenyei István ellen is, aki az esztergomi káptalan Tapsony, Merke, Szenyér és Szob helységeinek, valamint Balogh János szöllőmáli, szentegyedi, almamelléki, keresztúri és diósi birtokainak dézsmáját foglalta le éveken keresztül. Bessenyei összetűzésbe került Jakusich György veszprémi püspökkel is, aki szintén magának akarta beszédni a tizedet. A pannonhalmi apát a hosszú pereskedés elkerülése végett inkább bérbe adta a somogyi tizedet, hogy a bérlők fogják perbe a tizedfizetést megtagadókat. Így tett Szántóházy Zsigmond kiskomári vicekapitány is Kéthelyi Katalin és Judit ellen, akik a loki és kiscsombai birtokaikról 140 akó bordézsmát vittek el. Bessenyei István két év alatt Hoboly, Szob, Szöllőmál, Szentegyed és Keresztúr falvakban 90 forint dézsmaváltságot foglalt le, valamint Kolláti, Tapsony, és Sámson falvából is elvitt 216 akó bort és 100 mérő búzát. A főapát mindannyiukat bevádolta Somogy vármegye törvényszékén, amely nemcsak a kár megfizetésére ítélte őket, hanem 100-100 forint bírságot is kiszabott rájuk.⁶⁴⁷

1660. május 1-én összeírták Somogy vármegye helységeinek dézsmaváltságát. Az óbudai prépostsághoz tartozó Kiskomárom város, Galambok, Karos, Sámson együtt 12 forintot és egy pár papucsot fizetett. Pethő László birtokai, Jád 8 forintot, Szomajon 4 forintot, Istvándi 10 forintot, Berény 5 forintot, Szentpál 6 forintot, Macsolád 2 forintot, Ótelek pedig 4 forintot fizetett. Könczöl Mihály és Somogyi István jószágai, Sárd, Nikla, Orsi, Kiscsomba, Makorfa 3–3 forintot, Lók 6 forintot, Mindszent, Bereknéfalva, Keményfa és Kisfalud pedig 2–2 forintot fizetett. Turos Miklós jószágaként van feltüntetve az összeírásban Rácegres, Rácedé 3–3 forinttal, Rácszigeti és Bagota pedig 2–2 forinttal.⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ Molnár Sz., 1906. 794–795.

⁶⁴⁷ Uo. 258.

⁶⁴⁸ Uo. 814–816.

4. Hódoltsági birtokok

A török által elfoglalt területeken lévő falvakat, részbirtokokat és pusztákat, valamint az azokon található egyes haszonvételeket az uralkodó és a nádor üresedés esetén továbbra is eladományozta,⁶⁴⁹ a birtokosok pedig eladták, illetve elzálogosították azokat. Meglepő módon ezekre a birtokokra is több igénylő volt, még abban az esetben is, ha csak egy pusztarésről volt szó.⁶⁵⁰ A birtokadományozásban részesülők jelentős része végvári kapitány és tiszt volt. II. Mátyás 1610. június 2-án Bakó Farkas kapitányra ruházta Somogy megyében Merke és Terebezd falvakat,⁶⁵¹ néhány év múlva pedig szintén Somogy megyében Kecseliget, Baranya megyében pedig Csehek és Majos településeket,⁶⁵² és az Udvari Kamarának meghagyta, hogy ne csak a döntésről értesítsék a kiskomári kapitányt, hanem gondoskodjanak a birtokba történő bevezetésről is.⁶⁵³ 1628-ban Esterházy Miklós nádor Sárkány István kapitánynak és Koszorús Péternek adományozta a Somogy megyei Szenttamás, Törjék, Bószénfa, Gálosfa, Hajmás és más birtokokat.⁶⁵⁴ 1655-ben Turos Miklós komári vicekapitány kapott Wesselényi Ferenc nádortól Tolna és Baranya megyei falvakat, amelyek azonban nem lépték át a nádor által adományozható 32 portás határt.⁶⁵⁵ Ugyanebben az évben adományozott III. Ferdinánd Pethő László főkapitánynak és feleségének Bessenyei Magdolnának Somogy megyében 8 falut, amely birtokokba a bevezetést Keszthelyen végezték el a töröktől való félelem miatt.⁶⁵⁶

A hódoltsági területen lévő birtokok legjobb ismerői a végvári katonák voltak, így a Dél–Dunántúlon a kiskomári illetve a légrádi hadinép.⁶⁵⁷ Gyakori portyáik és kószálásaik révén naprakész információkkal rendelkeztek a hódoltsági birtokok állapotáról, használóiról és a településen történetekről. A Szécsényben lakó Török János 1629. január 5-én azt írta testvérének, hogy nem feledkezett el a Baranya megyében és más hódoltsági

⁶⁴⁹ Szakály, 1993. 50.

⁶⁵⁰ Szakály, 1997. 29.

⁶⁵¹ MOL A 57 Királyi könyvek 6. kötet fol. 172–175.

⁶⁵² ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 107. Konv. 1615. April fol. 903.r. II. Mátyás adománylevele Bakó Farkas részére. Bécs, 1615. április 4.; MOL A 57 Királyi könyvek 6. kötet fol. 558–559.

⁶⁵³ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 107. Konv. 1615. April fol. 901.r–v. II. Mátyás az Udvari Kamarához. Bécs, 1615. április 8.

⁶⁵⁴ Timár P., 1999. 64.

⁶⁵⁵ VML VKHL XII. 1.i.aa Káptalan előtti örökvallások. Protocolla authentica, 1655. No. 14.

⁶⁵⁶ Uo. 1655. No. 9.; MOL A 57 Királyi könyvek 11. kötet fol. 240–241.

⁶⁵⁷ Szakály, 1997. 188.

részeken lévő birtokaikról, de nem tudott információt szerezni az állapotukról. Ezt azoktól a légrádi és kiskomári, valamint más ottani végvári katonáktól remélte, akik Csáky esküvőjére feljönnek.⁶⁵⁸

Előfordult, hogy mivel a Magyar Kamara nem rendelkezett megfelelő helyi végrehajtó hatalommal, a hódoltságban a kezelésébe jutott birtokokat számadási kötelezettséggel, időlegesen végváraknak adták, amelyek behajtották a Kamarának fizetendő juttatásokat, ezzel biztosították a magyar birtokjog folytonosságát. Ezzel három dolgot is felügyelni tudott a központi kormány szerv: egyrészt azokra bízta a birtokot, akiktől a leginkább féltene kellett, másrészt a végváriak meg tudták védeni a birtokot a hatalmaskodásoktól, harmadrészt pedig úgy támogatott várakat, hogy nem kellett közvetlen kifizetést adnia.⁶⁵⁹

A pécsi püspökök a XVII. század első felében kísérletet tettek arra, hogy régi oklevelek, iratok segítségével összeírják birtokaikat.⁶⁶⁰ Az általuk összeállított listákban szereplő birtokok jelentős részéről azonban illetéktelenek szedték be a jövedelmeket. A kiskomári katonák élen jártak ebben. 1625-ben Lengyel Farkas kiskomári vicekapitány is a jogtalan behajtók között szerepelt.⁶⁶¹ 1631-ben a Vinkovics Benedek püspök által összeállított jegyzék szerint a pécsi püspökség birtokai közül a kiskomáriak bitorolták Istvándi, Cserkút, Szabóháza, Lukafalva, Egerallya, Szakál, Abaliget, Hosszútót, Kovácsszenna, Hegyszentmárton, Almás, Hétfőhel, Hetme, Szentkatarina, Karacfalva, Nyáras falvakat.⁶⁶² Pachoth Ferenc jezsuita misszionárius arról panaszkodott a pécsi püspöknek, hogy a kiskomári Rácz Geczi úgy szedi az adót a pécsi püspök jobbágyaitól, mintha azt örökbe megkapta volna a püspöktől.⁶⁶³ A birtokokat elidegenítők ellen a pécsi püspökök rendszeresen tiltakozást nyújtottak be, így például Vinkovics Benedek püspök 1635 őszén a zágrábi káptalannál tiltakozott.⁶⁶⁴

A komáriak nemcsak olyan birtokokra tették rá a kezüket, amelynek tulajdonosa nem tudta a neki járó jövedelmeket behajtani, hanem maguk is végeztek adóbehajtást. Sárkány István kapitány 1618-ban a pécsi püspök birtokaira küldte hajdúit, akik sarcoltatták a lakosságot, és foglyul is ejtették néhányukat, akik a pécsi püspök részére szedték az adót. A nyomorgatott lakosság a kanizsai pasához ment panaszra, aki sérelmezte ezt az eljárást,

⁶⁵⁸ Széll, 1891. 39–40., Szakály, 1981. 185., Szakály, 1997. 189.

⁶⁵⁹ Szakály, 1993. 51.

⁶⁶⁰ Timár Gy., 1999. passim

⁶⁶¹ Uo. 145.

⁶⁶² Uo. 153.

⁶⁶³ Molnár, 2003./a. 104. 470. lábjegyzet

⁶⁶⁴ Timár Gy., 1999. 154.

mert a frissen megkötött komáromi egyezség értelmében a pécsi püspöknek egy megbízottját kellett a helyszínre küldenie, aki a neki járó jövedelmeket beszedhette.⁶⁶⁵ Bosnyák István pécsi püspök és Szakonyi János pécsi nagyprépost például az 1640-es évek elején néhány birtokuk adójának behajtásával Bucsányi Farkas kiskomári tisztet bízták meg.⁶⁶⁶

A végváriak nemcsak azokat a birtokokat szerezték meg, amelyek üresedésben voltak, hanem olyanokra is rátették a kezüket, amelyeknek volt tulajdonosuk, de azok nem tudták azt megfelelően ellenőrizni és a jószág jövedelmeit beszedni. Még a hódoltság ügyeiben jártas Bosnyák Tamás füleki kapitány sem tudott az 1620-as évek közepéig kapcsolatot teremteni anyavári uradalmának Somogy és Tolna vármegyében lévő helységeivel. Mikor azonban jogainak próbált érvényt szerezni kiderült, hogy majdnem minden falujának és pusztájának van másik magyar ura, zömmel kiskomári és veszprémi katonák.⁶⁶⁷

Turos Miklós kiskomári vajda a Tolna megyében lévő Mányok falura tette rá a kezét. A falu a pécsi prépostság birtoka volt, de jövedelmét nem tudta beszedni. 1643-ban III. Ferdinánd Pécsi András pozsonyi kanonokot nevezte ki pécsi nagypréposttá, aki mindent megtett a prépostság egykori birtokállományának restaurációjáért, így Mányok neki járó javadalmait behajtásáért is. Ebből évekig tartó huzavona alakult ki Turos és a nagyprépost között. Pécsi tisztában volt azzal, hogy a falu a török mellett magyar részre is adózik, mégis mányoki jobbágyságot Pozsonyba kért, hogy velük a falu adóit és fizetnivalóit megbeszélje. Az adó Pozsonyba viteléhez menlevelet is kiállított két mányoki jobbágyságnak. A bitorló magyar tulajdonost, Turos Miklóst pedig királyi parancs segítségével tiltotta volna el a jogtalan adóztatástól. Turos azonban nem mondott le a faluról, mivel azt Bucsányi Lőrincztől 100 tallérért vette meg 1630-ban, ezért az adót magának követelte. Ennek hangsúlyozására katonákat küldött a falu megregulázására, akik egy fiút Komárba vittek, és további tíz személy elvitelével fenyegetőztek. A fiút végül elengedte Turos, de a faluról nem mondott le.⁶⁶⁸ A falut 1655. május 7-én kelt végrendeletében lányára, Turos Zsuzsannára hagyta,⁶⁶⁹ aki apja 1656. március 25-én bekövetkező halála⁶⁷⁰ után testvére segítségével továbbra is igyekezett behajtani az adót.

⁶⁶⁵ *Timár Gy.*, 1999. 141.

⁶⁶⁶ Uo. 158.

⁶⁶⁷ *Szakály*, 1981. 183–184.

⁶⁶⁸ *Felsmann*, 1913. passim; *Timár Gy.*, 1999. 165–167.; *Molnár*, 2005. 193–204.

⁶⁶⁹ PFL Guary cs. lt. No. 675.

⁶⁷⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50264. Turos János Batthyány Ádámmal, Kiskomár, 1656. március 31.

Azt azonban már nem tudta megakadályozni, hogy a mányokiak 1658-ban Pécsi András tisztartójához, a Pápán élő Botka Ferenchez ne vigyenek fel adó címén 27 forintot, egy csizmát, egy papucsot és egy keszkenőt,⁶⁷¹ valamint a következő évben eljuttassák az évi 15 forint adót, és az előző évi 7 forint hátralékot.⁶⁷²

Előfordult, hogy a puszta birtokra annak elfoglalója jobbágyokat telepített. A viták elkerülése végett az előrelátó külső compossessorok tisztázták egymás között a benépesíteni kívánt falu birtoklási és adózási viszonyait. Nádasdy Pál 1620-ban olyan szerződést kötött Pethő Gáspár kiskomári vicekapitánnyal, amelynek értelmében az jobbágyokat telepíthet a Somogy vármegyében lévő Somogyvár nevű puszta falujába, de a tulajdonjog továbbra is Nádasdynál marad, és három év elteltével minden letelepített házas jobbágy, vagy Pethő évente egy-egy forintot tartozik fizetni neki.⁶⁷³

A hódoltság területén lévő birtokok jövedelme megszerzésének másik módja azoknak a tulajdonostól való bérbevétele, árendálása volt. Ez elsősorban egyházi birtokok esetében fordult elő, mert a királyság területén, Zágrábban, Pozsonyban, Nagyszombatban, kinevezett helyüktől messze élő egyházi személyek nem tudták behajtani jövedelmeiket. Erre nem állt rendelkezésükre megfelelő katonai erő, és az sem vezetett eredményre, hogy birtokaik jobbágyságát rendelték magukhoz a nekik járó illetményekkel.⁶⁷⁴ Ha az alattvalók el is indultak az adóval, a birtokot jogtalanul adóztató megakadályozta őket abban, hogy tényleges urukhoz eljussanak. Az elfoglalt, bitorolt birtokokat célszerűbbnek látszott Szent György naptól (április 24.) egy-egy évre bérbe adni. Így legalább valamennyi bevételhez jutottak, a bérlő pedig úgy hajtotta be az adót, ahogy módja volt rá. E mellett a bérlő – saját érdekét is szem előtt tartva – megóvta a birtokot más „uzurpálóktól”.⁶⁷⁵

Ezt az utat követték a pécsi püspökök is, annak ellenére, hogy az 1618-ban megkötött komáromi szerződés 11. pontja arra utasította őket, hogy birtokai jövedelmét ne adják haszonbérbe, hanem saját embereikkel szedessék azt be. Tehát a törökök beleszólhattak a hódoltsági magyar adóztatás mikéntjébe. Amhat kanizsai pasa már 1618. április 2-án panaszt tett Sárkány István ellen, aki Pécs környéki falvakra küldte hajdúit, hogy tőlük a pécsi püspök részére az adót beszedje. Pedig Komárba is megérkezett a végzés, hogy a püspök embere fog lejönni és az ő kezébe kell az adót szolgáltatni.⁶⁷⁶ Vinkovics Benedek

⁶⁷¹ *Felsmann*, 1913. 27.

⁶⁷² *Molnár*, 2005. 200–201.

⁶⁷³ *Szakály*, 1997. 169.

⁶⁷⁴ *Timár Gy.*, 1999. 147.

⁶⁷⁵ Uo. 161.

⁶⁷⁶ *Szakály*, 1981. 161–162.

püspök 1634 áprilisában jobbágysági adóját a kiskomáromi Végh János katonának adta árendába 225 magyar forintért, egy szőnyegért és egy párnáért. A pénzből azonban csak 101 forintot kapott meg, mert Végh minden vagyonát elvesztette rosszul megkötött szerződése miatt, és időközben meg is halt. Ezért a következő évben Sankó Boldizsár kiskomári hadnaggyal kötött szerződést 180 forint és egy szőnyeg erejéig, melyet a bérlő ki is fizetett. A püspök elégedett lehetett az árendálójával, hiszen a következő évben is neki adta bérbe jövedelmeit.⁶⁷⁷

Batthyány Ádám, a Kanizsával szembeni végek generálisa is fontolóra vette, hogy az 1647. évre árendába vegye a pécsi püspök birtokait, és azt továbbadja familiárisának, a Komárban élő Könczöl Mihálynak, aki Somogy vármegye főszolgabírája⁶⁷⁸ volt. A bérleti díj alku tárgyát képezte, Könczöl Csanádi Jánossal együtt már 300 forintért bérbe vette volna azt.⁶⁷⁹

Pethő László 1658-ban 50 forintért és 18 forintot érő szőnyegért árendálta a pécsváradi apáttól Pécsváradot, Patacsot, Babarcot, Hosszúhetényt, Ormándot, Vasart, Hirdet, Lovászhetényt, Varasdó, Várkonyt, Perekedet és Nádasdot, ugyanakkor lemondott azon költségének megfizetéséről, amellyel a helységek lakóit behódoltatta.⁶⁸⁰

Salix János püspök 1661. április 24-én a pécsi püspökség javait Pethő László kiskomári főkapitánynak adta bérbe 200 magyar forintért és egy török szőnyegért. A bérleti díjat a főkapitánynak két részletben kellett megfizetnie. Pünkösöd illetve Szent Márton napjáig 100–100 forintot kellett Nagyszombatba küldenie Bartók István pécsváradi apátnak, aki ezekről nyugtát állított ki.⁶⁸¹

A kapitányok kölcsönügyletek révén is szerezhettek birtokot. 1640-ben Ráttky Miklós özvegye, Szeczer Éva férje gyógyíttatása, majd temetése költségei miatt Bessenyei István kapitánytól 1000 tallért kölcsönzött, amelyért elzálogosította férje birtokait: Újudvar, Sormás, Eszteregnye, Becsehely, Botfalva falvakat és Szepetnek, Almaszeg, Újnép, Mórchely, Mindszent és Palin pusztákat Zala vármegyében, valamint több somogyi falut és pusztát. Ezek a falvak azonban csak részben voltak a Ráttkyak birtokai.⁶⁸²

⁶⁷⁷ Timár Gy., 1999. 154.

⁶⁷⁸ 1642. szeptember 15–1651. május 8. között látta el ezt a tisztséget. (Molnár A., 2000. 438.)

⁶⁷⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27425. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1647. január 17.; No. 27426. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1647. február 4.; No. 27427. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1647. március 14.

⁶⁸⁰ Szakály, 1981. 186.

⁶⁸¹ Timár Gy., 1999. 159–160.

⁶⁸² Vándor, 1994. 364.

Természetesen a végvári katonák nemcsak elfoglaltak, vagy zálogba vettek hódoltsági birtokokat, hanem vásároltak is. Turos Miklós vicekapitány 1653-ban 210 tallérért vásárolta meg a Somogy vármegyében lévő Csertőt, továbbá Sárd felét, Csákány pusztát, Simonfalván 6, Kadarkúton pedig 3 jobbágytelket.⁶⁸³

A birtokba történő beiktatáshoz szükség volt az ún. királyi emberekre, akik általában az adományozott által felkért szomszédos birtokosok voltak. Ők tanúskodtak a hiteleshelyi tevékenység folytatására feljogosított káptalanok és konventek mellett. A hódoltságban lévő birtokba történt beiktatás nem a helyszínen történt, hanem a legtöbb esetben a legközelebb eső végvárnak a hódoltság felé néző kapujában.⁶⁸⁴ Kiskomár is ezek közé tartozott, a zalavári és kapornaki bencés konvent, valamint a vasvári társaskáptalan mellett az 1635-ben újra felálló veszprémi káptalan többször végzett itt birtokba iktatást.

⁶⁸³ Szakály, 1981. 186.

⁶⁸⁴ Szakály, 1993. 55–56.; Szakály, 1997. 34.

5. Portyák és rabtartás

A végvidéken nemcsak a háborús évek (1541–1568, 1591–1606, 1664), hanem a „békeévek” alatt is folyt egymás katonáinak, jobbágynak foglyul ejtése, bár a háborúkat lezáró békék értelmében a háború alatt rabba lett személyeket kölcsönösen szabadon kellett engedni. A viszonylagos nyugalmat jelentő békeidőszakban a rabszerzésre a portyák jelentették a legjobb alkalmat. Ezek alkalmával természetesen nemcsak rabokra tettek szert, hanem megadóztatták a hódoltsági falvakat, elhajtották a lakosság és a törökök marháit, lovait. A rabok sarcából a pénzen kívül sóhoz, lóhoz és más egyéb kialkudott portékához jutottak hozzá. A katonaság a váltságdíjért folytatott rabkereskedelemből meg is gazdagodhatott, ugyanakkor ha egy családtagjuk török fogságba esett az teljes anyagi ellehetetlenedéssel járhatott. A sarcért folytatott rabkereskedelem a XVII. századi hosszú „békeidőszakban” teljesedett ki, ekkor élte virágkorát.

1575. október 19-én a kanizsaiak egy fosztogató török csapat után eredtek, és az éjszakai havazás után könnyen megtalálták nyomukat. A huszárok lest vetettek, és szétverték a portyázó törököket. A harcban részt vett néhány kiskomári lovas is, akik hat rabot kaptak a zsákmányból. A kanizsaiak része többek között 29 páncélos török, 40 ló lett.⁶⁸⁵ 1578 tavaszán Kisserényi Gábor kapitány 300 tallérért megvett egy rabot Johann Wussasstól, de csak 100 tallért fizetett ki érte. A hátralék kiegyenlítésére Ernő főherceg hívta fel a kapitány figyelmét.⁶⁸⁶

A kiskomári katonáknak minden egyes foglyul ejtett személyről be kellett számolniuk a főgenerálisnak, aki eldöntötte, hogy igényt tart-e a fogolyra, vagy a végváriak maguk adhatják el.⁶⁸⁷ Batthyány Ádám ezt a kiskomáriak tudomására is hozta: „... ha valami jó rabot hoznak, nem mást, hanem minket illet”. A rabot természetesen megvette a katonáktól, de bizonyára jóval kevesebbért, mint amennyi váltságdíjat követelhetett a későbbiekben érte.⁶⁸⁸ Azokat a rabokat, amelyekre a főgenerális nem tartott igényt kótyavetyére bocsátották, és aki megvette annak adták. Ezért a katonák több esetben értékesebb rabjaikat igyekeztek eltitkolni, és még a várba való visszaérkezés előtt megsarcolták őket, és kezességen elengedték. Így a kapitánynak járó részt is maguknak

⁶⁸⁵ Takáts, 1912. 741.

⁶⁸⁶ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 76–78. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1578. április 16.

⁶⁸⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50289. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1648. július 28.

⁶⁸⁸ Varga J., 1981. 117.

tarthatták meg. 1647-ben egy kiskomári katona elpanaszolta Batthyány Ádámnak, hogy a kapitány az általa elfogott török sarcának a felét magának követeli. Valójában azonban a katonák a sámsoni hegyen titokban megsarcolták a törököt 400 forintra, 15–15 kecskeszőrre és teveszőrre, valamint 20 pár csizmára. Az eset a kapitány tudomására jutott, ezért a hajdúk a vajdákat bízták meg a kapitánnyal való tárgyalással, melynek során elérték, hogy a vár első embere a török sarcából 100 helyett 60 forinttal is megelégedjen.⁶⁸⁹ 1648-ban Szalai Dénes és Rác Farkas kiskomári katonák társaikkal együtt egy főtörököt fogtak el, akivel útközben megegyeztek. Gigére mentek, ahol a török jobbágysai kezesek lettek urukért. 440 tallérban, 8–8 vég keszkenőben, gyolcsban és török vászonban, 8 kötés kapcában és 8 karmazsin csizmában alkudtak meg.⁶⁹⁰ 1649-ben Pethő László kapitány Somodari Jancsit és Kis Andrást küldte ki portyázni, akik kaposi törökökkel csatáztak. Hármat megöltek, kettőt, köztük egy béget foglyul ejtettek. A rabokat azonban Keszthely környékén a Balaton bozótjában tartották, mert ők akarták megsarcolni őket, és nem akartak a kapitánynak harmadot fizetni. A kapitány Jutai Mihály vajdát küldte utánuk, aki annyit ért el, hogy megígérték neki, hogy talán az egyik rabot felküldik Batthyány Ádámnak.⁶⁹¹ A katonák tettükért bántatlanságot kértek a főgenerálistól és Ali béget 2000 tallérért átengedték neki, pedig a rab már 11000 tallért is ígért sarcként a katonáknak.⁶⁹²

A portyák bevételeiből a kapitánynak „illendő ajándék” járt, amely a katonák véleménye szerint egy közkatona nyeresége a „legényrész” volt. A katonák Sárkány István kapitánnyal mindig meg tudtak egyezni, azonban az őt követő kapitányok mint fentebb is láthattuk harmadot követeltek maguknak. Többek között ezért hívott össze 1647 júliusában Batthyány Ádám Körmendre hadiszéket, amelyen azt a határozatot hozták, hogy a katonák nem tartoznak harmadot adni Bessenyei István kapitányuknak.⁶⁹³ A harmadra nemcsak Bessenyei, hanem az őt követő Pethő László is igényt tartott. A főgenerális továbbra sem támogatta a kapitányok ezirányú törekvését. Pethő ezért Pálffy Pál nádor segítségét kérte, aki a kapitány pártjára állt Batthyány ellenében.⁶⁹⁴ A kiskomári katonák azonban 1652

⁶⁸⁹ Iványi, 1958. 47.; MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6576. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1647. november 16.

⁶⁹⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50289. Turos Miklós Batthyány Ádámmal. Kiskomár, 1648. július 28.

⁶⁹¹ Iványi, 1958. 47.

⁶⁹² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36701. Pethő László Batthyány Ádámmal. Keszthely, 1649. október 15.

⁶⁹³ Pálffy, 1997./c. 28.

⁶⁹⁴ S. Lauter, 1989. 142.

tavaszán a harmadot követelő kapitánynak kijelentették, hogy az uralkodó utasításának megfelelően a „legényrészt” készek odaadni, de ennél többet nem.⁶⁹⁵

A végváriak portyáik során gyakran fogtak el rácokat, akik általában hódoltnak mondták magukat, azaz olyanoknak, akiknek volt magyar földesuruk. A végváriak nem különböztették meg a hódolt és a hódolatlan rác jobbágyokat, akit tudtak elfogtak és megsarcoltak. Rácokra a főgenerális nem tartott igényt, így néhány tíz tallér értékű sarcuk a katonáknak jutott. 1643-ban két szenyéri rác polgárt fogtak el, akik közül az egyik 40 forintot ígért sarcként.⁶⁹⁶ 1651-ben egy kaposi, méhészkedéssel foglalkozó rácot 30 tallérért adtak el foglyul ejtői, amelyből 5 tallért Turos Miklós vicekapitánynak adtak.⁶⁹⁷ 1652 februárjában Farkasfalvi Gyurkó 12 legénnyel Pécs környékéről egy rác és egy török rabot hoztak. Az egyiket 15, a másikat 26 tallérért adták el. Turos Miklós vicekapitány Antal Miklóssal együtt egy rác gyereket vett meg 90 tallérért.⁶⁹⁸ Az elfogott rácok magyar földesurai mindent megtettek azért, hogy jobbágyaikat visszakapják. Gorup Ferenc választott novi püspök 1648-ban arra kérte Batthyány Ádámot, hogy Tilapos Miklós kiskomári vajda adja vissza elfogott hódolt rác jobbágyait.⁶⁹⁹ A végváriak még az egymás birtokain lévő rác jobbágyokat sem kímélték. 1650-ben Turos Miklós hadnagy arról panaszkodott Batthyány Ádámnak, hogy Pápai János hódoltsági rác jobbágyait pusztítja. Pápai Turos egyik rác jobbágyát Ösi István komári vajdának adta el, akitől hiába kérte vissza jobbágyát, sőt, a vajda Turos szeme láttára sarcolta meg a rácot 100 tallérra, 6 ökörre és egy paripára.⁷⁰⁰

A főgenerális által szervezett portyákon több száz katona vett részt, köztük a kiskomáriak egy része is. Ezek a portyák a felvonuló sereg nagy létszáma miatt minden alkalommal sikerrel zárultak. 1641-ben Batthyány Ádám irányításával 2891 végvári katona rajtaütött az igali vásáron. A hatalmas zsákmányból több helyen is kótyavetyét tartottak, köztük Kiskomárban is. A kótyavetyék lebonyolításával Komárban és a környékén

⁶⁹⁵ *Iványi*, 1958. 49.

⁶⁹⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6434. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Zalaszeg, 1643. április 11.

⁶⁹⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50317. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1651. november 23.

⁶⁹⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50326. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1652. február 27.

⁶⁹⁹ *Szakály*, 1981. 184–185.

⁷⁰⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50301. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1650. május 11.

Batthyány Ádám Bodor Györgyöt és Gáspár deákot bízta meg.⁷⁰¹ Összesen 14283 forint gyűlt össze, amelyből minden katona 4 forint 60 karajcárt kapott. A fogságba esett 295 rab nagy részét külön árverezték, amelyből további 5727 forint bevétel keletkezett.⁷⁰² A zsákmányból Bessenyei István kapitány egy rabot, Csabai György és Turos Miklós vajdák pedig egy-egy ökröt kaptak ajándékba.⁷⁰³ Fogságba esett az igali palánk egyik agájának, Malkocsnak a felesége és három gyermeke: fia, Ali és két lánya, Rahima és Nerima, akiket a február 21-én lezajlott körmendi kótyavetyén Batthyány Ádám nejének és gyermekeinek ajándékoztak.⁷⁰⁴ Malkocs aga mindent megtett szerettei kiszabadításáért, sarcuk kialakulásában közvetítőül Turos Miklós kiskomári vajda és Sankó Boldizsár hadnagy is részt vett, melybe Sankó bevonta Laskai Sándor prédikátort is.⁷⁰⁵ 1647-re az aga sarcként 2105 kőst, valamint négy lovat – amelyek közül az egyikhez párdubőr és egy aranyas fék is tartozott –, adott a főgenerálisnak. A sarcot azonban még így sem elégítette ki, egy nyereggel és sügyelővel még adós maradt.⁷⁰⁶

1649. szeptember 20-án Segesdet támadták meg Batthyány Ádám főgenerális által irányított portyán, amelyen 1410 lovas és 1255 gyalogos vett részt, köztük Kiskomáromból 86 lovas és 68 gyalogos. A támadás során 243 tehenet, 16 bivalyt, 111 juhot, 9 kecskét és 9 lovat zsákmányoltak.⁷⁰⁷ 1657 januárjában Kaposvár környékén portyázott egy 3640 főből álló keresztény had, köztük Kiskomáromból 35 lovas és 58 gyalogos. A sikeres portya során 4014 különféle állatot hajtottak el, és 180 rabra tettek szert. A nyereségből Pethő László kapitány egy rabot kapott, a katonáknak fejenként 1 forint 67 dénár jutott.⁷⁰⁸

A keresztény rabok kiváltása ugyanakkor csökkentette a katonák bevételeit. Rosszabb esetben – ha ők maguk, vagy valamelyik családtagjuk került rabságba – teljes vagyonukat elveszthették. A Kiskomárban élő Pusérffy Mihály 1653-ban kiváltása érdekében Turos

⁷⁰¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6916. Bodor György és Gáspár deák Batthyány Ádámhoz. Zalavár, 1641. február 15.

⁷⁰² *Vándor*, 1994. 362.

⁷⁰³ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 329–330.

⁷⁰⁴ *Fenyvesi*, 1985. 210.

⁷⁰⁵ A sarc kialakulásának és kiegyenlítésének több éves folyamata nyomon követhető Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz írt leveleiből (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41031., No. 41039., No. 41051., No. 41052., No. 41053., No. 41055., No. 41059., No. 41061., No. 41067.), illetve Malkocs aga missiliseiből (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 30293–30303.).

⁷⁰⁶ *Balázs*, 1958. 321.

⁷⁰⁷ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 166., 168. 184.

⁷⁰⁸ Uo. fol. 445., 449–450.

Miklós vicekapitánynak adta bérbe 10 évre birtokait 210 birodalmi tallérért.⁷⁰⁹ Ugyanakkor előfordult, hogy zsoldjuk egy részét ajánlották fel egy rab kiváltására, mint tették ezt a kiskomáriak 1649. március 31-én, amikor a sereg egy havi zsoldját ajánlotta fel a Kanizsán raboskodó Ányos Péter vicekapitányuk kiváltására,⁷¹⁰ amely 1159 forint 40 dénárt tett ki.⁷¹¹ A vicekapitányt végül Batthyány Ádám váltotta ki két török rabjával.⁷¹²

⁷⁰⁹ PFL Guary cs. lt. No. 649.; MOL P 650 Tallián cs. lt. 1653. év fol. 4.r.–5.v.

⁷¹⁰ Pálffy, 1997./c. 45.

⁷¹¹ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra és a hadinépre vonatkozó iratok, No. 353. fol. 357.

⁷¹² Varga J., 1981. 130.

6. Állatkereskedelem

A Dél-Dunántúlon már a XVI. század közepén intenzív marhakereskedelem folyt, és a kiépült utakon Bécs, de leginkább Velence irányába folyt a kereskedelem.⁷¹³ Az 1560-as évek második felében azonban a marhakereskedelmi útvonalak a Balaton északi oldalára, Pápa és Győr környékére kerültek át.⁷¹⁴ A Velence felé irányuló marhakivitel a tizenöt éves háború idején mélypontra került az említett települések, valamint Kanizsa török kézre kerülése és a bécsi udvar intézkedései miatt.⁷¹⁵ A velenceiek azonban hamarosan szövetségest találtak a marhakereskedelem hasznából részesülni kívánó Zrínyi család tagjaiban,⁷¹⁶ akikhez a Batthyány család tagjai is csatlakoztak. Ők azonban már nemcsak Itália, hanem Ausztria felé is közvetítették a magyar marhát.⁷¹⁷ Ehhez a láncolathoz csatlakoztak a Kanizsával szembeni végeken szolgáló katonák is, akik a marhahajtás és állatcsempészés révén számottevő jövedelemre tettek szert. Mindezt azonban csak 1651-ig folytathatták legálisan, mert ekkor III. Ferdinánd állami monopóliummá tette a marhakereskedelmet,⁷¹⁸ így a végvári tisztek elvesztették egyik jelentős, legális jövedelemforrásukat.

Haszon reményében számtalan végvári tiszt és közkatona vett részt a kereskedés folyamatában. 1641–1650 között a kiskomári tisztek közül a marhakereskedelemben Sankó Boldizsár, Turos Miklós, Ropoli Farkas, Simon Pál, Csabai György, Borda Mihály, a közkatonák közül Horpácsy Péter, Kaszás János, Bornemissza András, Csepeli Gergely, Járdi András és Turos veje Batthyány László vett részt, a komárvárosi polgárok közül pedig Gálffi Márton és Lábodi András.⁷¹⁹

⁷¹³ Szakály, 1973. 56–62.; Sahin-Tóth, 2002. 77–78.

⁷¹⁴ Sahin-Tóth, 2002. 78–79. Ennek okait elemzi: Szakály, 1973. 97–101.

⁷¹⁵ Sahin-Tóth, 2002. 80.

⁷¹⁶ Uo. 98.

⁷¹⁷ Zimányi, 1961. 64.

⁷¹⁸ Takáts, 1904. 5.

⁷¹⁹ Zimányi, 1961. 62.; Rúzsás, 1968. 227.

A kiskomáriak a vár közelében lévő településeken,⁷²⁰ vagy a Tiszántúlon (Kecskeméten, Makón, Hódmezővásárhelyen) vásárolták fel a marhát.⁷²¹ Felmerült, hogy Eszék környékéről is vásárolhatnának marhát, de az ottani kereskedővel való kapcsolatnak abból a szempontból lett volna nagyobb jelentősége, hogy hírekkel szolgálhatott volna a törökök terveiről.⁷²² A Tiszántúlról ott élő tőzsérek⁷²³ segítségével vásárolták meg az állatokat, akik az olykor több száz ökröt egészen Komárig hajtották fel. A Dunán több helyen is átkelhettek,⁷²⁴ meglepő módon még Budánál is.⁷²⁵ A Komár környékén összegyűjtött marhákat már a kiskomári katonák hajtották tovább a Batthyány birtokokra Csákányba, Körömdre és Szentgotthárdra,⁷²⁶ vagy Légrádra, amely a Zrínyi család érdekeltségébe tartozott.⁷²⁷

A marhakereskedelem az elmaradt, illetve ritkán érkező fizetés miatt sokszor az egyetlen jövedelmi forrást jelentette a komári katonák számára. 1639 táján arra kérték Batthyány Ádámot, hogy a várat lássa el munícióval, profonttal, több katonával és gondoskodjon elmaradt fizetésükről. A várban lévő kisszámú őrség csak azért nem hagyta

⁷²⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50287. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Komár, 1648. április 21.; Uo. No. 110033. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1649. október 13. A komári katonák kizárólagos jogot formáltak a környék marháinak felvásárlására, ami miatt az egerszegi őrség panaszt is tett a főgenerálisnál. (*Szántó*, 1984. 12.)

⁷²¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 110025. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1648. június 27.; Uo. No. 110026. Turos hadnagy Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1649. július n. n.; Uo. No. 110026. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Komár, 1649. május 19.; Uo. No. 110027. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár praesidium, 1649. május 30.

⁷²² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50338. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1652. november 1.

⁷²³ Kecskemétről Szana Gergely, Tóth István polgárok, (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 110022. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Komár, 1648. június 22.; Uo. No. 110025. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1648. június 27.) Hódmezővásárhelyről Török Péter. (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 110027. Turos hadnagy Batthyány Ádámhoz. Kiskomár praesidium, 1649. május 30.)

⁷²⁴ A XVI. század közepén Ráckevén, Földváron, Pakson, Tolnán és Bátán is volt rév. (*Szakály*, 1973. 70.)

⁷²⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50400. Turos Miklós és Bodor Pál Batthyány Ádámhoz. Komár, 1648. augusztus 23. Idézi: *Zimányi*, 1961. 62.

⁷²⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50384. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1655. szeptember 22.; Uo. No. 50406. Turos Miklós, Simon Pál, Ropoli Farkas és Czeglédi Balázs Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1654. június 23.; Uo. No. 110022. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Komár, 1648. június 22.; Uo. No. 50288. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Komár, 1648. május 30.

⁷²⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50301. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1650. május 11.

el Komárt, mert a marhahajtásból még valahogy meg tudott élni. A török veszély miatt se szántani, se aratni nem tudtak, így maguk és családjuk ellátására nem volt más lehetőségük.⁷²⁸

A kiskomári katonák hasznát csökkentette, hogy csak közvetítőn keresztül tudták értékesíteni állataikat. A komáriak függésük okán is elsősorban a végvidéki generálist tekintették partnernek, aki megszervezte az adásvételt a külföldi, elsősorban olasz vevőkkel. Ezért „kijáró pénzt”, azaz közvetítési díjat számolt fel a katonáknak,⁷²⁹ amelynek összege egy pár marha után egy tallért tett ki.⁷³⁰ A katonák részére gyakran folyósított kölcsönöket, hogy azok fel tudják vásárolni a marhákat.⁷³¹

Az ügyletek lebonyolításához a katonák nem rendelkeztek megfelelő pénzügyi ismeretekkel, ezért fordultak a főgenerálishoz. Mikor Batthyány megkerülésével akarták az olaszokkal az üzletet lebonyolítani, rá kellett jönniük, ahhoz, hogy ne érje őket kár, szükségük van a főgenerálisra. 1654 elején velencei olaszokkal egyezett meg Ropoli Farkas hadnagy és Simon Pál vajda, hogy 1200 tallért vesznek fel tőlük ökrök vásárlására. Az összegért adóslevelükkel együtt Grazba kellett elmenniük. Ők egy biankó iratot küldtek el, hogy az olaszok bármilyen feltételt ráír hassanak, de hogy ne érje őket hátrány és kár, a főgenerálishoz fordultak, és azt kérték tőle, küldje el ő egy emberét Grazba, aki az összeget felveszi.⁷³² Batthyány Ádámnak nem tetszett a kiskomári katonák magánakciója, akik azzal magyarázták tettüket, hogy így az általuk összevásárolt ökröket biztosan átveszik tőlük, és magasabb árat is el tudnak érni.⁷³³

Állatokat nemcsak vásárlás útján próbáltak szerezni, hanem ha kellett, elhajtották őket. 1587–1588 telén Kapra Ferenc kapitány a galamboki bíró 100 ártányát elhajtotta, majd kettőt kiválasztott magának közülük, de nem fizetett értük. A kapitány többet le is vágatott az állatokból, amelyekért fizettet, de az árat ő határozta meg.⁷³⁴ 1608-ban tíz kiskomári ment Szigetvár tartományába vásárra, de egy faluban megölték őket. Ali budai pasa

⁷²⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 26824. Kiskomári vicekapitány, hadnagyok, vajdák és az többi mind fejenként Batthyány Ádámmal. H. n., é. n. [1639]

⁷²⁹ *Rúzsás*, 1968. 228.

⁷³⁰ *Zimányi*, 1961. 62.

⁷³¹ Uo. 68.

⁷³² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 40095. Ropoli Farkas és Simon Pál Batthyány Ádámmal. Komár, 1654. február 10.

⁷³³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 40096. Ropoli Farkas és Simon Pál több társukkal együtt Batthyány Ádámmal. Komár, 1654. március 2.

⁷³⁴ MOL E 156 Urbaria et conscriptiones, Irregistrata, Fasc. 6. No. 51.

magyarázata szerint a kiskomáriak elhajtották a kaproncaiak fekete marháit, és mivel kérésre sem adták vissza erővel vették el.⁷³⁵ Ugyanebben az évben Sárkány István vicekapitány a berzencei martalócok 300 fekete marháját hajtotta el.⁷³⁶ 1645-ben Bessenyei István kapitány nyolc kiskomári katonát küldött Kacorlakra, ahonnan mindenféle ok nélkül elhajtották Boros György 6 ökrét és egy tehenét.⁷³⁷

A kamara – feltételezhetően a XVII. század közepén – a nedelici főharmincad egyik fiókharmincadját állította fel Kiskomáromban. Első adatunk ennek létezéséről 1649-ből származik, amikor Pethő László főkapitány arra kérte Batthyány Ádámot, parancsolja meg a komári⁷³⁸ harmincadosnak, hogy a véghely építésére adjon pénzt.⁷³⁹ A harmincadhely létrehozásában szerepet játszhatott az is, hogy a kiskomáriak által folytatott állatkereskedelem során a katonák igyekeztek elkerülni a vám befizetését. A nemesi ranggal rendelkező katonáknak nem kellett vámot fizetniük, de – miként arról Daniel Rauch nedelici harmincados 1655-ben beszámolt –, a vitézlő rend is mentességet követelt magának.⁷⁴⁰ A vámfizetés alól számos egyéb módon is igyekeztek kibújni, ezt erősíti meg Kanizsai Miklós kiskomári harmincadosnak 1663. március 31-én adott utasítás⁷⁴¹ több pontja is, amelyek arra hívják fel a hivatalviselő figyelmét, hogy ügyeljen az utakra, hogy ne szökjenek át rajta fizetés nélkül, valamint a kereskedők különféle próbálkozásaira, amelyekkel a vámfizetést szeretnék elkerülni.⁷⁴²

A marha mellett lovak beszerzésével is foglalatoskodtak a kiskomári tisztek, amelyet a XVII. században a Batthyány család tagjainak „megrendelésére” végeztek. 1614 nyarán Sárkány István kapitány Batthyány Ferenc részére hozatott egy „úrnak való paripát”. A főúr a kapitány szemére vetette, hogy a paripát könnyebben megszerezhetette volna egy rác

⁷³⁵ Bayerle, 1991. 146–147.; 149.

⁷³⁶ Uo. 152.

⁷³⁷ MOL E 204 Missiles, Petkó György Bessenyei Istvánhoz. Hídvég, 1645. augusztus 25.

⁷³⁸ A levélben az „itteni harmincados” kifejezést használja. Mivel a levél Komárban kelt, a komári harmincadosról van szó.

⁷³⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36674. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1649. március 4.

⁷⁴⁰ Szántó, 1984. 12.

⁷⁴¹ Az utasítás kiadásának időpontja érdekes, mert Kanizsai Miklós 1662. június 3-án Komárban életét vesztette. Özvegye, Szalay Anna azzal a kéréssel fordult Daniel Rauch főharmincadoshoz, hogy az új harmincados ne tehesse ki őt és árváit házukból. (MOL E 204 Missiles, özv. Kanizsai Miklósné Szalay Anna Rauch Dánielhez. Kiskomár, 1662. június 7.)

⁷⁴² MOL E 136 Diversae instructiones 7. kötet fol. 144–145.

gyermekért.⁷⁴³ Sankó Boldizsár komári hadnagy 1636 szeptemberében 160 grazi tallér értékben küldött lovakat Batthyány Ádámnak.⁷⁴⁴ Az igali portya után Bessenyei István kapitány is egy rác gyereket kért Batthyány Ádámtól, akit egy lóra cserélne.⁷⁴⁵ A kapitánytól 1648-ban Batthyány Ádám az egyik lovát kérte, amelyet ezer forintért vett. Bessenyei egy rác rabért vált volna meg az állattól, egy másik rabot pedig ajándékba kért.⁷⁴⁶ A főgenerális beleegyezett a kérésbe, és egy rabot adott a lóért.⁷⁴⁷ 1647 novemberében Turos Miklós szerzett lovat Nádasdy Ferencnek Kaposvárról.⁷⁴⁸

A kiskomáriak hallal is kereskedtek, amelyet elsősorban a böjt időszakában fogyasztottak. Ezt hordókban szállították, élve, vagy szárítva a Baranya megyei Laskó környékéről, elsősorban a Batthyány család megrendelésére. Ennek beszerzéséhez is közvetítőket használtak, akik a Batthyánytól, vagy a főgenerális kiskomári megbízottjától, Könczöl Mihálytól kapott pénzzel indultak a török területre halért.⁷⁴⁹ Az 1640-es évek elején Laskai Sándor komárvárosi lelkész tartotta a kapcsolatot sógorával, Vid Benedek laskói polgárral,⁷⁵⁰ aki segítségére volt a halak beszerzésében.⁷⁵¹ 1640 februárjának közepén, a böjti időben, Vid hordókban többféle halat, így pontyot, csukát, vizát, tokhalat és süreget is küldött a főgenerálisnak. A nyári meleg időben pedig szárított halat vásárolt

⁷⁴³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41361. Sárkány István Batthyány Ferenchez. Kiskomár, 1614. július 7.

⁷⁴⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 40972. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámmhoz. Kiskomár, 1636. szeptember 17.

⁷⁴⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6406. Bessenyei István Batthyány Ádámmhoz. Komár, 1641. március 13.

⁷⁴⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6582. Bessenyei István Batthyány Ádámmhoz. Pinnye, 1648. március 18.

⁷⁴⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6583. Bessenyei István Batthyány Ádámmhoz. Pinnye, 1648. március 21.

⁷⁴⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6576. Bessenyei István Batthyány Ádámmhoz. Komár, 1647. november 16.

⁷⁴⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27364. Könczöl Mihály Batthyány Ádámmhoz. Kiskomár, 1640. augusztus 25.

⁷⁵⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 28508. Vid Benedek Batthyány Ádámmhoz. Laskó, 1640. február 14.

⁷⁵¹ *Balázs*, 1958. 308. A törökök jól beszélő Vid Benedek házában gyakran megszálltak a portai török csauszok, akik leveleket vittek Budára. Vid kereskedőként gyakran járt Nándorfehérváron, sőt Konstantinápolyban is. Házában, és útjai során szerzett értesüléseit Laskain keresztül szóban juttatta el Batthyány Ádámmhoz. (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 28507. Vid Benedek Batthyány Ádámmhoz. Laskó, 1639. augusztus 20.; Uo. No. 28508. Vid Benedek Batthyány Ádámmhoz. Laskó, 1640. február 14., *Balázs*, 1958. 309.)

Batthyány Ádám számára.⁷⁵² Vid két év múlva 25 hordó halat, 16 mázsa vizát – mázsáját 11 forintért – és söreget vásárolt a főgenerálisnak. A hal mellett Batthyáynak másfél mázsánál több vizaikrát is vásárolt 30 forintért. Ugyanekkor a komári kapitány részére is beszerzett egy hordó halat és 3 mázsa vizát.⁷⁵³ A főgenerális csak 10 hordó halra tartott igényt, ezért Vid a többi másnak adta el. Mivel Batthyány Ádám a fennmaradó halak árát sem küldte meg, a laskói kereskedő kikötötte: addig nem engedi elvinni azokat, amíg az árát grazi tallérban a harmincad összegével és a szállításhoz szükséges szekerekkel együtt meg nem kapja.⁷⁵⁴ Miután Vid Benedek ígéretet kapott arra, hogy a halakért és a vizaikráért 400 tallért kap, felküldte azokat Komárba. Innen a körmendi tiszttartók által küldött szekereken,⁷⁵⁵ vagy más alkalommal a környező települések, mint Komárváros, Galambok lakosaival vitették a Batthyányak birtokaira.⁷⁵⁶ Vid Benedek 1643-ban bekövetkezett halála után⁷⁵⁷ a fia és több laskói polgár folytatta Batthyány Ádám részére a halbeszerzést.⁷⁵⁸

⁷⁵² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 28508. Vid Benedek Batthyány Ádámhoz. Laskó, 1640. február 14.

⁷⁵³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 28509. Vid Benedek Könczöl Mihályhoz. Laskó, 1642. február 13.

⁷⁵⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27379. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1642. március 17.

⁷⁵⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27378. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Komár, 1642. március 10.; Uo. No. 27380. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1642. március 23.

⁷⁵⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50388. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Komár, 1655. október 18.

⁷⁵⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27389. Könczöl Mihály Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1643. június 5.

⁷⁵⁸ Balázs, 1958. 322.

7. Iparúzés

A végvárok katonasága kézművességgel is foglalkozott. Olyan mesterségeket űztek, amelyek szervesen kötődtek a katonaléhoz, így többek között varga, csizmadia, lakatgyártó, szűcs, kovács volt közöttük. A mesterek érdekérvényesítésük érdekében céhekbe tömörültek. Ezek elsősorban a nagyobb erősségekben alakultak meg, mint Győrben a főkapitány joghatósága alá tartozó német polgári mesterek céhe. Itt elsőként a vargák hozták létre céhüket 1582-ben, majd a XVII. század első felében az asztalosok, kötélverők, kőművesek és bognárok is.⁷⁵⁹

A céhes élet legjelentősebb dokumentuma a céh privilégiumlevele, amely a céh kiváltságait biztosította, szervezetét, belső életét szabályozta. Az okiratot a céh kaphatta a városi tanácstól, a királytól, a földesúrtól, sőt egyes nyugat-magyarországi végvárokban a főkapitánytól is.⁷⁶⁰ A kiskomári vegyes céh szabályzatát Pethő László főkapitány, Borda György és Ősi István vajdák, valamint a céhbeli mesterek 1657. május 15-én adták át a nagyvázsonyi céhnek, miután azok népes küldöttséggel kérték annak átengedését. A céhartikulusokat a nagyvázsonyi várkapitányságot betöltő, az ottani birtokos Zichy család tagjai és a vár vicekapitányai erősítették meg.⁷⁶¹ A privilégium 26 cikkelyből áll.⁷⁶² Jelen esetben nem városban működő céhről van szó, hanem egy praesidiumban, azaz a vár, a katonák és családtagjaik lakhelyéül szolgáló megerősített településen tevékenységet folytató szervezetről.

Általános gyakorlat volt, hogy egy megalakuló céh artikulussait egy működő céhtől kérte. Zala megyében működő céhek esetében Pozsony és Pápa városok az elsődleges források.⁷⁶³ A kiskomáriak artikulusaikat Sopron városától kapták. A XVI. század második

⁷⁵⁹ *Gecsényi*, 1979. 151.

⁷⁶⁰ *Kaszás*, 1996. 26.; *Gecsényi*, 1989. 8.

⁷⁶¹ Ebből a dokumentumból jól összeállítható a kiskomáromi céh felépítése és működése is. A dokumentum XVIII. századi másolat, amelyet Szegedi Ferenc vármegyei jegyző készített. Sajnos az eredeti céhprivilégiumot egyenlőre nem sikerült fellelnem, csak fotómásolat áll rendelkezésemre, melynek leltári száma: MNM Udgy. 1962.63. A Magyar Országos Levéltárban megtalálható a nagyvázsonyi csizmadia céh privilégiuma ugyanebből az időből, szintén Szegedi Ferenc vármegyei jegyző által készített XVIII. századi másolatban. (C 25 Acta mechanica, Veszprém megye 1/61. fol. 391–395.) A két dokumentum az olvasati eltéréseken kívül annyiban tér el egymástól, hogy a csizmadia céh privilégiuma 24 artikulusból áll, és kihagyja a többi mesterségre vonatkozó bejegyzéseket, valamint először Zichy Pál erősítette meg.

⁷⁶² Okmánytár 3.

⁷⁶³ *Lendvai*, 1979. 107.

felében ugyanis elsősorban Pozsonyban és Sopronban alakultak új céhek.⁷⁶⁴ A céhszabályzat átvételében szerepet játszhatott az is, hogy mind Kiskomáromban,⁷⁶⁵ mind Sopronban protestáns többségű volt a lakosság.⁷⁶⁶ Éppen ezért a céhprivilegium nem tesz említést céhpatrónusról és körmenetről, akárcsak a szintén protestáns többségű szentgróti szabó céh artikulusai sem.⁷⁶⁷

A kiskomári vegyes céhet alkotó csizmadia, lakatgyártó, kovács, szíjgyártó, szűcs, csiszár és ötvös mesterek termékeikkel a praesidiumban élők mindennapi szükségleteit elégitették ki, úgy ruházatban, mint a katonák felszerelésében. Meglepő, hogy a céhben nem foglalnak helyet szabók, hiszen a végvári katonák fizetésük egy részét posztóban kapták, így annak feldolgozásához mindenféleképp szükség lett volna rájuk. Nehezen képzelhető el, hogy ilyen keresletre nem települt a praesidiumba egyetlen szabó sem. Feltételezhető – bár erre nem rendelkezünk adatokkal –, hogy esetleg külön céhet alkottak.

A kiskomári végvárban szolgáló katonaság és családtagjaik jelentős számú népességet alkottak, akiknek ellátása piacot jelentett a különféle kézműveseknek. Rajtuk kívül a vásárok is alkalmat adtak az elkészített munkák eladására. A céh tagjai csak úgy folytathatták tevékenységüket, ha a vitézlő seregnek is tagjává váltak (I. artikulus). Ez megfelel a városokban működő céhek azon kikötésének, hogy csak a város polgára lehetett a testület tagja. A céh tagjai részt vettek török elleni portyákon is a vár többi lovas és gyalogos katonájával együtt. 1661. szeptember 22-én Batthyány Kristóf dunántúli kerületi főkapitány és egyben Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány⁷⁶⁸ Kaposvár alá küldött mintegy 300 lovast, akik jó zsákmánnyal jöttek visszafelé, amikor a kanizsai pasa 2200 törökkel rajtuk ütött. A harc során a keresztények 77 katonát veszítettek, akik közül 37 kiskomári volt, köztük gyalogos katonaként szolgáló két ötvöslegény és Lakatjártó Balázs is,⁷⁶⁹ aki nagy valószínűséggel azonos azzal a személlyel, aki 1657-ben a céh atyamestere volt.

A céh megalakulásának időpontjáról nincsenek adataink, de a céhartikulusban említett tíz céhmester közül többen már több évtizede éltek a praesidiumban. Kaproncai Csizmadia Mihály 1637 decemberében vette feleségül Nagy Csizmadia Mihályné lányát, Dorkát,⁷⁷⁰

⁷⁶⁴ *Gecsényi*, 1989. 9.

⁷⁶⁵ *Szvitek*, 2007. 33–47.

⁷⁶⁶ *Payr*, 1917.

⁷⁶⁷ *Lendvai*, 1979. 111.

⁷⁶⁸ *Pálffy*, 1997./b. 270.; 280.

⁷⁶⁹ DREL III. 205. fol. 103.

⁷⁷⁰ DREL III. 205. fol. 149.

váci Ötvös András pedig 1645. május 23-án Kis Boldizsárné lányát, Katát.⁷⁷¹ 1637 őszéről egy, a végvárban tevékenykedő kovácsról is rendelkezünk információval, aki ott akarta hagyni a helyet, mert rabságba esett feleségét és gyerekeit nem szabadították ki.⁷⁷²

A privilégiumlevél részletesen ismerteti a mesterré válás feltételeit, a legény- és inastartás szabályait, a kontárok elleni védekezést, a céhszabályok ellen vétők büntetéseit, azaz a céh belső életének normáit. A céh irányítására minden évben egy céhmestert és egy atyamestert választottak. Az előbbi feladata volt a minőség ellenőrzése, a kontárok elleni fellépés, ő volt az elsőfokú bírója a tagoknak, valamint ő őrizte a céhládát. Az atyamesternek a legények felügyelete volt a feladata. Az ifjú mesterek közül egyet szolgáló mesterré tettek, aki a céh körüli különféle szolgáltatásokat látta el (XXII. artikulus).⁷⁷³ A céh pecséttel is rendelkezett, melyet a céhlárában őriztek, és csak abban az esetben használhatták, ha arról minden mesternek tudomása volt (XXIII. artikulus).

A mesterré váláshoz el kellett készíteni a mesterremeket. A kovácsok feladata egy úrnak való szekér megvasalása saját alapanyaggal úgy, hogy a fa ne hasadjon meg. Mindezt 4 céhmester jelenlétében kellett elkészíteni. A lakatgyártóknak egy tizenkét nyelvű béklyólakatot, egy puskaacélt, és egy zablát, a szíjgyártóknak egy lóra való úri szerszámot, a csiszároknak ezüst „toroklatot” sarokvasastól, az ötvösöknek egy pár hétöblű kupát, és egy köves arany gyűrűt kellett készíteni, a csizmadiáknak egy papucsot kapcástól. (II. artikulus). A mesterremek elfogadását követően a jelölt megvendégelte a mestereket, és a céhlárába 17 forintot fizetett be (III. artikulus). Ezt követően a mesterek közé állhatott, de előtte még meg is kellett házasodnia (IV. artikulus).

A céh monopolhelyzetét védte, hogy a praesidiumon kívüli mester csak a céhmester jóváhagyásával és 16 forint befizetése mellett adhatta el áruját. Ha ennek nem tett eleget, vagy nem tudta hitelesen bizonyítani hogy mester, akkor termékeit a főkapitány és a céhmester lefoglalhatta (VI., VII. artikulus).

Ha egy céhmester meghalt, özvegye tovább folytathatta a mesterséget, de ha más ipart űző mesterhez ment férjhez, kizárták a céhből. Aki céhmester özvegyét vagy lányát vette el, a mesterré válás taksájának a felét kellett befizetnie a céhlárába. Amennyiben egy mester fia vitte tovább apja iparát nem kellett a céhbe állásért fizetnie (VIII., IX. artikulus).

⁷⁷¹ Uo. fol. 152.

⁷⁷² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6308. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1637. szeptember 3.

⁷⁷³ *Bogdán*, 1989. 28–30.

Egy mester csak két legényt, vagy inast tarthatott. Inast a céhmester tudta nélkül nem lehetett szegődtetni. Az inasoknak négy évig kellett szolgálniuk, amelyért minden évben egy öltözet ruhát kaptak, a negyedik évben heti 10 pénzt. A szűcsinasoknak két ing, ködmön és lábbeli járt egy esztendőre. Az inasnak szegődtetésekor 25 pénzt, elbocsátásakor 50 pénzt kellett betennie a céhládába, a legények közé történő felvételért pedig egy forintot. A legényeknek már heti bér járt, melynek összege Zala megyében egységesnek mondható.⁷⁷⁴ A csizmadia legényeknek heti 32 pénzt, a lakatgyártó legénynek 40 magyar pénzt fizettek. A csiszár és kovácslegény heti 25 pénzt kapott, a csiszárlegény a harmadik esztendőben minden hónapban készíthetett egy szablyát a saját költségén, de mestere szerszámaival. A szíjgyártó legényeknek heti 16 magyar pénz járt, és minden negyedévben egy katonának való féket, vagy szablyaszíjat varrhatott saját hasznára.⁷⁷⁵ Az ötvöslegénynek heti 40 magyar pénz a fizetése, ezen túl esztendeje letelte után egy gira ezüstöt mestere szerszámával megmunkálhatott és eladhatott. A szűcslegénynek 38 pénz járt egy hétre, ha 16 bőrt kikészített, és a mestere pecsenyével és egy icce borral is tartozott a legénynek, ennél kevesebb kikészített bőrért 25 pénzt kapott. E mellett egy évre két ködönt varrhatott a saját báránybőréből, a foltozás ára az övé lehetett. Amennyiben a legény el akarta hagyni mesterét, azt két héttel előtte szükséges volt a mester tudtára adnia, és ha mégis visszajött, négy forint büntetést fizetett. Az elszökött inast vissza kellett küldeni mesteréhez, és négy forint bírság fizetésére kötelezték az őt alkalmazó mestert, ha tudomása volt a szökésről. Az elcsábított legények után az elcsábító mester négy forint büntetéspénzt fizetett, és ugyanennyit tartozott az elcsábított legény is a céhládába befizetni. A kontár helyen tanult legény először egy évig szolgált és 3 forintot fizetett, ezt követően megkapta a tanulólevelet (X–XVII. artikus). Kiskomárban a legények között németek is voltak, mert 1636. március 3-án egy német lakatgyártó legényt temetett el Laskai Sándor prédikátor.⁷⁷⁶ A mesterek és mesterlegények közti ellentétekben a céhmesternek volt bíraskodási joga, fellebbezni a vár főkapitányához lehetett (XVIII. artikus).

A vásárok idején, vagy más alkalmakkor a várba hozott nyersanyagokat csak az után lehetett megvásárolni, miután minden mester tudomást szerzett róla, ellenkező esetben négy forint büntetésre kötelezték a szabály ellen vétőt (XX. artikus).

⁷⁷⁴ Lendvai, 1979. 109.

⁷⁷⁵ Uo.

⁷⁷⁶ DREL III. 205. fol. 47.

A céh gondoskodott beteg tagjairól is. Ha egy mester betegedett meg, két mesternek kellett virrasztania mellette. Mesterember felesége mellett két mesterfeleség virrasztott, legény mellett legények, inas mellett pedig inasok. Az ápolók részére minden éjszakára két szál gyertyát és egy icce bort biztosított a céh. (XXI. artikulus)

Az erkölcsi normák betartását, a megfelelő magaviseletet is megkövetelték a céhtagoktól. Az, aki társa ellen tiszteletlenül szólt, 32 pénz büntetést fizetett (XXII. artikulus), káromkodásért pedig négy forint bírság járt (XXVI. artikulus).

Minden kántoron, azaz negyedévenként céhgyűlést tartottak, amelyen minden alkalommal felolvasták a céh artikusait. Behívótáblával tudatták a tagokkal a gyűlés időpontját. Aki nem vett részt a céhgyűléseken, 33 pénz büntetést tartozott fizetni, valamint a gyűlés alkalmával mindenki 22 pénzt tett a céhládába. (XXIV. artikulus) 25 pénzt fizettek az inasok és legények, ha ők kezdeményezték a céhgyűlés összehívását (XIX. artikulus).

A kézművesek jelentős része a XVI–XVII. században kettős nevet viselt. Az egyik név a foglalkozására, a másik általában származási helyére utalt.⁷⁷⁷ A kiskomári céhbe tartozó mesterek – legalábbis előneveik alapján – nem helyi származásúak voltak, hanem úgy települtek be a praesidiumba, egyrészt a környező nagyobb mezővárosokból (Körmend, Szentgotthárd, Kapronca, Ják), másrészt az ország távolabbi helységeiből (Komárom, Vác), de a Hódoltságából (Kecskemét) is.

A tárgyalt céh kézművesei mellett más foglalkozást űzők is tevékenykedtek a várban. Az 1644. évi nagy pestisjárvány idején életét vesztette egy német süvegfestő, valamint a katolikus sörfőző fia.⁷⁷⁸ Az 1661 szeptemberében lezajló, rosszul végződő portya során elesett még egy gombkötő és egy mészáros legény is.⁷⁷⁹

A céhes kereteken kívül, a vár előtti malomban molnárok tevékenykedtek. A malmot Bakó Farkas főkapitány építtette a maga számára. Halála után fia, majd veje, ákosházi Sárkány István főkapitány tulajdonában volt a malom. Az új főkapitány, Bessenyei István azonban a maga számára foglalta el az 1640-es évek elején. Bessenyei foglalásáig Molnár

⁷⁷⁷ *Gecsényi*, 1989. 13.

⁷⁷⁸ DREL III. 205. fol. 100. A praesidiumban sörház is volt, 1637. december 20-án éjjel a törökök megtámadták Kiskomárt, és a sörháznál lévő sorompót vagdalták, (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 40986. Sankó Boldizsár Bessenyei Istvánhoz. Komár, 1637. december 21.) és a külső vár palánkját huszonöt méter hosszan ledöntötték.

⁷⁷⁹ DREL III. 205. fol. 103.

Márton volt a molnár a malomban.⁷⁸⁰ A molnár mellett természetesen molnárlegények is voltak.⁷⁸¹

Egy végvárban számos kézműves tevékenykedett akár céhes kereteken belül, akár azon kívül, de munkájuk elengedhetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy a végvár a bennük szolgálók révén ellássa feladatát.

⁷⁸⁰ ZML IV. 14.a. Polgári perek Fasc. 6. 1642. No. 13.; A malmot a törökök az 1651. évi ostrom során elpusztították, de még az év november 6-án Batthyány Ádám engedélyezte Pethő László főkapitánynak, hogy egy másik helyen a praesidiumban újat építhetett. A régi malom helyére nem engedett építeni, mert az rossz helyen feküdt, egy bástya előterében. (MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 306–307.) E miatt konfliktus alakult ki a régi malom tulajdonosa, Sárkány Miklósné és Pethő, valamint Batthyány között, de a vár érdeke, és védelmi szempontjai fontosabbnak bizonyultak. (MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36835. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1651. december 9.)

⁷⁸¹ 1635 tavaszán Német Jánosnét a férje egy molnárlegénnyel házasságtörésen érte. (*Révész*, 1892. 430.)

VII. A vár ellátása

Sajnálatos módon azok az adatok, amelyekből számszerűen bemutatható lenne Kiskomárom várának ellátása – egyetlen kapitányváltáskor készített hadianyag leltáron kívül – nem maradtak fenn a Kamarai Levéltár selejtezésének köszönhetően, így fontos adatok vesztek el, amelyek a vártartományra a vár ellátására, építésére és hadi felszerelésére vonatkoztak,⁷⁸² ezért csak a folyamatok és tendenciák bemutatására vállalkozhatunk.

1. A vár bevételei

A vár bevételei alatt a váruradalomból származó bevételek mellett a vár fenntartására deputált egyéb kamarai jövedelmek, mint például a tized, a gratuitus labor pénzbeli megváltása értendők.⁷⁸³ A várakhoz kisebb-nagyobb kiterjedésű várbirtokok tartoztak, amelyek jövedelmének jelentős részét a vár ellátására fordították, tehát a váruradalom létfontosságú szerepet töltött be a vár fennmaradásában.

Az óbudai prépost a birtokában lévő vár ellátását elsősorban birtokai jövedelméből fedezhette. 1549-ben – feltételezhetően a várat megépítő – Bornemisza Pál óbudai prépost tulajdonában volt Somogy megyében Komár (ma Zalakomár), Karos (ma Zalakaros) és Galambok mezővárosok, valamint Sámson (ma Somogysámson), Beke, Sávoly, Zala megyében Pécsely, Budavár (ma Óbudavár), valamint Nyitra megyében Nádasóc és Pereszlény (ma Presel'any, Szlovákia).⁷⁸⁴ Komárban a veszprémi püspök, aki egyben óbudai prépost is volt, tiszttartót, azaz udvarbíró tartott. 1555-ben Dörögdi Gergely,⁷⁸⁵ majd Jósa diák⁷⁸⁶ látta el a tisztséget.

⁷⁸² *Sugár*, 1983. 147.; A végvárak ellátásának kérdéskörével külön konferencia is foglalkozott, amelynek tanulmánykötete 2001-ben a *Studia Agriensia* 22. köteteként Végvár és ellátás címmel jelent meg.

⁷⁸³ *Kenyeres*, 2002./a. 40–41.

⁷⁸⁴ *Maksay*, 1990. 565., 642., 655., 993.

⁷⁸⁵ *Őze*, 1996. I. 116., 142.

⁷⁸⁶ *Őze*, 1996. II. 95.

Egy XVI. század második felében készült összeírás⁷⁸⁷ értelmében az óbudai prépost 1565-ben nemcsak a várat magát adta át az uralkodónak, hanem fent említett birtokait is az erősség ellátására rendelték,⁷⁸⁸ amelyek a várbirtokot alkotva bevételeket biztosítottak az erősségnek, és részben ellátták a vár katonaságát. Ez által a várban szolgáló katonák és kapitányok birtokolták a Komárváros mellett lévő gyümölcsösöket, kerteket és réteket is.⁷⁸⁹ Az összeírást Gálffi Ferenc komári, valamint Tóth Péter karosi és galamboki bíró és egy Thoma András nevű katona bevallása alapján készítették. A bevételekről a nyitrai püspököt és Orosztonyi Miklóst kérdezték, aki korábban a veszprémi püspök tiszttartója volt a komári várban. A birtokokhoz egy halastó tartozott, valamint egy öt kerek malom. Az uradalom területén 3 vámhely volt található, valamint Komárban évente 6 alkalommal tartottak vásárt, melynek bevételeit szintén a várbeliek ellátására fordították. A várbirtok részeként a bekei szőlőhegyen egy szőlőt, valamint számos nem tölgyes erdőt írtak össze. Ekkor a Komárhoz tartozó településeken összesen 300 jobbágy lakott, akik 300 forint⁷⁹⁰ cenzust fizettek, valamint 44 szekér szénát kellett a várba szállítaniuk, amelyet 44 forinton megválthattak. Szent Mihály napjáig 60 mérő⁷⁹¹ zabot, 60 kappant, és kenyeret adtak. A borkilenceddel a várnak, a bortizeddel viszont Zalavárnak tartoztak.

A váruradalomnak jelentős javadalmai lehettek, mert 1568. november 9-én Miksa király Majthényi László kapitánynak a vár összes javadalmát egy esztendőre 1200 rénes forintért adta át.⁷⁹² Nehezen feltételezhető, hogy Majthényi úgy vette volna bérbe a vár javadalmait, hogy nem térképezte fel előtte a belőle származó bevételeket. A vár összes jövedelme tehát meghaladta az 1200 forintot, feltételezhetően elérhette a 2000–3000 forintot is, így

⁷⁸⁷ MOL E 156 Urbaria et Conscriptiones. Registrata Fasc. 10. No. 97 (a). Feltételezésünk szerint az összeírás a vár átadását követően 1566-ban készülhetett, mert a benne említett katonalétszámmra hivatkozik Takáts Sándor is, de adatait más forrásból veszi. E mellett Komár mezővárost 20 portával írták össze, amelyet az 1564. évi portális összeírásban is megtalálunk. (MOL E 158 Conscriptiones portarum Tom. XXXIX. Comitatus Sumigiensis et Sarosiensis fol. 329.) A következő ránk marad portális összeírás, amely 1582-ből származik azonban már csak 4,5 portát számlált össze Komárban. (MOL E 158 Conscriptiones portarum Tom. XXXIX. Comitatus Sumigiensis et Sarosiensis fol. 371.)

⁷⁸⁸ A kamara kezelésébe tartozó birtokok típusait elemzi *Kenyeres*, 2002./a. 20–25.

⁷⁸⁹ *Bátori*, 1876. I. 62.

⁷⁹⁰ A szövegben a pénzegység neve nem szerepel, de mivel általában forintban fizették feltételeztük, hogy itt is e pénznemben számoltak.

⁷⁹¹ Szintén nem szerepel mértékegység, de általában mérőben számoltak, ezért használtuk ezt az egységet.

⁷⁹² MOL P 485. Majthényi cs. lt., 18. cs. 8. csop. fol. 6. Miksa király adománylevele Majthényi Lászlónak. Bécs, 1568. november 9. 1570-ben a magyarországi hadi fizetőmester bevételei között találhatjuk Kiskomárom bérletének összegét is, amely ebben az évben 1087 rénes forintot tett ki. (*Kenyeres*, 2007. 103.)

bevételeit tekintve a kiskomári várbirtok a közepes jövedelmű váruradalmak közé sorolható.⁷⁹³

A birtokokból származó jövedelmek azonban rövid időn belül jelentős mértékben csökkentek, mert az 1582. évi Somogy megyei hadiadó-összeírásban a Komárhoz tartozó településeken mindössze 14,5 portát számoltak össze, de ezek között Sávoly már nem szerepelt, viszont feltűnt részbirtokként Merke 1 portával és Tapsony 2 portával.⁷⁹⁴ A Zala megyében fekvő Nagypécsely 4 portáján Komár és Veszprém egyenlő arányban osztozott, valamint Komárhoz 5 szegény és zsellér, továbbá 6 elhagyott (deserta) porta tartozott. Kispécselyt ugyan szintén Komárhoz rendelték, amint Budavárt is, de ekkor mindkettő teljesen elhagyatott volt.⁷⁹⁵ A Nyitra megyei birtokokat 1575-ben mint az óbudai prépost tulajdonában lévőket írták össze, Nádasócon 8 portát, Pereszlényben pedig Forgách úr 1,5, valamint egyéb nemesek 3 portája mellett a prépost 5,5 portával rendelkezett.⁷⁹⁶ A portális összeírások az említett Nyitra megyei falvak közül Pereszlénynél egy esetben tüntetnek fel más tulajdonost, mégpedig 1567-ben 8,5 portával Majthényi Lászlót,⁷⁹⁷ aki ekkor komári kapitány volt. Két év múlva azonban már ismét a prépost birtokos a falvakban.⁷⁹⁸ Mindez arra enged következtetni, hogy a Nyitra megyei falvakat, mivel távol feküdtek Komártól – így a javadalmak behajtása is lehetetlennek ígérkezett –, mégsem rendelték a várhoz.⁷⁹⁹

1588. szeptember 23-án a kiküldött comissariusok összeírták a Kiskomáromhoz tartozó jobbágyságokat és szolgáltatásaikat.⁸⁰⁰ Galambokon Dak Mihály bíró és Kis István bevallása szerint 26 házban laktak még zsellérek és özvegyasszonyok, pusztá hely több volt száznál. Szent György napján és Szent Mihály napján 36–36 magyar forinttal tartoztak a királynak, azaz a várnak készpénzben, továbbá Szent Mihály napjára 20 köből abrakot és 20 kappant adtak. A gabona- és bortizedet a várnak szolgáltatták be, tehát már nem a zalavári apátság szedte azt be. Ugyanakkor a borkilenced, valamint húsvétkor 100 tojás és 32 kenyér a kapitányt illette. Nem lett volna feladatuk a szántás, az aratás és a termény behordása, de a

⁷⁹³ Kenyeres István szíves közlése.

⁷⁹⁴ MOL E 158 Conscriptiones portarum Tom. XXXIX. Comitatus Sumigiensis et Sarosiensis fol. 386–388.

⁷⁹⁵ MOL E 158 Conscriptiones portarum Tom. LIV. fol. 278.v.–279.v.

⁷⁹⁶ MOL E 158 Conscriptiones portarum Tom. XXVI. fol. 381, 386.

⁷⁹⁷ MOL E 158 Conscriptiones portarum Tom. XXVI. fol. 193.

⁷⁹⁸ Uo. fol. 201., 211.

⁷⁹⁹ A kérdés eldöntését nehezíti, hogy az 1576 után fennmaradt Nyitra megyei portális összeírások a szóban forgó két településnél nem tüntetik fel a birtokost.

⁸⁰⁰ MOL E 156 Urbaria et conscriptiones, Irregestrata Fasc. 6. No. 51. Az irat azonban csonka, és sajnos csak Galambok szolgáltatásait tartalmazza.

várbeliek erre rákényszerítették őket. Ugyanez állt a fahordásra is, amelyet naponta végeztek a kapitánynak és a németeknek.

A Magyar Kamara figyelemmel kísérte a kezelésébe került erősségek vártartományának változásait, ezért 1597-ben megbízta Egerali Lászlót, a zalavári és kapornaki apátság prefectusát, Hollósi János kanizsai polgári és katonai bírót, valamint a kanizsai profontmestert, hogy vizsgálják meg Kanizsa, Babócsa, Kiskomár, Zalavár és Kapornak tartományát és tegyenek róla jelentést. A commissio faluról falura járva írta össze a biztonságos területen fekvő Zalavár és Kapornak tartományát, valamint Kanizsa tartozékait, de a Babócsához tartozó javakat az állandó török veszély miatt nem tudták számba venni.⁸⁰¹ Az elvégzett vizsgálat eredményéről jelentést írtak az uralkodónak. A kanizsai várhoz szolgáltatással tartozó települések mellett összeírtak három, a kiskomári várbirtok részét képező falut is.⁸⁰² Ekkor Kiskomáron 38, Karoson 16, és Galambokon 34 alattvaló lakott, akiknek összesen 18 ekjük volt, amellyel 36 holdat műveltek. A kiskomáriak azonban bepanaszolták Bakó Farkas kapitányt, hogy szántóikat elvette és saját részére művelteti azokat. A kapitány a galambokiakkal a tavaszi vetés alá többet szántat, mint amennyi szolgáltatással a lakosok tartoztak volna. E mellett Bakó komári kapitány Karoson és Galambokon a paraszti szőlők után kilencedet szedett, és a karosi és kiskomári jobbággyokkal mérette a saját borát. Gyakran vett igénybe robotmunkát saját szőlei megkapálásához, gabonája kicsépléséhez anélkül, hogy a köteles cséplőrészt kiadta volna.⁸⁰³ A kiskomári uradalom további falvaiként említi az összeírás Tapsonyt, Sámson, Bekét és részbirtokként Merkét, amelyekről mindössze annyit közöl, hogy szántanak, kaszálnak és más szükséges szolgálatot végeznek a kapitánynak.⁸⁰⁴

Az 1598. évi házösszeírás tanúsága szerint Komár tartozékai közül Somogy megyében már csak a három mezőváros és Sámson település maradt meg, a többi elpusztult. Az 1598. évi országgyűlés törvényei⁸⁰⁵ az adózás alapegységét nem a portában, hanem a házban határozták meg, mert az egyes helységek portaszámait addigra már nem fejezték ki a

⁸⁰¹ MOL E 41 Litterae ad Cameram exaratae, 1597. No. 51. Egerali László a Magyar Kamarához. Kapornak, 1597. augusztus 28.

⁸⁰² MOL E 156 Urbaria et conscriptiones, Registrata Fasc. 27. No. 61. Az iratot ismerteti: *Szakály*, 1992. 22–26. A komári vár közvetlen közelében található Kiskomár, Karos és Galambok településekről készült részletes összeírás, az uradalom többi faluját valószínűleg a török veszély miatt csak megemlíti a jelentést készítő.

⁸⁰³ *Szakály*, 1992. 26.

⁸⁰⁴ Uo. 28.

⁸⁰⁵ CJH, 1899./b. 1598. 4–17. tc. 836–841.

népesség nagyságát, és teherbíró képességét. Az országgyűlés egy portát 16 lakott házzal vett egyenlőnek.⁸⁰⁶ Az 1598. évi házösszeírás szerint Kiskomárom várához tartozott Somogy megyében Galambok 18, Karos 14, Kiskomárom (Komárváros) 22 és Sámson 5 házzal, azaz összesen 59 ház fizetett javadalmakat a várnak. Ezzel a házszámmal a kiskomáromi vár jelentős birtokosnak számított a megyében, hiszen a sokkal jelentősebb Kanizsának mindössze három településről 49 ház tartozott szolgáltatásokkal.⁸⁰⁷ A Zala megyében fekvő birtokokról a házösszeírás idejéből nem maradtak fenn adatok, de 1593-ban Nagypécselyen 5 portát írtak össze, amelyen Komár és Veszprém várai osztoztak. Továbbra is Komárhoz tartozott a teljesen elhagyottnak feltüntetett Kispécsely és Budavár is.⁸⁰⁸ 1609-ben Budaváron fél portát, Pécselyen 3 portát jegyezték fel a számlálók.⁸⁰⁹

A Kanizsa elvesztével kialakult új helyzet feltérképezésére az uralkodó egy bizottságot küldött a Dunántúlon lévő végvárok javainak összeírására.⁸¹⁰ A küldöttek 1609. április 29-én írták össze az egykor Kanizsához tartozó javakat. E szerint Berény, Iharos és Újudvar falvakat Kiskomáromhoz csatolták, de azokat Bocskai adományaként Könczöl Máté kiskomári vajda és Szabó János birtokolta. Lakosai nem fizettek se cenzust, se tizedet, amelyet az általuk a komári várhoz végzett különféle munkák miatt engedtek el nekik. A többi falu elhagyott (deserta) volt.⁸¹¹ A várbirtok és az azokból befolyó jövedelem növelése érdekében Kiskomár kapitánya 1610-ben kérte, hogy Kanizsa egykori tartozékai közül a Somogy megyében található, de Bocskai adományából Könczöl Máté és Szabó János által birtokolt Gelse, Iharos és Berény falvakat rendeljék a várhoz.⁸¹² 1619-ben a Magyar Kamara a valamikor Kanizsához tartozó javakról újabb összeírást készíttetett. Berény 18, Iharos 5, Újudvar 12 házból állt, a Bakó Farkas főkapitány által kért Gelse pedig a Bessenyei család birtoka volt.⁸¹³

⁸⁰⁶ *Dávid*, 2001. 4.

⁸⁰⁷ Uo. 357.

⁸⁰⁸ MOL E 158 Conscriptiones portarum, Tomus LIV. Zala megye, fol. 450.v.–451.v.

⁸⁰⁹ Uo. fol. 554.v.–555.r.

⁸¹⁰ MOL E 41 Litterae ad Cameram exaratae, 1609. No. 1. Illésházy István a Magyar Kamarához. Hodolin, 1609. január 16.

⁸¹¹ Címe: „Conscriptio bonorum ad Arcem Canisam pertinentia” (ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 118. Konv. 1619. Juni fol. 17.r.–18.v.)

⁸¹² ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 99. Konv. 1610. Juli fol. 19.r. II. Mátyás a Magyar Kamarához. [Bécs], 1610. július 3.

⁸¹³ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 118. Konv. 1619. Juni fol. 13.r.–14.v. A kanizsai birtokokról készült kivonat. H. n., d. n.

Kiskomár városa, Karos, Galambok és Sámson a XVII. században is a várhoz tartozott szolgáltatásaival, de azok 1599 után Majthényi László óbudai prépost⁸¹⁴ kérelmére kamarai kezelésből visszakerültek az óbudai prépostsághoz.⁸¹⁵ Ezt követően a kiskomári kapitányok a prépostságnak tartoztak azzal az összeggel, amelyet korábban a Magyar Kamarának fizettek. Bethlen Gábor 1620–1621. évi hadjárata során Sárkány István kiskomári kapitány a birtokokat elfoglalta, jövedelmeit beszedte, és az 1619. évvel együtt magára és katonái zsoldjára fordította, így azt nem fizette meg a közben Lengyelországba menekült Majthényinek.⁸¹⁶ 1622-ben az óbudai prépost az uralkodóhoz fordult, hogy utasítsa Sárkányt a birtokok visszaadására, és az elmaradt évi 325 forint megfizetésére,⁸¹⁷ amelynek jogosságát a kiskomári kapitány már 1620-ban elismerte,⁸¹⁸ ezért 1622-ben azt kérte, hogy a három évre vonatkozó 975 forintot hátralékos zsoldjából fizessék ki Majthényi Lászlónak.⁸¹⁹ A Magyar Kamara kérte is az Udvari Kamarát, hogy az összeg a Hadifizető Hivatal, vagy a Pozsonyi Sóhivatal jövedelmeiből kerüljön kiutalásra.⁸²⁰

Kiskomár város, Karos, Galambok és Sámson települések lakóinak szolgáltatásaiért a komári katonák többször ellentétbe kerültek másokkal. 1644 nyarán a sümegi tiszttartó akarta e települések lakóit elvitetni palánkkaró hordására, annak ellenére, hogy az országgyűlés ezeket a falvakat a komári vár szolgálatára rendelte.⁸²¹

Az 1569. évi 27. tc. rendelkezése értelmében a végvárak közelében lévő dézsmákat a Magyar Kamara bérelte és a jövedelmet a várak ellátására fordította, de a váraktól távolabb lévő birtokok tizedével az egyházi személyek továbbra is maguk rendelkeztek.⁸²² Az

⁸¹⁴ Majthényi László egykori kiskomári kapitány fia.

⁸¹⁵ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 66. Konv. 1599. fol. 51.r–52.v. Majthényi László óbudai prépost supplicatioja. H. n., d. n.

⁸¹⁶ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Juli fol. 575.r–v. Sárkány István supplicatioja. H. n., d. n.

⁸¹⁷ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Juli fol. 435.r–v. Majthényi László supplicatioja. H. n., d. n.; Uo. fol. 430.r–v., fol. 433.v. Majthényi László supplicatioja. H. n., d. n.

⁸¹⁸ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Juli fol. 431.r–432.v. Sárkány István Majthényi Lászlóhoz. Szentgyörgyvár, 1620. május 6.

⁸¹⁹ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Juli fol. 575.r–v. Sárkány István supplicatioja. H. n., d. n.

⁸²⁰ ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 123. Konv. 1622. Juli fol. 429.r–v. Magyar Kamara az Udvari Kamarához. [Pozsony], 1622. július 13.

⁸²¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 109132. A kiskomári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. Komár, 1644. június 20.

⁸²² CJH, 1899./b. 600–601.

esztergomi káptalan a maga tizedét árendába adta Kisserényi kapitánynak, mellette a veszprémi püspök három faluja Merenye, Újlak és Garabonc is a vár első emberének fizette a tizedet. A Haditanács többször kénytelen volt felszólítani a kanizsai kapitányokat, előbb Zrínyi Györgyöt,⁸²³ majd Bornemissza Jánost, valamint Batthyány Istvánt is, hogy a kiskomári kapitányt ne akadályozzák a tized beszedésében, és tartózkodjanak a saját részükre történő adószedéstől is.⁸²⁴ 1576. március 8-án Fejérkövy István veszprémi püspök 200 magyar forintért egy évre ismét bérbe adta Kisserényinek az említett Merenye, Garabonc és Újlak falvak tizedét.⁸²⁵ Bornemissza János azonban arra hivatkozva, hogy a Kisserényi által a veszprémi püspöktől és az esztergomi káptalantól árendált birtokokat korábban a kanizsai főkapitányok birtokolták, az uralkodó a kiskomári kapitányt arra utasította, hogy a felét engedje át Bornemisszának.⁸²⁶ A veszprémi püspök 1577-ben továbbra is a komári kapitánynak adta a dézsmát árendába, amiről az új kanizsai kapitányt is tájékoztatta, és arra kérte Kisserényit, hogy ő egyezkedjen Andreas Kielman főkapitánnyal.⁸²⁷ Az egyezés létre is jött, mert Kisserényi a kanizsai főkapitánytól az árendapénz megküldését várta. Kielman azt is megemlítette, hogy a szőlő éretlensége miatt a hegyvám beszedését tizenkét nappal el kellene halasztani.⁸²⁸ 1578-ban azonban a kanizsai kapitány mind a bor, mind a gabonadézsmát megvette a veszprémi püspöktől.⁸²⁹ 1579. október 31-én Garabonc, Merenye és Újlak tizedét Kanizsa és Komár is megkapta.⁸³⁰ A viták elkerülése érdekében Andreas Kielman kanizsai főkapitány és Kapra Ferenc

⁸²³ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 1–2. A Haditanács Kisserényi Gáborhoz. [Bécs], 1575. január 10.

⁸²⁴ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 7–8. A Haditanács Kisserényi Gáborhoz. [Bécs], 1576. január 24.

⁸²⁵ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 15–16. Fejérkövy István Kisserényi Gáborhoz. Egerszeg, 1576. március 8.

⁸²⁶ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 17–19. II. Miksa Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1576. május 9.

⁸²⁷ MOL P 707 Zichy cs. lt., Missiles, No. 8550. A veszprémi püspök Kisserényi Gáborhoz. Szentmárton, 1577. augusztus 30.

⁸²⁸ MOL P 707 Zichy cs. lt., Missiles, No. 8554. Andreas Kielman Kisserényi Gáborhoz. Kanizsa, 1577. szeptember 14.

⁸²⁹ MOL P 707 Zichy cs. lt., Missiles, No. 8555. Andreas Kielman Kisserényi Gáborhoz. Kanizsa, 1578. augusztus 14.

⁸³⁰ „An Andre Kielman der zehent zu Merenye Uylackh unnd Garabancz aufs künfftig gewißlich abzutretten.” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 167. Reg. 1579. október 31. No. 194. fol. 131.r.); „An Kapra Ferenz der zehent etlichen dörrffer als Merenye, Garabanz unnd Uylackh umb Comar abzutretten.” (Uo. No. 193. fol. 289.r.)

valószínűleg fele-fele arányban osztottak a három falú dézsmáján. A Kielmant váltó új kanizsai főkapitány Erasm Braun már erről kap értesítést a Haditanácstól.⁸³¹

A vár építéséhez illetve karbantartásához a Somogy megyei falvak az országgyűlés határozata értelmében ingyenmunkával (*gratuitus labor*) tartoztak Kiskomáromnak. Ezt a törökök természetesen megtiltották a falvaknak, így a települések nagy része részben e miatt nem is végezte el ezirányú feladatát. A munkák elvégzésére a kiskomári katonák felhajtották ugyan a falvak lakosságát,⁸³² de egyre inkább teret engedtek a *gratuitus labor* pénzbeni megváltásának. A pénz felett a kapitányok rendelkeztek, akik több esetben saját hasznukra használták fel azt. 1650 tavaszán például Pethő László az ebből származó bevételt a Komárban lévő kapitányi ház rendbehozatalára költötte.⁸³³ A *gratuitus laborból* származó pénzzel való visszaélést gyaníthattak Bessenyei István kapitány esetében 1647-ben, mert a Magyar Kamara Pozsonyba hívta számadásra. Ő azonban a török veszélyre hivatkozva szeretett volna ez alól kibújni.⁸³⁴ A vicekapitányok többször bevádolták a kapitányokat, hogy a *gratuitus laborból* befolyó pénzt a maguk hasznára fordítják.⁸³⁵ Turos Miklós vicekapitány szerint, ha Pethő László kapitánynak számot kellene adni a *gratuitus laborról* kiderülne, hogy abból több mint 2000 forintot nem a vár építésére használt fel.⁸³⁶

⁸³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. 1581. október 10. No. 54. fol. 178.v.

⁸³² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50337. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1652. szeptember 14.

⁸³³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36720. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. március 13.

⁸³⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6572. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1647. november 21.

⁸³⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 45882. Szántóházy Zsigmond Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1639. május 23.

⁸³⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 50348. Turos Miklós Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1653. szeptember 3.

2. Élelemellátás

A katonák ellátásának egy részét, mint láthattuk, a váruradalomból származó élelmiszerekkel biztosították. Ebben az alfejezetben az élelemellátás, illetve élelemszerzés további lehetőségeit ismertetjük.

Az 1550-es években a komári várban szolgáló nádori katonák ellátásáról Nádasdy Tamásnak kellett volna gondoskodnia. A katonák jelentették, hogy nincs pénzük, az abrakot kétszeres áron kell venniük, és a kenyér is drága.⁸³⁷ A veszprémi püspök tiszttartója a nyári melegben még jeget sem adott ingyen a nádor katonáinak, panaszkodtak.⁸³⁸

A vár átvétele után a kamarának kellett megoldania a vár élelemmel történő ellátását, de ez a kezdeti időszakban nehézkesen működött. 1566-ban a porkolábok szerint annyi élelem sem volt a várban, amely a csekély létszámú személyzet ebédjére elegendő lett volna. A katonák mellett a kulcsáron kívül csak egy majorasszony és egy kenyérsütő asszony állt rendelkezésre.⁸³⁹ 1571 végén, amikor Kisserényi Gábor lett a kapitány, a várban 45 köböl búzán és árpán kívül semmiféle élelemet nem talált, ezért saját pénzén kellett azt beszereznie.⁸⁴⁰ Kisserényi kapitánynak az általa árendált birtokok bevételeiből a rábízott katonaság élelmezését is biztosítani kellett volna, ő azonban a jövedelmeket saját számára tartotta vissza. Christoph Hupp német kapitány azonban bepanaszolta, hogy csak kenyérrel látja el őket, se bort, se húst nem kapnak. Bécs utasította a kapitányt, hogy mindennel lássa el beosztottait és ne pénzért árulja nekik az élelmet.⁸⁴¹

A végvárakban állomásozó megnövekedett katonalétszám ellátására külön katonai élelmezési szervezet létrehozására volt szükség. Ezért a Kamarákhoz tartozó várakba élelmezési tiszteket neveztek ki, akiknek a katonaság élelemmel történő ellátását kellett biztosítaniuk.⁸⁴² 1575. december 16-án az Udvari Kamara Elias Griming kanizsai élelmezési tiszteket bízta meg azzal, hogy Colman Schrottal együtt tárgyaljon a kiskomári vár kapitányával az ottani német katonák élelmezéséről.⁸⁴³ Kisserényi Gábort pedig

⁸³⁷ *Őze*, 1996. I. 149.

⁸³⁸ *Komáromy*, 1908. 438.

⁸³⁹ *Takáts*, 1907. 830–831.

⁸⁴⁰ ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 60.r–v. Kisserényi Gábor supplicatioja. Komár, 1571. december 20.

⁸⁴¹ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 B. Numerus 1. fol. 60–61. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. június 18.

⁸⁴² *Kenyeres*, 2002./b. 165.

⁸⁴³ *Kenyeres*, 2004. 358.

együttműködésre szólították fel.⁸⁴⁴ Legkésőbb a XVII. század elején Kiskomáromba is neveztek ki élelmezési tisztet,⁸⁴⁵ de feladatáról⁸⁴⁶ és tevékenységéről nem rendelkezünk konkrét adatokkal.

A végvárok gyakran kaptak élelmet a vármegyéktől is. 1575-ben Zrínyi György végvidéki főkapitány kérte a vármegyéktől a megígért élelmiszert, de azok nem teljesítették vállalt kötelezettségüket. Ezért a Haditanács azt javasolta a komári kapitánynak, ő is sürgesse meg őket.⁸⁴⁷ A következő évben az uralkodó továbbra is parancsba adta a vár vármegyék általi élelmezését.⁸⁴⁸ 1602-ben Mátyás főherceg megparancsolta Somogy vármegyének, hogy a visszafoglalt kiskomári várat a környező falvak pusztulása miatt lássák el élelemmel, szénával, takarmánnyal és egyéb szükséges dolgokkal.⁸⁴⁹ Somogy vármegyének – mivel a vármegye maradék területének a kiskomári és keszthelyi erősségek nyújtanak biztonságot – 1620-ban II. Ferdinánd is megparancsolta, hogy amennyi élelemmel és borral a kiskomári várat ellátták, ugyanannyit szállítsanak Keszthelyre is.⁸⁵⁰

Élelmiszert a környező falvak lakosaitól is vásároltak a katonák. Ez azonban számos esetben visszaélésekhez vezetett. 1576 tavaszán Kisserényi Gábort az a vád érte, hogy mindenféle ellenszolgáltatás nélkül elkobozta a várba szállítók áruit. Bécs figyelmeztette a kapitányt, hogy ez által nemcsak javaiból forgatja ki a környék lakosságát, de azt is eléri, hogy nem visznek be semmit a várba eladni. Azért kapott annyi árendát – tették hozzá –, hogy ne nyomorgassa és pusztítsa a jobbágyokat.⁸⁵¹ A XVII. században a törökök közelsége miatt a végváriak saját földjeikről sem tudták a legtöbb esztendőben a terményt

⁸⁴⁴ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 100. II. Miksa Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1575. december 14.

⁸⁴⁵ A győri élelmezési tisztnek 1600. december 9-én adott utasításra utólagosan rávezették, hogy ugyanezt az instrukciót kapta meg a kiskomáromi élelmezési tiszttel együtt a komáromi, pozsonyi, tatai, pápai, körmendi és kőszegi tiszttel is, (*Kenyeres*, 2002./b. 187. 76. lábjegyzet) azaz feladatuk a különböző várakban nem tért el egymástól.

⁸⁴⁶ Az élelmezési tisztek feladatait a győri, komáromi és kanizsai élelmezési tiszteknek adott utasítások alapján ismerteti: *Kenyeres*, 2002./b. 189–192.

⁸⁴⁷ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 1–2. A Haditanács Kisserényi Gáborhoz. [Bécs], 1575. január 10.

⁸⁴⁸ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 17–19. II. Miksa Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1576. május 9.

⁸⁴⁹ MOL P 650 Tallián cs. lt. 1602. év fol. 2.r–v. Mátyás főherceg Somogy vármegye közgyűléséhez. Bécs, 1602. június 5.

⁸⁵⁰ MOL P 650 Tallián cs. lt. 1620. év fol. 11.r–v. II. Ferdinánd Somogy vármegye közgyűléséhez. Bécs, 1620. május 27.

betakarítani. Ezért még nagyobb szüksége volt a várnak a Somogy megyei falvakra kivetett gabonára, amelyet azoknak a várba kellett behordaniuk. A katonák Batthyány Ádámtól kértek pátens levelet, hogy a lajstrom szerint minél hamarabb behordásra kerüljön a gabona.⁸⁵² A tizenöt éves háború idején Forgács Ferenc veszprémi püspök panaszolta be Bécsben a komári és kanizsai katonákat, akik csökölyi, garabonci, merenyei és újlaki jobbágysági élelmét, jószágát és takarmányát vitték el. A püspök panaszát figyelembe véve Mátyás főherceg megtiltotta, hogy a katonák bárki javaihoz hozzányúljanak. Különösképp eltiltotta a vitézeket a veszprémi püspök javaitól, akinek a sümegi várat és katonaságát saját költségén kellett fenntartania.⁸⁵³ Ugyanakkor a váruradalmon kívüli egyházi javakból származó ellátásban is részesült időközönként a vár. A kapornaki és zalavári apátságok birtokainak jövedelmét 1568-tól a kanizsai, illetve a kiskomári katonák ellátására fordították.⁸⁵⁴ 1641-ben Sándor Zsuzsanna, Sárkány Miklós özvegye perelte be Bessenyei István kapitányt, mert az katonáival a Sándor Zsuzsanna tulajdonában lévő kiskomári malomból a várba vitette a gabonát.⁸⁵⁵ 1655-ben Pethő László kapitány kiskomári katonákkal hajtatta el a bárándi mezőről Nádasdy Boldizsár jobbágysági 6 marháját.⁸⁵⁶

A katonák maguk is foglalkoztak földműveléssel, vagy a maguk földjén és majorjában, vagy bérbe mentek ki aratni a Zalán és Balatonon túli biztonságosabb területekre, Keszthely és Szentgrót környékére.⁸⁵⁷ A termény betakarításának idejére a várakban tartózkodó katonaság létszáma jelentős mértékben lecsökkent,⁸⁵⁸ hiszen a vitézeknek ebben az időszakban kellett beszerezniük maguk és családjuk számára a következő évre szükséges gabonát. A várkapitányok ezt kénytelenek voltak tudomásul venni, mert így látták biztosítottnak, hogy a végváriak a rossz körülmények miatt ne hagyják el a várat. A végvár előterében elterülő majorokban termelt gabonát azonban sokszor a kanizsai törökök

⁸⁵¹ MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 17–19. II. Miksa Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1576. május 9.

⁸⁵² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 109134. Kiskomári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámmal. Komár, 1644. július 21.

⁸⁵³ *Kerecsényi*, 1992. 31.

⁸⁵⁴ *Kenyeres*, 2008. 491.

⁸⁵⁵ ZML IV. 14.a. Polgári perek Fasc. 6. 1642. No. 13.

⁸⁵⁶ Uo. Fasc. 9. 1659. No. 5.

⁸⁵⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6364. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1639. július 26.; Uo. No. 36732. Tuross Miklós Pethő Lászlóhoz. Kiskomár, 1650. június 23.

⁸⁵⁸ *Kelenik*, 1995. 10.; MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6303. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1637. július 4.; Uo. No. 6412. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1641. július 29.

elpusztították, vagy az aratáson kívül lévőköt vitték el.⁸⁵⁹ Ha a végváriak nem tudták az aratást elvégezni, és profontot és fizetést sem kaptak, elszökdöstek.⁸⁶⁰

A várba helyezett német katonák ellátása is gondot okozott, azt különféle módokon igyekeztek biztosítani. 1642-ben a Magyar Kamara a Sankó család somogyi jószágának dézsmából származó jövedelmét a komári németek profontjára rendelte, pedig azt Sankó Boldizsár 50 forintért bérelte a pannonhalmi apáttól. Sankó Batthyány Ádám közbenjárását kérte, hogy a tizedet hadd szedje továbbra is, a bérleti díjat pedig megfizeti vagy a Kamarának, vagy a komári profontra adja be.⁸⁶¹ Sankó a Kiskomárba helyezett németek profontjára 1644 tavaszán 300 köböl búzát és 20 stertinyák bort⁸⁶² ajánlott fel eladásra.⁸⁶³ A felajánlott élelem átvételére 1644. június 8-án a várba érkezett a profontmester,⁸⁶⁴ aki azonban a konkolyosnak ítélt búza helyett rozsot kért Sankótól.⁸⁶⁵ Végül mégis megvásároltak tőle a német katonák ellátására 200 köböl búzát és 150 akó bort, amelynek az árát Sankó a főgenerálistól kérte.⁸⁶⁶ 1651 tavaszán a kiskomári németek kapitánya felkereste Batthyány Ádámot, „hátra maradt” gabonájukat kérve tőle, melyet nyugta ellenében meg is kapott. Ellátásuk javítása érdekében Pálffy Pál nádor utasítására a kőszegi birtokokból befolyt gratuitus labor pénzből a főgenerálisnak további 150 forintot kellett

⁸⁵⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 36734. Pethő László Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. július 3.

⁸⁶⁰ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6306. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1637. július 13.; Uo. No. 109127. Kiskomári vitézlő lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1641. augusztus 2.; Uo. No. 6505. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1644. július 14.; Uo. 109142. Komári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz. Komár, 1646. szeptember 12.

⁸⁶¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41032. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1642. május 28.; Uo. No. 41033. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1642. június 20.

⁸⁶² Egy stertinyák az eltérő űrmértékhasználat miatt 402–604 liter között mozgott (*Bogdán*, 1991. 260.), azaz esetünkben mintegy 80–120 hektoliter bort jelentett.

⁸⁶³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41051. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. 1644. április 24.; Uo. No. 41054. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1644. május 14.

⁸⁶⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41059. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1644. június 8.

⁸⁶⁵ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41060. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Komár, 1644. június 10.

⁸⁶⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 41069. Sankó Boldizsár Batthyány Ádámhoz. Sankóháza, 1644. szeptember 14.

adnia.⁸⁶⁷ 1651 őszén a bécsi hadvezetés a Kanizsával szembeni végekre további német katonákat helyezett, akik ellátására a profontot a vármegyéknek kellett biztosítaniuk.⁸⁶⁸

⁸⁶⁷ *S. Lauter*, 1989. 125–126.

⁸⁶⁸ Uo. 140–141.

3. Fegyver és hadfelszerelés

A vár hadianyaggal történő ellátása a tulajdonos feladata volt, de a magántulajdonban lévő vár fenntartásához gyakran kértek segítséget tulajdonosaik. Így tett az óbudai prépost is, aki 1564-ben az Udvari Haditanácshoz fordult, amely szeptember közepén Bernhard Hamerle bécsi hadszertárost bízta meg azzal, hogy küldjön 6 szakállas puskát a hozzá tartozó munícióval együtt Komár védelmére.⁸⁶⁹

A vár átvétele után, 1566-ban az új kapitánynak, Újlaky Sebestyénnek a porkolábok beszámoltak az ott lévő kevés hadianyagról. E szerint az erősség 16 szakállással rendelkezett, de ezek közül csak 4 volt működőképes. Lőpor csak egy fazéknyi volt, ón nagyon kevés, kénkö és salétrom pedig semmi.⁸⁷⁰ Ezért március 30-án a kapitány az Udvari Haditanácstól muníciót kért a végvárba, melynek eredményeként 6 szakállaspuskát, 2 mázsa lőport és 2 mázsa ólmot rendeltek ki számára.⁸⁷¹ Természetesen ez a hadianyag készlet nem volt elégséges egy olyan vár számára, amely Szigetvár eleste után a déldunántúli védelmi rendszer első vonalába került. A kiskomári kapitányok számtalan kérelmező levelet írtak a Haditanácsnak, amelyben a hadinép növelése mellett munícióval történő ellátást is kértek. Majthényi László 1567-ben januárban, júniusban és júliusban is sürgette a vár ellátását,⁸⁷² mire a hadvezetés felszólította Franz von Poppendorf bécsi főhadszertárnokot, hogy küldjön muníciót a várba.⁸⁷³ A főhadszertárnokokat az 1556-ban létrehozott Haditanács alá rendelték,⁸⁷⁴ így mint beosztottjának gyakran adott utasítást a végvárak, így Komár ellátására is. A küldött ellátás azonban nem volt elégséges, mert a következő év nyarán a kapitány egyéb dolgok mellett egy falkonétát is kért Komárba.⁸⁷⁵ A Haditanács azonban csak 1569. szeptember 27-én írta meg Franz von Poppendorfnak, hogy Kiskomár ellátására küldjön egy falkonétát tartozékaival együtt.⁸⁷⁶ A vár hadianyaggal

⁸⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. 1564. szeptember 16–23. között fol. 108.v.

⁸⁷⁰ Takáts, 1907. 830.

⁸⁷¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. 1566. március 30. fol. 85.v.

⁸⁷² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 147. Exp. 1567. január 13–16 között fol. 3.r.; Uo. Bd. 147. Exp. 1567. június 1. fol. 25.r.; Uo. Bd. 147. Exp. 1567. július 11. fol. 35.v.; Uo. Bd. 147. Exp. 1567. július 15–17 között fol. 36.r.

⁸⁷³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. 1567. július [nap nélkül] fol. 46.v.

⁸⁷⁴ Pálffy, 1999. 194.

⁸⁷⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 147. Exp. 1568. július 22. fol. 133.v.

⁸⁷⁶ „An Franzen von Poppendorff das er Majthini Laßlo zw merrer fürsehung Khlain Comar, ain falckhaneth, sambt seiner zuegehörung dargeben” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. 1569. szeptember 27. fol. 144.v.–145.r.

történő ellátása a kapitány kérésének megfelelően előbb-utóbb megtörtént, de a muníció általában egy évre volt elég, mert Majthényi kapitány 1570. júniusának végén ismét a hadianyag utánpótlását kérte a bécsi hadvezetéstől,⁸⁷⁷ amely a megszokott utalási formát követve utasította Poppendorft, hogy küldjön a végvárba egy falkonétát a hozzá való löporral. Ezúttal azonban még egy tüzér Kiskomárba helyezését is megparancsolták.⁸⁷⁸ E mellett Thury György kanizsai kapitánynak is megírták, hogy helyezzen el egy falkonétát a komári várba.⁸⁷⁹

1571 tavaszán maga Franz von Poppendorf erődítési főbiztosként érkezett a Dél-Dunántúlra, hogy a kanizsai és kiskomáromi építkezésekről személyesen tájékozódjon. Ez alkalommal a komári hadianyag-készletet megismerve, további falkonétát szeretett volna a várba elhelyezni, amelyhez az Udvari Haditanács engedélyét kérte.⁸⁸⁰

Az év őszén kapitányváltásra került sor Komárban, melynek során leltárt vettek fel a várban lévő hadianyagról.⁸⁸¹ E szerint a korábbi években küldött lövegeket írták össze, mert a várban két, egy kisebb (Einfach Falkonett) és egy nagyobb ágyút (Doppelfalkonett) találtak, amelyekhez lövedékként 351 vas ágyúgolyóval, és vontatásához kötéllel (Spanseil) rendelkezett az erősség. Mellettük 42 szakállas puskát írtak össze, melyekhez 4000 vasgolyót tároltak. Különféle puskából 26 darabbal rendelkezett a végvár, amelyekhez 18 puskapalack (lőportartó) és csőtisztító tű tartozott. A löfegyverekhez 8 mázsa ágyúpor és 2 mázsa puskaapor állt rendelkezésre. A kézi löfegyverek lövedékeinek helyben történő gyártásához szolgáló ólomból 3 mázsa 51 fontot jegyeztek fel, mivel lövedékeket egyszerűen és nagy tömegben készíthettek a várban. A hidegfegyverek közül 50 pikát és 57 különféle csákányt (Krampe, Reithaue) írtak össze, amelyek nem feltétlenül fegyverként szolgáltak, hiszen a csákányok (Krampe) közül 20 illetve 3 sarló a vár környékének tisztán tartására szolgált. A pikákat elsősorban nem a vár védelmében tudták felhasználni, hanem portyák, és mezei harcok alkalmával. Ezt a gyalogosok által használt szálfegyvert sokféle méretben készítették, a legtöbb 4,5–5 méter hosszúságú volt.⁸⁸² A várban folyó építkezéshez, a föld megmozgatására és favágásra szolgáló szerszámok közül 31 lapát, 19 fejsze és 40 taliga is rendelkezésre állt, amelyeket a 2 hajóval (Moßschiff)

⁸⁷⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 151. Exp. 1570. június 29–30. között No. 45. fol. 72.r.

⁸⁷⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 152. Reg. 1570. augusztus 28. No. 160. fol. 127.v.

⁸⁷⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 152. Reg. 1570. augusztus 30. No. 170. fol. 128.r.

⁸⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. 1571. március 8–9. között No. 25. fol. 15.v.

⁸⁸¹ Okmánytár 1. A komári vár löfegyvereinek és hidegfegyvereinek, valamint egyéb a ránk maradt összeírásokban szereplő neveinek beazonosításához *Domokos*, 1984. 117–149.; *Kelenik*, 1988. 484–520.; *Domokos*, 1997. 678–711. és *Domokos*, 2005. munkái nyújtottak segítséget.

⁸⁸² *Kelenik*, 1991./a. 116.

együtt különféle szállítási feladatok ellátására is használhattak. Mellettük 36 Puckhlhauent⁸⁸³ is összeírtak.⁸⁸⁴

Ez a hadianyagkészlet elegendő kellett, hogy legyen a végvárban tartózkodó 60 lovas és 60 gyalogos, valamint egy tüzér számára, de egy nagyobb ostromnak már nem tudtak volna ellenállni; szükséges volt a bizonyos időszakonkénti utánpótlás és a fegyverzet növelése. Kisserényi már 1571. októberének végén 3 ágyút és egy tüzért kért a végházba,⁸⁸⁵ melynek eredményeként a bécsi hadvezetés egy tüzért rendelt Kiskomárba,⁸⁸⁶ ezért a kapitány az ágyúk küldését tovább sürgette.⁸⁸⁷ A következő évben is egyre ismétlődtek a kapitány muníciót, ágyút és tüzért kérő levelei,⁸⁸⁸ amelyekre azért is szükség volt, mert a régi ágyúk részben használhatatlanná váltak. Így 1572 szeptemberének végén két elpattant falkonéta helyett két másikat kért.⁸⁸⁹ Bécs igyekezett is a kéréseket teljesíteni: március elején meghagyták a hadszertárnoknak, hogy küldjön két falkonétát Komárba,⁸⁹⁰ majd október 1-jén, hogy a két használhatatlanná váltat jókra cserélje.⁸⁹¹

Az idézett példák kitűnően szemléltetik, hogy a végvárak ellátását Bécsből irányították, és a bécsi főhadszertárnok feladata volt a muníció és az ágyúk utánpótlásáról gondoskodni. Erre évente egy-két alkalommal került sor, de mindig figyelembe vették az adott vár kapitányának igényeit is.

Az ellátásként kapott puska- és egyéb tüzérségi felszerelés tárolására biztonságos helyiségre volt szükség. Kiskomár azonban ezzel nem rendelkezett, ezért a bécsi hadvezetés ennek megépítésére kötelezte 1576. május 9-én Kisserényi Gábor kapitányt. Az építés költségét a rábízott 13 birtok jövedelméből és a jobbágyok ingyenmunkájából megoldhatónak tartották.⁸⁹²

⁸⁸³ Sajnos, a szó jelentését egyelőre nem sikerült megfejteni.

⁸⁸⁴ ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 62.r–v.

⁸⁸⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. 1571. október 26. No. 149. fol. 133.v–134.r.

⁸⁸⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. 1571. október 29. No. 205. fol. 109.v.

⁸⁸⁷ ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 82.r–84.v. Kisserényi Gábor Salmhoz. Komár, 1572. január 6.

⁸⁸⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. 1572. február 27. No. 64. fol. 22.v.; Uo. Bd. 155. Exp. 1572. május 14–15. között No. 45. fol. 54.v.; Uo. Bd. 155. Exp. 1572. szeptember 6–8. között No. 19. fol. 107.r.

⁸⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. 1572. szeptember 29–30. között No. 71. fol. 114.r.

⁸⁹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 156. Reg. 1572. március 1–5. között No. 4. fol. 21.r.

⁸⁹¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 156. Reg. 1572. október 1. No. 3. fol. 83.r.

⁸⁹² MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 23–24. II. Miksa Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1576. május 9.

Az 1577. évi haditanácskozásra készült összesített hadianyag-kimutatás szerint a véghely fegyverzete néhány év alatt közel a duplájára nőtt, de messze elmaradt a központi vár, Kanizsa tűzfegyver-készletétől,⁸⁹³ sőt az ugyancsak a végvidék központi erőssége közelében fekvő Szemenyén ennél is többet, 9 ágyút és 37 szakállaspuskát írtak össze.⁸⁹⁴ A komári várban 1577-ben a tűzfegyverek közül 4 falkonéta volt, de ezek közül kettő romlott, amelyeket ki kell cserélni. Az ágyúkon kívül 40 szakállaspuska is rendelkezésre állt. Ezt a mennyiséget a tanácskozás résztvevői kevésnek ítélték, ezért javasolták, hogy további 25 szakállaspuska mellett 25 puskát, 30 oldalfegyvert (Seitenwehr),⁸⁹⁵ 3 mázsa ágyúport, 3 mázsa puskaport és 3 mázsa ólmot adjanak az erősség ellátására.⁸⁹⁶

A Kanizsai védelmi rendszer kikristályosodása után Kiskomárom a leggyakrabban Kanizsáról, mint a kerületi főkapitányság székhelyéről kapta meg hadianyag-szükségletét, hiszen ott egy hadianyag-raktárt (arzenál) tartottak fenn, és innen látták el a környező kisebb végházakat.⁸⁹⁷ Kanizsa többször kapott utánpótlást a bécsi főhadszertárból,⁸⁹⁸ és a stájer rendek által megszavazott hadianyagból. A szállítást a kamara intézte, a nagyobb szállítmányokat királyi biztos kísérte a várba és adta át leltár ellenében.⁸⁹⁹ 1574. július 18-án a Haditanács Kisserényi azon kérésére, hogy egy szétpattant falkonéta helyett másikat kapjon⁹⁰⁰ azt válaszolta, hogy azt küldje Kanizsára, onnan fog másikat kapni.⁹⁰¹ 1577. február 18-án pedig arról értesítették, hogy Adam Wieznyk főhadszertárnok (supremus armamentarius magister) parancsba adta a kanizsai hadianyag őrének (Canisiensius munitionus custos), hogy a komári praesidiumba a lehető leghamarabb szakállas puskákat, ólmot, puskaport, golyókat és 2 ágyút adjon át.⁹⁰²

Az 1577. évi haditanácskozás döntésének értelmében, amely a végvárakra épülő védekezés taktikája mellett döntött, jelentős mértékben megnövelték a várak

⁸⁹³ *Geőcze*, 1994./b. 710.

⁸⁹⁴ ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 59.v.

⁸⁹⁵ A magyar gyalogosok oldalfegyvernek – Wilhelm Dillich leírása alapján – bal oldalukon szablyát, jobb oldalukon pedig baltát vagy csákányt hordtak. (*Kelenik*, 1990. 90.)

⁸⁹⁶ ÖStA KA AFA 1576/13/2. fol. 59.v. Ugyanez az összeírás megtalálható ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 219.

⁸⁹⁷ *Geőcze*, 1994./b. 710.

⁸⁹⁸ *Pálffy*, 2003. 484.

⁸⁹⁹ *Szántó*, 1980. 55.

⁹⁰⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 158. Exp. 1574. május [nap nélkül] fol. 131.v.

⁹⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 159. Reg. 1574. június 18. No. 84. fol. 147.v.

⁹⁰² MOL P 707 Zichy cs. lt., 233. cs. Fasc. 219 et B. Numerus 1. fol. 37–38. Ernő főherceg Kisserényi Gáborhoz. Bécs, 1577. február 18.

tűzfegyvereinek számát. 1588. április 1. és augusztus 31. között a komári vár 7 löveget kapott Kanizsáról, amelyek közül 5 különböző nagyságú golyót kilőni tudó falkonéta volt, amelyekhez 1048 golyó állt rendelkezésre, de az összeírás öt hónapja alatt ellőttek belőle 113 golyót. Az egyik ágyún található magdeburgi címerből arra következtethetünk, hogy a magyar határvédelmi rendszertől igen távol lévő német területekről is érkezett hadianyag a várak ellátására. Egy kisebb vaságyú a kapu védelmére szolgált, végül egy kartácslövésre használt ún. kamrás ágyút is kapott a végház.⁹⁰³

Komár 1591-ben történt elfoglalása és kirablása következtében az erősség hadianyaga a törökök kezébe került, amelyről – közelebbről nem ismert tartalmú – jegyzéket vettek fel.⁹⁰⁴ A végház újbóli felépítésével egyidőben megtörtént hadianyaggal történő ellátása is. A bécsi hadvezetés azonban tisztában volt azzal, hogy Komár egy jelentősebb támadással szemben nem védhető meg, de még 1595 nyarán, a javában folyó tizenöt éves háború idején is úgy gondolták, hogy ilyesmitől nem kell tartani, és egy portyázással szemben a vár tartható.⁹⁰⁵ Ezért Kiskomáromot se látták el a korábbinál több löveggel, hiszen ha a vár egy hadjárat fő sodrába került volna, kiépíttetlensége, katonai erejének hiányosságai miatt nagyobb tüzéségi ellátás esetén sem állhatott volna sikeresen ellent az ostromnak.⁹⁰⁶

Michael Fränzl, a kiskomári németek kapitánya 1595 júliusában olyan hírekhez jutott, amelyek szerint a szigetvári, és a boszniai basa, valamint a pécsi bég serege Kiskomárom ellen készül és ha sikeresen elfoglalják, akkor Kanizsa és a többi végvár ellen fordulnak. Ezért a komári hadszertárnok (Zeugwart) összeállított egy jegyzéket, amelyben feltüntette a hiányokat, és kérte azok pótlását.⁹⁰⁷ A hadszertárnok nagy mennyiségű és sokféle hadianyag és hadieszköz beszerzését tartotta szükségesnek, amelyek segítségével egy ostromot sikeresen elháríthatnak. Jegyzékéből kitűnik, hogy már az ágyúk között is 4–5 rongált, amelyek javítását csak remélhette. Ágyúporra és puskaporra 8–10 hordóra (Tonne), szakállasokhoz való löporra 5–6 hordónyira tartott igényt. A különféle ágyúk közül a nagyobbhoz (Doppelfalkonett) 400–500, a kisebbhez (Einfach Falkonett) 200–300, a Scharffentindlhez, a legkönnyebb kategóriába tartozó, a szakállas puskáknál alig nagyobb löveghez⁹⁰⁸ 200–300 golyóra, valamint a szakállasokhoz 2000–3000 golyóra volt

⁹⁰³ Domokos, 1988. 547–549.

⁹⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 186. Exp. 1591. augusztus 26–28. között No. 90. fol. 153.r.

⁹⁰⁵ TGyM TDT Prot. 1. fol. 160.r. A Haditanács Christoph Haymhoz. Bécs, 1595. június 6.

⁹⁰⁶ Ez a tendenciát követte a katonai vezetés más végvárak vonatkozásában is. (Kelenik, 1991./b. 14–16.)

⁹⁰⁷ TGyM TDT Prot. 1. fol. 212.r.–213.v. Michael Fränzl Christoph Haymhoz. Kiskomár, 1595. július 22.

⁹⁰⁸ Domokos, 1984. 124.

szüksége.⁹⁰⁹ Az esetleges ostrom sikeresebb kivédéséhez különféle tüzes szerszámokat alkalmaztak. Mivel a vár nem kapott a tüzes szerszámok elkészítéséhez szükséges alapanyagokat,⁹¹⁰ így készen „rendelték” meg azokat. Tüzes koszorúból 20 darabot, tüzes lándzsából 20–25 darabot, tüzes csuorból 80–100 darabot remélt Kanizsáról a kiskomári hadszertárnok. A puskák lőszerét és az ehhez szükséges töltést el tudták készíteni helyben is a komári tüzérek, mert a kartács lövedékbe helyezéséhez 4–6 tucat kartácsdobozt (Kartatschen Blech) kért, a töltések készítéséhez 12–16 csomag papírt, 2–3 font kis spárgát, és egy golyóöntő formát kérvényezett. A támadók feltartóztatásához, illetve az esetleges ostrom megnehezítéséhez 5000–6000 vassulymot (Lehmeisen) igényelt. A katonák fegyverzetének pótlására is figyelmet fordított, a hidegfegyverek közül 12–16 gyalogos (Landsknecht) vértet, 8–10 pallost, 50–60 pikát (Langspieß), 20–25 alabárdot, löfegyvert pedig 20–25 szakállas puskát, 80–100 puskát (Feuerrohr) és 20–25 muskétát kért, amelyekhez 100–200 csomag kanócra, és 100–200 tűzkőre tartott igényt. Ezeken túlmenően, de külön nem részletezve, mindenféle szükséges sánctüzes szám mellett 50 Reichladen, 800 Gemainladen⁹¹¹ és 400–500 zsindelyszeg küldését is sürgette. A hadszertárnok a felsorolt hadianyag hiányában nem vállalt felelősséget a várat érő károkért, főleg azután, miután június 5-én már személyesen kért muníciót, de nem kapott egyebet, mint 155 font puskaport, 261 font ágyúport, 50 csomag kanócot és 2 mázsa ólmot.⁹¹² Ha elfogadjuk, hogy a kiskomári hadszertárnok benyújtott igénye nem túlzó, hanem megfelelt a vár tényleges szükségleteinek, akkor Komár hadianyag igénye a korábbi időszakhoz képest megnőtt, amely a tizenöt éves háború idején általános tendenciának tekinthető a magyarországi végvárak vonatkozásában.⁹¹³

Kanizsa eleste után szükségszerűen változás állt be a hadianyag-ellátásban. A kiskomári kapitányok és tüzérek közvetlenül Bécshez is fordulhattak utánpótlásért, de ahhoz a legtöbb esetben a Kanizsával szembeni végek főgenerálisán, illetve vicegenerálisán keresztül jutottak hozzá. A ránk maradt forrásokból úgy tűnik, hogy a XVII. században már nem elsősorban fegyvereket küldtek a végvárba, hanem csak muníciót, mint 1603. április 9-én is, amikor a Haditanács Wolf Eglaverrel utaltatta ki ezt a vár részére.⁹¹⁴ 1611

⁹⁰⁹ TGyM TDT Prot. 1. fol. 213.v. A kiskomári vár szükségleteinek jegyzéke. Kiskomár, 1595. július 22.

⁹¹⁰ Ezek közül a következőket sorolja fel: salétrom, kén, gyanta, szurok, lenolaj, mindenféle kis és nagy zsinór és gyújtókötél, kéneső, szalmiák.

⁹¹¹ Talán fődeshkákról és egyszerű deszkákról lehet szó, amelyeket a vár építése során használtak fel.

⁹¹² TGyM TDT Prot. 1. fol. 214.r–v. A kiskomári vár szükségleteinek jegyzéke. Kiskomár, 1595. július 22.

⁹¹³ *Kelenik*, 1991./b. 21–23.

⁹¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 209. Reg. 1603. április 9. No. 24. fol. 248.r.

áprilisában Bakó Farkas kapitány szerette volna, ha néhány romlott löveget (Stück) kicserélnének,⁹¹⁵ majd rövidesen ágyútalpakat (Gefäß) kért.⁹¹⁶ Október elején pedig Ráttky Menyhért vicegenerális folyamodott munícióért a Kanizsával szembeni végek részére,⁹¹⁷ ahova 5 mázsa lőpor és 3 mázsa ólom küldését rendelték el.⁹¹⁸ 1614 tavaszán Hans Christoph von Puchaim főhadszertárnok a Haditanácshoz írt a kiskomáriak által kért muníciója ügyében, valamint ugyanoda 100 tallér kiutalásáért 5 ágyútalpra.⁹¹⁹ A Haditanács július 12-én utasította Puchaimot, hogy a muníciót küldje el,⁹²⁰ de a 100 tallér továbbra sem érkezett meg, mert szeptemberben,⁹²¹ majd jó két és fél évvel később, 1617 januárjának végén is folyamodott érte Bakó Farkas kapitány.⁹²²

A harmincéves háború rányomta a bélyegét a Kanizsával szembeni végek hadianyag-ellátására is. Több éven keresztül nem kaptak lőfegyver utánpótlást, csak némi lőport és ónt. A hadszertárak készleteit a nyugati harctéren folyó háború emésztette fel. Ennek köszönhetően 1637. augusztus 17-én, Batthyány Ádám főkapitányi beiktatása alkalmával is csak néhány mázsa lőport és ónt oszthattak ki a végvárok között.⁹²³ 1639 tavaszán ismét érkezett a Kanizsával szembeni végekre 10–10 mázsa lőpor és ón. Egerszegre mindkettőből 2–2 mázsa jutott, a legtöbb helyre, így Kiskomáromba is 1–1 mázsa lőpor és ón került, de Kányavár és Egervár ennek is csak a felét kapta.⁹²⁴ A következő év októberében a főgenerális ismét lőport juttatott a felügyelete alá tartozó végvárakba. Egerszeg, mint a vicegenerális székhelye 6 mázsa port kapott, amelyet Komár követett 4 mázsával, a többi véghelyre⁹²⁵ 1–1,5 mázsát küldtek.⁹²⁶

1641 tavaszán Batthyány Ádám az Udvari Haditanácsnak Bessenyei István kiskomári kapitánnyal üzente meg az alá tartozó végházak siralmas ellátását. Hiába kérte már korábban, hogy legalább 20 kis tarackot⁹²⁷ küldjenek munícióval együtt, a kapott ellátás a

⁹¹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 225. Exp. 1611. április 17. No. 35. fol. 130.v.

⁹¹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 225. Exp. 1611. május 18. fol. 131.r.

⁹¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 225. Exp. 1611. október 6. fol. 135.r.

⁹¹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 226. Reg. 1611. október 11. No. 28. fol. 131.r.

⁹¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 231. Exp. 1614. április 2. fol. 194.r.

⁹²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 232. Reg. 1614. július 12. No. 34. fol. 182.r.

⁹²¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 231. Exp. 1614. szeptember 10. fol. 419.v.

⁹²² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 237. Exp. 1617. január 31. fol. 249.r.

⁹²³ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 130–132.

⁹²⁴ Uo. fol. 133.

⁹²⁵ Ezek: Zalavár, Szentgyörgyvár, Kapornak, Pölöske, Szentgrót, Szécsisziget, Lenti, Kányavár, Bér, Kemend, Egervár, Magyarosd, Tóthfalu, Lövő.

⁹²⁶ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 253–254.

⁹²⁷ A tarack rövid csövű, kis kaliberű löveg, amelyet ostromlók elleni kartácstűzre használtak, de a német összeírásokban így nevezték a legtöbb esetben a Scharffetind, vagy a Falkonett típusú lövegeket is.

végvidéki főkapitány szerint egy végvár számára sem elegendő, mert ha a törökök csak megjelennek egy vár alatt, azokra kilövéldözik az egész készletet. A Haditanács azonban nem tudott löfegyvereket küldeni, mert a bécsi hadszertárban sem volt. A löpor- és ónellátás kapcsán pedig megvádolták a generálist, hogy rosszul osztotta azt ki, és tiltott csatázásokhoz használták fel.⁹²⁸ Bessenyeinek mégis sikerült elérnie, hogy 6,5 mázsa löport, 2 mázsa ónt, 3 mázsa ként és 1 mázsa apró golyót adjanak a végvidéknek.⁹²⁹ Lövegek és löfegyverek a későbbiekben sem érkeztek, de 1643 decemberében a végvidék ismét kapott 11 mázsa 35 font löport és 600 font ónt, melyből Komárra 1 mázsa 50 font puskapor és 75 font ón jutott, de Bér, Kemend, Lövő, Magyarosd és Tóthfalu ebből a szállítmányból semmit sem kapott. A török torkában lévő komári vár minden alkalommal kapott a küldött hadianyagból, mégha az nem is volt számottevő mennyiség, de a többi Kanizsával szembeni végházhoz képest jó ellátásra számíthatott. A bécsi hadvezetés a papíron létező béke értelmében nyugodtan gondolhatta, hogy nincs szükség az itteni várak jobb ellátására.

A harmincéves háborút követő időkben sem változott a hadianyag ellátás. Igaz, ebből az időszakból egyelőre csak kérelmekkel rendelkezünk, melyek alapján úgy tűnik, a mechanizmus nem változott. 1652-ben Batthyány Ádám összeállíttatott egy listát, amelyben a végvárak hadianyag-szükségletét szerepeltették. E szerint Komárba Pethő László kapitány egy 8 fontos mozsárágyút szeretett volna és mindenféle tüzes szerszámot.⁹³⁰ 1659 elején, majd június közepén Pethő László kapitány 6 löveget (Stück) kért a Haditanácstól a várba.⁹³¹ Az igényelt ágyúk nem érkeztek meg, mert 1662 tavaszán Pethő újra 6 kis lövegért (kleine Stück) folyamodott.⁹³²

(Domokos, 1984. 125–128.)

⁹²⁸ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv b. fol. 351–354.

⁹²⁹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6414. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Pinnye, 1641. szeptember 28.

⁹³⁰ MOL P 1315 Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám iratai 4. cs. Másolati könyv a. fol. 381.

⁹³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 320/1. Exp. 1659. február 6. fol. 50.v–51.r.; Uo. Bd. 320/1. Exp. 1659. június [nap nélkül]. No. 91. fol. 236.v.

⁹³² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 325. Exp. 1662. május 2. fol. 156.r.

VIII. Bíráskodás

A praesidiumban élő katonák és családtagjaik életét szabályok határolták körbe, amelyek áthágása büntetést vont maga után. A tiszttikarában főként nemesekből, és a nemtelen közkatonákból álló „vitézlő sereg” küzdelmet folytatott az önálló bíráskodásért, azért, hogy a maguk közt felmerülő vitás kérdéseket saját maguk által felállított bíróságokon rendezhessék el.

Amíg a vár magánkézben volt, a bűnös feletti törvénykezésen a veszprémi püspök képviselőjének is jelen kellett lennie, nélküle nem lehetett ítéletet hozni. Miután egy katona összeverekedett egy asszonnyal, Zichy István a veszprémi püspök várban lévő tiszttartóját hívatta, hogy törvényt tegyenek a katona felett. A tiszttartó nem jelent meg, pedig a katona kész volt törvény elé állni.⁹³³ A XVI. század közepének ítélkezési gyakorlatát jól szemlélteti Kis Bálint komári katona esete, aki 1555 elején Teneházán megölt egy idős nemesasszonyt. Elfogták, majd a komári tiszttartóknak adták át, akik „törvényt tetetnek rá”. A törvény előtt a vádlott tagadta bűnösségét, de az áldozat gyerekei és atyafiai ellene vallottak. A törvény értelmében, ha a vádlott negyven emberrel bizonyítani tudta ártatlanságát felmentették. Addig is, mivel esküt tett ártatlanságáról, Kist a komári tiszttartók elengedték. Csányi Ákos, Nádasdy Tamás nádor kanizsai tiszttartója, azonban ezzel nem értett egyet és egy szolgabírón keresztül megüzente Dörögdi Györgynek, az óbudai prépost komári tiszttartójának, hogy jelöljön ki új törvényt, és ha szükséges, száz nemessel bizonyítsák a katona bűnösségét. Dörögdiék azonban pénzbüntetés után szerették volna elengedni Kis Bálintot.⁹³⁴ Ha a bűnöst nem tudták a helyszínen elfogni, akkor sem kerülhette el a büntetést. 1555 július elején egy katona megütött egy asszonyt, majd elszaladt, így nem tudták eljárás alá vonni, de nem maradhatott büntetés nélkül.⁹³⁵

A királyi kezelésbe került várban a bírósági ügyek a kapitány törvényszékén zajlottak, amelyet „vitézlő széeknek”, vagy seregszéeknek neveztek. Kapra Ferenc 1578-ban kapott utasítása szerint nemcsak katonái, hanem a jobbágyok felett is ítélezhetett. Az örökségek és más ügyekben történő fellebbezéseket, amelyek a kapitány törvényszékéről az Udvari Kamarához kerültek felterjesztésre, nem akadályozhatta, hanem az ítélet felülbírálatának céljából írásban összefoglalva megfontolásra a Kamarához kellett küldenie. A mulctákat,

⁹³³ *Komáromy*, 1908. 438.

⁹³⁴ *Őze*, 1996. I. 115–116.

⁹³⁵ „...elszalada, nem akada kezünkbe, megtanitom vala asszony állatot verni.” (*Komáromy*, 1908. 438.)

amelyeket „bírságja”-nak is neveztek⁹³⁶ saját hatáskörében intézhette, de akiket bűnügyekben, mint tolvajlás, emberölés, házasságtörés és hasonló tettek miatt ítélték el, akár katonákról, akár a vár alattvalóiról van szó, azokat a XVI. században a kanizsai főkapitány tudtával büntethette csak meg.⁹³⁷ Az 1580-as években Zrínyi György kanizsai végvidéki főkapitány saját hadiszékén folytatta le a joghatósága alá tartozó katonák peres ügyeit, akiknek főkapitányi széke fellebbezési fórumként szolgált.⁹³⁸ Kifejezetten az ítélet fellebbezésére történő utasítás a kanizsai, illetve a Kanizsával szembeni főkapitányságban az első konkrét említés 1648-ból ismert, amikor III. Ferdinánd megparancsolta Pethő László kiskomári kapitánynak, hogy kapitányi székéről a Kanizsával szembeni végvidék főkapitányának bírósága elé kell továbbítania a fellebbezést. A fellebbviteli rendszer a főkapitányság területén azonban már korábban kialakult. 1631-ben Nádasdy Pál Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány saját maga tehermentesítésére vicegenerálisát nevezte meg a fellebbezés fórumaként. A végvári kapitány székéről így a vicegenerális által vezetett főkapitányi hadiszékhez lehetett fellebbezni, amely általában Egerszegen vagy Körmenden ült össze.⁹³⁹

Kiskomáromban az önállóan működő céhnek is volt saját ítélkezési jogköre. E bírói fórumnak az élén a céhmester állt, illetékessége azonban csak a céhtagokra és a céhet érintő ügyekre terjedt ki. Amennyiben a céhbíróság nem tudott megnyugtató ítéletet hozni, az érintettek a kapitány székéhez fordulhattak, mint fellebbezési fórumhoz.⁹⁴⁰

Az erkölcsi jellegű vétségek büntetésére Sárkány István kapitány idejében a végvárban működő egyházi szerv, a presbitérium, és a lelkész nagyobb mozgásteret kapott.⁹⁴¹ A kapitány mellett a szintén protestáns vicekapitány is tartott törvényszéket kisebb ügyekben.⁹⁴² Sárkány halála után az új, katolikus Bessenyei István kapitány igyekezett kiterjeszteni ítélkezési jogkörét, hiszen mint a vár kapitányát a katonái feletti bíráskodás őt illette meg. Korábban a katonai törvényhozás ítéleteit figyelembe véve az egyházi bíróság is döntést hozhatott, mint Vajdai András esetében, aki anyját megszidta, ezért a vicekapitány széke törvénykezett felette, de a templomban meg kellett követnie a gyülekezetet és édesanyját is. A presbitérium akár a büntetés mértékét is megváltoztathatta

⁹³⁶ Pénzbírságról van szó.

⁹³⁷ MOL E 136 Diversae Instructiones No. 173. fol. 522–524.

⁹³⁸ Pálffy, 1995./b. 92.

⁹³⁹ Uo. 92–93.

⁹⁴⁰ Okmánytár 3. XVIII. artikulusz

⁹⁴¹ Ld. alább a Református lelkészek és a végvár c. alfejezetet.

⁹⁴² Révész, 1892. 429.

a perben szereplő polgári személy esetében. Szakos Gergelyné házasságtörésen értek egy ifjúval, a seregszék mindkettőjüket halálra ítélte. A tanács azonban három hétig tartó penitenciára változtatta az asszony ítéletét.⁹⁴³ Bessenyei sikerrel nyirbálta meg a presbiterekből álló egyházi bíróság hatáskörét. Kapitánysága kezdetén még kompromisszumos megoldást talált, mert 1637. május 24-én az általa vezetett törvényszék Győrfi Mátyást, aki anyjával került összetűzésbe, a kiszabott büntetés mellett még egyházi büntetés alá is vetette.⁹⁴⁴ 1639. március 31-én már a kapitány törvényszéke ítélte halálra Egresi Jánost és Vigyázó Erzsébetet, akiket paráználkodáson értek. Sőt, maga írt Batthyány Ádám kerületi főkapitánynak – akinek hadiszékéhez a katona fellebbezhetett volna –,⁹⁴⁵ hogy végrehajthatja-e az ítéletet.⁹⁴⁶

1640 augusztusában egy szentgyörgyvári és egy keszthelyi hajdú ellopta egy komári katona és egy galamboki polgár lovát, de elfogták őket. A területi illetékesség elve alapján – amely szerint a bűnösöket ott vonták felelősségre, ahol tettüket elkövették –,⁹⁴⁷ a tolvajok felett a kiskomári kapitány törvényt tett, és mivel több más bűntény is a lelkükön száradt, akasztásra ítélte őket. Batthyány Ádám főgenerális tudta nélkül nem akarta az ítéletet végrehajtani, annak megerősítését kérte. Ezért elküldte a főúrnak a törvényszék deliberatioját. A törvényszék 16 tagból állt, a kapitány mellett három vajda, Somogy vármegye két esküdtje, a két seregbíró, és nyolc tizedes mondott ítéletet a bűnösök felett.⁹⁴⁸

A törvényszék tagjai között helyet foglaló seregbírók csak elnevezésükben azonosak a nagyobb erősségekben a seregszék élén álló seregbíróval. Seregszék néven működött a XVII. század első harmadától a praesidium önkormányzata is, amely szintén törvénykezhetett az ott élő katonák és polgári személyek felett.⁹⁴⁹

Ugyanakkor Bessenyei főkapitány sem ítélezhetett mindenki felett Komárban. Batthyány Ádám, itt tartózkodó szolgálai érdekében rendreutasította a vár első emberét,

⁹⁴³ DREL III. 205. fol. 179.; *Révész*, 1892. 429.

⁹⁴⁴ DREL III. 205. fol. 188.; *Révész*, 1892. 438.

⁹⁴⁵ *Varga J.*, 1981. 154.

⁹⁴⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6350. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1639. március 31.

⁹⁴⁷ *Varga J.*, 1977. 441.; *Varga J.*, 1992. 36.

⁹⁴⁸ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6396. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Kiskomár, 1640. augusztus 6.

⁹⁴⁹ *Pálffy*, 1995./b. 103–104.; *Végh*, 2007. 137–139.; Kiskomáromban 1634-ben Nardai Mátyás és Tömlöctartó János a két seregbíró (Judex Exercitus, Sereg Biro, Sereg biraja). (DREL III. 205. fol. 17., fol. 25., fol. 26. fol. 198.; *Révész*, 1892. 429.) Tömlöctartó János haláláig, 1644. október 13-áig töltötte be a tisztséget. (DREL III. 205. fol. 60.)

felhívva figyelmét arra, hogy ne háborgassa őket, mert ha vétkeket követnének el, majd ő fogja őket megbüntetni.⁹⁵⁰

⁹⁵⁰ Varga J., 1977. 446.; Varga J., 1981. 156.; Varga J., 1992. 38.

IX. Egyházi központ egy dél-dunántúli végvárbán

Míg arról nem rendelkezünk konkrét adatokkal, hogy a XVI. században milyen egyházi élet folyt a várbán, és csak feltételezésekre támaszkodhatunk, addig Kiskomár XVII. századi egyházi életét két kiemelkedő jelentőségű forrás alapján részletesen felvázolhatjuk. Az egyik a Dunántúli Református Egyházkerület protokolluma, amely az 1612–1658 között megtartott zsinatok jegyzőkönyveit tartalmazza.⁹⁵¹ A másik dokumentum a kiskomári praesidium református gyülekezetének 1624–1664 között vezetett anyakönyve, amely Komárvárosra és a környező településekre vonatkozóan is tartalmaz adatokat.⁹⁵²

Ameddig a vár az óbudai prépostság birtokában volt, minden bizonnyal a katolikus vallás volt a meghatározó a végvárbán szolgálatot teljesítő katonaság és a hostátban élő családtagjaik között.⁹⁵³ A reformáció tanai azonban a XVI. század közepén egyre nagyobb teret nyertek a Dél-Dunántúlon is. Az itt lévő végvárakra hatással volt mind a környék főnemessége – Nádasdyak, Bánffyak, Batthyányak – által támogatott, mind a mezővárosokból kiinduló hitújítás.⁹⁵⁴

A reformált egyházak ezen a területen közös keretek között, egy püspök irányításával működtek a XVI. század végéig. Az evangélikus és református egyház között a nyílt összeütközésre és szakításra az 1591. évi csepregi zsinaton került sor, az úrvacsoratan kérdésében vallott különböző nézeteik miatt.⁹⁵⁵ Ebben a kérdésben napjainkig megmaradtak a markáns különbségek. A lutheránusok szerint az úrvacsora vételekor valóságosan átnyújtják és elfogadják Krisztus testét, míg a kálvinisták a kenyérben csak Krisztus testének jelét látják. Külsőségekben is megnyilvánultak a különbségek. Míg Luther magyarországi hívei Krisztus testét ostya formájában veszik magukhoz, addig Kálvin követői ezt kenyérrel teszik.

A teljes különválás – legalábbis a külsőségekben – nem történt meg ilyen egyértelműen. Erre Kiskomáromban is találunk példát. A kiskomári hívek és lelkészeik a református egyház tanítása mellett foglaltak állást, amely az 1612-ben megtartott köveskúti zsinat kánonjában előírta, hogy úrvacsoravételkor kenyeret kell használni.⁹⁵⁶ Mikor azonban 1618. július 24–25-én Pathai István püspök a kiskomáromi egyházban püspöki vizsgálatot

⁹⁵¹ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1.

⁹⁵² DREL III. 205.

⁹⁵³ A mezővárosban 1542 végén egy Pál nevű plébános tevékenykedett. (ETE IV., 1909. 139–140.)

⁹⁵⁴ A mezővárosokban folyó reformációra ld. *Kathona*, 1974.; *Szakály*, 1995., újabban *Őze*, 2006.

⁹⁵⁵ *Thury*, 1998. 91–112.; *Makár*, 1961. 8.

⁹⁵⁶ *Thury*, 1998. 192–193.

tartott, azt tapasztalta, hogy a lelkész, Nagy Gáspár esperes még nem vezette be a kenyérrel történő szentségosztást, mert a hívek között többségben voltak azok, akik ragaszkodtak az ostyához.⁹⁵⁷ Az 1618. november 1-én összeült szentlőrinci zsinaton újra kérdőre vonták a kiskomári lelkészt, aki még mindig nem tudott áttérni a kenyérrel történő úrvacsoraosztásra. A zsinat kötelezte a lelkészt, hogy az ellenkezések dacára térjen át a kenyérre, és levélben szólította fel ákosházi Sárkány István főkapitányt, a vajdákat és a katonákat, hogy az úrvacsorát közönséges kenyérrel vegyék, de lelkészüket ne engedjék elmenni közülük, mert nála alkalmasabb ember nincs a kiskomári lelkészi és esperesi tisztre.⁹⁵⁸

A végvárok szabad vallásgyakorlását az 1606. évi bécsi béke,⁹⁵⁹ majd az ezt szentesítő 1608. évi országgyűlés biztosította,⁹⁶⁰ így a végvárok katonatársadalma megválaszthatta vallását és lelkészeit is. A végvárok nagy részében a protestáns vallás gyakorlói voltak többségben,⁹⁶¹ mellettük azonban a legtöbb helyen voltak katolikusok is, de számuk eltörpült a reformált vallásúak mellett. A meginduló ellenreformáció, amely a rekatolizáló főurak révén a falvakban és a városokban jelentős eredményeket ért el, a végvárok vallásszabadságát csak az 1670-es évektől tudta sikeresen megnyirbálni.⁹⁶²

⁹⁵⁷ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 44.; *Thury*, 1998. 206.

⁹⁵⁸ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 63–64.; *Thury*, 1910./a. 14–17.; *Thury*, 1998. 206–207.

⁹⁵⁹ CJH, 1899./b. 1606. 1. tc. 1. §. 960–961.

⁹⁶⁰ CJH, 1900./a. 1608. koronázás előtti 1. tc. 1. §. 8–9.

⁹⁶¹ A ritka kivételek közé sorolható Keszthely, amelynek katonasága végig kitartott a katolikus vallás mellett. *Végh*, 2006. 88–109.

⁹⁶² *Szabó I.*, 1933. 457–470.

1. Református lelkészek és a végvár

1624 tavaszán, miután Nagy Gáspár esperes Szentgrótra ment szolgálni, Pathai István püspök lett a kiskomári várbán lévő gyülekezet lelkésze. Korábbi szolgálati helyéről, Pápáról azonban csak október 30-án költözött el véglegesen Kiskomáromba.⁹⁶³ Pathai püspök Kiskomáromból irányította a fősége alá tartozó gyülekezeteket. Az 1624. május 16-ára összehívott körmendi, az 1625. június 24–26. közötti pápai, és az 1626. június 24–28. közötti szentlőrinci zsinatra a meghívólevelet Kiskomáromból küldte ki.⁹⁶⁴ Sőt, 1625. december 10-re Kiskomáromba hívott össze részzsinatot, amelynek eseményeiről mindössze annyit tudunk, hogy Tolnai István csopaki esperes az alá tartozó lelkészekkel együtt volt jelen, és Székely Pétert barnagi lelkésszé avatták. A jegyzőkönyv hiányának oka az, hogy a zsinatok jegyzőkönyveit vezető Kanizsai Pálfi János az esős idő miatt nem tudott részt venni rajta.⁹⁶⁵ A püspök nem sokáig maradt a praesidiumban, 1626. június 6-án elhagyta Kiskomáromot, és újra a pápai gyülekezet lelkésze lett.⁹⁶⁶

Kapcsolata azonban a továbbiakban is fennmaradt a várral és annak főkapitányával, Sárkány Istvánnal. Pathai 1628. október elején ellátogatott Kiskomáromba, hogy a kapitánnyal találkozzon, de az Esterházy Miklós nádornál tartózkodott, így dolgavégezetlen tért vissza Pápára. Nagy valószínűséggel azért kereste Sárkányt, aki a reformátusok patrónusa volt, hogy kipuhatolja, mennyire haragudott meg rá a nádor egy, a református egyház hitágazatait védelmező, a katolikus tanokat támadó könyvéért,⁹⁶⁷ és kérje a kiskomári főkapitány támogatását a helyzet megoldásában. A kapitány segítsége vagy elmaradt, vagy nem volt elégséges, mert Pathai püspök még ebben az évben Erdélybe költözött, ahol a belényesi gyülekezet lelkésze lett.⁹⁶⁸ Ezzel egyidejűleg püspöki tisztétől is meg kellett válnia.

A vár a püspök távozását követően pásztor nélkül maradt, az egyházi teendőket minden bizonnyal Deáki Dániel, a mezőváros lelkésze látta el. Ezért Sárkány István 1627 tavaszán Kanizsai Pálfi Jánost hívta meg a lelkészi tisztségre, aki akkor Németújváron özvegy Batthyány Ferencné, Lobkowitz Poppel Éva prédikátora volt. Az özvegy azonban annyira

⁹⁶³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 23930. Kanizsai Pálfi János Batthyány Ferenchez. Pápa, 1624. október 30. Közli: *Szilasi*, 1990. 303–304.

⁹⁶⁴ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 117., fol. 129., fol. 137.

⁹⁶⁵ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 134.; *Thury*, 1910./b. 80.; *Thury*, 1998. 232.

⁹⁶⁶ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 135.; *Thury*, 1998. 232.

⁹⁶⁷ *Thury*, 1904. 63.; *Thury*, 1998. 235–236.

⁹⁶⁸ *Thury*, 1998. 239.

kedvelte lelkészét, hogy a május 12–14. között megtartott körmendi zsinatra elküldte megbízottait, általuk kérve, ne helyezték el Kanizsait tőle.⁹⁶⁹ A zsinat Patonai Lőrincet küldte Kiskomárba,⁹⁷⁰ akit azonban egy esztendei szolgálat után Paksi István követett a várbeli gyülekezet pásztoraként.⁹⁷¹

A református és evangélikus egyház között a szakítás után egyre nagyobb lett az ellentét, amely abban is megmutatkozott, hogy igyekeztek egymás lelkészeit átcsábítani a másik vallás követőjévé, mely által új híveket is szereztek, illetve ha erre nem volt lehetőség, akkor minden eszközt felhasználtak egymás lelkészeinek ellehetetlenítésére. A nagybajomi polgárok 1624-ben Ladoni Ferenc légrádi evangélikus espereshez fordultak segítségért, mert lelkészüket, aki evangélikussá lett, Pathai István Kiskomáromba hívatta, hogy közölje vele, a zsinaton megfosztották hivatalától. A nagybajomiak az evangélikus esperestől azt kérték, hogy a lelkész elfoglalhassa a parókiát, mert a továbbiakban nem akarnak református lelkipásztort fogadni.⁹⁷²

Paksi István, a vár, és Muraközi (másként Jagonicz) György, a mezőváros lelkésze 1631. február 12-én levelet írtak a szigetvári Szulfikár ágához – aki Lábod település szpáhija volt –, melyben jelezték, hogy a lábodi prédikátor, Szobi György evangélikussá lett. Azt tanítja, hogy a lisztből vas között sült kenyer habja, azaz az ostya Isten, ezért imádandó, előtte térdre kell borulni. Ez a tanítás elfogadhatatlan nemcsak a keresztényeknek, de az oszmánoknak is. Az aga kényszerítse vissza az alsó-baranyai püspök fősége alá Szobi Györgyöt, vagy ha nem engedelmeskedik, büntesse meg és űzze el a faluból. Ugyanezt tanítja a darányi pap is – írták. Kérték Szulfikár ágát, hogy a törökök lépjenek fel ezek ellen a hamis papok ellen.⁹⁷³ A levél nagy felháborodást váltott ki az evangélikusok körében. Kis Bertalan sárvári evangélikus püspök (1625–1646) a levelet megmutatta Nádasdy Pál főgenerálisnak és Sárkány Istvánnak is, Kanizsai Pálfi János református püspöktől pedig azt kérte, hogy büntesse meg a két lelkészt.⁹⁷⁴ Paksi István viszakozott, Jagonicz György azonban elismerte tettét. Kanizsai Pálfi János kénytelen volt elhatárolódni a fősége alá tartozó komárvárosi lelkésztől, ugyanakkor evangélikus

⁹⁶⁹ Thury, 1998. 279.

⁹⁷⁰ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 151.

⁹⁷¹ Az 1628. június 27-én összeült pápai zsinaton a jelenlévők között Patonai Lőrinc még mint kiskomári, Paksi István pedig mint szentgróti lelkész szerepelt.

⁹⁷² OEL AGE I a 7. No. 49.

⁹⁷³ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 273.; Thury, 1998. 277.

⁹⁷⁴ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 274. Kis Bertalan Kanizsai Pálfi Jánoshoz. Kövesd, 1631. június 12.

lelkészeket vádolt meg református prédikátorok elleni jogtalanságokkal.⁹⁷⁵ Az eset törökösségnek is számított, amely felett a seregbíróság ítélkezett, akár katona vagy polgári személy követte el,⁹⁷⁶ ezért Sárkány István kapitány is utánajárt a dolognak. Mivel Jagonicz elismerte, hogy levelet írt a törököknek, ezért a kapitány vasra verette és börtönbe záratta,⁹⁷⁷ majd kérte Kanizsait, hogy jelöljön meg egy napot, amikor Kiskomárban törvénykezhetnek a lelkész felett, mivel addig a kapitány nem engedi szabadon. A két püspök között is hosszas levelezés alakult ki, amely azzal zárult, hogy az 1633. augusztus 8–9. között megtartott veszprémi partikuláris zsinat ítélkezett Jagonicz felett. Sárkány István kapitány, valamint Lengyel Farkas vicekapitány és Sankó Boldizsár hadnagy arra kérték a püspököt, hogy legyen elég eddigi büntetése és hadd térjen vissza a komáriakhoz.⁹⁷⁸ Miután Muraközi György a zsinat előtt bűnbánatot tartott, és megesküdött, ha áthágja a törvényeket az egyházból kivethetik és a lelkészi szolgálatától megfoszthatják, a zsinat visszahelyezte szolgálatába.⁹⁷⁹

Az evangélikusokhoz áttért prédikátorok megfélemlítésében, illetve megfegyelmezésében maga a püspök is szolgált példával. Az 1632. május 12-re Kiskomáromba összehívott részzsinaton nem jelent meg Hevesiváni Urbán egresi és Berthóti Márton szentmiklósi lelkész, sőt a többi prédikátort is azzal fenyegették, hogy ha elmennek a zsinatra, beárulják őket a török bégnek. A püspök megfenyegette a két lelkészt, ha emiatt a zsinaton megjelentek kárt fognak szenvedni, megbünteti őket, hiszen fog találni Kiskomáromban olyanokat – írta –, akik felhozzák őket a végházba és jól ellátják a bajukat. Térjenek tehát vissza az ő superintendenciája alá.⁹⁸⁰ Ha a lelkészek visszacsábítása nem is minden esetben járt sikerrel, a falvakat általában sikerült megtartani. Említett eseteinkben 1634-ben már újra református prédikátorok szolgáltak a településeken.⁹⁸¹

A prédikátort tartó helyeknek lehetőségük volt arra, hogy ha lelkészüik éves szolgálata letelt és elégedetlenek voltak vele, új lelkészt kérjenek maguknak a zsinattól. Paksi István

⁹⁷⁵ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 275–277. Kanizsai Pálfi János Kis Bertalanhoz. Németújvár, 1631. szeptember 29.

⁹⁷⁶ Varga J., 1981. 151.

⁹⁷⁷ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 274–275. Szerémi György Kanizsai Pálfi Jánoshoz. Rohonc, 1631. június 18.

⁹⁷⁸ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 305. Sárkány István Kanizsai Pálfi Jánoshoz. Komár, 1633. július 4.; Lengyel Farkas és Sankó Boldizsár Kanizsai Pálfi Jánoshoz. Kiskomár, 1633. augusztus 3.

⁹⁷⁹ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 305–306.

⁹⁸⁰ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 290.; Thury, 1998. 277–278.

⁹⁸¹ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 339., fol. 346.; Thury, 1998. 321–322.

várbeli lelkész szolgálatával sem mindenki lehetett megelégedve, mert 1633-ban panaszt tettek ellene a zsinatnál. A fő vád az volt, hogy nem tartott meg több prédikációt. A lelkészt Koszorús Péternek és Balassa Benedek vajdának kellett megvédenie, akiket a püspök rendelt a lelkész mellé, hogy oltalmazsák, de ha illetlenül viselkedik megintsék.⁹⁸²

A reformátusok és az evangélikusok között folyó ellenségeskedések mellett a Pázmány Péter esztergomi érsek irányításával folyó rekatolizációs törekvések is egyre több eredményt értek el. Batthyány Ádám is katolizált és 1633. november 21-én kiutasította birtokairól Kanizsai püspököt.⁹⁸³ A püspök Párára költözött,⁹⁸⁴ de ott sem maradhatott hosszú ideig, mert Csáki László nyomására 1634. április 19-én maguk a pápai katonák és polgárok kérték meg, hogy távozzon a városból.⁹⁸⁵ Több gyülekezet is meghívta prédikátorának,⁹⁸⁶ de a püspök a kiskomáromiak hívását fogadta el. Sárkány István kapitány április 11-én kapta meg Czeglédi Pál pápai lelkész levelét, amelyben beszámolt a püspök sanyarú helyzetéről. A kapitány a kiskomári sereggel együtt Czeglédi közvetítésével azonnal felkérte Kanizsait a várbeli lelkészi állásra.⁹⁸⁷ Április 28-án a kapitány megismételte ajánlatát, mert a püspök nem tartózkodott Párára, így nem értesülhetett a felkérésről.⁹⁸⁸ Kecskemét városa is hívta lelkészül a püspököt,⁹⁸⁹ aki azonban nem akarta elhagyni superintendenciáját, és a május 16–18. között megtartott csöglei zsinatra összegyűlt lelkészek sem engedték el. Ezért döntött Kiskomárom mellett, a kecskeméti gyülekezethez pedig a Komárból távozó Paksi István került.⁹⁹⁰ A zsinat után, május 20-án Koszorús Péter kiskomáromi küldöttel a várba ment, és már másnap megtartotta első prédikációját.⁹⁹¹ Családjával, minden bútorával és vagyonával együtt augusztus 18-án költözött véglegesen a várba.⁹⁹²

A püspök, miután ügye nyugvópontra jutott, ismét teljes erővel belevetette magát egyházszerző munkájába. 1634. június 7-re a kiskomári várba részzsinatot hívott össze a

⁹⁸² EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 312–313.

⁹⁸³ Uo. fol. 321.

⁹⁸⁴ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 322.; *Thury*, 1998. 300.

⁹⁸⁵ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 326.

⁹⁸⁶ A szentlőrinci, köveskúti, kecskeméti gyülekezetek.

⁹⁸⁷ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 335.; *Thury*, 1998. 309.

⁹⁸⁸ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 335–336.; *Thury*, 1998. 309.

⁹⁸⁹ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 331–332., fol. 342–343.

⁹⁹⁰ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 343–345.; *Thury*, 1998. 310–313.

⁹⁹¹ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 346.; *Thury*, 1998. 314.

⁹⁹² DREL III. 205. fol. 17.; *Révész*, 1892. 427.; *Thury*, 1998. 314.; *Makár*, 1961. 30.

kiskomári esperesség alá tartozó gyülekezetek lelkészei számára. A lelkészek nagy számban jelentek meg, bár Hercegszőlősi János galamboki lelkészt a kiskomári hajdúkkal hozatta be a zsinatra a püspök.⁹⁹³ A zsinaton összeírták a somogyi gyülekezeteket, valamint az éppen lelkész nélküli falvakat, és azokat, amelyeket elfoglaltak tőlük a lutheránusok. Szinte minden megjelent lelkészről jellemzést készítettek, és gyülekezetének megjelent követeit is megkérdezték, mennyire elégedettek lelkipásztori szolgálataival. A lelkész is elmondhatta, mit vár el híveitől. Legtöbb esetben a parókia felújítását és pellengér felállítását kérték. Azt is lejegyezték, hogy egy-egy gyülekezet mekkora jövedelmet biztosít a náluk szolgáló prédikátornak. Eszerint a lelkészek fizetése 10–18 forint között mozgott, amelyet falvanként eltérő mennyiségben kiegészítettek terménybeli – elsősorban gabona – illetmény mellett szántással, vetéssel, kaszálással és szénahordással.⁹⁹⁴

A lelkészek vizsgálatán kívül egyéb ügyeket is tárgyaltak a részzsinaton. A kiskomáromi gyülekezet harangozóját, Koczás Györgyöt – aki egyben várbeli gyalogos katona is volt⁹⁹⁵ – a püspök megintette, mert a templom székeivel önkényesen rendelkezett.⁹⁹⁶ Szakos Gergely hajdút Baranyai János vajda, Tóth János és László György jelenlétében a püspök megintette és kötelezte, hogy feleségével szépen lakjon és ok nélkül ne háborgassa az asszonyt.⁹⁹⁷

A komári katonák a hódoltsági területek sarcoltatásában is figyelembe vették azok vallási hovatartozását. Horváth János jezsuita misszionárius 1635-ben a pécsi püspöknek továbbította a németi jobbágyok panaszát, hogy a kiskomári katonák elrabolták gyerekeiket, állandóan rájuk törnek, míg a náluk gazdagabb református falvakat békén hagyják. A jezsuita misszionáriusok szerint a püspöknek meg kellene védenie jobbágyait a végváriak rablásaitól. A kiskomáriak magukat a jezsuitákat sem kímélték, Pachoth Ferencet Farkasfalván Rácz Geczi hajdúi ököllel és szablyával verték meg.⁹⁹⁸

Kanizsai Pálfi János püspök kiskomáromi tartózkodása idején, 1634. július 18–1637. július 8. között naplót vezetett, amelybe minden olyan esetet bejegyzett, amelynek során a presbitériummal együtt meghozott törvényeket áthágták. Ezek a legtöbb esetben egymás közti viták és káromlások, házasságtörések, házasságon kívüli kapcsolatok voltak. Mellettük a várbán történt egyéb eseményeket is közölt. Tekintélyénél fogva befolyást

⁹⁹³ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 346.; *Thury*, 1998. 321.

⁹⁹⁴ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 347–351. *Thury*, 1998. 321–326.

⁹⁹⁵ MOL E 211 Lymbus Ser. II. Fasc. 26. 93. cs. fol. 544.v.

⁹⁹⁶ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 348.; *Thury*, 1998. 324.

⁹⁹⁷ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 351.

⁹⁹⁸ *Molnár*, 2003./a. 103–104.

tudott gyakorolni a katonai bíraskodásra is. 1636. augusztus 1-én halálra ítélték egy öreg hajdút, mert elaludt az éjjeli őrősből. Kanizsai megmentette az életét és elérte, hogy büntetését pálczázásra változtassák.⁹⁹⁹

Hegedűs János, aki özvegy Karosi Gergelynét teherbe ejtette 1635. augusztus 26-án nyilvánosan megkövette a gyülekezetet, és megígérte, hogy az asszonyt feleségül veszi. Miután visszafogadták az egyházba, Keszthelyre szökött a házasságkötés elől. Tettéért elítélték, és a vár Izkider nevű tömlőcébe zárták, ahol a török rabokkal összeszövetkezett, megígérve nekik, hogy középük áll. A tömlőc falát kibontva december 24-én a palánkon leereszkedve akartak megszökni, de észrevették és kettő kivételével elfogták őket. Hegedűst mint árulót és pribéket december 31-én karóba vonták.¹⁰⁰⁰ 1636. november 28-án Horváth János katona ifjú fia több csintalanság elkövetése után éjjel pisztolyokat lopott és a várat megmászta. Egy jégveremben találtak rá, és az összeült törvényszék ítélete értelmében felakasztották.¹⁰⁰¹

A 1582-ben elvégzett Gergely-féle naptárreform Magyarországi bevezetésének késését mutatja, hogy 1636. március 27-re Sárkány főkapitány behívatta a várba a környező falvak képviselőit, mivel azok az új és ó kalendárium szerinti húsvéton kívül még egy harmadik húsvétot is meg akartak ülni. A vajdák és Pusérffy Mihály Somogy megye szolgabírája jelenlétében a főkapitány megparancsolta nekik, hogy az új kalendárium szerint üljék meg az ünnepeket.¹⁰⁰² A Gergely-naptárt a református falvak mellett a katolikusok sem akarták elfogadni. Ezt a kérdést Jakusich György veszprémi püspök is (1637–1642)¹⁰⁰³ próbálta megoldani: 1642. február 6-án utasította Bessenyei István kiskomári kapitányt, hogy hívassa magához a somogyi papokat és licenciátusokat, és bírság terhe mellett kötelezze őket az új naptár használatára. A megbízást Bessenyei sem tudta végrehajtani. A régi naptár használata továbbra is általános maradt Somogyban és Baranyában.¹⁰⁰⁴

1636. február 27–29. közé Kanizsai Pálfi János püspök újra részzsinatot hirdetett Kiskomáromba, amelyen 23 lelkész mellett részt vett ákosházi Sárkány István is.¹⁰⁰⁵ Mivel a zsinat az egyházi bíróság legfőbb fóruma volt, ezen került sor a házassági perek kivizsgálására és megoldására. Ítéletet hoztak Csabai György tizedes ügyében: felesége

⁹⁹⁹ DREL III. 205. fol. 186.; *Révész*, 1892. 436.

¹⁰⁰⁰ DREL III. 205. fol. 184.; *Révész*, 1892. 434.

¹⁰⁰¹ DREL III. 205. fol. 187.; *Révész*, 1892. 437.

¹⁰⁰² DREL III. 205. fol. 185.; *Révész*, 1892. 435–436.

¹⁰⁰³ Rövid életrajzát ld. *Pfeiffer*, 1987. 28–29.

¹⁰⁰⁴ *Molnár*, 2003./b. 160–161.

¹⁰⁰⁵ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 366–367.

elszökött tőle, de nem váltak el. A tizedes újra megnősült, így bigámiát követett el. A zsinat elválasztotta régi feleségétől, de kötelezték őt és új feleségét, hogy a gyülekezetet megkövessék, amelyre március 21-én került sor, miután március 9-én, valószínűleg azért, mert nem tartottak bűnbánatot, a püspök kiátkozta őket.¹⁰⁰⁶ Tárgyalták Bussányi Lőrinc ügyét is, akit azzal vádoltak, hogy Éva nevű német szolgálójával illetlen életmódot folytat. Bussányi azonban megesküdött arra, hogy képtelen a nemi életre, a szolgát csak a háztartás vezetésére alkalmazza.¹⁰⁰⁷ Mivel életmódja miatt továbbra is közszájon forgott, egy év múlva a püspök Baranyai János vajda presbiter és Kecskeméti László György deák egyházfi jelenlétében felszólította, hogy vagy vegye el a szolgát, vagy bocsássa el magától. Ez nem történt meg, ezért az úrvacsorát is megtagadta Bussányitól.¹⁰⁰⁸

Kanizsai Pálfi János lelkészsege alatt a kiskomári várban folyó mindennapi életet erkölcs és vallás terén is mindenre kiterjedően szabályozták. Ennek betartatásában a lelkész támaszra talált a vár kapitányában és tisztikarában. 1636. június 19-én azonban a főkapitány, ákosházi Sárkány István meghalt. Bessenyei István, az új főkapitány, aki a tisztség elfoglalására 1637. január 25-én érkezett meg a várba,¹⁰⁰⁹ katolikus volt, így Kanizsai elvesztette legfőbb támaszát a gyülekezet tagjainak rendszabályozásában, hiszen ezek legnagyobb része a várban szolgálatot teljesítő katona volt. A püspök kedvelt hívének, Sárkány Istvánnak a temetésén is részt vett, holttestét elkísérte Sopronba a Szent Mihály templomba, ahol a főkapitányt 1637. április 20-án eltemették.¹⁰¹⁰ Míg a temetésen járt, március 30-án meghalt másik jelentős kiskomári támogatója, lengyeltóti Lengyel Farkas vicekapitány is. Kanizsai távollétében a Kiskomár városi lelkész, Laskai Sándor látta el a várban is a gyülekezet lelkigondozását.¹⁰¹¹

Ezt követően Kanizsai egészsége meggyengült, az anyakönyvek vezetését hamarosan abba is hagyta. Utolsó bejegyzése a keresztelési anyakönyvben van: 1638. január 10-én Baráth Péter leányát Orsolyát keresztelte meg.¹⁰¹² 1638. októberében még keltezett Kiskomárból levelet,¹⁰¹³ azonban 1638. decemberében agyvérzést kapott.¹⁰¹⁴ Elbocsátását csak szolgálati éve letelte után kérhette, így erre valószínűleg 1639. május 20-

¹⁰⁰⁶ Uo.

¹⁰⁰⁷ DREL III. 205. fol. 185.; *Révész*, 1892. 435.

¹⁰⁰⁸ DREL III. 205. fol. 187–188.; *Révész*, 1892. 438.

¹⁰⁰⁹ DREL III. 205. fol. 187.; *Révész*, 1892. 438.

¹⁰¹⁰ DREL III. 205. fol. 49.

¹⁰¹¹ Uo.

¹⁰¹² DREL III. 205. fol. 27.

¹⁰¹³ *Thury*, 1988. 331.

¹⁰¹⁴ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 381.; *Thury*, 1988. 335.

án került sor.¹⁰¹⁵ Ezt erősíti meg az 1639. május 25-én összeült csöglei zsinat jegyzőkönyve is. A kiskomári sereg május 22-én levelet küldött a zsinatnak, valamint Könczöl Mihály és Bodor György követeken keresztül is kérték, hogy mivel a gyülekezetnek nincs lelkésze, vagy Szeli Györgyöt, vagy Bereczki, másként Briccus Dánielt küldjék hozzájuk szolgálni. Erre azért is minél előbb szükség lenne – írták –, mert idegen vallásúak – valószínűleg katolikusok – is terjeszkednek Kiskomáromban.¹⁰¹⁶ A zsinat Bereczki Dánielt küldte Kiskomáromba, aki Kanizsai Pálfi János veje, és ekkor a pápai főiskola rektora volt.

Bereczki Dániel 1639. július 1-én érkezett Kiskomáromba.¹⁰¹⁷ Szolgálatára elején máris rákényszerült arra, hogy a korábban hozott egyházi törvények szerinti büntetésben részesítsen egy házaspárt. Lakatgyártó Györgyöt július 19-én adta össze Lakatgyártó Rafael özvegyével, de házasságukból már október 30-án gyermek született. Mivel a gyermek fogantatásakor még törvénytelen kapcsolat állt fenn a házastársak között, csak hosszas könyörgésre keresztelte meg a gyermeket azzal a feltétellel,¹⁰¹⁸ hogy amint az asszony a gyerekágyból felkelhet, bűnbánatot tartanak.¹⁰¹⁹ Ugyanerre kötelezte az 1644. január 29-én Laskai Sándor által keresztelt Kakucza János szüleit is.¹⁰²⁰

A kiskomáromiak nem lehettek igazán megelégedve új lelkészükkel, mert az 1640. július 19-én megtartott köveskúti zsinaton Nagy Gáspár deákon keresztül azt kérték, hogy a lelkész fizetését csökkenthessék.¹⁰²¹ Bereczki esperes sem szándékozhatott hosszan szolgálni a várbán, mert 1641. június 5-én a mezőlaki zsinaton a kiskomáromiak azt szerették volna megakadályozni, hogy lelkészü a helyet elhagyja.¹⁰²² Egy évvel később azonban már azt szerették volna a szentlőrinci zsinaton elérni, hogy Bereczki Dániel helyett Szeli György köveskúti prédikátor lehessen a lelkészü, mivel az esperes esztendeje kitelt, és ilyenkor volt arra lehetőség, hogy a lelkészt elküldjék és másikat fogadjanak fel. Ehhez Bessenyei István főkapitány is hozzájárult. A kiskomári lovas és gyalog sereg Tömlöctartó János seregbíróát küldte a zsinatra panaszaikkal. A seregnek nem tetszettek Bereczki hosszú, lassú és gyenge prédikációi. A zsinaton Czeglédi Pál püspök (1641–1649) Bereczki maradása mellett döntött, amit Tömlöctartó János nem fogadott el,

¹⁰¹⁵ *Makár*, 1961. 30.

¹⁰¹⁶ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 370.; *Thury*, 1998. 331–332.

¹⁰¹⁷ DREL III. 205. fol. 30., 51., 76.

¹⁰¹⁸ Uo. fol. 76.

¹⁰¹⁹ Uo. fol. 30.

¹⁰²⁰ Uo. fol. 86.

¹⁰²¹ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 380.

¹⁰²² EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 383.

és kijelentette, hogy a püspök erővel nem tarthatja náluk az esperest, majd a komáriak két hét alatt keresnek maguknak másik prédikátort. A püspök a gyülekezetet megfedte a seregbíró magatartásáért, amire azok kijelentették, hogy lelkészüket semmiféle hiábavalósággal nem foglalkozott, de a hosszú prédikációk miatt haragszanak rá. Ennek ellenére kérték, hogy a püspök továbbra is tartsa meg lelkészüket.¹⁰²³ Az évről évre megtartott zsinatokon követek révén mindig kérték Bereczki szolgálatának meghosszabbítását.

Bessenyei főkapitány igyekezett növelni a katolikus vallásúak számát a várbán. A városba Jakusich György óbudai prépost 1634. június 6-án papot vitt.¹⁰²⁴ Francisci András pálos szerzetes 1637-ben Kiskomáromot – némi túlzással – a katolikusok kezén lévő helységként jellemzi.¹⁰²⁵ 1644. március végén Dalmáciából két római katolikus ember jött a komári várba és a kapitány engedélyével családjukkal együtt telepedhettek le.¹⁰²⁶ 1644. júliusa és decembere között a várbán végigsöprő pestisjárvány 446 áldozatot – magyar és német katonákat, asszonyokat, gyerekeket – követelt, akik közül 66 fő, az elhunytak 15%-a katolikus volt. Ebből az egy adatból a protestánsok és katolikusok arányát nem lehet megállapítani, de a nagyságrendeket mindenképpen érzékelteti. 1647-ben a négy vajda közül az egyik katolikus vallású, de olyannyira erős volt a protestánsok befolyása, hogy a veszprémi kapitányságot átvenni készülő Bessenyei István távoztával neki is távoznia kellett.¹⁰²⁷

Jakusich György veszprémi püspök arra kérte Bessenyei kapitányt, fogassa el Laskai Sándor egykori komárvárosi prédikátort. Laskai Sankó Boldizsár kiskomári hadnagytól négy katolikus falut kapott, amelyek lakóit bírság terhe alatt kényszerítette a református vallásra. Laskai e mellett két katolikus fiút – akik korábban licenciátusok voltak – átadott a kanizsai törököknek. A kapitány azonban a következő évben Lippay érsekhez fordult, hogy a megbízatás teljesítéséhez királyi vagy nádori parancsot eszközöljön ki, „mivel az mi földünk azon [ti. református] hittel rakodott, az ő felsége erős parancsolatjával

¹⁰²³ Uo. fol. 389–390.

¹⁰²⁴ Uo. fol. 346.

¹⁰²⁵ Molnár, 1998. 85.

¹⁰²⁶ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6476. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1644. március 31.

¹⁰²⁷ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6575. Bessenyei István Batthyány Ádámmal. Komár, 1647. szeptember 28.

procedálhatnék inkább, sem mint püspök uraméval.” Bessenyei azonban nem ért el eredményt, mert Laskai még jó másfél évtizedig működött a hódoltsági falvakban.¹⁰²⁸

A linzi béke következtében vissza kellett adni a protestánsoktól elvett templomokat. Az országgyűlés megbízásából Bessenyei főkapitány a Cziráki Ádám, Botka Ferenc és Hanvay Péter alkotta bizottság tagjaként 1646. november 8–19. között több Vas és Sopron vármegyei falu templomát és parókiáját adta vissza az evangélikusoknak. Amikor azonban a bizottság november 14-én Bessenyei birtokán Pinnyén is megtette ezt, a kapitány a Zalai és Niczky családokkal együtt tiltakozását fejezte ki, mivel a templomot ősei építették, és itt is temették el őket.¹⁰²⁹ Bessenyei tehát nem örült a feladatnak, melynek során a protestánsok újra teret nyertek. 1647-ben a protestánsoknak visszaadandó 90 templom között került újra a protestánsok kezére Kiskomár város temploma is, amelyet Nádasdy Boldizsár és Szeghi János biztosok adtak át. Személyesen a töröktől való félelmük miatt nem jelentek meg, hanem Pápáról bocsátották ki erről szóló bizonyáglevelüket.¹⁰³⁰

Amikor csak alkalma nyílt rá, Bessenyei kapitány igyekezett Batthyány Ádám dunántúli főgenerális előtt befeketíteni protestáns katonáit. 1647 novemberében arról számolt be, hogy a komári hajdúk kimentek az esztergomi káptalan jószágára, ahol egy katolikus embernek 3 gyereket megölték. A katonákat elfogatta és törvény elé állította, de a tárgyalásra egy végbeli kapitány sem jött el. Batthyány Ádám beleegyezését kérte ahhoz, hogy átadhassa őket a velencei követnek, aki gályarabságra veti a katonákat.¹⁰³¹

Bessenyei István kapitány templomukban is háborgatta a várbeli református katonákat. A kapitány szolgálai az istentisztelet és az ima alatt hatalmas zajt csaptak, különféle hangszereken, dudán, hegedűn, furulyán, trombitán játszottak, akinek pedig nem volt hangszere az füttyült, hujjogatótt. Szidalmazással igyekeztek a prédikátor szavait annyira elnyomni, hogy hallgatósága ne értsen belőle semmit. A protestáns katonák próbálták a kapitánynál ennek beszüntetését elérni, de az semmit sem tett, sőt folytatta háborgatásukat. Embereit a templom megrongálására bízta, gerendáit baltával szétverette, falát kivéssette és köveit kihajigáltatta. A református katonák sem hagyták magukat, házanként mindenki egy meghatározott összeget adott a templom felújítására és helyrehozták azt.¹⁰³²

¹⁰²⁸ Molnár, 2003./b. 160–161.

¹⁰²⁹ ÖStA HHStA Hungarica Misc. Fasc. 423. Konv. A. fol. 222–231.

¹⁰³⁰ DREL III. 205. fol. 123.

¹⁰³¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 6577. Bessenyei István Batthyány Ádámhoz. Komár, 1647. november 17.

¹⁰³² MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27053. Komári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz, h. n., d. n.

Az 1648 nyarán kinevezett új főkapitány, gersei Pethő László szintén a katolikus vallást követte. A reformátusok kezén lévő templom egy részét házai megépüléséig borainak és lovainak foglalta el. A kapitány megígérte, hogy ezt követően nem fogja háborgatni őket, ennek fejében a protestánsok gondozták borait és lovait.¹⁰³³

Ezekben az egyre nehezebb időkben lelkeszválásra is sor került a kiskomári várban. Az 1655. augusztus 2-án megtartott kajdi partikuláris zsinaton Bereczki Dániel helyett Rátkai György szentlőrinci prédikátort küldték Komárba.¹⁰³⁴ Szolgálatát azonban csak október 9-én kezdte meg, ekkor érkezett a végvárba.¹⁰³⁵ Az 1656. június 21–22-én Bődön megtartott zsinaton Rátkait a somogyi gyülekezetek esperesévé is megválasztották.¹⁰³⁶ Az új lelkesz az anyakönyvek vezetése mellett elsősorban a kiskomári egyház számára tett adományokat és az ezekből vásárolt értékeket jegyezte fel.

A katolikusok megerősödését mutatja, hogy 1661. január 12-én I. Lipót utasította a pozsonyi kamarát, hogy Pethő Lászlónak a Kiskomárom várában építendő templom költségeire 3000 Ft-ot utaljon ki 9376 forint 30 krajcár hátralékos katonai járandóságaiból.¹⁰³⁷ Április 9-én az uralkodó megsürgette a Magyar Kamarát, mert még mindig nem történt meg a kifizetés.¹⁰³⁸ Arról azonban már nincs információnk, hogy a kapitány valóban megkapta az összeget, és azt templomépítésre fordította.

Minden bizonnyal egyre jobban háttérbe szorultak volna a reformátusok a katolikus vallás támogatói, az uralkodó és a kapitány ellenében. 1664. május 5-én Sándor páter kiskomári plébános a kanizsai táborból tájékoztatta felettesét, Sennyei István veszprémi püspököt Kanizsa egy hete folyó ostromáról.¹⁰³⁹ A váróvívás sikertelenül folyt, és a meginduló török ellentámadás Kiskomárom várát is elpusztította. Az erősséget nem építették újjá, a katonaság szétszéledt belőle, ami maga után vonta az egyházi élet megszűnését is.

¹⁰³³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, No. 27053. Komári lovas és gyalog sereg Batthyány Ádámhoz, h. n., d. n.

¹⁰³⁴ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 459.

¹⁰³⁵ DREL III. 205. fol. 110.

¹⁰³⁶ Thury, 1998. 379.

¹⁰³⁷ Badál, 1975. 127.

¹⁰³⁸ Uo. 128.

¹⁰³⁹ VÉKL VKHL Misc. No. 12. Sándor páter Sennyei István veszprémi püspökhöz. Kanizsai tábor, 1664. május 5.; Molnár, 2003./b. 129.

2. A világi vezetés: a végvári katonákból álló presbitérium

A gyülekezetek világi vezetését ellátó presbitériumok felállítását – Kálvin tanításának megfelelően – a Dunántúlon az 1630. június 18–19-én Pápán összeült zsinat határozta el. A lelkész mellé rendelt presbitereket a gyülekezet kegyes és erkölcsös tagjai közül kellett megválasztani. Feladatuk volt a gyülekezet erkölcsi életének felvigyázása, az egyházi fegyelem gyakorlása, valamint az egymással haragban, viszályban állók megbékítése.¹⁰⁴⁰

A presbitériumok felállítására hozott határozatot már sokkal nehezebb volt a gyakorlatba átültetni. Kiskomáromban 1634. augusztus 26-án a gyülekezet igazgatására egyházi tanácsosokat állítottak, azaz megválasztották a gyülekezet világi vezetését, a presbitériumot és az egyházfikat. Kanizsai Pálfi János még ugyanaznap a templomban lengyeltóti Lengyel Farkas vicekapitány jelenlétében megerősítette őket tisztségükben.¹⁰⁴¹

A presbitérium 11 tagból állt, akik mellé két egyházfit is választottak. Személyi összetétele alapján megállapítható, hogy az ekkor a várban szolgáló gyalogos tisztek, a vajdák közül öt tagja a tanácsnak. Rajtuk kívül öt lovas katona és egy tizedes alkotta a testületet, azaz mindannyian a vitézlő rend soraiból kerültek ki,¹⁰⁴² és a későbbiekben sem lettek polgári személyek tagjai a testületnek. Kiskomárom esetében nem igazolható az állítás, mely szerint a presbitériumok csak a dunántúli végvárak melletti mezővárosokban jöttek létre, és ezekben kaptak képviselőt a katonák is.¹⁰⁴³ Az elkülönülést erősíti az is, hogy 1650-ben a várbeli tanács 24 tagú, és mellette a városnak a hozzá filiaként tartozó Galambokkal együtt egy 20 főből álló presbitériuma volt.¹⁰⁴⁴ A testület összetételéből az is látszik, hogy olyan személyeket választottak presbitereknek, akik a vitézlő széknek is tagjai lehettek, így ítélkezési gyakorlattal rendelkeztek. A praesidium élén álló seregbírók Komár esetében az első presbitériumnak nem voltak tagjai, de később a testületbe kerültek.

¹⁰⁴⁰ Thury, 1998. 288–289.

¹⁰⁴¹ DREL III. 205. fol 18–19.; Révész, 1892. 428.; Thury, 1998. 314.

¹⁰⁴² DREL III. 205. fol. 18. A presbitérium tagjai: Szabotoni János vajda, Baranyai János vajda, Balassa Benedek vajda, Récsi Antal vajda, Koszorús Péter, Jósza vajda, Bornemisza György, Barbély Péter, Barbély István, Bocskai András, Turos Miklós. Egyházfik: Szalai Pál, Kecskeméti László György deák. Az első presbitérium névsorát közli Révész, 1892. 428.; Thury, 1998. 314. de mindketten három egyházfit említenek, mert Kecskeméti László György deák nevén két személyt, Kecskeméti Lászlót és György deákot feltételeztek. Mivel azonban Kanizsai püspök maga mellé két, évente választandó egyházfit kért, egyiket a lovasok, másikat a gyalogosok közül, így itt is két személyt kell inkább feltételeznünk.

¹⁰⁴³ Rúzsás, 1968. 239–240.; Szántó, 1984. 15.

¹⁰⁴⁴ Révész, 1892. 423–424.

1640. március 14-én presbiteri választásokat tartottak. Ekkor a testület 14 tagból állt. Tagjai között három vajda, a vásárbíró és a seregbíró, valamint a vitézlő rend lovas és gyalogos tagjai képviseltették magukat.¹⁰⁴⁵ Ezt követően – a fennmaradt adatokból úgy tűnik – rendszeresen, öt évente választották újra a presbitériumot, amelynek a létszáma egyre bővült. Az 1645. január 2-án megválasztott tanács 16 tagból állt. Tagja volt többek között Könczöl Mihály, Somogy megye főszolgabírája, és Csabai György vajda, akik már a korábbi testületnek is tagjai voltak.¹⁰⁴⁶ Az új választás megtartásában szerepet játszhatott az 1644 júliusában kitört pestisjárvány, amelynek során a presbitérium több tagja is életét veszítette.¹⁰⁴⁷ 1650. március 16-án ismét választást tartottak, mert a korábbi presbitérium tagjai közül négyen is meghaltak. Helyükre hét új presbitert választottak, így a presbitérium létszáma 19 főre duzzadt.¹⁰⁴⁸ Ugyanakkor Nagymaraczi Balázs komárvárosi prédikátor 1650 őszén arról számolt be Lorántffy Zsuzsannának, hogy Kiskomárban a presbitérium 24 tagú.¹⁰⁴⁹

Kanizsai Pálfi János püspök lelkész az egyházfik feladatait három nagy területen határozta meg: a templom, a prédikátor és az iskola körüli teendőkben, azaz a gondnoki feladatokat látták el. Ügyeltek az épületek állapotára, tisztaságára és funkciójuknak megfelelő, zavartalan működésüket kellett biztosítaniuk, valamint a lelkész mindennapi feladatainak elvégzésében segédkeztek. Egyéb feladataik között szerepelt, hogy ha „nevezetes ember” érkezett a várba, azt szállásán felkeresték és az egyház részére

¹⁰⁴⁵ DREL III. 205. fol. 20. A presbitérium tagjai: Balassa Benedek vajda, Turos Miklós vajda, Csabai György vajda, Koszorús Péter, Könczöl Mihály, Nardai Mátyás, Reczei Miklós, Tömlöctartó János, Barbély István, Bodor György, Tóth János, Tartó György, Lábodi István bíró, Remete Péter bíró. Egyházfik: Szalai Pál, Gád György.

¹⁰⁴⁶ DREL III. 205. fol. 21. A presbitérium tagjai: Könczöl Mihály szolgabíró, Csabai György vajda, Bodor György, Reczei Miklós, Batthyány László, Simon Pál, Beczen Gergely, Kovács Mihály, Lakatgyártó János, Kürtössi György, Rác János, Czeke István, Ropoli Farkas, Závoti Péter, Helyösi Miklós, Balla János. Egyházfik: Remete Péter, Csizmazia Tamás.

¹⁰⁴⁷ A pestisben elhunytak névsora Anyakönyv fol. 58., fol. 60–61., fol. 100–101. A presbiterek közül 1644. szeptember 13-án Nardai Mátyás porkoláb, szeptember 25-én Balassa Benedek vajda, október 13-án Tömlöctartó János seregbíró, november 30-án Koszorús Péter, és a két egyházfi, szeptember 19-én Szalai Pál, november 30-án Gád György halt meg.

¹⁰⁴⁸ Uo. Meghaltak: Bodor György, Beczen Gergely, Kovács Mihály, és Helyösi Miklós. A megválasztott tagok: Karácsony Tamás, Czepeli Gergely, Varsányi Péter, Angyal Tamás, Baranyai Mihály, Antal Miklós, Czizmazia Péter.

¹⁰⁴⁹ Révész, 1892. 423. Az özvegy fejedelemasszony és a komárvárosi lelkész közti kapcsolatról ld. az Adományok a gyülekezet fenntartására c. alfejezetet.

alamizsnát kértek tőle. Ha valaki végrendelkezett, felhívták a figyelmét arra, hogy az egyházzal se feledkezzen meg. A perselyládát minden vasárnap és fő ünnepekkor kitették a belső vár kapujába, hogy a hívek alamizsnáikat abba tehessék.¹⁰⁵⁰ Ez utóbbiból arra lehet következtetni, hogy a reformátusok temploma a belső várbán volt, ahol az egykori kolostorépületek álltak.

A püspök a gyülekezet életének két jelentős eseményét, a keresztséget és a házasságot is keretek közé helyezte. Nem lehet ugyan teljes bizonyossággal azt állítani, hogy a két szabályzat Kanizsai nevéhez fűződik, ám mivel ő az, aki az egyházi életet a legapróbb részletekig megszervezte a várbán, kiskomári tartózkodásáról naplót vezetett, és még azt is feljegyezte, hogy kiknek és mikor szolgáltatta ki az úrvacsorát,¹⁰⁵¹ nagy valószínűséggel neki tulajdonítható ezek szerzősége is.¹⁰⁵² E szabályzatokban határozta meg azt is, hogy a két eseményt milyen formában kell az anyakönyvbe bevezetni.¹⁰⁵³

Kanizsai Pálfi János és a presbitérium tagjai további, a hívek életét szabályzó pontokban is megállapodtak. Nardai Mátyás seregbíró 1635. július 2-án kilenc pecséttel megerősített iratot vitt a lelkészhez, amelyben megtiltották és büntetés alá vonták a káromkodást, a vasárnapi és más ünnepekkor végzett munkát. Tilos volt vasárnap a fő prédikáció alatt, más napokon pedig este 8 óra után a kocsmában bort árulni.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵⁰ DREL III. 205. fol. 19., fol. 175–177.; A nekik kiadott szabályzatot közli: Révész, 1892. 439–441.; Thury, 1998. 315–317.

¹⁰⁵¹ DREL III. 205. fol. 35–38.

¹⁰⁵² A szerzőséget szintén neki tulajdonítja: Révész, 1892. 442.; Thury, 1998. 314.; Makár, 1961. 30.

¹⁰⁵³ DREL III. 205. fol. 6.r–v. és fol. 32–34.; A szabályzatokat közli: Révész, 1892. 442–444.; Thury, 1998. 317–320.; Ismerteti: Makár, 1961. 40–42.

¹⁰⁵⁴ DREL III. 205. fol. 181.; Révész, 1892. 431.; Thury, 1998. 320.

3. A lelkészek javadalmazása

A kiskomári egyház földbirtokokkal is rendelkezett, amelyekből jövedelemhez jutott. Az ötvösiek, vidékiek, az aszalói öt ház jobbágy, az illésipusztaiak, a böhöneyei két ház jobbágy és az ivánfalvaiak eltérő szolgáltatással tartoztak. Összesen 39 forint készpénzzel, 58 köből búzával és 12 köből abrakkal, 24 szekér fával, 3 pint vajjal, 9 karmazsin kapcával, 3 csizmával tartoztak. E mellett hegyvámot és a makkos erdő után adót fizettek, valamint egy hétre 4 kaszással és két falu 1-1 heti szekeres munkával tartozott.¹⁰⁵⁵ Ezekből a sereg részben finanszírozni tudta lelkésze járandóságát. 1651. november 28-án az ötvösiek adójából a prédikátornak 20 köből búzát és 16 szekér fát, az iskolamesternek pedig 5 köből búzát és 4 szekér fát rendeltek.¹⁰⁵⁶

A kiskomári lelkészség viselése olyan jövedelemmel járt, amelyből a prédikátor és családja kényelmesen megélhetett. Pathai püspök fizetése 200 forint volt évente.¹⁰⁵⁷ Kanizsai Pálfi Jánosnak fizetségül Sárkány kapitány 1634-ben írt meghívólevelében 125 forint fizetést ígért a seregtől, 20 forintot a kapitánytól, és 16 forintot a vicekapitánytól, amelyet kiegészített a stólapénz.¹⁰⁵⁸ A következő évben a zsinat a lelkész Komárban maradása feltételül szabta, hogy fizetését 200 forintra emeljék, egy majort építsenek, a szükséges szénát és fát biztosítsák neki.¹⁰⁵⁹ A sereg 1635. július 31-én Kanizsai részére 16 tallérért vásárolt egy majort, amely annak idején Soós János lelkésze volt.¹⁰⁶⁰ Ekkor a várbán szolgáló gyalogosok havi zsoldja 2 forint 30 krajcár, a tizedeseké 3 forint 45 krajcár, a vajdaké 12 forint 30 krajcár, a lovasoké 4 forint, a vicekapitányé 32 forint, a kapitányé 62 forint 30 krajcár.¹⁰⁶¹ A Kiskomárban szolgáló katonalétszámmra vetítve lelkészük eltartása nem jelentett nagy megterhelést. Bereczki Dániel jövedelme 150 forint és meghatározott mennyiségű búza volt. A kiskomári sereg nem volt megelégedve a prédikátorral, ezért 1640-ben kérték, hogy fizetését 25 forintra és a búzával csökkenthessék.¹⁰⁶² A XVII. században a pápai prédikátorok és a rektorok fizetése hasonló

¹⁰⁵⁵ DREL III. 205. fol. 128.

¹⁰⁵⁶ Uo. fol. 127.

¹⁰⁵⁷ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 357.; *Thury*, 1998. 329.

¹⁰⁵⁸ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 335.; *Thury*, 1998. 309.

¹⁰⁵⁹ EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 356–357.; *Thury*, 1998. 329.

¹⁰⁶⁰ DREL III. 205. fol. 183.; *Révész*, 1892. 433.

¹⁰⁶¹ MOL P 1322 Batthyány cs. lt., Familiárisokra, szervitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, No. 332. fol. 199–264, 317–368.

¹⁰⁶² EFK Cat. VI. Relig. Tit. III. k. No. 1. fol. 380.

nagyságú volt, mint a Kiskomárban szolgálóké. A prédikátorok 150 forint készpénzt és 24 mérő gabonát, temetésért 75, keresztelésért 12, esketésért helybelitől 75 dénárt, vidékitől 1 forint 50 dénárt kaptak. Az iskolamester fizetése 100 forint készpénz, 12 mérő búza, 6 kocsi fa, 25–50 dénár temetési stóla volt.¹⁰⁶³

A megállapodás alapján fizetett járandóság mellett a lelkész és az iskolamester egyszeri illetményhez is hozzájuthatott. Az 1658. március 25-én elhunyt Simon Pál vajda végrendeletében az egyházra hagyott 150 tallért, Rátkai György prédikátornak 10 tallért, a diákoknak 20 forintot és az iskolamesternek 4 tallért.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶³ Kövy, 1994. 606.

¹⁰⁶⁴ DREL III. 205. fol. 68.

4. Adományok a gyülekezet fenntartására

1650 szeptemberének végén a komárvárosi prédikátor Nagymaraczi Balázs látogatást tett Lorántffy Zsuzsannánál Sárospatakon, ahol beszámolt neki a dunántúli gyülekezetek helyzetéről, amit a fejedelemszony írásban is kért a lelkésztől.¹⁰⁶⁵ Az özvegy fejedelemszonyhoz írt levelükben a komáriak anyagi támogatást kérhettek, mert a fejedelemszony lednicei birtokai jövedelméből 320 tallért biztosított a „kiskomári eklésia épületére, jövődöbeli táplálására és előmozdítására”, arról pedig, hogy a pénzt mire költötték, elszámoló levelet kért.¹⁰⁶⁶ Ehhez az összeghez a kiskomári várbeli és városbeli hívek további adományokat adtak.¹⁰⁶⁷ A kiskomáriak a felajánlott pénzből 300 tallér értékben birtokokat vettek, amelynek jövedelméből a lelkészt és az iskolamestert látták el, a további 20 tallért pedig a templom építésére költötték.¹⁰⁶⁸

A kiskomári hívek 1658-ban kimeszeltették templomukat, amelynek ára 6 forint és 2 köből búza volt.¹⁰⁶⁹ Nemcsak a templom szorult felújításra, hanem a kiskomári iskola épülete is. A felújítást 1654–1655-ben tervezték, anyagi feltételeit pedig elsősorban adományokból teremtették elő. A kiskomári hívek adományai mellett 1654. július 1-én a pápai zsinat is megszavazott 25 forintot,¹⁰⁷⁰ valamint 1655. március 13-án összeírták a somogyi gyülekezetek felajánlásait is. Ők épületanyagokat, főgerendákat és figerendákat, szarufát, talpfát, padlásdeszkát, téglát ajánlottak fel.¹⁰⁷¹ Az iskola építését 1656. június 21-én kezdték el, Salánki István iskolamestersége alatt.¹⁰⁷²

Az összegyűjtött adományokból vásároltak a gyülekezet számára úrvacsorapoharat,¹⁰⁷³ az úrvacsorához egy ezüst tányért, ónkannát, amelyben a szükséges bort vitték a templomba, valamint énekeskönyvet. Ezekre több katona és tiszt tett adományt, volt aki a hadi nyereségéből ajánlott fel 1–2 forintot.¹⁰⁷⁴ Simon Pál kiskomári vajda két alkalommal is vásárolt a gyülekezet számára harangokat, amelyeket saját költségén tetetett fel a

¹⁰⁶⁵ A beszámolót közli Révész, 1892. 422–424.

¹⁰⁶⁶ DREL III. 205. fol. 122.

¹⁰⁶⁷ Uo. fol. 118–120.

¹⁰⁶⁸ Uo. fol. 125.

¹⁰⁶⁹ Uo. fol. 108.

¹⁰⁷⁰ Uo. fol. 130–131.

¹⁰⁷¹ Uo. fol. 142.

¹⁰⁷² Uo. fol. 107.

¹⁰⁷³ DREL III. 205. fol. 105–106.

¹⁰⁷⁴ Uo. fol. 108.

harangtoronyba.¹⁰⁷⁵ A sereg 1660. október 11-én egy öregharangot vásárolt adományokból, Lengyel Zsigmond szigligeti kapitány Kerekliget nevű falujából. Rátkai György lelkész 3 tallért adott a harang árába. Az adományozók között szerepelt 2–2 tallérral Ropoli Farkas hadnagy, és Szabó Márton vajda is.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷⁵ DREL III. 205. fol. 107.

¹⁰⁷⁶ Uo. fol. 132.

X. Kiskomáromi kapitányok képi ábrázolása

Bár nem tartozik szorosan témánkhoz, mégis úgy érezzük, hogy a végvár és a benne szolgálatot teljesítő főkapitányok ismertségét, illetve elismerését jelenti, hogy Elias Wideman száz, magyar királyságbeli személyről készült portrékötetébe a kiskomári vár két főkapitánya is helyet kapott.

A XVI. században a portréábrázolások a sokszorosításra alkalmas grafikai eljárásoknak köszönhetően egyre elterjedtebbek lettek, amelyhez a könyvnyomtatás fejlődése is hozzájárult. Már nemcsak a társadalom felső rétegéhez tartozókról készültek metszetek és festmények, hanem a kiemelkedő szellemi tevékenységet végzők vagy jelentős katonai érdemeket szerző személyekről is.¹⁰⁷⁷ A XVII. században Elias Wideman (1619–1652) több kötetet jelentetett meg a kor híres személyiségeiről. Az utolsó, 1652-ben Bécsben megjelent harmadik kötet – melyet eredeti cím híján *Icones illustrium herorum Hungariae* címen tartunk számon – kizárólag magyar nemesekeket mutat be. Nagy népszerűsége tett szert, széles körben ismertté vált, Batthyány Ádám könyvtárában is megtalálható volt.¹⁰⁷⁸ A kiadványban olyan személyiségek, mint Draskovich János, Esterházy Miklós és Pálffy Pál nádorok, Zrínyi Miklós, Batthyány Ádám, valamint 16 egyházi személy és 36 katonatiszt kerültek bemutatásra.¹⁰⁷⁹ Ezek között két kiskomáromi főkapitányról, Bessenyei Istvánról és Pethő Lászlóról is közölt metszeteket. A kötet anyagának összeállításába a kiadvány mecénása, Johann Christoph Puchaim is minden bizonnyal szerepet játszott, aki 1639–1651 között a komáromi vár főkapitánya volt, magyar indigenátust kapott,¹⁰⁸⁰ és – eddig ugyan nem bizonyíthatóan – tisztségénél fogva kapcsolatban állhatott a kötetben szereplő személyek jelentős részével. A kiskomári főkapitányok portréi akár hiteles ábrázolások is lehetnek, hiszen Wideman az 1640-es évek közepétől Pozsonyban és Bécsben dolgozott portrékötetein,¹⁰⁸¹ ahol a két főkapitány is többször megfordult.

A Bessenyei Istvánt ábrázoló metszeten egy idős férfit láthatunk, ami megfelel a főkapitány korának. A portré felirata: *Stephanus Bessenei Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Dapifer et Preasidii Kis Komaroniensis Supremus Capitaneus 1647.*

¹⁰⁷⁷ Rózsa, 2004. oldalszám nélkül (1. oldal)

¹⁰⁷⁸ Gödölle, 2008. 285.

¹⁰⁷⁹ Rózsa, 2004. oldalszám nélkül (3–4. oldal)

¹⁰⁸⁰ Gödölle, 2008. 284.

¹⁰⁸¹ Uo.

Jelmondata: Mortem constantia vincit. (Melléklet F.1.) E felirat az egyetlen adat arról, hogy Bessenyei István királyi étekfogói címmel is rendelkezett.

Pethő László portréjának felirata: Ladislaus Pethő de Gerse *Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Praesidii Kis Komaroniensis Supremus Capitaneus*. 1651. Jelmondata: Constans et fidelis erga Caesarem et Patriam. (Melléklet F.3.)

Wideman metszeteit később megjelent művek is felhasználták. Bessenyei István portréja Mathias van Somer metszeteként az 1663-ban Nürnbergben megjelent *Türkische und Ungarische Chronica* 148. illusztrációjaként, valamint az 1665-ben Frankfurt am Mainban megjelent *Orterius Redivivus et Continuatus* című mű XI. táblájának 6. illusztrációjaként.¹⁰⁸²

Wideman alapján ismeretlen mesterek festményeket is készítettek, amelyek között a két kiskomári főkapitány is szerepelt. (Melléklet F.2. és 4.) A festmények készítői ugyan mintaként használták a német metsző portréit, de nem rendelkeztek megfelelő fokú mesterségbeli tudással előképük visszaadására.¹⁰⁸³ Ez különösen a Bessenyei Istvánt ábrázoló festménynél szembetűnő, amelyen a felirat évszámát is 1650-re javították, amelynek okát nem ismerjük. Az évszám megváltoztatása azért is különös, mert a főkapitány 1648-ban meghalt. A Pethő Lászlóról készült olajportrét pedig stílusjegyei alapján már a XVIII. században készíthették.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸² E metszetek egy példánya megtalálható: MNM MTKCs. 8485. illetve MTKCs. 767. leltári számon.

¹⁰⁸³ *Wilhelmb*, 1956. 170.

¹⁰⁸⁴ Uo. 174.

XI. Összegzés

A Magyar Királyság központjának, Buda várának török kézbe kerülését követően a királyi fennhatóság alatt maradt területek, valamint Bécs és az örökös tartományok megvédése érdekében a Habsburg katonai vezetés a magyar főurak támogatásával a török előrenyomulás megakadályozására új végvárrendszer kiépítésére kényszerült. E feladat véghezvitelét és megszervezését, felállítását követően az Udvari Haditanács irányította.

A Dél-Dunántúlon a védelem központja Szigetvár lett, amelyre támaszkodva a Balatonig több erősségből álló védvonalat hoztak létre. Szigetvár háta mögött újabb védelmi vonal húzódott, amelybe Kiskomárom vára is beletartozott. A komári végvárat feltételezhetően az 1540-es években az óbudai prépost építtette. Belső várát a Komár mezővárosa mellett lévő kolostorépület képezte. A prépostság egymaga nehezen birkózott meg a vár fenntartásával, így Komárban Nádasdy Tamás nádor csapatai mellett a stájer rendek által fizetett katonaság is állomásozott. A prépost kérésére a bécsi hadvezetés hadianyaggal is segítette az erősséget. Az egyre fenyegetőbb török veszély hatására, a környező várak tulajdonosaihoz hasonlóan, a Szigetvár elesése előtti évben (1565), Komár is királyi kezelésbe került.

Szigetvár elestét követően a komári vár a Kanizsa központtal létrehozott új védelmi rendszer egyik legjelentősebb erősségévé lépett elő. A bécsi hadvezetés az 1577-ben megtartott nagy bécsi haditanácskozás határozata értelmében a természeti akadályok adta lehetőségek kihasználásával, a végvárakra épülő védekező stratégia mellett döntött. Ennek értelmében Kanizsa és Komár környékén, a védelmi rendszer megerősítésére és stabilabbá tételére kisebb erősségek, őrházak épültek. Mellettük folyt a meglévő erősségek, így Komár kiépítése is, bár Kanizsa kiépítése prioritást élvezett.

Az 1568 óta fennálló béke ellenére a határvédelem mindennapjait átszőtték a védelmi rendszer meggyengítésére irányuló néhány száz főből álló török portyák, amelyek a legtöbb esetben nem maradtak viszonzatlanok. Egy-egy ilyen török támadás olykor jelentős sikereket ért el, mint 1591-ben is, amikor a szigetvári pasa vezetésével egy éjszakai rajtaütés alkalmával elfoglalták a komári várat. A törökök jelentős hadizsákmányra és nagyszámú rabra tettek szert, majd felgyújtották az erősséget. A támadásban életét veszítette a védelmet irányító Kapra Ferenc kapitány is. A pusztítás megbosszulására összegyűlt sereg végül inkább az erősség újjáépítését biztosította.

A tizenöt éves háború dél-dunántúli hadmozdulataiból a kiskomári hadinép is kivette a részét, majd a vár német őrségét a visszafoglalt Babócsára vezényelték. Az újjáépített

Komár védművei sem tudtak azonban ellenállni egy nagyobb török sereg ostromának, melyet a bécsi hadvezetés is tisztán látott. Így 1600-ban a vár feladásáért perbe fogott Bakó Farkas kapitányt, és a fogságba vetett katonákat az ellenük indított eljárás végén felmentették. Sőt, miután 1601-ben sikerült az erősséget visszafoglalni, ismét Bakó Farkast nevezték ki a vár kapitányának. Komár 1605-ben Bocskai Dunántúlon megjelenő hadaihoz csatlakozott, de a felkelés és a tizenöt éves háború után a Kanizsával szemben létrehozott új védelmi rendszer meghatározó erőssége lett.

A törökök által ellenőrzés alatt tartott területre beékelődött komári vár az ellenség minden tevékenységéről naprakész információkhoz jutott, amelyet a háta mögött található végvárok számára közvetített. A kapcsolatot a Magyar Királlyal és a környező várakkal (Zalavár, Szentgyörgyvár, Szentgrót és Keszthely) kizárólag a hídvégi révén átkelve tudta tartani, ezért a kiskomári kapitányok mindent megtettek a biztonságos átkelés biztosítása érdekében. A rév stratégiai jelentőségével a törökök is tisztában voltak, ezért a XVII. század során többször elpusztították azt.

A zsitvatoroki béke, és annak többszöri megerősítése ellenére a törökök többször próbálták a komári várat elfoglalni. A XVII. század első felében két alkalommal, 1637-ben és 1651-ben próbálkozott nagyobb török sereg az erősség elfoglalásával, sikertelenül. 1637-ben egy ezer fő körüli török had próbálta meg éjszakai rajtaütéssel hatalmába keríteni Komárt. 1651-ben jelentősebb előkészületek után, a lövegekkel felszerelt dél-dunántúli török várak katonaságából álló, mintegy 7000 főt számláló török had jelentős veszteségeket elszenvedve ostromolta egy napig a várat. Az erősség megsegítésére érkező Batthyány Ádám főkapitány hada Segesd városán bosszulta meg a békebontást. A komári erősség pusztulását közvetve Zrínyi Miklós sikeres téli hadjárata és Kanizsa 1664 tavaszán megkezdett ostroma okozta. A kanizsai vár felmentésére érkező több tízezres török sereg az erősség felmentése után Kiskomárt szállta meg, amely a nagy túlerővel szemben három nap után feladta az erősséget, amelyet ekkor a törökök felgyújtottak és elpusztítottak.

A vár élére kinevezett kapitányok kiválasztásakor a bécsi hadvezetés nagy körültekintéssel járt el. Elsősorban olyan személyekre esett a választásuk, akik jól ismerték a Dél-Dunántúl földrajzi- és birtokviszonyait, rokoni kapcsolatban álltak valamelyik Somogy vagy Zala megyei nemesi családdal, és kapitányi tisztük elnyerése előtt már több évet töltöttek el a vidék váraiban. E mellett a kinevezendő személyek számottevő, a Magyar Királyság területén elhelyezkedő birtokkal is rendelkeztek, így azok védelme is motiválta őket feladatuk minél nagyobb fokú elvégzésében.

A kapitány feladatát a neki adott instrukció pontjai alapján végezte. A királyi kezelésbe került komári vár első kapitányával 1566-ban kötött megegyezés még alig néhány pontból állt. A kiépülő török elleni védelmi rendszer várainak kapitányai és a bécsi hadvezetés számos problémával szembesült, ezért a kapitányi utasítások egyre terjedelmesebbek lettek, és igyekeztek lefedni a kapitányi feladatok minden szegmensét, amelyet Kapra Ferenc 1578-ban kapott kapitányi instrukciója is jól szemléltet. Az instrukciók egyes pontjait, mint a vár bevételeinek begyűjtése, az eskü megtartása és a vár katonaságával történő megtartatása, az erősség védműveinek és épületeinek karbantartása, a vár hadianyag készletének óvása és biztosítása, meghatározott számú katonának hadrendben tartása, az környező falvak népének kímélése, a török terjeszkedés akadályozása, az elbocsátás körülményei, az ország minden kapitányi instrukciója tartalmazta. E mellett minden kapitányi utasítás tartalmazott olyan pontokat is, amelyek csak az adott várra voltak jellemzőek. A kiskomári kapitányok a váruradalom bevételeit számadás nélkül saját hatáskörükben használhatták fel, amelyért évi 300 magyar forintot fizettek a Magyar Kamarának. Kapra Ferenc utasítása előírta, hogy a várban szolgáló lovasoknak havi 4 rénes forint, a gyalogosoknak pedig havi 2 magyar forint zsold járt. A várba helyezett német katonaságot a közeli szentiváni őrház védelmére is bevethették. A kapitány saját bíróságán ítélkezhetett, de a tolvajlás, emberölés, házasságtörés és a hasonló bűnök miatt elítélteket csak a kanizsai főkapitány tudtával büntethette meg.

Az 1570-es évek közepétől a kiskomári várkatonaság létszáma 350–400 fő körül mozgott, és a magyar katonaság mellett a védősereg mintegy 25%-át német katonák adták. A XVII. században a komári várban lévő katonaság létszámát a keretszámok alapján csak Egerszeg védőinek száma múlta felül. Az 1620-as évek elejéig 100 lovasból és 240 gyalogosból állt Komár magyar katonasága, amely néhány év múlva 150 lovasra és 240 gyalogosra módosult. A magyar katonákon kívül időszakosan német katonaság is tartózkodott az erősségben, számuk az 1640-es években 20 fő, akik mellett a vár tüzérei is németek voltak. A harmincéves háború lezárását követően, a nyugati hadszíntéren felszabadult erőkből rendelték Komárba nagyobb számú német katonaságot.

A végvárban szolgálatot teljesítő katonák rendre akadozó fizetésük pótlására minden lehetőséget megragadtak. A kiskomári sereg birtokolta a földesurat illető javadalmak közül a kocsmáltatás jogát és az abból származó jövedelmet. Bessenyei István főkapitány e jövedelmet a maga számára szerette volna megszerezni, de a sereg Batthyány Ádám főgenerális segítségével sikeresen megvédte e privilégiumát. A katonáknak a gyakori portyázások alkalmával szerzett zsákmányból, török és rác rabok megsarcolásából

származó jövedelem is fontos bevételi forrása volt. E jövedelmek elosztásánál is ellentétbe kerültek a vár kapitányaival, akik az őket megillető legényrész helyett harmadot követeltek a zsákmányból. A végvárak katonasága kézművességgel is foglalkozott, amely révén a fizetésén túl juthatott jövedelemhez. Olyan mesterségeket űztek, amelyek szervesen kötődtek a katonaléhoz, így többek között varga, csizmadia, lakatgyártó, szűcs, kovács volt közöttük. A mesterek érdekérvényesítésük érdekében céhekbe tömörültek, melynek működését a céhprivilegium szabályozta. A komári várban működő céh artikulusai alapján teljes képet kaphatunk a céh összetételéről és mindennapi életéről. A vár tisztikarának további lehetőségei adódtak jövedelmük gyarapítására. Ezek közé tartozott az egyházi szervektől bérelt tized, és a Somogy vármegyei dica begyűjtése. A vár katonai erejére támaszkodva számos hódoltsági falura tették rá a kezüket, de e mellett szolgálataik elismeréseként az uralkodótól és a nádortól birtokadományokban is részesültek. Privilegizált helyzetük lehetővé tette számukra, hogy a XVII. században bekapcsolódjanak a Dél-Dunántúlon folyó állatkereskedelembé, elsősorban a marhakereskedelembé, melyet Batthyány Ádám főgenerális támogatásával, sokszor megrendelésére végeztek.

A végvár katonaságának élelemellátását csak több forrásból sikerült több-kevesebb sikerrel biztosítani. Erre elsősorban a váruradalom lett volna hivatott, de az abból befolyó éves bevétel a XVI. század második felében nem haladta meg a 3000 forintot, amelyből a várbeliek egy-két havi ellátásánál többet nem tudtak finanszírozni. A török pusztításait a várbirtok települései jelentősen megsínylették, így ez a jövedelem a XVII. századra lecsökkent, hiába csatoltak Kiskomárhoz egykor Kanizsához tartozó birtokokat. Ezért az élelmiszert más forrásokból kellett a katonák és családjuk részére pótolni. Ennek megszervezésére legkésőbb a XVII. század elején élésmestert neveztek ki a várba, tevékenységéről azonban semmit sem tudunk. A vár élelmiszerszükségletének kielégítéséhez több esetben Somogy vármegyének is hozzá kellett járulnia. A várkatonák önmaguk is szereztek be élelmet maguk és családtagjaik számára a környező falvakban vásárlás, vagy a települések megsarcolása révén. Másrészt maguk a katonák is foglalkoztak földműveléssel a vár előterében lévő majorságaikban. A törökök állandósuló rajtaütései miatt azonban gyakran arra kényszerültek, hogy a Zalán és a Balatonon túli biztonságosabb területekre menjenek és béraratást vállaljanak. Ezt a vár kapitányai is eltűrték, pedig a betakarítás idején a végvárban található katonaság létszáma így az előírt töredékére csökkent.

A vár hadianyaggal történő ellátását előbb a bécsi hadszertárból biztosították, majd miután Kanizsán hadianyag raktárt hoztak létre, Komár onnan kapta ezirányú ellátását.

Kanizsa eleste után az utánpótlás várba juttatása nehezebbé vált. Az ellátmányt ismét Bécsből biztosították, és összevonták a Kanizsával szembeni végek más várainak szánt hadianyaggal. Ennek az egyes várakba történő szétosztása a végvidéki főkapitány feladatává vált.

A tisztikarában főként nemesekből, és a nemtelen közkatonákból álló „vitélő sereg” küzdelmet folytatott az önálló bíraskodásért, azért, hogy a maguk közt felmerülő vitás kérdéseket saját maguk által felállított bíróságokon rendezhessék el. A végvárban működő céh, és a református egyház is bíraskodott tagjai felett, amelyeknek a kapitány bírósága fellebbezési fórumként szolgált. A kapitányi szék ítélkezett nemcsak a katonák, de a várbirtok lakosai felett is. Az önálló egyházi bíraskodást a katolikus kapitányok sikeresen szorították vissza, és az erkölcsi vétségeket is saját bíróságukhoz rendelték. A katonáknak a kapitány székéről fellebbezni a végvidéki főgenerális illetve vicegenerális által irányított hadiszékhez lehetett.

A XVII. század folyamán a kiskomári vár a Dunántúl egyik református egyházi központja volt, így a várkatonaság és családtagjaik életét nagyban meghatározta a vallás. A végvárak szabad vallásgyakorlatát az 1608. évi országgyűlés biztosította, így a végvárak katonatársadalma megválaszthatta vallását és lelkészeit is. A református lelkészek a praesidium megbecsült tagjai voltak. Irányításukkal Kiskomáromban az elsők között hozták létre a végvári tisztekből álló, a gyülekezet életét irányító presbitériumot. Mellettük a katolikusok száma eltörpült, de amikor a vár élére katolikus vallású kapitányokat neveztek ki megkezdődött a protestáns felekezet visszaszorítása.

Összegezve elmondható tehát, hogy habár a kiskomári vár csak kisebb török seregek ostromának tudott ellenállni, mégis jelentős szerepet töltött be mind a kanizsai, mind a Kanizsával szembeni védelmi rendszerben. Somogy vármegye egyedülként megmaradt váraként a védelem tengelyében együttműködve a környező erősségekkel sikeresen állította meg a törökök előrenyomulását. 1664-ben bekövetkezett pusztulása idején a török hadsereg már olyan hadászati hátrányban volt a hadügyi forradalom révén megújult keresztény seregekkel szemben, amely előrevetítette az ország visszafoglalásának lehetőségét. Erre azonban még jó húsz évet várni kellett.

XII. Okmánytár

A forrásközlés elvei

Okmánytárunkba három olyan dokumentumot választottuk, amelyeket értekezésünkben bővebben tárgyaltunk. A közreadott egy-egy német, latin és magyar nyelvű irat közlési elveinek kialakításában – az oly eltérő közlésformák miatt – a történeti források kiadásának módszertani kérdéseivel foglalkozó Levéltári Nap előadásait megjelentető Fons szám¹⁰⁸⁵ ajánlásait vettük figyelembe.

Mindegyik dokumentumnál a nyilvánvaló íráshibákat, tollhibákat megjegyzés nélkül kijavítottuk. Az iratok tagolásánál az eredeti tagolást követtük. A szövegben zárójelbe tett részeket kerek zárójel használatával közöltük. Az iratokban a gyakran előforduló, jól ismert rövidítéseken kívül minden rövidítést kurzív betűvel feloldottunk. A bizonytalanul olvasott szavaknál a bizonytalanságot a szó után szögletes zárójelbe tett kérdőjellel jelöltük. Az írásjeleket az értelemnek megfelelően tettük ki.

A német forrást szöveghű formájában közöltük, mivel a nyelvjárások sokszínűsége miatt nem létezett egységes német helyesírás. A XVI–XVII. századi szövegekben még nem következtes a köznevek nagybetűs írása, ezért ezek közlésénél az iratban lévő alakot vettük figyelembe. Nagybetűt következtesen csak a mondat elején és a tulajdonneveknél használtunk. A szó közbeni nagybetűs alakokat nem tartottuk meg. Az i és j eltérés esetében értelemszerűen írtuk át i-re (pl. Inventari és nem Jnventarj). Az ÿ-t átírtuk y-ra. Az u és v esetében a szót jelentésnek megfelelően írtuk át (pl. unnd és nem vnnd, Pulver és nem Puluer). Valamennyi kemény mássalhangzós alakot meghagytuk (pl. Puckhlhauen).

A latin nyelvű szöveg közlésénél a humanista helyesírást követtük. Az u és v, valamint az i és j betűt kiejtés szerint alkalmaztuk. A ÿ-t, és az y-t ii vagy ji betűkre írtuk át. Az y-t csak abban az esetben hagytuk meg, ha a latin nyelvben y-nal írt változata is használatos. A személyneveket és a szövegben előforduló magyar nyelvű szót (Býrsagia) betűhűen közöltük, ezért ott meghagytuk a ÿ-t is. Nagy kezdőbetűt használtunk a mondat elején, a kettőspontot követően, a tulajdonneveknél, a népneveknél, és az ebből képzett mellékneveknél, az uralkodókra használt állandó jelzős szerkezetnél, az uralkodó által használt személyes és birtokos névmásnál, méltóságok és címek kifejezésében, különböző állami intézmények neveinél, a hónap és nap nevénél. A szavak egybe- és különírásánál meghagytuk a szerző szóhasználatát.

¹⁰⁸⁵ *Oborni*, 2000. 73–76; *Soós*, 2000. 82–89.; *Bak*, 2000. 120–123.

A magyar nyelvű dokumentum közléséhez a modern átírást használtuk, mert a XVII. század közepi irat egy XVIII. század második feléből származó másolatban maradt fenn. A személynevek vezetéknévét és a helységneveket betűhű formában közöltük. A dátumban előforduló ragozott végződések egy fél sorral feljebb vittük.

1.

A kiskomári vár hadianyagának összeírása

1571.

LELŐHELYE: ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. May No. 77. fol. 62.r–v., 63.v.

Comär 21.

Verzeichnus der Munition und Geschutzes zu Comär etc.

No. 21.

Verzeichnus der Munition unnd deß Geschutz so zu abtretung deß Maittini Laßlo in Comär befunden unnd laut dises Inventari dem Khissereni Gabriel angrunden haubtman daselbst eingeanndtwordt werden.

Erstlich ain Toppel Falckhanet auf Rödern Idest	1
Mer ain ainfach Falckhanetl	1
Darzu eysen Khugel	351
Toppelhäggen allerlaj Sorten mit aller Zuegehörung	42
Darzue eisen Khugeln	4000
Halbhäggen	26
Item 18 grosse unnd so vil khleine darzue gehörige Pulverflaschen unnd Mädl	18
Zeug Pulver	8 centner
Khirnndt hanndtror Pulver	2 centner
Drey Platten Pley, die haltten 3 Centen 51 libra Idest	3 centner 51 libra
Puckhlhauen	36
Krampen	39
Reithauen	18
Schaufeln	31
Hagckhen	19
Sicheln	3
Lanndtsknecht Spieß	50
Drey Sicheln unnd zwen khrampen damit man das gemöß abmähet unnd außraufft.	
Ain groß unnd ain khlain zu oder Spansaill zum Geschutz gehörig.	
Scheibtruchen	40
Moßschiffel zway, sambt ainer Maß Pruggen darzue gehörig.	

2.

Kapra Ferenc kiskomári kapitány instrukciója

Bécs, 1578. október 1.

LELŐHELYE: MOL E 136 Diversae Instructiones, Másolati könyvek No. 173. fol. 520–530.

Copia instructionis *Francisci* Kapra

Ernestus Dei gratia Archidux Austriae Dux Burgundiae etc. Comes Tyrolis etc.

Instructio Egregio Francisco Kapra Capitaneo Castelli Comar, super officio suo rite administrando tradita.

Primum est, quod praeclara moti opinione fidei ipsius, et constantiae, huc usque praestitae, ipsum ante alios nomine et auctoritate Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis *Nostri* Domini et Fratris *Nostri* observandissimi in officium Capitaneatus castelli praedicti, hac cum instructione ad beneplacitum cooptandum censuimus sperantes ipsum ex usu et commodo publico hoc officium administraturum, et expectationi de se conceptae responsurum esse.

Qui ut juris dictionem, et metas sui officii cognitae habeat primo omnium a nobis, qui loco et auctoritatis Suae Majestatis in praesentis fungimur.

Caeterum in eodem castello, uxorem, liberos, et omnem familiam servandi, integrum ipsi erit, domiciliis commodioribus pro se et usu familiae suae vendicatis et non solum custodiae conservationique castelli, et pertinentiarum ejus, ac toti militiae eo collocatae praeerit, reiue bellicae curam sustinebitur verum etiam universos ejus castelli proventus, juxta conscriptum et sibi traditum urbarium, percipiet, atque de exercitio allodiaturae, ac ex questu rerum diversarum rem familiarem augebit, pro sua industria. Redditus vero percaptos, absque ulla rationum datione, pro suo arbitratu, disponet, solutis tamen pro iis ad Cameram Sacrae Caesareae Majestatis Aulicam Nobisque adjunctum, trecentis florenis Hungaricis annuis, a die quo haec Instructio data, ac ipse introductus est computando, ac ratione incipiendo.

Habebit autem in ipso castello, centum et septuaginta equites, ac centum et triginta pedites Hungaricos, quibus equitibus scilicet quaternos Rhenenses, peditibus vero binos Hungaricos florenos menstruos, sibi denique ipsi, suisque waywodis, signiferis, tympanistis et decem viris additionalia stipendia largituri sumus, ordine in iis solvendis huc

usque observato. Horum omnium opera, ipse utetur, non pro ex cursionibus prohibitis, sed pro continua castelli custodia et vigiliis, Suaeque Majestatis ditionis conservatione.

Praefatis militibus Hungaris certum etiam peditum Germanorum numerorum, ac nimirum septuaginta milites ad beneplacitum adjunximus, quorum opera et industria non solum ad praefati castelli meliorem defensionem utatur, sed et curam castelli, vulgo Zentivan dicti, in se se recipiat. Ac eidem pro dispositione Supremi Capitanei Canisiensis, certo numero Germanorum et Hungarorum militum prospiciat, licebit etiam Nobis provicissitudinae rerum ac temporum, hunc numerum militum utriusque nationis, vel ad augere, vel imminuere.

Porro subditos officio suo subjectos novis ex actionibus et in delictis servitiis non gravabit Capitaneus, nec militibus damnificare eos permittet.

Pagos et etiam loca praeteritis disturbiorum, temporibus bellis continuis, et recens desolata, majori colonorum numero, in diem augmentare studebit, pro viribus.

Judicia quoque in medio colonorum coram suis iudicibus vertentia, usitatis suis modis administrari curabit et appellationes ratione hereditatum, et aliorum casuum emergentes, sui quae a suo iudicio ad Cameram Aulicam factae fuerint, non inpediet, sed scripto conpraehensas maturioris, revisionis causa, transmittet dictae Camerae, ventilandas atque cognoscendas, prout observatum est hactenus in reliquis cunctis arcibus atque dominiis.

Multas vero quae Byrsagia vocantur, judicialiter pronuntiatas, pro se exiget Capitaneus, in causis autem criminalibus, utpote furto, homicidiis, adulteriis et id genus maleficiis deprehensos, tam milites, quam subditos arcis, jure mediante convictos, praescio semper eodem Supremo Canisiensi, secundum de merita eorum puniet, salva auctoritate et potestate nostra condemnato gratiam faciendi.

Porro non permittet Capitaneus aedificia moderna castelli corrui, sed ruinam minantia resarciet tempestive ubiquae autem nova et grandia aedificia essent, ex commissione speciali extruenda, ad quae forte subditi arcis insufficientes esse viderentur, in eo Capitaneus requirere debet Nos seu Consiliarios Bellicos Nobis adjunctos, unde vel ex gratuitis operis committatuum, vel ex alia provisiōe defectum laboratorum expectabit.¹⁰⁸⁶

Tenebitur autem Capitaneus supra quotidianas expensas omnis generis commeatum, utpote frumentum, vinum, larida, caseos, butirum, sal, acetum et similia ad victum necessaria in arce pro reposito semper habere, in ea copia, quae in periculo obsidionis ad aliquot menses continuos pro praefato numero militum sufficiat.

¹⁰⁸⁶ A következő bekezdés külön papírdarabon szerepel, amit a szövegben három „x” és a „sufficiat” szó betoldásával jelöltek.

Tormenta quoque bellica, ut falconetas, barbatas et manuales pixides, reformationibus indigentes, restaurari, et tam ea quam pulverem tormentarium, item plumbum, globos, et id genus ignita instrumenta augeri ac in siccis opertunisque locis ab iis quibus incumbet, asservari curabit.

Et si ad repellendos impetus et ex cursiones Turcarum, ditionem Suae Majestatis contra pacta induciarum in festantium, certus numerus, militum prope illud castellum aliquando collocandus erit, tum ipse cum eorum Capitaneis, mutuam correspondentiam habebit, et reddito illis juxta status et ordinis eorum exigentiam honore. Conjunctis viribus, impetus et ex cursiones Turcicas pro dexteritate et fortitudine sua, a ditione illa avertet. Tributarias varias et in tollerabiles taxas, potissimum sub tempore induciarum per Turcas imponi non permittat, nec patiatur loca, quae a rabiae et tributo Turcico hactenus salva permanserunt, tributaria reddi, sed potissimum quae in ipsorum potestatem hisce annis redacta sunt, in libertatem venditare.

Cavebit autem e contra Capitaneus modis omnibus, ne ad spem alicuius praede Turcas qualicunque modo provocet, et per hoc ad devastandam ditionem Suae Majestatis aut de violatis et male observatis induciis, conquerendi justam Turcis prebeat occasionem: Quod si autem Turcae contra manifesta pacis foedera ab ex cursionibus non desisterent Nobis aut Supremo Canisiensi Capitaneo id statim significet, ut apud Bassam conqueri possimus. Ac si ne hoc modo desisteretur, ad ulteriora ex consilio dicti Capitanei Canisiensis procedat, et vi hostili in quas cunque partes versae pro viribus, caute tamen, resistat, suaeque maiestatis ditionem pro viribus tueatur.

Cautum quoque sit ne concursus lancearum et duella admittat Capitaneus, sine scitu et permissione Nostra expressa.

Praedam vero ex concessione Divina aliquando a Turcis reportatam (contentus ipse honorarii nomine condecienti munere) militibus, juxta consuetudinem hactenus in talibus observatam dividat Capitaneus, servatis tamen semper pro Sua Majestate Bassis, Zanzakis, et Begbis si qui capti fuerint.

Exploratores quoque certos et fideles teneat capitaneus ex quibus quicquid certi intellexerit, vel aliquod periculum ditioni Suae Majestatis imminere, vel obsidionem arcis alicuius moliri cognoverit, id primo quoque tempore Nobis, ac Supremo Canisiensi Capitaneo significare nullo modo negliget, ut in de sibi vel majori numero militum, vel aliis necessariis rebus bellicis, tempestive securre possit.

Quotiescunque autem per speciales ad id deputandos commissarios arcem ipsam inspicere victualia et res bellicas revideri, ac milites praefatos lustrari facere voluerimus, id nostra potestate situm erit: Nec Capitaneum decebit refragari.

Advigilabit autem diligenter Capitaneus ne ex aliquo improvise incendio, damnum et periculum oriatur castello, et prout ipse strictissimo juris jurando vinculo ad fidelitatem et conservationem castelli est obstrictus, ita etiam reliquos servitores officiales et ministros, quorum servitio utetur juramento praestito obligatos tenebit. Suspectas personas, potissimum profugos, non admitet, sic etiam homines vagabundos, aequae Turcis ac Christianis damna in ferre solentes, praesertim in duciarum temporibus, non fovebit.

Praeterea Capitaneus, vel reliqui officiales et milites castellum in manus hostium non tradant, sed pro Sua Majestate ac ejusdem legitimis heredibus et successoribus servant usque ad ultimum vite spiritum. Quod quidem castellum si ex pleto anno eidem Francisco Kapra relinquere voverimus, tribus ante mensibus cum certificabimus. E converso, si ipse officio se abdicare voverit, tribus antea mensibus itidem nobis significare teneatur.

Et sic memoratum castellum juxta reversales suas literas, cum plenario numero rerum bellicarum, et omnis commeatus, sibi sub initium sui ingressus traditi, secundum inventari conscripti, sigilloque suo muniti continentiam, manibus commissariorum a Nobis ad id specialiter deputatorum sine omni renuentia difficultate, et dilatione obedienter tradet et resignabit. Casu vero quo ipse interim, quod Deus avertat, mortem obiret castellanii et coeteri arcis servitores, secundum praestitum eorum juramentum praemisso modo requisiti, omni exceptione exclusa, idem fecere et praestare obligati sint. Residuum vero commetus, Capitaneus pro se integre retinebit, vel pro eo interveniente concordantia ex aequo et bono precium condignum a Camara expectabit ac accipiet.

Praemissas igitur conditiones, sub quibus praememoratum castellum Comar, cum suis bonis et pertinentiis atque emolumentis, fidei atque curae ipsius Francisci Kapra traditum atque commissum, ac per eundem susceptum est, ille summa diligentia observare studebit, et in ipsius officii administratione ita se geret et exhibebit, ut bonum virum, strenuum et vigilantum Capitaneum decet, et fidei suae obligatio quoque requirit, unde majora in dies gratiae nostrae monimenta erga se sentiet, et in praemissis omnibus Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis etc. [?] Domini et Fratris Nostri observandissimi ac Nostram expressam veluntatem faciet.

Datum in urbe Vienna Austriae die Prima mensis Octobris. Anno a nato Salvatore millesimo quingentesimo septuagesimo octavo.

3.

A nagyvázsonyi (kiskomári) vegyes céh artikulusai**Kiskomárom, 1657. május 15. (XVIII. század második felében készült másolatban)**

LELŐHELYE: MNM Udgy. 1962.63. (fotómásolat)

Én a nemzetes, nemes, és vitézlő Györffi¹⁰⁸⁷ Pető László császár, és koronás király urunk öfelsége, kiskomáromi főkapitánya, és ugyanezen véghelyben lakozó fővajdája, Borda György vajda, és Ősi István vajda, és ugyanazon véghelyben céhbeli csizmadia, lakatgyártó, kovács, szijgyártó, szűcs, csiszár és ötvös mesteremberek, nevezet szerint Körmendi Csizmadia Tamás céhmester, Kálóczi Lakatjártó Balázs atyamester, Rájnek Lakatjártó János, Szentgothárti Szijártó Mihály, Kecskeméti Csizmadia István, Uj Csizmadia Péter, Kapronczai Csizmadia Mihály, Jáki Csizmadia Péter, Komáromitartó Szijártó György, Vátzi Ötvös András adjuk emlékezetére mindeneknek akiknek illik: Hogy *jövendőben* mi előnkbe¹⁰⁸⁸ császár és koronás király urunk öfelsége váras házában, Nagy Vásonban¹⁰⁸⁹ lakozó és vitézlő mesteremberek, nevezet szerint Karakai Csizmadia Mihály céhmester, Sécsi Szigethi Lakatjártó Ádám atyamester, Ternitzczai János kovács, Németh Ujvári Szűcs János, Ujvári Szűcs Pál, Szebenyi Szűts Bálint, Ősi Csizmadia Benedek, Csizmadia Jakab, Gergely kovács, Szaloczi Budavári Gergely kovács és kérvén azon minket, hogy és minemű céhet, és Soprony¹⁰⁹⁰ szabad várostól hoztunk, és aminemű céhbeli méltósággal mi eddig éltünk, azon szabadsággal és méltósággal ökegyelmeknek kiadnánk. Mely méltóság mily méltó, meg nem tartoztathatánk magunkat hogy ki ne adnánk, hogy mind ökegyelmek, mind ökegyelmek után leendő tisztességbeli mesteremberek hasonló méltósággal és erővel élhessenek vele, most mi,¹⁰⁹¹ és igaz céhbeli mesteremberek legyenek mindazokkal egyetemben, valakik az ökegyelmek társaságába és céhébe az ide alá megírt articulusok szerint beadja magát¹⁰⁹², az céhes törvényeknek

¹⁰⁸⁷ Minden bizonnyal a másoláskor keletkezett olvasati hiba, helyesen: gersei.

¹⁰⁸⁸ Jövendőben mi előnkbe – jöttek mi élénk.

¹⁰⁸⁹ Nagyvázsonyban.

¹⁰⁹⁰ Sopron.

¹⁰⁹¹ Most mi – mint most mi.

¹⁰⁹² Beadja magát – beadják magukat.

minden igazságával szabadon élhessenek, mint igaz céhbeli mesteremberek. Mely céhünknek artikulusi rend szerint így következnek:

Elsőben ha valaki csizmadia, lakatgyártó, kovács, szíjgyártó, csiszár, szűcs, és ötvösmesterré akar lenni, mindeneknek előtte, a tisztelendő tanácsnál azon legyen, hogy ez sereg közibe adja magát, és ez véghelynek szokása szerint a céhbe meg esküdjék, amelyet a céhbeliek kívánják¹⁰⁹³.

Másodszor: Hogy a céhmester, és több mesterek előtt nemzetséglevelét is¹⁰⁹⁴ a tanulót elől hozza¹⁰⁹⁵, hogy ezeket meglátva, az ő mesterségüknek megmutatására egy napot kérve a mesterremeknek, tudniillik aminemű mestermívet elsőbe adnak: Csizmadia egy papucs kapcástól, kovács egy úrnak való szekeret meg vasazzon maga vasából, hogy a fatot¹⁰⁹⁶ meg ne hasítsa. A céhmester harmad magával végeztéig¹⁰⁹⁷ ott legyen, és annak étellel, itallal tartozzék. Lakatgyártó egy békó¹⁰⁹⁸ lakatot tizenkét nyelvűt, egy puskaacélt, és egy zablát csináljon. Szíjgyártó úrnak való lóra való szerszámot, csiszár ezüst formán való toroklatot sarkvasastól¹⁰⁹⁹, ötvös egy pár kupát hét öblűen, és egy arany gyűrűt jó fejköre.

Harmadszor: Hogy a megnevezett, és mely napot kért, mindeneket az ő mestersége szerint meg munkálja az ő értéke szerint a céhmesternek ítéletéből, és több mesterekkel egyetemben az ő munkáját megpróbálva, és ha helyén hagyják egy ebédet készítsen a mestereknek, és a céhnek ládjába tizenhét¹¹⁰⁰ forintot tegyen le, a mestereknek közönséges hasznára.

Negyedszer: Hogy ha az ő mesterségét helyén hagyják¹¹⁰¹, hogy jámborul kitanulta, beállhat aztán a több mesterek közibe, de úgy, hogy törvény szerint megházasodjék, és a mesterekkel minden terhet közönségessen¹¹⁰² viseljen, és minden módon a mestereknek rendje szerint tartsa és szabja magát mint jámbor ember.

Ötödször: Hogy igyekezeti azon legyen, hogy mind felül megmondott dolgokat egy esztendő forgása alatt véghez vigye, de addig az ő mesterségének mívét ne űzhesse, se

¹⁰⁹³ Kívánják – kívánnak.

¹⁰⁹⁴ Is – és.

¹⁰⁹⁵ Elöl hozza – megmutassa.

¹⁰⁹⁶ Fatot – fát.

¹⁰⁹⁷ Végeztéig – annak végeztéig.

¹⁰⁹⁸ Békó – béklyó; bilincs.

¹⁰⁹⁹ Toroklatot sarkvasastól – torkolatot sarokvasastól.

¹¹⁰⁰ Valójában tizenhat.

¹¹⁰¹ Helyén hagyják – helyben hagyják.

¹¹⁰² Közönségessen – közösen.

pedig tanulóinast, se legényt ne legyen szabad tartani, míglen az mestereknek igazságát, és törvényét rend szerint beteljesíti.

Hatodszor: Hogy ha faluról, avagy honnét¹¹⁰³ csizmadia, lakatgyártó, szűcs, kovács, szíjgyártó, csiszár, és ötvös ide a végházba akarna bejönni, a mesterséget ne legyen szabad űzni míglen a céhvégezéseknek eleget nem tesz. És ha mívet,¹¹⁰⁴ ide a végházba hozna eladni, addig ne legyen szabad eladni, és árulni, míg a céhmestereket meg nem keresi, és a céh ládájába tegyenek 16 pénzt, és azután meglátogassák¹¹⁰⁵ a mívet, és ha valami gáncsot¹¹⁰⁶ találnak benne megbüntessék.

Hetedszer: És mivel hogy nagy gyakorta¹¹⁰⁷ minden törvény szerint való mestereknek társaságokban titkon némelyek szoktak taláztatni, és sem nemzetségekről, sem tanúságokról, sem egyéb életekben való jó maguk viseléséről, semmi levelük nincsen, sem a végbeli terhet egyaránt nem viselik, mivel hogy bujdosók, hanem törvény szerint való mestereknek életeket¹¹⁰⁸ és hasznokat ellopják. Végezés, hogy ennek utána effelének az városnak¹¹⁰⁹ földjén helyek ne legyen, valakik pedig affélék taláztatnának, terhet, és míveket a főkapitánynak és céhmesternek hírvél megtarthassa, és elvihesse.

Nyolcadszor: Csizmadia, lakatgyártó, kovács, szíjgyártó, csiszár és ötvös, szűcsmestereknek feleségek és özvegyek míg az ő uroknak hírét, nevét viselik tisztességesen, az ő uroknak törvényével élhetnek. De ha máshoz mennek férjhez, és nem e meg írt mesteremberekhez, ki a mívet, és mesterséget nem tudja mindjárt a céhből ki rekesztessék.

Kilencedszer: Hogy ha a csizmadia, lakatgyártó, kovács, szíjgyártó, csiszár, szűcs, ötvös valamely ebbéli céh mesterembernek feleségét, avagy leányát elveszi, és magát a mesterek között akarná adni, és felül megírt pénznek ki az harmadik articulusban vagyon csak felét tegye le, és a nyolc forintot. Ha pedig efféle mesterember fia, és így magát be akarja adni, tehát a több fizetésekről ment ember leszen, hanem mint az atyja oly céhbéli szabadsággal élhet.

Tizedszer: Senkinek a csizmadia mesterek, vagy feleségek kívül ne legyen szabad két csizmadia legénynél, avagy inásnál többet tartani. Az felül megírt céhbéli mesterembereknek az ő szabadságukban legyen valamennyit akarnak tartani.

¹¹⁰³ Honnét – valahonnan.

¹¹⁰⁴ Mívet – árut.

¹¹⁰⁵ Meglátogassák – megnézzék.

¹¹⁰⁶ Gáncsot – hibát.

¹¹⁰⁷ Gyakorta – gyakran.

¹¹⁰⁸ Életeket – megélhetését.

¹¹⁰⁹ Minden bizonnyal a Sopron várostól átvett artikulus révén maradt a város szó a vár helyett a szövegben.

Tizenegyedszer: Inasok négy esztendeig tartozzanak szolgálni a mesterségért, mindazonáltal úgy, hogy negyedik esztendőben minden héten adjanak nekik tíz pénzt a mesterek. Midőn aztán mind a négy esztendőt éppen kitölti, az ő mestere egy öltöző¹¹¹⁰ ruhát adjon neki, amint szokás, és a tanulólevelet inasesztendőről, és mesterségéről a céhmesterek pecsétje alatt. És az inas is a céhládájában egy forintot tegyen. És ugyanazon inas, hogy a mesterlegények között számláltatik¹¹¹¹, szokás szerint tisztességét jelentse az ő értéke szerint, és az inast mikor megszegődtetik az inas tegyen le huszonöt pénzt, és mikor felszabadítják ötven pénzt.

Tizenkettedszer: Amely inas a mesterek közibe számláltatik, az ő inas esztendejének utána három esztendőt vándoljon, hol az ő mesterségét gyakorolja, annak előtte ne legyen szabad a mesterek közibe venni.

Tizenharmadszor: A csizmadia legénynek többet egy hétre ne legyen szabad adni harminckét pénznél mesterségének elvesztése alatt. Lakatgyártó legénynek heti munkájáért 40 magyar pénzt négy pénzig, azonfelül amit munkálódik¹¹¹² az a maga uráé. Csiszár és kovács legénynek heti munkájáért 25 magyar pénzt. A kovács ami munkát tesz, négy pénzig az ő magáé. A csiszár harmadik esztendőben minden hónapban új szablyát csináljon a maga költségén a gazda szerszámával. Sziigyártó legénynek szolgálatjáért 16 magyar pénzt, minden kántoron¹¹¹³ egy katonának való féket, avagy szablya szijat varrjon a maga számára. Ötvös tudós mesterlegénynek heti munkájáért 40 magyar pénzt, azon kívül ó munkától való tisztításnak jutalma, és szegezéstől való jutalom ötöt illeti. Azon kívül ha esztendeig szolgálja urát, a heti béren kívül egy gira ezüstöt, magáét, szabad ura szerszámával maga számára felmunkálódni¹¹¹⁴, és eladni. Ha urának otthon nem létében eladásnak okáért¹¹¹⁵ ezüstöt visznek hozzá, tartozzék ura számára megvenni, ha pedig urától magának megnyerheti azzal az ura szabad. És az mesterlegény se sokadalmak, se ünnepek, sem ország gyűlésének idején az ő urát¹¹¹⁶, de két héttel annak előtte megmondja az ő urának hogy el akar tőle menni. Azonképpen ha immár más városban, avagy vég helyben akar menni. Viszontag, ha valami mesterlegény a céhbeli mesterek bosszúságára kontár helyre megy munkálódni és ismét vissza jöven céhbeli mesterhez, az

¹¹¹⁰ Öltöző – öltözet.

¹¹¹¹ Számláltatik – számláltassék.

¹¹¹² Munkálódik – dolgozik.

¹¹¹³ Minden kántoron – minden negyedévben.

¹¹¹⁴ Felmunkálódni – megmunkálni.

¹¹¹⁵ Eladásnak okáért – eladni.

¹¹¹⁶ Valószínűleg a másoláskor kimaradt: nem hagyhatja el.

ilyen mesterlegény a céh ládájába négy forinttal tartozzék. És a végezés, és a foltozás dolgából, amelyhez tartsa magát a mesterlegény, hogy nappal az ura dolgát leteszi, tehát az uráé a foltozás. Ha pedig maga idején az ura foltyából kilenc óra után foltoz, hát fele az uráé, fele a legényé. Ha pedig magáé a legényé a folt, fonál és viasz, kilenc óra után mindenestől a legényé. Sarok csinálás nappal az uráé, kilenc óra után fele a legényé.

Tizennégyszer: Ha valamely mesterinas mesternek tőle elszökött inasát tudva nála tartja, négy forint a büntetése engedelem nélkül¹¹¹⁷, kit a céh ládájába vessenek. És az inas az ő mesteréhez vissza nem akarna menni, okot nem adva a mesterének, tehát senkinek ne legyen szabad megtartani, hanem teljességgel a mesterségtől kirekesztessék.

Tizenötödször: A szűcs legénynek, hogy ha tizenhat bőrt kaszál, heti bére 38 pénz, aki pedig alább való 25 pénz. Inas szegődtetés is az ő esztendeje aprós három esztendő és tartozzék az ura két imeggel¹¹¹⁸, és lábra valóval, egy-egy ködmennel ruházatjára. A szűcs legény tartozik felkelni gyertyához Kisasszony naptól¹¹¹⁹ fogva Böjtelő vasárnapig. Azon kívül ha gazdáját meglopja, három korbáccsal megveretessék. Azon kívül ne legyen¹¹²⁰ tizenkét mérföldig munkáját elől venni. Azon kívül ha a legény garázda volna, tartozzék a dékánmesterrel atyamesterhez menni, és dolgokat eligazítani. Róka csáválás 12 pénz, nyest csáválás 12 pénz, farkas csáválás 45. Báránybőr készítés 12, egy süvegbélés negyvenöt pénz, maga hasiaval tartozik megbélleni¹¹²¹. Azon kívül esztendő fizetésén két ködment maga bárány bőréből szabad varranni, foltozás mind övé. Hogy ha 16 bőrt kaszál, tartozzék a gazdája egy pecsenyével, egy icce borral.

Tizenhatodszor: Hogy ha valaki találta, hogy ha még¹¹²² mestertől alattomban, avagy titkon magához hívná avagy hitetné¹¹²³ a mesterlegényt, az a mester négy forinttal büntessék minden engedelem nélkül, mely négy forint a céhnek ládájába tetessék. Azon legyen a legény is, aki az ő mesterétől azonképpen elmegy négy forint büntetése legyen, azt is a céh ládájába vessék.

Tizenhetedszer: Az tanuló inasokat a céhmester híre nélkül¹¹²⁴ egy mester is be ne szegődtesse. Ha valamely legény pedig tanult volna kontár helyen, és céhlevelére akarna

¹¹¹⁷ Engedelem nélkül – elengedés nélkül.

¹¹¹⁸ Imeggel – inggel.

¹¹¹⁹ Szeptember 8.

¹¹²⁰ Valószínűleg másoláskor kimaradt: szabad.

¹¹²¹ Megbélleni – kibélleni.

¹¹²² Helyesen: más.

¹¹²³ Hitetné – hitegetné, csábítaná.

¹¹²⁴ Híre nélkül – tudta nélkül.

szolgálni egy esztendeig tartozzék szolgálni, és annak utána a céh ládájába tegyen három forintot, és így a tanulólevél adassék neki. Ezeken kívül való mesteremberekkel, kiket felül megírtunk, amint megalkudhatnak.

Tizennyolcadszor: Hogy ha valamely háborúság a mesterek között, és mesterlegények között támadna, a céhmesterekkel együtt lévén köztök való háborúságnak elvégzésére legyen hatalma. A céhmesternek mindazáltal szabad legyen a főkapitány eleibe menni, hogy ha valamelyik felvenné magát, igen megterhelhetnek lenni, a céhnek reá való bosszúságáért.

Tizenkilencedszer: Hogy ha a legény és inas a mestereket összegyűlésre kéri, tartozzanak az összegyűlésért a céh ládájába 25 pénzt adni. Ha pedig a céhmesterre, avagy valakire való bosszúságából, a céhbe nem menne, és elegendőképpen mentséget nem adhatna 25 pénz büntetése legyen engedelem nélkül.

Huszadszor: Csizmadiáknak való bőrt sokadalomban, avagy akármely időben, amelyet ide a végházba hoznak senki a mesterek közül egymás híre nélkül meg ne merje venni a négy forint bírság alatt engedelem nélkül, a céh ládájába tetessék a négy forintot. Hasonlóképpen azon bírság alatt az felül megírt céhbeli mesterembereknek való szerszámokat meg ne vehesse egymás híre nélkül, és akaratja ellen.

Huszonegyszer: Midőn a mesterek közül valamelyik betegségben lesz, tartozzék a mesterek közül ketten éjszakán mellette vigyázni. Ha pedig felesége lesz betegségben két mesterember felesége legyen mellette. Ezeknek vigyázására minden éjszakára a céh ládájából tartozzék a céhmester két szál gyertyát és egy icce bort adni, hasonló dolga lévén az mesterlegénynek, az inasnak, kiket mesterlegények, és inasok virrasszanak.

Huszonkettőszor: A Sopronban és városokban lévő felül megírt céhiben mestereknek szabad legyen mindeniknek beállani, valakik az ő igazságukat leteszik¹¹²⁵, akik közül minden esztendőben egyik céhmesterré, másik atyamesterré választassék. Az ifjú mesterek közül egyik szolgáló mesterré tetessék, és ha egyik a másik ellen tiszteletlenül szól, a céhmester 32 pénzzel büntesse, mely a céh ládájába tetessék.

Huszonharmadszor: Hogy a céhnek tulajdon pecsétje legyen, mely pecsétet oltalomért a céhnek ládájába,¹¹²⁶ mely pecséttel a mestereknek híre nélkül semmi levél meg ne pecsételtessék.

¹¹²⁵ Ő igazságukat leteszik – megfizetik a díját.

¹¹²⁶ Valószínűleg másoláskor kimaradt: kell tartani.

Huszonnegyedszer: Végezetre senki magát hogy ne menthesse, hogy ezeket nem tudta volna, minden kántorban összehívja a céhmester, táblát¹¹²⁷ bocsátván 33 pénz bírság alatt, és az egész mesterségben lévőket. És ezeket a céhlevélben megírt végezéseket megolvasztatni előttök gondja legyen a céhmesternek. A céhnek közönséges hasznáért a céhnek ládájába vessen 22 pénzt mindenik.

Huszonötödször: Ha valamely mesterember valakinek munkálódik, és az az ember meg nem akarná fizetni, hanem azt a mesterembert elhagyva, más mesteremberhez menne, és viszont azzal munkálódtatna, így az az ember a céhmesternél meg jelentve, tartozik a céhmester a céhbeli mestereknek meghagyni, hogy az olyan meg nem fizető embernek ne munkálódjanak mindaddig, valamíg az mesterembernek meg nem fizeti az adósságot akinek munkálódott.

Actum in praesidio Comaromiensis die 15. Maii 1657.

Huszonhatodszor: Valaki attát, teremtetét elmondja négy forint engedelem nélkül büntetése lesz.

Mi Zichi István Vásonkő várának, az ahhoz tartozó jószágnak örökös földesura és főkapitánya, Magyar és Csehországnak koronás királyának tanácsa¹¹²⁸, és nemes magyar kamarának *praefectusa*: valljuk e levelünk rendjében, hogy mivel a fölül megírt Vásonban lakozó céhek és mesterek magok között leendő rendesebb állapotnak okaért ezen végezéseket kiért könyörgettek¹¹²⁹, azért ne nehezteljek örökös uraságnak hatalmával confirmálnunk¹¹³⁰, és megerősítenünk. Ez okaért meghallgatva mi is illetően instantiájukat¹¹³¹, nem tartunk ellent felül nevezett végezésekben, sőt minden cikkelyeit, és punctumit ratificáljuk és confirmáljuk¹¹³² (amennyire tudni illik földesi méltóságunknak prejudicálnánk¹¹³³) szabadságot engedve, hogy ezen céhben lévő mesteremberek örökösen éljenek velük, kinek nagyobb bizonyására a pecsétes levelemet adtam, kezem írásával megerősítve. Actum Posonÿ die sexta 7^{bris} anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo septimo.

Zichi István m. p.

¹¹²⁷ Táblát – céhbehívó táblát.

¹¹²⁸ Tanácsa – tanácsosa.

¹¹²⁹ Könyörgettek – könyörögtek.

¹¹³⁰ Confirmálnunk – megerősítenünk.

¹¹³¹ Instantiájukat – kérelmüket.

¹¹³² Punctumit ratificáljuk és confirmáljuk – pontjait helybenhagyjuk és megerősítjük.

¹¹³³ Prejudicálnánk – előre megítélnénk.

L. S.

Én Szemeczei Ferencz őfelsége Vásonkői vicekapitánya adom értésére mindeneknek akiknek illik, hogy a fölül megírt céh végezése szerint, és rendje, mind szintén Zichi István uram őnagysága megtartom őkegyelmeket ezen becsületes céhnek igazsága szerint. *Actum* Vásonkő die 23^{tia} Martii anno 1659.

Idem qui supra m. p. Szemeczei Ferencz m. p.

L. S.

Én Zichi Pál Vásonkő várának és ahhoz tartozó jószágnak örökös földesura és főkapitánya adom mindeneknek akiknek illik értésére, hogy a felül megírt Vásonyban lakozó céhbeli mesterembereket felül nevezett végezésekben a szerint, mind atyám uram őnagysága confirmálom meg akarom tartanom, kinek bizonyosságára attam e pecsétes levelemet kezem írásával megerősítve. Datum Vásony die 26. 8^{bris} anno 1669.

Zichi Pál m. p.

L. S.

Confirmálom én is ezen rendes igazságot. Vörös István Vásonkői vicekapitány m. p.

L. S.

Ezen fölül megírt céhnek privilégiumát confirmálom én is.

Domokos Ferencz vásonkői vicekapitánya m. p.

L. S.

Hasonlóképpen mint Istenben elnyugodott atyám uram őnagysága ezen fölül megírt Vásonban lakozó céhbeli mestereknek privilégiumát confirmálom én is Vásonkői főkapitány, Zichi Imre m. p.

L. S.

Praesentem copiam cum suo originali collatam, in omnibus confirmem esse testor.

Franciscus Segedi juratus comitatus notarius m. p.

XIII. Mellékletek

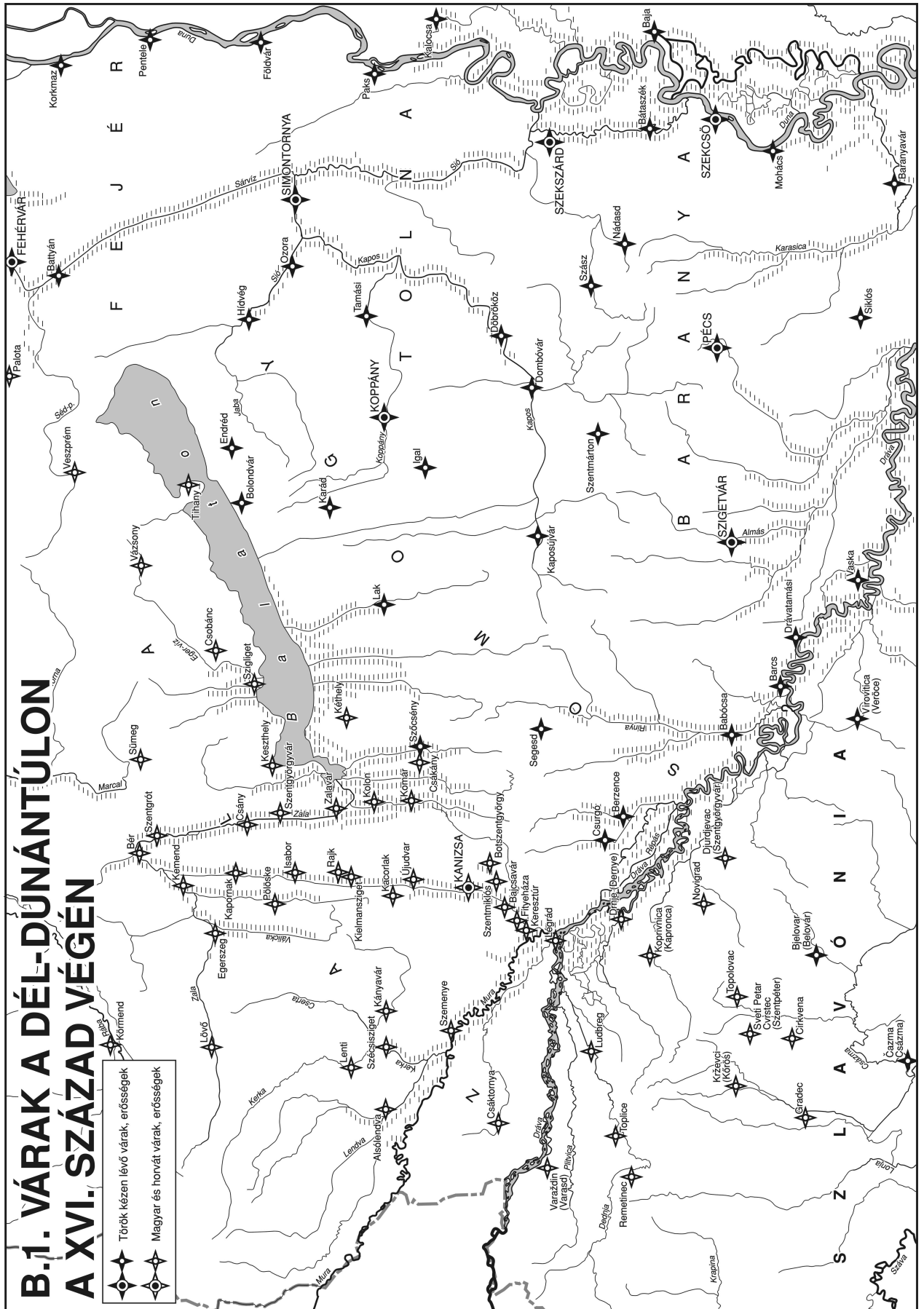
A mellékletek jegyzéke

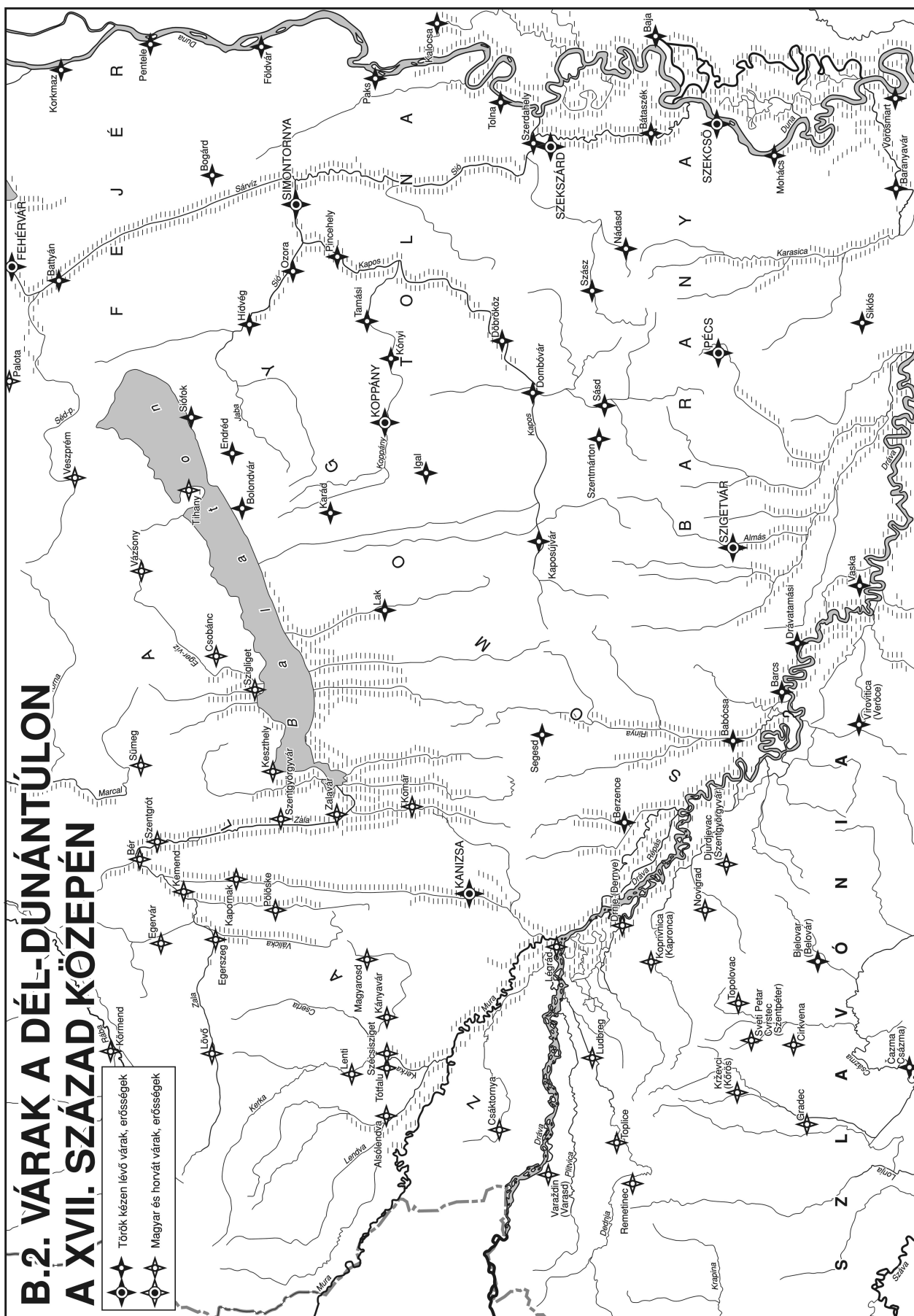
- A.** Kiskomáromi királyi (fő)kapitányok névsora
- B.1.** Várak a Dél-Dunántúlon a XVI. század végén
- B.2.** Várak a Dél-Dunántúlon a XVII. század közepén
- C.** Kiskomárom várbirtokai a XVI–XVII. században
- D.1.** Kiskomárom helyőrségének létszámviszonyai a XVI. század utolsó harmadában
- D.2.** Kiskomárom helyőrségének létszámviszonyai a XVII. században
- E.** Kiskomárom várának ábrázolásai
- E.1.** Giulio Turco alaprajza a kiskomári várról (1571–1572)
- E.2.** Dél-dunántúli várak a XVII. század elején (Ismeretlen készítő)
- E.3.** Kiskomárom ábrázolása a XVII. század elején készített dél-dunántúli várakat ábrázoló térképen
- E.4.** Kiskomárom tervezett átépítése a XVII. század második felében
- F.** Kiskomáromi kapitányok képi ábrázolása
- F.1.** Elias Wideman: Bessenyei István
- F.2.** Ismeretlen mester: Bessenyei István
- F.3.** Elias Wideman: Pethő László
- F.4.** Ismeretlen mester: Pethő László

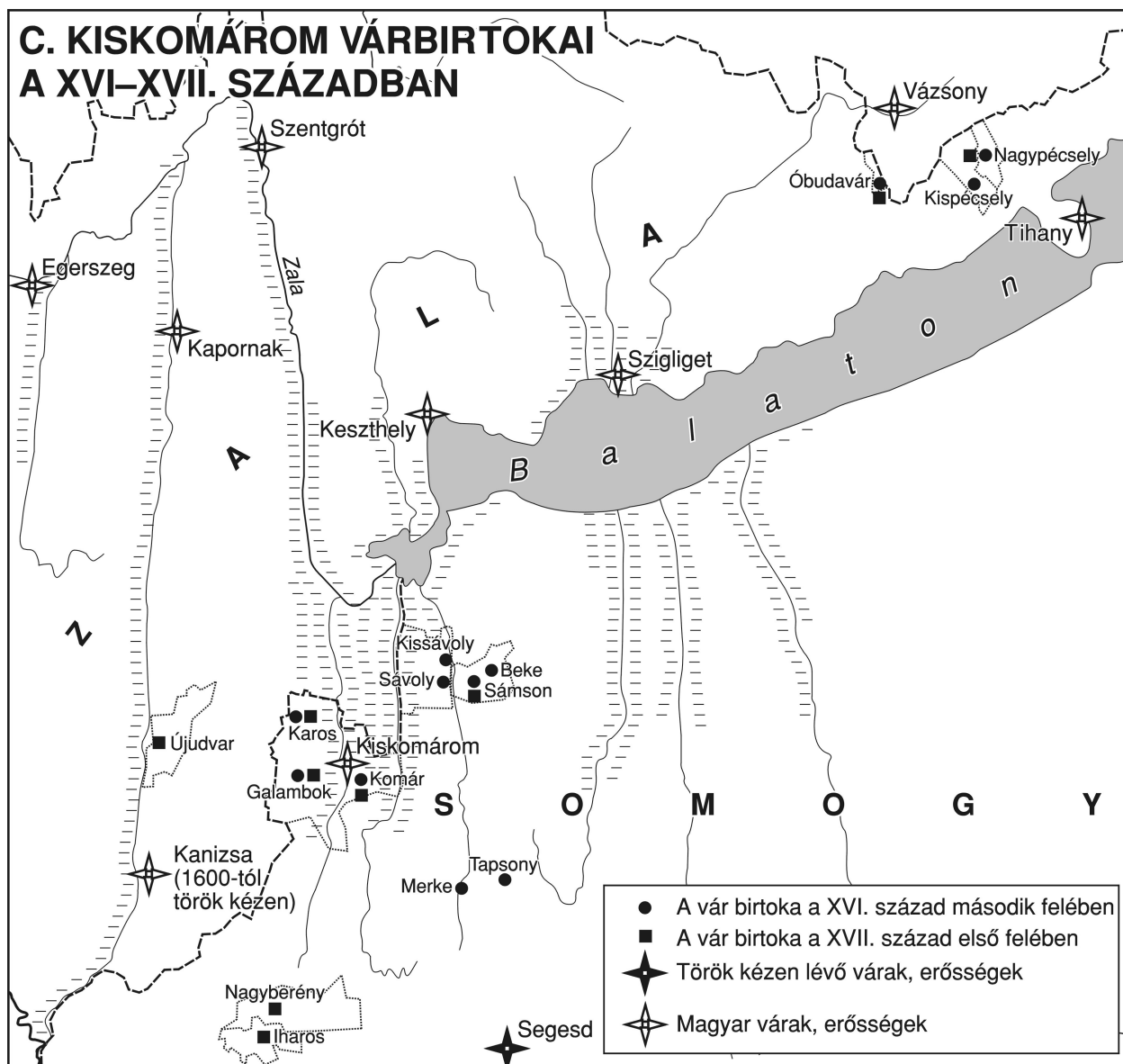
A. Kiskomáromi királyi (fő)kapitányok névsora

Újlaky Sebestyén	1566
Majthényi László	1566–1571
Kisserényi Gábor	1571–1578
Kapra Ferenc	1578–1591†
Ráttky Menyhért	1591–1593
Botka Ferenc	1593–1594
Csemethey István	1594–1595
Bakó Farkas	1595–1600
Bakó Farkas	1601–1617†
Sárkány István	1617–1636†
Bessenyei István	1636–1648
Wersovich Pál ¹¹³⁴	1648
Pethő László	1648–1664

¹¹³⁴ Kinevezték, de a tisztséget nem foglalta el.

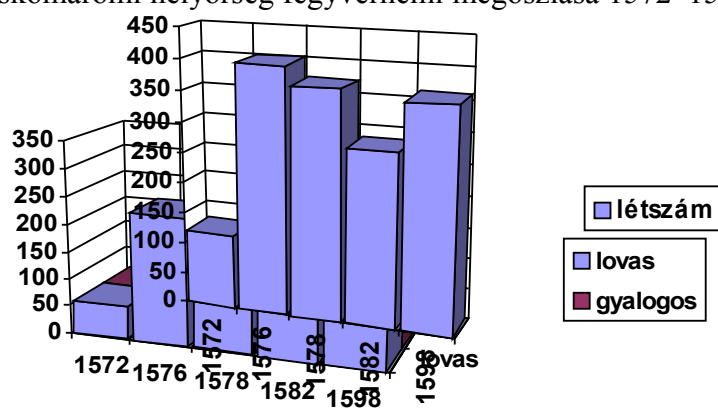

D.1. Kiskomárom helyőrségének létszámviszonyai a XVI. század utolsó harmadában

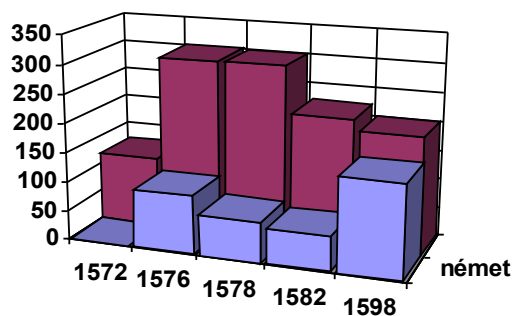
A kiskomáromi helyőrség létszámviszonyai 1572–1598

Évek	Magyar lovasság	Magyar gyalogság	Német lovasság	Német gyalogság	Tüzérség	Extra	Összesen
1572	60	60	–	–	1	–	121
1576	170	130	50	50	?	–	400
1578	170	130	–	70	?	–	370
1582	120	100	–	60	1	–	281
1598	100	100	–	158	?	–	358

A kiskomáromi helyőrség fegyvernemi megoszlása 1572–1598

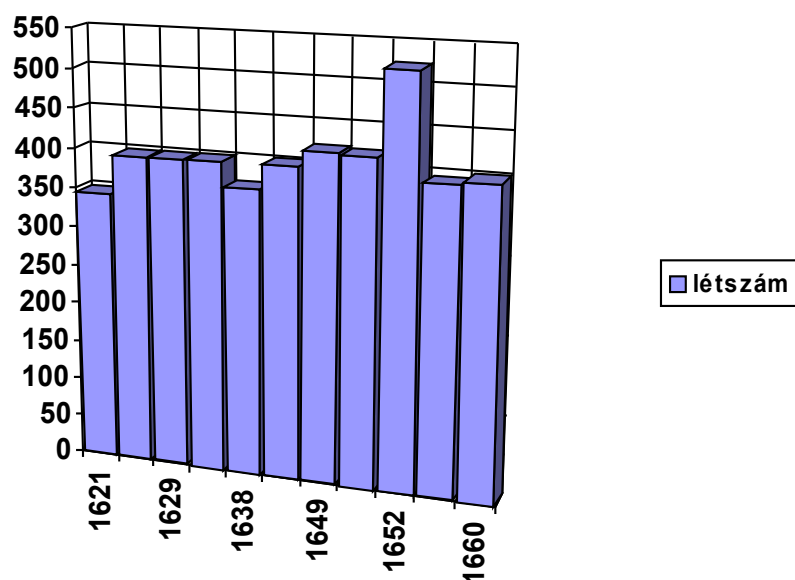

A kiskomáromi helyőrség nemzetiségi megoszlása 1572–1598

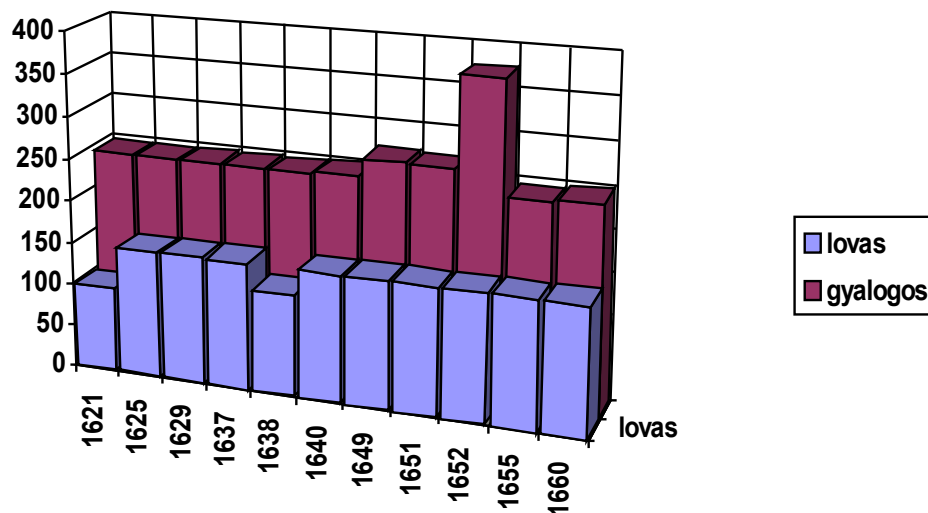

D.2. Kiskomárom helyőrségének létszámviszonyai a XVII. században

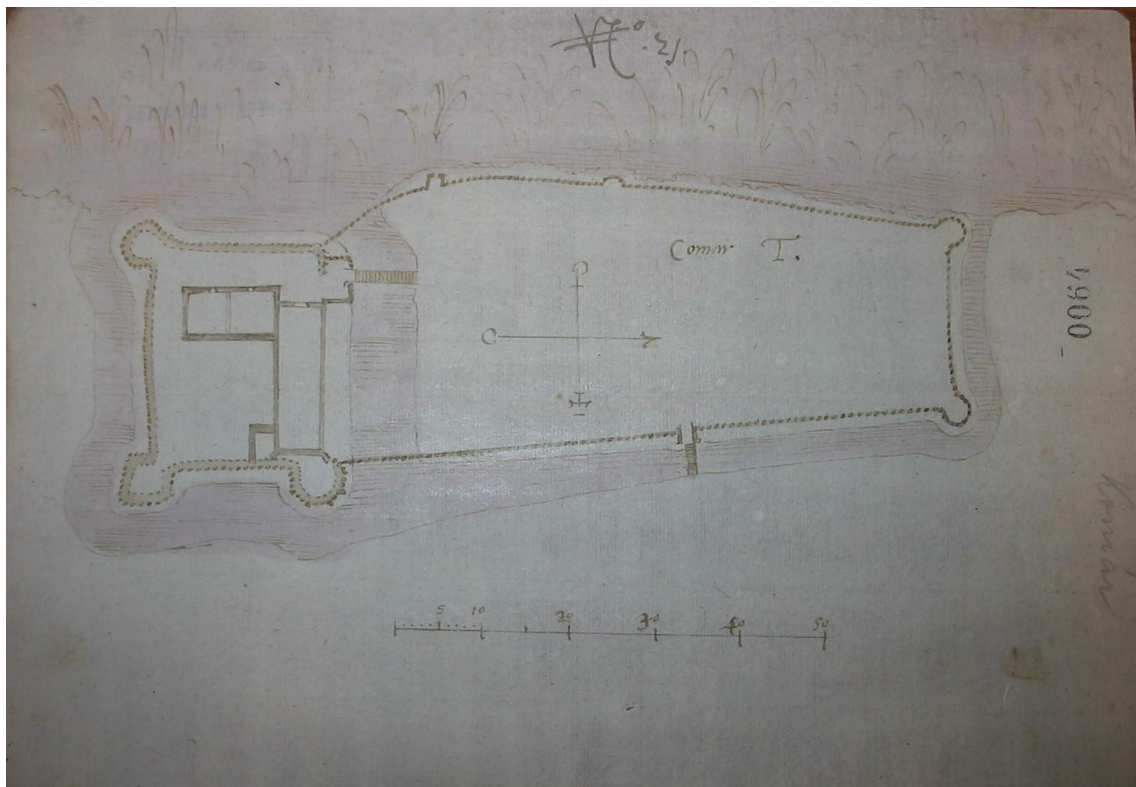
Évek	Magyar lovasság	Magyar gyalogság	Német lovasság	Német gyalogság	Tüzérség	Extra	Összesen
1621	100	240	–	?	3	2	345
1625	150	240	–	?	5	?	395
1629	150	240	–	?	3	2	395
1637	150	240	–	?	3	2	395
1638	120	240	–	?	3	2	365
1640	150	240	–	?	6	1	397
1649	150	240	–	20	6	2	418
1651	150	240	–	20	6	?	416
1652	150	240	–	30+96	3	3	522
1655	150	240	–	?	?	?	390
1660	150	240	–	?	5	?	395

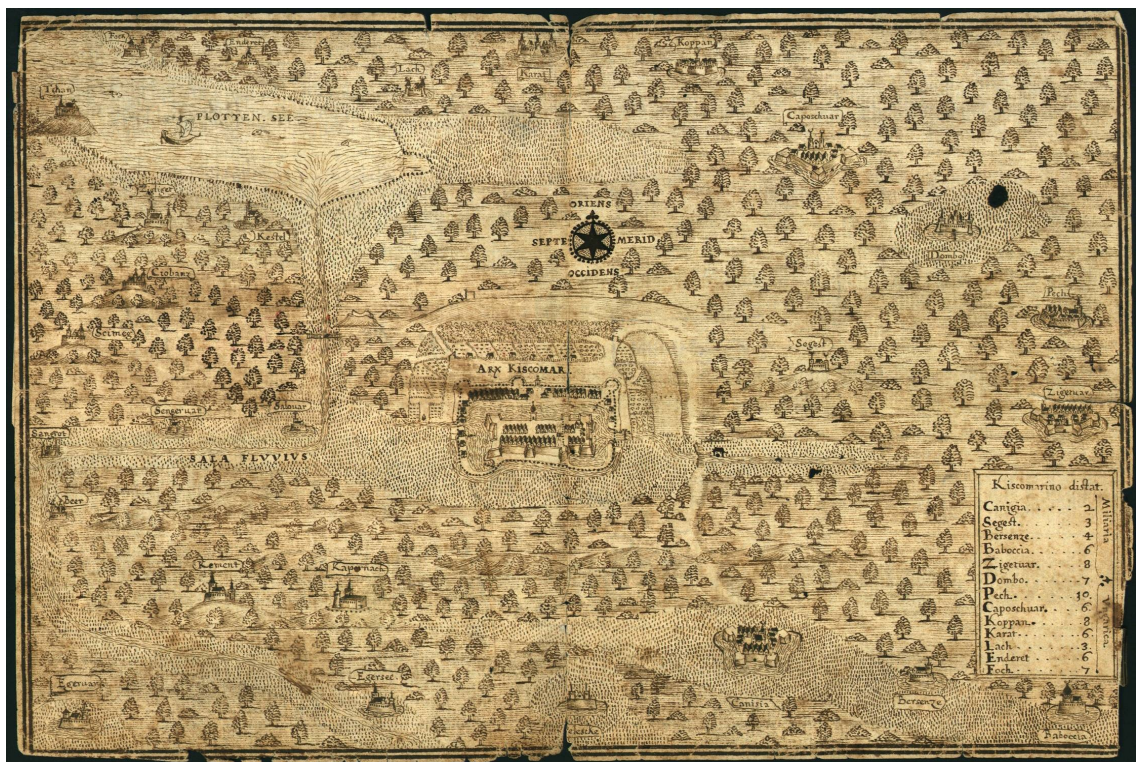
A kiskomáromi helyőrség fegyvernemi megoszlása 1621–1660

E. Kiskomárom várának ábrázolásai

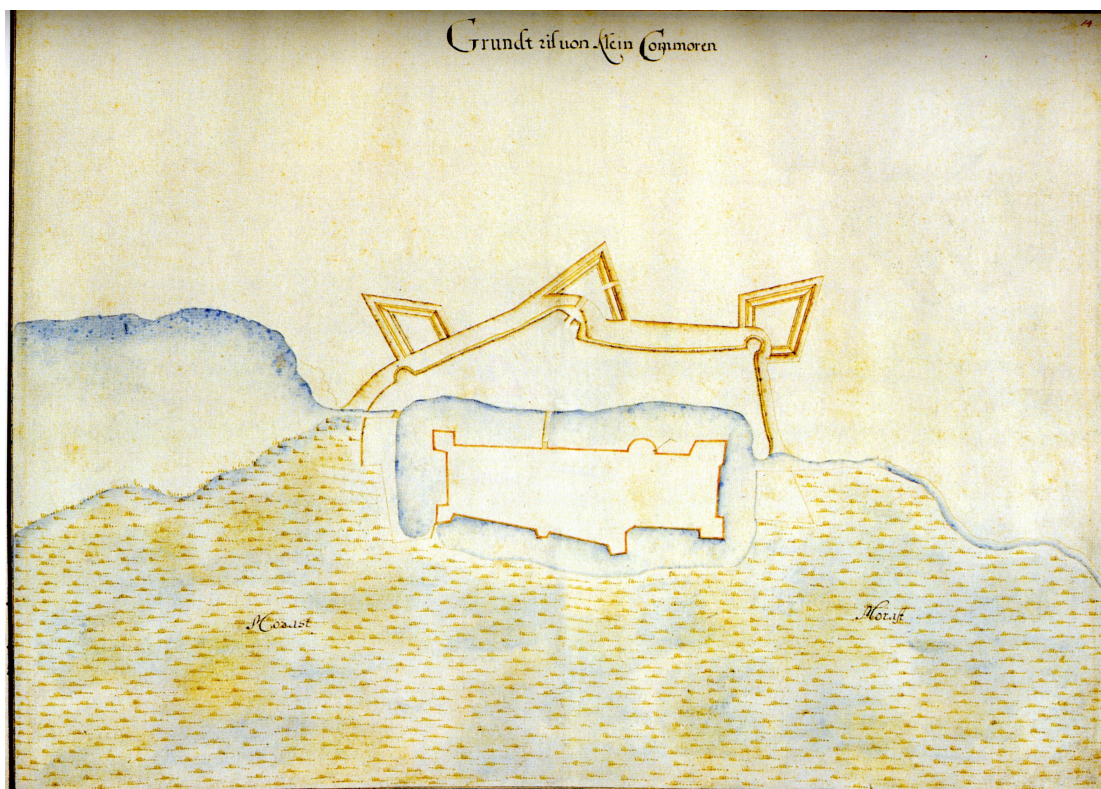
E.1. Giulio Turco alaprajza a kiskomári várról (1571–1572)
(ÖStA KA Kartensammlung, G. VII. 49-260.)

E.2. Dél-dunántúli várak a XVII. század elején (Ismeretlen készítő)
(MOL S 16 No. 1082.)

E.3. Kiskomárom ábrázolása a XVII. század elején készített dél-dunántúli várakat ábrázoló térképen

E.4. Kiskomárom tervezett átépítése a XVII. század második felében
(reprodukció: Kisari Balla, 2000. No. 178.)

F. Kiskomáromi kapitányok képi ábrázolása

F.1. Elias Wideman: Bessenyei István
(MNM MTKCs. 5436.)

F.2. Ismeretlen mester: Bessenyei István
(MNM MTKCs. 226.)

F.3. Elias Wideman: Pethő László
(MNM MTKCs. 5488.)

F.4. Ismeretlen mester: Pethő László
(MNM MTKCs. 259.)

XIV. A felhasznált források és irodalom jegyzéke

1. Levéltári források

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest (DRERL)

B/13. Jerney gyűjtemény

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa (DREL)

III. 205. A kiskomáromi református egyházközség anyakönyve

Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom (EFK)

Batthyány-gyűjtemény

Cat. VI. Relig. Tit.

III. k. No. 1. Dunántúli Református Egyházkerület legrégibb jegyzőkönyve

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)

TGy Törökkori gyűjtemény

Országos Evangélikus Levéltár, Budapest (OEL)

AGE Archivum Generalis Ecclesiae

Magyar Nemzeti Múzeum (MNM)

MTKCs. Magyar Történelmi Képcsarnok

Udgy. Újkori dokumentumgyűjtemény

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

A szekció: Magyar Kancelláriai Levéltár

A 14	Insinuata Consilii Bellici
A 57	Királyi könyvek
	<i>C szekció: Helytartótanácsi levéltár</i>
	<i>Magyar Királyi Helytartótanács</i>
C 25	Acta mechanica
	<i>E szekció: Magyar kincstári levéltárak</i>
	<i>Magyar Kamara Regisztratúrája</i>
E 15	Expositiones camerales
E 21	Benignae resolutiones
E 41	Litterae ad cameram exaratae
	<i>Magyar Kamara Archivuma</i>
E 136	Diversae instructiones
E 142	Acta publica
E 156	Urbaria et conscriptiones
E 158	Conscriptiones portarum
E 185	Archivum familiae Nádasdy, Missiles
E 204	Missiles
E 211	Lymbus
	<i>P szekció: Családi levéltárak</i>
P 485	Majthényi család levéltára
P 507	Nádasdy család levéltára
P 650	Tallián család levéltára
P 707	Zichy család levéltára
P 1314	A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
P 1315	A herceg Batthyány család levéltára, Batthyány I. Ádám iratai
P 1322	A herceg Batthyány család levéltára. Körmendi központi igazgatóság iratai. Familiárisokra, szervitorokra, hadinép-re vonatkozó iratok
P 1863	Sibrik család levéltára
P 1864	Sibrik család levéltára, Vegyes iratok
	<i>S szekció: Térképtár</i>
S 16	Esterházy család hercegi ágának levéltárából kiemelt térképek

Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára (Kt.)
Ms. Manuscriptum

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)
Hofkammerarchiv (HKA)
HFU Hoffinanz Ungarn

Haus- Hof- und Staatsarchiv (HHStA)
Hungarica Ungarische Akten (Hungarica)
AA Allgemeine Akten
Misc. Miscellanea
Turcica Türkei (Turcica)

Kriegsarchiv (KA)
AFA Alte Feldakten
Best. Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellungen
Best. Prot. Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellung-Register und
Protokoll
HKR Akten Akten des Wiener Hofkriegsrates
HKR Prot. Protokolle des Wiener Hofkriegsrates
Exp. Expedit
Reg. Registratur
Kartensammlung Kartensammlung

Pannonhalmi Főapátság Levéltára, Pannonhalma (PFL)

Guary cs. lt. Guary család levéltára

Thúry György Múzeum, Nagykanizsa (TGyM)

Történeti Dokumentációs Tár (TDT)

- Prot. 1. Christoph Haym leveleskönyve, első protokollumkönyv, ltsz.: 72.1.2.
- Prot. 2. Christoph Haym leveleskönyve, második protokollumkönyv, ltsz.: 72.1.3.

Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém (VML)

Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (VKHL)

- XII. 1.i.aa Káptalan előtti örökvallások. Prothocolla authentica

Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (VÉFL)

Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (VKHL)

- Misc. Miscellanea

Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg (ZML)

- IV. 14.a. Polgári perek
- XII. 1. Zalavári Konvent Hiteleshelyi Levéltára (ZKHL)
- XV. 2. Kéziratgyűjtemény

2. Kiadott források

- E. Abaffy*, 1968. Dunántúli missilisek a XVI. századból. Közzéteszi: E. Abaffy Erzsébet, Bp., 1968. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 121. 60–65.
- Anjou II., 1992. Anjou-kori oklevéltár. Szerk.: Kristó Gyula. II. Bp.–Szeged, 1992.
- Badál*, 1975. *Badál Ede*: Művészettörténeti Regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből VI. Ars Hungarica III. (1975) 1. sz. 119–131.
- Balázs*, 1958. *Balázs László*: Laskai Sándor református prédikátor levelei 1640–1657. Egyháztörténet. Új folyam I. (IV.) (1958) 303–340.
- Barabás*, 1898. Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Közrebocsátja: Barabás Samu. I. Levelek 1535–1565. Bp., 1898. Monumenta Hungariae Hungaria Diplomataria 29.
- Barabás*, 1899. Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Közrebocsátja: Barabás Samu. II. Levelek 1566–1574., Oklevelek 1534–1602, Pótlék 1535–1567. Bp., 1899. Monumenta Hungariae Hungaria Diplomataria 30.
- Bayerle*, 1972. Gustav Bayerle: Ottoman diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593. Bloomington, 1972. Indiana University Publications Uralic and Altaic Series Vol. 101.
- Bayerle*, 1991. Gustav Bayerle: The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Bp., 1991.
- Bátorfi*, 1876. Adatok Zalamegye történetéhez. I–II. Szerk.: Bátorfi Lajos. Nagykanizsa, 1876.
- Benda*, 1983. *Benda Kálmán*: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594–1602. Hadtörténelmi Közlemények 30. (1983) 651–681.
- Bessenyei*, 1994. *Bessenyei József*: Enyingi Török Bálint. Okmánytár. Bp., 1994.
- Bilkei–Turbuly*, 1989. *Bilkei Irén–Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. I. 1555–1609. Zalaegerszeg, 1989. Zalai gyűjtemény 29.
- Bilkei–Turbuly*, 1996. *Bilkei Irén–Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. II. 1611–1655. Zalaegerszeg, 1996. Zalai gyűjtemény 39.

- Borsa*, 1989. *Borsa Iván*: Királyi rendeletre tartott megyei közgyűlés Somogyvár mellett 1444-ben. Somogy megye múltjából 20. (1989) 5–26.
- CJH, 1899./a. Magyar Törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1000–1526. évi törvénczikkék. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1899.
- CJH, 1899./b. Magyar Törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1526–1608. évi törvénczikkék. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1899.
- CJH, 1900./a. Magyar Törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1608–1657. évi törvénczikkék. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1900.
- CJH, 1900./b. Magyar Törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1657–1740. évi törvénczikkék. Fordította és a bevezetőt írta: Tóth Lőrinc. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1900.
- Dávid–Fodor*, 1983. *Dávid Géza–Fodor Pál*: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. II. Hadtörténelmi Közlemények 30. (1983) 451–467.
- Dávid*, 2001. *Dávid Zoltán*: Az 1598. évi házösszeírás. Bp., 2001.
- Deák*, 1867. Keglevich Péter naplója. Közli: Deák Farkas. Magyar Történelmi Tár 13. (1867) 238–249.
- Domokos*, 1988. *Domokos György*: Kanizsa 1588. évi, Szatmár 1600 körül készült inventáriuma. Hadtörténelmi Közlemények 35. (1988) 546–551.
- Engel*, 1996. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. I. Bp., 1996. História Könyvtár Kronológiák, Adattárak 5.
- Esterházy*, 1989. *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. Sajtó alá rendezte, fordította: Iványi Emma, Bevezetőt írta és szerk.: Hausner Gábor. Bp., 1989. Zrínyi Könyvtár III.
- ETE II., 1904. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk.: Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János. II. kötet, 1530–1534. Bp., 1904.

- ETE III., 1906. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk.: Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János. III. kötet, 1535–1541. Bp., 1906.
- ETE IV., 1909. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk.: Karácsonyi János–Kollányi Ferenc. IV. kötet 1542–1547. Bp., 1909.
- Felsmann*, 1913. *Felsmann József*: Mányoki levelek a tizenhetedik századból. Bp., 1913. A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléséből 85. sz.
- Geőcze*, 1894./a. *Geőcze István*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 502–537.; 647–673.
- Geőcze*, 1894./b. *Geőcze István*: A tüzéségi és hadiszer-állomány Magyarországon 1577-ben. Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 699–715.
- Istvánffy*, 1758. *Nicolaus Isthvanfi*: Historia regni Hungariae ... libris XXXIV. Viennae–Pragae–Tergesti, 1758.
- Istvánffy*, 1868. *Istvánfi Miklós*: Magyarország története. 1490–1606. Fordította: Vidovich György. II. kötet Debrecen, 1868.
- Istvánffy*, 2003. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. 13–24. könyv. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Bp., 2003. Történeti források I.
- Kammerer*, 1886. Magyarországi török kincstári defterek. Ford.: Lászlófalvi Velics Antal. Bev. és sajtó alá rendezte: Kammerer Ernő. I. 1543–1635. Bp., 1886.
- Kanyar*, 1967. *Kanyar József*: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár, 1967.
- Karácson*, 1916. Török történetírók. III. 1566–1659. Fordította és jegyzetekkel kísérte: Karácson Imre. Török-magyarkori történelmi emlékek. V. Második osztály: Írók. Bp., 1916.
- Kelenik*, 2005./a. *Kelenik József*: Lazarus von Schwendi emlékirata a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). Századok 139. (2005) 969–1009.
- Kenyeres*, 2002./a. XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefectusai, udvarbírái és ellenőrei részére. I. Szerk. és bevezető tanulmányt írta: Kenyeres István. Bp., 2002. Fons könyvek 2.

- Knauz*, 1863. *Knauz Nándor*: A budai káptalan regestái. 1148–1649. Magyar Történelmi Tár 12. (1863) 1–156.
- Komáromy*, 1895. *Komáromy András*: A kanizsai török rablásai. 1630–1640. Hadtörténelmi Közlemények 8. (1895) 79–92.
- Komáromy*, 1906. Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553–1562. Közli: Komáromy András. Történelmi Tár 7. (1906) 103–138., 246–265.
- Komáromy*, 1907. Magyar levelek a XVI. századból. Kerecsényi László levelei Csányi Ákoshoz. Közli: Komáromy András. Történelmi Tár 8. (1907) 121–130.
- Komáromy*, 1908. Magyar levelek a XVI. századból. Zichy István és Rafael Nádasdy Tamáshoz. Közli: Komáromy András. Történelmi Tár 9. (1908) 433–447.
- Kumorovitz L.*, 1953. Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeállította: Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1953. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 2.
- S. Lauter*, 1989. Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). (Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz és Borbálához). Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette: S. Lauter Éva. Bp., 1989. Régi magyar történelmi források 1.
- Maksay*, 1990. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Szerk.: Maksay Ferenc. I–II. kötet. Bp., 1990.
- Molnár*, 2005. *Molnár Antal*: Kiadatlan mátyóki levelek a 17. századból. Magyar egyháztörténeti vázlatok. Regnum. 17. (2005) 1–2. sz. 193–204.
- MPEtA. 1908., 1910. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VII. (1908) 115–197.; VIII. (1910) 1–105.; IX. (1910) 35–112.
- Nagy–Véghely–Nagy*, 1890. Zala vármegye története. Oklevéltár II. 1364–1498. Szerk.: Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula. Bp., 1890.
- Őze*, 1996. *Őze Sándor*: 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. Bp., 1996.
- Pálffy*, 1995./a. *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények 108. (1995) 114–185.

- Pethő*, 1753. *Pethő Gergely*: Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedetett és irattatott Petthő Gergellytől. Kassa, 1753. Bp., 1993. (Reprint)
- Prokosch*, 1976. Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Großwesirs Köprülüade Fazil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrers Hasan Aga. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch. Graz–Wien–Köln, 1976. Osmanische Geschichtsschreiber 8.
- Rácz*, 2000. Középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményeihez készült levéltári segédletek. Szerk.: Rácz György. Bp., 2000. CD-ROM
- Szabó*, 1981. *Szabó János Győző*: Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei. Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 10. (1981) 27–43.
- Szalay*, 1861. *Szalay Ágoston*: Négyszáz magyar levél 1504–1560. Pest, 1861.
- Szerémi*, 1890. A gróf Draskovich-család levéltárában talált XVII-ik századbeli feljegyzés. Közli: Szerémi. Történelmi Tár 1890. 370–377.
- Szerémi*, 1897. Emlékek a majthényi, kesselleőkeői és berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából 1451–1728. Közli: Szerémi. Történelmi Tár 1897. 1–338.
- Szilasi*, 1990. A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1527–1625. Iványi Béla anyaggyűjtése. Sajtó alá rendezte: Szilasi László. Szeged, 1990.
- Takáts–Eckhart–Szekfű*, 1915. A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553–1589. Szerk.: Takáts Sándor–Eckhart Ferenc–Szekfű Gyula. Bp., 1915.
- Thury*, 1904. Pathay István, Kanizsai Pálfi János, Alvinczi Péter, Csatári György, Samarjay János, Csene Péter és Pécselyi Király Imre reform. papok levelei 1620–1636. Közli: Thury Etele. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. III. Bp., 1904.
- Thury*, 1910./a. Szentlőrinci zsinat 1618. nov. 1. Közli: Thury Etele. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. VIII. 14–17.
- Thury*, 1910./b. Pápa, 1625. júl. 6.–decz. 24. Kanizsai Pálfi János feljegyzései az emlékezetre méltó fontosabb dolgokról. Közli: Thury Etele. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. IX. 79–81.

- Timár Gy.*, 1989. *Timár György*: Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565. Pécs, 1989.
- Tóth P.*, 1989. *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1595–1600. H. n., 1989. Vas megyei levéltári füzetek 2.
- Zala megye, 2005. Zala megye. Statisztikai évkönyv, 2004. Győr, 2005.
- Zimányi*, 1961. *Zimányi Vera*: Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez. Agrártörténeti Szemle 3. (1961) 60–84.

3. Irodalom

- Bak*, 2000. *Bak Borbála*: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Fons 7. (2000) 1. sz. 91–137.
- Beck*, 1935. *Beck Gergely*: A belsősomogyi ref. egyházmegye története. I. Kaposvár, 1935.
- Benda*, 1982. Magyarország történeti kronológiája II. 1526–1848. Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1982.
- Benda*, 1983. Benda Kálmán: A magyar végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. (Tanulmányok). Szerk.: Bodó Sándor és Szabó Jolán, Eger, 1983. 49–59. Studia Agriensia 3.
- Bogdán*, 1989. *Bogdán István*: Kézművesek mestersége. Bp., 1989.
- Bogdán*, 1991. *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991.
- Csánki*, 1894. *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp., 1894.
- Csire*, 1890. *Csire István*: Kis-Komárom. Dunántúli Protestáns Lap 1. (1890) 20. sz. 320–322., 21. sz. 332–336., 22. sz. 352–354.
- Csorba*, 1974. *Csorba Csaba*: Erődített és várrá alakított kolostorok Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. Somogy megye múltjából 5. (1974) 13–47.
- Dominkovits*, 2006. *Dominkovits Péter*: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp., 2006.
- Domokos*, 1984. *Domokos György*: Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. Hadtörténelmi Közlemények 31. (1984) 1. sz. 117–149.
- Domokos*, 1997. *Domokos György*: A kassai királyi hadszertár fegyverzete és felszerelése a XVI–XVII. századi inventáriumok tükrében. Hadtörténelmi Közlemények 110. (1997) 667–747.
- Domokos*, 2001. *Domokos György*: Az egri vár számítógépes rekonstrukciójának tapasztalatai. Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 640–661.
- Domokos*, 2005. *Domokos György*: Váraink fegyverzete és felszerelése a XVI–XVII. században az inventáriumok tükrében. In: A hódoltság kora.

- Szakkönyv- és tanulmánygyűjtemény a törökkor történelméből. Bp., 2005. CD-ROM
- Domokos–Hausner, 2008.* *Domokos György–Hausner Gábor: Zrínyi–Újvár és ostroma Jacob von Holst helyszínrajza tükrében.* In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra és Horn Ildikó. [Bp.], 2008. 241–264.
- Endrei, 1989.* *Endrei Walter: Patyolat és posztó.* Bp., 1989.
- Fenyvesi, 1985.* Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. (Adalék a hódoltsági rác-*vlach*-iflák-*vojn*ik problematikához, 1641). In: Magyar és török végvárak (1663–1684). Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. Eger, 1985. 199–218. *Studia Agriensia* 5.
- Fodor, 1997.* *Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka (Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról).* In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk.: Hanák Péter. Pécs, 1997. 77–82.
- Fügedi, 1972.* *Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon.* Századok 106. (1972) 69–95.
- Gecsényi, 1979.* *Gecsényi Lajos: Győri céhek a XVI. század második felében és a XVII. század első felében.* Arrabona 21. (1979) 145–166.
- Gecsényi, 1989.* *Gecsényi Lajos: A nyugat-magyarországi céhek jogi és szakmai kapcsolatainak történetéhez a XVI–XVII. században.* Győri Tanulmányok 10. (1989) 7–15.
- Gödölle, 2008.* *Gödölle Mátyás: Elias Wideman portrészorozatai.* In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Kiállítási katalógus. Szerk.: Mikó Árpád–Verő Mária. Bp., 2008. 284–285.
- Házi, 1982.* *Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II.* Bp., 1982.
- Hegyi, 2007.* *Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III.* Bp., 2007. História Könyvtár Kronológiák, adattárak 9.
- Horváth, 2006.* *Horváth Richárd: Castrum Teremhegy. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez.* Castrum. A Castrum Bene Egyesület hírlevele 3. (2006) 1. sz. 59–71.
- Irmédi-Molnár,* *Irmédi-Molnár László: Warum wurde auf alten Landkarten*

- 1966–1967. die Tihanyer-Halbinsel am Südufer des Balatons dargestellt? Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio geographica. Tomus II–III. 1966–1967. 175–185.
- Iványi, 1958.* *Iványi Béla:* Végvári élet a Dunántúlon a XVII. században. (kézirat) MTA Kt. Ms. 5301/7.
- Iványi, 1960.* *Iványi Béla:* Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török korban. A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960. Szerk.: Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960. 161–180.
- Iványi, é. n.* *Iványi Béla:* Zalaszentgrót története. H. n., é. n. (kézirat) ZML XV. 2.
- Kaszás, 1996.* *Kaszás Marianne:* Céhek, ipartársulatok, ipartestületek iratai. Bp. 1996.
- Kathona, 1974.* *Kathona Géza:* Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp., 1974. Humanizmus és reformáció 4.
- Kelenik, 1988.* *Kelenik József:* Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. Hadtörténelmi Közlemények 35. (1988) 3. sz. 484–520.
- Kelenik, 1990.* *Kelenik József:* A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990) 3. sz. 85–95.
- Kelenik, 1991./a.* *Kelenik József:* A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 3. sz. 80–122.
- Kelenik, 1991./b.* *Kelenik József:* A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakában. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 4. sz. 3–52.
- Kelenik, 1993.* *Kelenik József:* A nemzetiségi megosztás, a veszteségek és a fluktuáció mértéke tizennégy Kanizsa elleni végvár helyőrségében (1633–1640). In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században.

- Szerk.: Petercsák Tivadar. Eger, 1993. 101–121. *Studia Agriensia* 14.
- Kelenik, 1995.* *Kelenik József*: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633–1638. In: *Hadtörténelmi Tanulmányok*. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1995. 5–51. *Zalai gyűjtemény* 36/I.
- Kelenik, 1997.* *Kelenik József*: Királyi vár hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647–1657). In: *Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk.: Kapillár Imre. Zalaegerszeg 1997. 147–198.
- Kelenik, 1999.* *Kelenik József*: Kémek, hírek, rémhírek. Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. század első felében. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Eger, 1999. 169–182. *Studia Agriensia* 20.
- Kelenik, 2005.* *Kelenik József*: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 311–357.
- Kenyeres, 2002./b.* *Kenyeres István*: A végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. *Fons* 9. (2002) 1–3. sz. *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. 163–202.
- Kenyeres, 2004.* *Kenyeres István*: A magyarországi végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században. *Fons* 11. (2004) 2. sz. 329–395.
- Kenyeres, 2007.* *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. *Levéltári Közlemények* 78. (2007) 2. sz. 85–138.
- Kenyeres, 2008.* *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008.
- Kerecsényi, 1992.* *Kerecsényi Edit*: A Kanizsa környéki végházak helyzete a vár 1594–96 közötti protokollumai tükrében. *Zalai Múzeum* 4. (1992) 29–33.

- Kisari Balla*, 2000. *Kisari Balla György*: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Bp., 2000.
- Koppány*, 2006. *Koppány Tibor*: Erődített nemesi udvarházak a késő középkori – kora újkori Magyarországon. In: A castellumtól a kastélyig. Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből. Szerk.: Domokos György. Bp., 2006. 61–66.
- Kovács*, 2002. Weitschawar/Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, 2002.
- Költő–Vándor*, 1996. Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992). Szerk.: Költő László és Vándor László. Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996.
- Kövy*, 1994. *Kövy Zsolt*: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520–napjainkig). In.: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 599–644.
- Lendvai*, 1979. *Lendvai Anna*: A XVII. századi zalai céhek. Zalai Gyűjtemény 12. (1979) 103–115.
- Makar*, 1961. *Makar János*: Kanizsai Pálfi János élete és munkássága. New Brunswick, 1961.
- Marosi*, 1991. *Marosi Endre*: XVI. századi váraink (1521–1606). Bp.–Miskolc, 1991.
- Méri*, 1988. *Méri István*: A kanizsai várásatás. Bp., 1988.
- Molnár*, 1998. *Molnár Antal*: A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején. In: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 70–90.
- Molnár*, 2003./a. *Molnár Antal*: Jezsuiták a hódolt Pécsett (1612–1686). In.: Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp., 2003. 11–119. METEM Könyvek 44.
- Molnár*, 2003./b. *Molnár Antal*: Jezsuita missziók a veszprémi püspökség hódolt részein. In.: Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp., 2003. 121–166. METEM Könyvek 44.
- Molnár A.*, 2000. Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. Zalai gyűjtemény 50.

- Molnár Sz.*, 1906. *Molnár Szulpicz*: A Pannonhalmi Főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend föloszlása és föléledése. 1535–1708. A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. IV. Bp., 1906.
- V. Molnár*, 1987. *V. Molnár László*: Kanizsa vára. Bp., 1987.
- V. Molnár*, 1989. *V. Molnár László*: Thury György palotai és kanizsai kapitányságának története. Veszprém, 1989. 48–59. Veszprémi Történelmi Tár I.
- Müller*, 1973. *Müller Veronika*: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, [1973.]
- Müller*, 1976. *Müller Veronika*: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszeg, 1976.
- Müller*, 1978. *Müller Veronika*: A zalai végek mindennapi problémái a XVII. század első felében. Zalai Gyűjtemény 8. (1978) 81–93.
- Nagy*, 1960. *Nagy László*: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez (1619–1621.) Hadtörténelmi Közlemények 7. (1960. 1. sz.) 71–106.
- Nagy*, 1961. *Nagy László*: A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp., 1961.
- Németh*, 1903. *Németh Béla*: Szigetvár története. Pécs, 1903.
- Oborni*, 2000. *Oborni Teréz*: A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról. Fons 7. (2000) 1. sz. 67–75.
- Ördög*, 1997. *Ördög Ferenc*: Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítői. In: Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk.: Kiss Gábor és Zaicz Gábor. Bp., 1997. 270–282.
- Őze*, 2002. *Őze Sándor*: Adatok Kerecsényi László gyulai kapitányságához. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára. Szerk.: Ablonczy Balázs–ifj. Bertényi Iván–Hatos Pál–Kiss Réka. Bp., 2002. 114–122.
- Őze*, 2006. *Őze Sándor*: A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél. Bp., 2006. METEM Könyvek 54.

- Pataki*, 1931. *Pataki Vidor*: A XVI. századi várépítés Magyarországon. Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts. I. Jahrg. Bp., 1931. 98–132.
- Payr*, 1914. *Payr Sándor*: Bocskay hadai Sopronban. 1605. Sopron, 1914. Különlenyomat a „Soproni Napló” 1914. évfolyamából.
- Payr*, 1917. *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története. I. Sopron, 1917.
- Pálffy*, 1995./b. *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- Pálffy*, 1996. *Pálffy Géza*: Egy Zala megyei település nevének keletkezéstörténete és eddig ismeretlen XVI. századi névadója (Kilimán falu és Andreas Kielman von Kielmansegg). Magyar Nyelv 92. (1996) 2. sz. 163–174.
- Pálffy*, 1997./a. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”) Történelmi Szemle 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy*, 1997./b. *Pálffy Géza*: Várfeladók feletti ítélkezés a 16–17. századi Magyarországon. (A magyar rendek hadügyi jogkörének kérdéséhez). Levéltári Közlemények 68. (1997) 1–2. sz. 199–221.
- Pálffy*, 1997./c. *Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez) Fons 4. (1997) 1. sz. 5–78.
- Pálffy*, 1998. *Pálffy Géza*: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira (16–17. század). In.: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 91–188. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.
- Pálffy*, 1999. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- Pálffy*, 2000./a. *Pálffy Géza*: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században.² Pápa, 2000.
- Pálffy*, 2000./b. *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Bp., 2000.

- Pálffy*, 2003. *Pálffy Géza*: A Bajcsavárig vezető út: a stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003) 463–504.
- Pfeiffer*, 1987. *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987.
- Révész*, 1892. *Révész Kálmán*: A presbyterium legelső nyomai hazai református egyházunkban. *Protestáns Szemle* 4. (1892) 419–446.
- F. Romhányi*, 2000. *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000.
- F. Romhányi*, 2005. *F. Romhányi Beatrix*: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. *Aetas* 20. (2005) 4. sz. 91–101.
- Rózsa*, 2004. *Rózsa György*: Hírneves magyarok arcképcsarnoka 1652-ből. *Elias Wideman rézmetszetei*. In: *Elias Wideman: Icones illustrium herorum Hungariae*. Wien, 1652. Hasonmás kiadás. Szerk.: W. Salgó Ágnes. Bp., 2004. Kísérő tanulmány.
- Rúzsás*, 1966. *Szigetvári emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*. Szerk.: Rúzsás Lajos. Bp., 1966.
- Rúzsás*, 1968. *Rúzsás Lajos*: A Dunántúli védelmi vonal és a paraszt–polgári fejlődés a XVI–XVII. században. Bp., 1968. *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény* 87. Különlenyomat a MTA Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967–1968” c. kötetéből. 225–254.
- Sahin-Tóth*, 2002. *Sahin-Tóth Péter*: A velencei magyar marhaexport válsága a XVI–XVII. század fordulóján egy francia forrás tükrében. *Fons* 9. (2002) 1–3. sz. Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. 75–106.
- Simon*, 1997. *Simon Éva*: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. In: *Zalai Történeti Tanulmányok*. Szerk.: Káli Csaba. Zalaegerszeg, 1997. 61–86. *Zalai Gyűjtemény* 42.
- Simon*, 2006. *Simon Szilvia*: A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma (1612–1658). In.: *Magyar Könyvszemle* 122. (2006) 72–78.

-
- Sinkovics, 1966.* *Sinkovics István: A török elleni védelem fő kérdései. Hadtörténelmi Közlemények 13. (1966) 772–792.*
- Soós, 2000.* *Soós István: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására. Fons 7. (2000) 1. sz. 81–89.*
- Sugár, 1983.* *Sugár István: Az egri vár gazdálkodása a XVI. század végén. In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. (Tanulmányok). Szerk.: Bodó Sándor és Szabó Jolán, Eger, 1983. 147–153. Studia Agriensia 3.*
- Szabó I., 1933.* *Szabó István: Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933. 457–470.*
- Szakály, 1973.* *Szakály Ferenc: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. Somogy megye múltjából 4. (1973) 55–112.*
- Szakály, 1981.* *Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.*
- Szakály, 1992.* *Szakály Ferenc: Kanizsa és uradalma a vár török kézre jutása előtt. Zalai Múzeum 4. (1992) 21–28.*
- Szakály, 1993.* *Szakály Ferenc: Magyar birtokadományozások a török hódoltságban. In: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc, Bp., 1993. 49–59.*
- Szakály, 1995.* *Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Bp., 1995. Humanizmus és reformáció 23.*
- Szakály, 1997.* *Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. Bp., 1997. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.*
- Szántó, 1980.* *Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp., 1980.*
- Szántó, 1984.* *Szántó Imre: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII–XVIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 31. (1984) 3–33.*
- Szántó, 1986./a.* *Szántó Imre: A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690). Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. (1986) 261–302.*
- Szántó, 1986./b.* *Szántó Imre: A Zala megyei prezidiális mezővárosok a XVII. században. In: A Dunántúl településtörténete VI. (XI–XIX. század)*

- PAB–VEAB Értesítő. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1986. 85–94.
- Szegő*, 1911. *Szegő Pál*: Végváraink szervezete a török betelepедéstől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541–1593). Bp., 1911.
- Széll*, 1891. *Széll Farkas*: Kihalt-e a telekesi Török-család? Turul 9. (1891) 39–42.
- Szvitek*, 1999. *Szvitek Róbert József*: Az 1555-ös török hadjárat a Dél-Dunántúlon. In: PPKE Műhelytanulmányok. Bp., 1999. 47–64.
- Szvitek*, 2007. *Szvitek Róbert József*: Egyházi élet a kiskomári végvárban a 17. században. Történeti Muzeológiai Szemle 7. (2007) 33–47.
- Takáts*, 1904. *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702. Századok 38. (1904) 1–24.; 114–135.
- Takáts*, 1907. *Takáts Sándor*: Műveltségtörténeti közlemények. VI. A magyar vár. Századok 41. (1907) 726–741.; 815–837.
- Takáts*, 1908. *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908.
- Takáts*, 1912. *Takáts Sándor*: A török-magyar lesvetés módja. Századok 46. (1912) 729–747.
- Takáts*, 1915. *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. I–II. Bp., 1915.
- Takáts*, é. n. *Takáts Sándor*, Rajzok a török világból. IV. Bp., é. n.
- Takáts*, 2000. *Takáts Sándor*: Bajvívó magyarok. Képek a török világból. Bp., 2000.
- Thury*, 1998. *Thury Etele*: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. Pápa, 1908. illetve újabb kiadása Pozsony, 1998.
- Timár Gy.*, 1999. *Timár György*: A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvései a török hódoltság idején. In: Pécs a törökkorban. Szerk.: Szakály Ferenc. Pécs, 1999. 133–169. Tanulmányok Pécs történetéből 7.
- Timár P.*, 1999. *Timár Péter*: A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai 2. rész A Gerence-völgy középkori települései. Somogy megye múltjából 30. (1999) 55–124.
- Tóth*, 2000. Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

- Varga J.*, 1977. *Varga J. János*: Katonai bíráskodás a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon és a végvárakban. (Seregszék, hadiszék, úriszék). Századok 111. (1977) 439–459.
- Varga J.*, 1981. *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. Értekezések a történeti tudományok köréből 94.
- Varga J.*, 1992. *Varga J. János*: Katonai bíráskodás a 16–17. századi Dunántúlon. Zalai múzeum 4. (1992) 35–43.
- Vándor*, 1991. *Vándor László*: Kiskomár vára. Zalai Hírlap 1991. november 9. 8.
- Vándor*, 1994. *Vándor László*: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Szerk.: Béli József–Rózsa Miklós–Rózsáné Lendvai Anna. Nagykanizsa, 1994. 215–424.
- Vándor*, 2000. *Vándor László*: Zalakaros és környékének története az ősidőktől a török kor végéig. In: Lovász György–Gyulai Ferenc–Ördög Ferenc–Vándor László–Halász Imre–Kerecsényi Edit–Novák Ferenc: Zalakaros, Zalakaros, 2000. 87–96.
- Végh*, 2006. *Végh Ferenc*: Az iszlám és a reformáció árnyékában. Keszthely katolikus végvárváros a 17. század második felében. Egyháztörténeti Szemle 7. (2006) 1. sz. 88–109.
- Végh*, 2007. *Végh Ferenc*: Birodalmak határán – A Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században. Bp., 2007.
- Veress D.*, 1996. *Veress D. Csaba*: Várak a Balaton körül. Bp., 1996.
- Wick*, 2005. *Wick Béla*: Szent Ferenc rendjének története Kassán. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az utószót írta: Sas Péter. Bp., 2005.
- Wilhelmb*, 1956. *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Widemann-metszetek után készült olajportrék. Folia Archeologica 8. (1956) 169–182.